ANNALES

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE.

Ann. CIƆIƆCCCXIX - CIƆIƆCCCXX.

Utrecht.

ANNALES
ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE,

Ann. CIↃIↃCCCXIX - CIↃIↃCCCXX.

HERMANNO ROYAARDS,
RECTORE ACADEMIAE MAGNIFICO,

PHILIPPO GUILIELMO VAN HEUSDE,
SENATUS GRAPHIARIO.

TRAIECTI AD RHENUM,
APUD OTTON. IOANN. VAN PADDENBURG,
ET I. VAN SCHOONHOVEN,
ACADEMIAE TYPOGRAPHOS.
MDCCCXXI.

HOC ANNALIUM VOLUMINE CONTINENTUR:

Responsiones ad propositas quaestiones.

HENRICI WOERMAN, *ad quaestionem Theologicam.*

IANI CONRADI PRUIMERS, *ad quaestionem Iuridicam.*

LUDOVICI GERLACHI PAREAU; *et*

PETRI IOSUAE LUDOVICI HUËT, *ad quaestionem Literariam.*

HERMANNI CHRISTIANI VAN HALL, *ad quaestionem Botanicam.*

AN-

ANNALES

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE

CIƆIƆCCCXIX - CIƆIƆCCCXX.

---

§ I.

In Academia Traiectina a die XXVI *Martii A.* CIƆIƆCCCXIX. *ad diem* XXVI *Martii A.* CIƆIƆCCCXX, *munus obierunt docendi,*

THEOLOGIAM,

HERMANNUS ROYAARDS, *h. t. Academiae Rector.*

IODOCUS HERINGA, EL. F.

GABRIËL VAN OORDT.

IU-

IURISPRUDENTIAM,

Cornelius Wilhelmus de Rhoer.

Hermannus Arntzenius.

Ioannes Richardus de Brueys.

MEDICINAM,

Ianus Bleuland.

Nicolaus Cornelius de Fremery.

Bernardus Franciscus Suerman.

Ianus Isaacus Wolterbeek.

Iacobus Vosmaer, *Prof. extraord.*

Philippus Franciscus Heyligers, *Prof. extraord. munus suum auspicatus est oratione solenni d.* XXI. *Martii* CIↃIↃCCCXX.

PHILOSOPHIAM THEORETICAM ET LITERAS HUMANIORES;

Philippus Guilhelmus van Heusde, *h. t. Acad Graph.*

Dithmarus Huisman.

Ioannes Henricus Parreau.

Antonius van Goudoever.

Adamus Simons.

MA-

MATHESIN ET PHILOSOPHIAM NATURALEM.

GERARDUS MOLL.

IOANNES FREDERICUS LUDOVICUS SCHRÖDER.

JANUS KOPS.

THEODORUS GERARDUS VAN LITH DE JEUDE, *Prof. extraord.*

LECTORES.

SAMUEL NEHOFF, *Linguae Graecae Lector.*

GERARDUS DORN SEIFFEN, *literarum humaniorum Lector creatus die 2. Martii a.* CIↃIↃCCCXX.

LUDOVICUS PINO, *Lector literarum Italicarum.*

MARIE FRANCISCUS XAVIERIUS D'ANGELY, *Lector literarum Gallicarum.*

CAROLUS THOMPSON, *Lector literarum Anglicarum.*

MAGISTER ACADEMICUS EQUITATIONIS,

IOHAN SELLENTYN HOFFMAN.

§ II.

§ II.

Quaestiones ad certamen literarium singularum disciplinarum studiosis in Academiis et Athenaeis universi Belgii, anno CIƆIƆCCCXX *fuerunt propositae his formulis.*

QUAESTIO THEOLOGICA.

Strictim describatur librorum Veteris foederis praestantia, et usus in doctrina Christiana intelligenda, aestimanda, tuenda et ad virtutis studium adhibenda.

QUAESTIO IURIDICA.

Quid statuerunt auctores Codicis Civilis de rerum mobilium vindicatione? Quibus de caussis hac in re a Iure Romano recesserunt? Qua tandem ratione utriusque iuris doctrina optime temperari posse videtur, ut tum in iure dominii tuendo, tum in libero rerum mobilium commercio haud impediendo, aequitatis et boni publici, quoad eius fieri possit, habeatur ratio?

QUAES-

QUAESTIO MEDICA.

Indicentur: 1°. labii leporini varia exempla, a praecipuis de re Chirurgica auctoribus enarrata, atque in species quasdam divisa. 2°. De huius vitii congeniti origine, in primis recentiorum, anatomico-pathologicae opiniones. 3°. Belgarum merita in hocce morbo curando.

QUAESTIO LITERARIA.

Disquiratur, quaenam universe fuerit Tragoediae Graecae ratio; ad eamque exigatur nobilissima Vondelii *fabula:* Gijsbrecht van Aemstel.

QUAESTIO MATHEMATICA.

Comparatio instituatur parabolae, ellipseos, circuli atque hyperbolae, ut vel ex coni sectione, vel ex earum curvarum aequatione, vel ex utraque appareat, quaenam his curvis, vel omnino, vel quadam ratione communia sint. Brevitatis ita ratio habeatur, ut coniuncta sit cum perspicuitate et accurata rerum expositione, at-

que

que ut ea, quae comparationi inserviant, diligenter congerantur. Non requiritur, ut calculus differentialis et integralis in auxilium adhibeatur, neque tamen eius usus prohibetur; dummodo quae in propinquo sint, non ex remotioribus fontibus hauriantur.

QUAESTIO BOTANICA.

Conficiatur brevis enarratio systematum botanicorum, quae inde a Caesalpino usque ad Linnaeum inprimis inclaruerunt. Addatur expositio praestantiae systematis sexualis Linnaei, qua non tantum perspiciatur, quibusnam in rebus praecedentia systemata superaverit, verum etiam, quaenam ipsi desint, atque impediant, quo minus perfectum dici possit.

§ III.

Lectionum a feriis inde aestivis A. CIↃIↃCCCXIX. ad ferias aestivas A. CIↃIↃCCCXX. habendarum haec fuit ratio constituta.

In FACULTATE THEOLOGICA, docebunt

Theologiam naturalem G. VAN OORDT, diebus lunae et iovis, hora XI.

Historiam ecclesiasticam D. HUISMAN, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora X. aut aliis, auditoribus magis commodis.

Fundamenta interpretationis V. T. I. H. PAREAU, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora I.

Selecta Euangeliorum loca interpretabitur I. HERINGA, E. F. diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XII.

Introitum in Novi Foederis libros praebebit I. HERINGA, E. F. diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora VIII.

In D. Ioännis Euangelio aut pergèt, aut *Epistolam ad Ephesios interpretabitur* H. ROYAARS, die mercurii, hora XII.

Theologiam Dogmaticam docebit H. ROYAARDS, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora IX.

Collocutionibus de *Locis theologicis* vacabunt I. HERINGA, E. F. die iovis, horis vespert.

a VII. ad IX. et G. VAN OORDT, die mercurii horis vespertinis a VII. ad IX, vel saturni horis vespert. VI. ad VIII.

Christianam morum disciplinam docebit G. VAN OORDT, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora X.

Praecepta *homiletica* tradet H. ROYAARDS, die mercurii, hora X.

Exercitationes Oratorias Sacras moderabitur I. HERINGA, E. F. die saturni, hora I. vel alia magis commoda.

Officia nuntiorum Euangelii exponet H. ROYAARDS, die mercurii, hora IX.

Puerorum doctrinae Christianae initiis *erudiendorum* exercitationes instituent I. HERINGA, E. F. die veneris, hora XI. et G. VAN OORDT, die mercurii, hora XI. vel aliâ magis commodâ.

Orationibus Sacris pronunciandis praeerunt H. ROYAARDS, die martis, hora XII, I. HERINGA, E. F. die lunae, hora XII. et G. VAN OORDT, die mercurii, hora XI. qui eâdem horâ et aliis exercitationibus vacabit.

Disputandi exercitationibus praeerunt H. ROYAARDS, die veneris, hora I.; I. HE-

RIN-

RINGA, E. F. privatim die saturni, hora IX. vel alia commodiore, publice, data opportunitate, die mercurii, hora I. et G. VAN OORDT, publice eadem die ac hora; hi vero alternis hebdomadibus.

In FACULTATE IURIDICA, docebunt

Institutiones, Westenbergio duce, H. ARNTZENIUS, diebus martis, iovis et veneris, hora IX. *mercurii et saturnii*, hora X.

Pandectas, eodem duce, H. ARNTZENIUS, diebus martis, iovis et veneris, hora X. lunae, mercurii et saturni, hora IX.

Ius Criminum et poenarum, C. W. DE RHOER, diebus mercurii et saturni, hora XI, vel alia, auditoribus forte magis commoda.

Ius naturae C. W. DE RHOER, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XI.

Ius gentium et publicum C. W. DE RHOER, iisdem diebus, hora I. pomer.

Ius Belgicum I. R. DE BRUEYS, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XII.

Historiam iurisprudentiae Romanae, H. ARNT-

ARNTZENIUS, diebus mercurii et saturni, hora XI.

Elementa Oeconomiae politicae I. R. DE BRUEYS, diebus lunae et iovis, hora deinceps definienda.

Disputandi exercitationibus alternatim praeerunt H. ARNTZENIUS et I. R. DE BRUEYS.

In FACULTATE MEDICA,

docebunt

Anatomiam B. F. SUERMAN, quater per dierum hebdomadem, hora IV.

Physiologiam I. BLEULAND quater, h. VIII.

Specimina Anatomiae Subtilioris, *tam humanae quam animalium comparatae* in Museo Academico demonstrabit I. BLEULAND, diebus et horis, auditoribus commodis.

Pathologiam B. F. SUERMAN, die lunae, martis et iovis, hora IX.

Semioticam I. VOSMAER, bis, hora auditoribus commoda.

Therapiam generalem I. VOSMAER, die lunae et iovis, hora XI.

Praxin medicam I. I. WOLTERBEEK, die lunae, martis, iovis et veneris, hora XII.

Phar-

Pharmaciam, secundum Pharmacopoeam Batavam, vernaculo sermone, N. C. DE FREMERY, diebus martis et veneris, hora III.

Materiem Medicam sive *Historiam Remediorum* I. I. WOLTERBEEK, enarrabit diebus lunae, et mercurii, hora I.

Institutionibus Clinicis vacabit I. I. WOLTERBEEK, singulis diebus, in Nosocomio Academico.

Chirurgiam tradet B. F. SUERMAN, quater per dierum hebdomadem, hora VIII.

Morbos ossium tractabit, vernaculo sermone PH. F. HEYLIGERS, diebus lunae, martis et veneris, hora II.

Institutioni clinicae in arte chirurgica, quovis die, vacabit B. F. SUERMAN.

Operationes chirurgicas in cadavere humano publice demonstrabit PH. F. HEYLIGERS, tempore hyemali, earumque encheiresium rationem, vernaculo sermone, exponet quater per dierum hebdomadem, hora V.

Artem obstetriciam theoreticam et practicam docebit PH. F. HEYLIGERS, quater quavis hebdomade, hora I.

Me-

Institutionibus Clinicis in arte obstetricia vacabit L. I. WOLTERBEEK.

Medicinam Forensem tradet N. C. DE FREMERY, diebus mercurii et saturni, hora VIII.

Encyclopaediam medicam I. VOSMAER, diebus mercurii et saturni, hora XII.

Historiam Medicinae I. VOSMAER, diebus et horis, auditoribus commodis.

Disputandi exercitationibus; alternis hebdomadibus, die saturni hora I. Professores in Facultate Medica alternatim praeerunt.

In FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM,

docebunt:

Logicam atque *Metaphysicam* I. F. L. SCHRÖDER, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora I.

Philosophiam moralem D. HUISMAN, diebus mercurii et saturni, hora VIII.

Literas Latinas A. VAN GOUDOEVER, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XI.

in-

interpretandis cum selectis Virgilii, Horatii aliorumque Poëtarum locis et Ciceronis prima Tusculana quaestione explicanda.

Antiquitatem Romanam A. VAN GOUDOEVER, diebus lunae hora IX, mercurii hora IX et XII et saturni hora XII.

Historiam Latinae Poëseos tradet A. VAN GOUDOEVER, die saturni, hora IX. et mercurii, hora I.

Exercitationes Oratorias moderabitur A. VAN GOUDOEVER, die saturni, hora I. aut alia magis commoda.

Literas Graecas tradet Ph. G. VAN HEUSDE, interpretandis cum locis selectis N. Foederis, Herodoti et Xenophontis, diebus lunae et iovis, hora X: tum Platonis Symposio et Euripidis Iphigenia in Aulide, diebus martis et veneris, hora X.

Antiquitatem Graecam, Ph. G. VAN HEUSDE, diebus mercurii et saturni, hora X.

Literas Hebraicas I. H. PAREAU, ita ut *Grammaticam* exponat diebus lunae et iovis hora IX, eademque hora, diebus martis et veneris, quaedam tractet capita e priore *Samuelis* libro.

Literas Chaldaicas et *Syriacas* I. H. PAREAU, diebus lunae et iovis, hora XI.

Literas Arabicas I. H. PAREAU, diebus martis et veneris, hora XI.

Antiquitatem Hebraicam I. H. PAREAU, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora IV.

Historiam universam praesertim *medii aevi*, *et recentiorum temporum* Ph. G. VAN HEUSDE, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XII.

Historiam humanitatis, Ph. G. VAN HEUSDE, diebus mercurii et saturni, hora XI.

Historiam Patriae A. SIMONS, diebus mercurii, iovis, veneris et saturni, horà VIII.

Literas Belgicas et Eloquentiam A. SIMONS, diebus martis, mercurii, iovis et veneris, hora III.

Aestheticam, quae poësin spectat, A. SIMONS, diebus martis et veneris, hora IV.

Praecepta styli bene Belgici tradet A. SIMONS, diebus martis, hora VIII. mercurii et iovis, hora IV.

Selecta Poëtarum Belgic. recent. loca exponet A. SIMONS, die saturni, hora X.

Disputandi exercitationibus praeerunt, alter-

nis

nis hebdomadibus, die saturni hora I. alternatim Ph. G. VAN HEUSDE et A. VAN GOUDOEVER.

In FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

docebunt

Elementa Matheseos I. F. L. SCHRÖDER, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora VIII.

Trigonometriam rectilineam et sphaericam, adhibitam ad Geometriam practicam, atque Astronomiam, I. F. L. SCHRÖDER, die mercurii atque saturni, hora VIII.

Elementa Mechanicae atque Opticae I. F. L. SCHRÖDER, die mercurii atque saturni horâ IX.

Mechanicam sublimiorem I. F. L. SCHRÖDER, diebus mercurii et saturni, horâ XI.

Physicam experimentalem G. MOLL, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora I.

Astronomiae primas notitias G. MOLL, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora IX. vel alia auditoribus magis commoda.

Astronomiam theoreticam et practicam G. MOLL, iisd. d. hora III.

Chemiam generalem et applicatam. N. C. DE FREMERY, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XII.

Botanicam et Physiologiam plantarum I. KOPS, diebus martis, iovis et veneris, hora X.

Zoölogiam generalem, cum *Anatome comparata* coniunctam, N. C. DE FREMERY, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XI.

Historiam Naturalem Molluscorum, *Vermium et Zoöphytorum* Th. G. VAN LIDTH DE IEUDE, diebus lunae et martis, horâ auditoribus commodâ.

Historiam Naturalem Crustaceorum et Insectorum Th. G. VAN LIDTH DE IEUDE, diebus iovis et veneris, horâ auditoribus commodâ.

Mineralogiam N. C. DE FREMERY, bis per dierum hebdomadem, horâ auditoribus commodâ.

Oeconomiam ruralem I. KOPS; diebus lunae et martis, hora III. mercurii et saturni, hora VIII. vel aliis diebus ac horis, auditoribus magis commodis.

F.

F. L. PINO, *Literas Italicas* docebit diebus martis et veneris, hora vespertina VI. vel alia auditoribus magis commoda; horis vero deinceps indicandis, historiam earum literarum sermone Gallico et Italico tradet.

Literas Francicas tradet F. M. D'ANGELY, diebus lunae et iovis, hora IV.

Literas Anglicas tradet C. THOMPSON, diebus lunae et iovis, hora V.

Bibliotheca Academica, diebus Lunae et Iovis, ab hora I. in II. et diebus Mercurii et Saturni ab hora II. in IV, et, feriarum tempore, singulis diebus Iovis, ab hora I. in II, unicuique patebit.

§ IV.

A die XXVI *Martii, A.* CIƆIƆCCCXIX, *ad diem* XXVI *Martii, A.* CIƆIƆCCCXX, *disputationes publice vel privatim defensae sunt hoc ordine:*

Anno CIƆIƆCCCXIX.

d. VII. *Maii, Specimen Medico-Therapeuticum*

de

de medicamentorum in corpore humano agendi ratione, eorumque administratione externa in morbis internis, *pro gradu Doctoris Medicinae*, *privatim defendit* Io. Iac. Pennink.

d. x. *Maii*, *Specimen Medicum* de Hydrope ligamentorum uteri, *pro gradu Doctoris Medicinae*, *publice defendit* Petrus Ioannes Isaacus de Fremery, Traiectinus.

d. xv. *Iunii*, *Specimen Physiologico-Medicum* de usu placentae humanae comparatione eiusdem cum animalium placentis illustrato, *pro gradu Doctoris Medicinae*, *publice defendit* Gerardus Munniks van Cleeff, Traiectinus.

d. xvi. *Iunii*, *Dissertationem Iuridicam* de Iure accrescendi ex legibus Romanis, *pro gradu Doctoris Iuris Romani et Hodierni*, *publice defendit* A. G. Huidecoper, Amstelodamensis.

d. xvii. *Iunii*, *Dissertationem Chirurgico-Therapeuticam* de ani intestinorumque atresia, *pro gradu Doctoris Medicinae*, *publice defendit* Iac. Ger. Hasselman, Haganus.

d. v. *Nov.* *Dissertationem Iuridicam* de testamentis ordinandis ex Iure Romano et Hodierno, *pro gradu Doctoris Iuris Romani et Ho-*

dier-

dierni, *publice defendit* W. I. Backer, Amstelodamensis.

d. xiv. *Dec.* *Dissertationem Iuris Civilis* de absentibus, *pro gradu Doctoris Iuris Romani et Hodierni*, *publice defendit* M. Wiardi Beckman, Amstelodamensis.

d. xvii. *Dec.* *Dissertationem Physico-Mathematicam* de celeritate soni per fluida elastica propagati *pro gradu Doctoris Matheseos et Philosophiae Naturalis*, *publice defendit* Richardus van Rees, Neomagensis.

Quibus addenda est Disputatio de Casuario novae Hollandiae, *quam praeside patre V. Cl.* Nicolao Cornelio de Fremery, *publice defendit* Petrus Ioannes Isaacus de Fremery, Rheno-Trai. *die* xxvii. *Ian.* cIↃIↃcccxix.

§ V.

Die xxi. *Martii*, cIↃIↃcccxx. Philippus Franciscus Heyligers, *Vir Clar.*, *designatus Medicinae Prof. extraordinarius*, *praestito solemniter iureiurando*, *munus suum adiit oratione publice habenda:* de vero chirurgo.

Quum in proximum annum Academicum, *a die*

die inde xxvi. *Martii*, CIↃIↃCCCXX, *Rectoris Magnifici munus ex decreto Regio delatum esset V. Cl.* Hermanno Arntzenio, *atque in consessu Curatorum, Rectoris atque Assessorum, graphiarii Senatus partes mandatae essent V. Cl.* Hermanno Royaards, *die* xxiii. *Martii h. anni in Senatu facta est horum virorum solemnis inauguratio. Qua peracta V. Cl.* Hermannus Royaards *munere Rectoris se abdicaturus, orationem habuit* de Guilielmo Emmerio a Perponcher, *atque, enarratis quae ipso Rectore Academiae acciderant cum adversa, tum prospera, victoribus in certamine literario*, Henrico Woerman, Iano Conrado Pruimers, Ludovico Gerlacho Pareau, Petro Iosuah Ludovico Huet *et* Hermanno Christiano van Hall, *praemia distribuit, atque pro meritis laudavit* Ioachimum Coops *et* Iacobum van Hall. *Quibus omnibus rite peractis, munere se suo abdicavit et datum sibi successorem V. Cl.* Hermannum Arntzenium, *proclamavit Academiae Rectorem Magnificum.*

HER-

HERMANNI ROYAARDS

ORATIO,

CUM MAGISTRATU ACADEMICO
ABIRET

DE

GUILIELMO EMMERIO
A PERPONCHER,

HABITA

d. XXIII. Martii, A. C. CIↃIↃCCCXX.

QUOD FELIX FORTUNATUMQUE ESSE IUBEAT SUMMUM NUMEN!

* * *

ACADEMIAE TRAIECTINAE CURATORES, VIRI GRAVISSIMI!

QUI IN BELGII REGNO, IN REGIONE, ET IN CIVITATE TRAIECTINA, REBUS PUBLICIS PRAEESTIS, VIRI AMPLISSIMI!

QUARUMVIS ARTIUM ET DISCIPLINARUM PROFESSORES CLARISSIMI, COLLEGAE AESTUMATISSIMI!

LITTERARUM LECTORES PERITISSIMI!

Doctrinae Christianae nuntii et interpretes, facundissimi, dignissimi!

Cuiuscunque doctrinae formulae Doctores doctissimi, expertissimi, consultissimi!

Academicae Iuventutis corona, amor noster et gaudium!

Quotquot praeterea adestis, cives, hospites, suis meritis praeclari!

Tertium hunc gessi Academiae magistratum: tertium hunc depositurus sum, depositurus quodam cum gaudio, et haud sine grati animi sensu. Per triginta et duos fere annos in hac bonarum artium palaestra Theologiam, et quae cum illa erant copulata, palam docui. E mea quoque Schola multi prodierunt, qui Ecclesiae ornamento sunt. Per omne illud tempus, quae est singularis Dei in me benignitas, innumera apud me fuere collocata beneficia, quorum recordatio mentem delectat: et quanquam, ut fit in rebus humanis, fuerunt bona

mix-

mixta malis, non possum tamen non publice profiteri, cumulum bonorum longe superasse malorum numerum, et *ingratus* essem *erga* Deum, nisi summam eius beneficentiam, misericordiam et opem, ingratus essem erga Dominum meum Iesum Christum, nisi Conservatoris mei gloriam, quae in peccantibus, afflictis, prorsusque miseris ad felicitatem ducendis sita est, palam praedicarem. Sed de me ipso loqui non iuvat. Quodsi vero ad hanc Clarissimorum virorum coronam oculos converto, nemo superest *eorum, quos reperi primum* ad hanc *provinciam* admotus; video autem collegas meos aestumatissimos, qui postea advenerunt, bene valentes, hoc loco praesentes: unus abest tantummodo Rhoerius noster, sed vivit, sed docet, docet egregie; et ego quidem multis eorum, qui me in Academia regunda egregie sustentarunt, gratias ago quam maximas. Quin inter nostros intueor Ph. Fr. Heiligersium, qui solenni iam oratione munus Medicinam extra ordinem docendi feliciter adiit, et cui, ut Deus in omnibus adsit, et ut nobiscum multis usui sit, vehementer opto. Intueor praeterea Doctissimum Dornsei-

fe-

senum, novo honoris titulo ornatum, et Lectoribus litterarum adſcriptum, quibus ut ornamento ſit, et exſpectamus, et precamur. Tanta igitur doctrinae et eruditionis facta est acceſſio, ut locus iis capiendis vix par ſit! Vidimus nos omnes anno proxime exacto, praeclaros admodum iuvenes, alios morbis gravioribus laborantes, alios morte nobis ereptos, Iongeneelium, Trefferſium, Perſynium, Hinlopenium, Alewynium et nuperrime Roermondium, quos dolet Senatus, dolet Iuventus Academica, dolent amici et propinqui, et quorum nomina nulla facile delebit oblivio. Dolebant iam dudum omnes boni duumviros ſuis meritis praeclaros, et huic Academiae praefectos Rammium, et Bothum Henrici diem obiiſse ſupremum, quorum propter obitum, omnium luctum iam testificati ſunt, eorumque laudem extulerunt Viri diſertisſimi, qui ante me Rectoris munere fuerunt functi. Sed hoc ipſo anno Vir admodum ſpectabilis, Curatorum Academiae inde ab initio rerum inſtauratarum praeſes, morte, eheu! fuit extinctus, Guilielmus ille Emmerius a Perponcher. Vixerat quidem ſatis diu, ſenex

nex enim septuaginta et octo annorum mortuus est, sed eius vita ita omnibus cara fuit et exoptata, ut diutius etiam fructus integerrimos ex eius praesentia et sapientia percipere omnes desiderassent, nisi obstitisset Dei omnia gubernantis et optimi voluntas, nisi obstitisset felicitas, cui consequendae par erat. Quodsi autem eius vita adeo omnibus exoptata, mors adeo omnibus lugubris, sed beata, et Deo grata fuerit: quidni ex hoc tali tantoque viro eos adhuc perciperemus fructus, quos possimus! Quidni eius vitam intentis intueremur *oculis!* Quidni, ubi eum pari passu sequi non possumus, eius exemplum admiraremur! Equidem, A. H. haec mecum reputans, non ingratum me vobis facturum, nihilque ab hoc die alienum putavi, si *de Viro hoc praeclara* vobis coram verba fecerim, *eumque multa et varia doctrina excultum*, *rarissimis mentis ingeniique dotibus praeditum*, *pietatis amorisque erga Deum et homines exemplar*, et *Rei Academicae studiosissimum*, ante oculos posuerim.

Sed qui me horror perfudit! Perponcherii enim animus, si e sedibus coelestibus in hunc nostrum respiceret locum, aut hic praesens adesset, ubi

ubi tam lubenter, dummodo per valetudinem licuit, versabatur; nonne totus obstupescerem, de eo verba facturus? Nonne animus ille, tanta modèstia imbutus, hunc relinqueret coetum? Sed maneas, maneas, quaeso! Nihil enim nisi verum dixerim, nec adulationis vitium incurram, locuturus de te, qui ab omni adulationis culpa eras quam maxime alienus! Vos interea, quod spero, A. A., me in dicendo valde tenuem, in laudando exiguum, in excitando satis infirmum, me, ut videtur, non amplius ex hoc loco ad vos verba facturum, vestra in audiendo benignitate sublevetis, rogo.

Fuit illustris ille Perponcherius e gente nobilissima ortus, quae olim in Gallia summis honoribus, tam in re civili, quam militari fuit aucta, et Maisonneuviorum nomine inclaruit: e gente, cum Polonorum magnatibus, si non principibus iuncta, unde nomen Sedlnitzkyorum repetiit, sed quae per magnum iam annorum decursum has nostras incoluit regiones, et tum consanguinitate, tum affinitate multos contigit, qui ab antiquis retro temporibus Batavorum nobilibus adsciscebantur, inter quos

im-

inprimis honestissimum illud simul et illustre Wassenaeriorum nomen mihi memorandum *videtur*. A parentibus, *iisque praeclaris*, honeste admodum fuit educatus, et ad omnem pietatem et virtutem informatus. Illa enim aetate, A. hominum animos haud leviter occupaverat *religio*, et ii, qui altiori loco erant collocati, secum frequenter reputabant, sine verae religionis *beneficio* caetera vana et irrita esse. Ea aetate honestatis et honoris erat, Deum summum profiteri, et Christum, religionis nostrae auctorem et *Dominum*, honori habere. Quapropter noster quoque a *primis inde* annis praecepta *religionis* avidis hausit auribus, et quae a teneris hauserat, secum servavit, auxit, totusque in iis erat. Inprimis animum eius vera erga Deum pietate instruxit familiare commercium, quod cum Maclainio et Chaisio, viris Doctissimis, illo olim Euangelii nuntio apud Haganos, qui Anglica, hoc vero, qui Gallica utebantur lingua, mature iniit. Horum a praeceptis pendebat: erant autem illa (id omnes testantur) sapientiae et prudentiae effata; ita, ut mirum non sit, illa menti eius adhuc iuvenis fuisse impressa, ita impressa, ut nulla unquam

quam aetas, nulla vis, nulla ars, illa aut obſcurare, aut debilitare potuerint. Quod eo magis commemoro, ut cum parentes, tum iuvenes perſpiciant, quaenam ſit educationis bonae vis ſalutaris, quidque debeatur iis, qui mentem noſtram ad virtutem efformarunt, et eiusmodi nobis inſtillarunt praecepta, quibus quis aeternum glorietur.

Didicerat praeter alias linguam quoque Anglicam, multosque libros eo ſermone conſcriptos, inprimis Miltoni, Herveii, Youngii aliorumque ſummo perlegerat ſtudio, hisce legendis adeo asſuefactus, ut quod tempus alii ludis impendunt, illud hisce daret, cuius eum nunquam poenituit. Maximo autem in pretio habebat Diogenis Laërtii libros *de Vitis Philoſophorum*, omnibus doctis adeo commendatos; et, quod illa aetate magni habebatur, *Theatrum Naturae Pluchianum* dies noctesque volvendo, perpendendo, et, quod aiunt, in ſuccum ſanguinemque vertendo, iam id temporis quosdam in Philoſophia fecit progresſus, et animus eius a rebus terreſtribus ad altiora cogitanda fuit impulſus et ſapientiae praeceptis imbutus.

Quae omnia eo lubentius refero, cum pleraque

que ex ipsius ore hauserim, quo cum non tantum affinitate, sed, quod maius est, amicitia eram coniunctissimus, ita ut *saepius mihi* familiari eius commercio *frui* fuerit datum, non ad edendum, non ad bibendum, (hisce enim haud magnopere delectabatur) sed ad colloquendum de rebus gravissimis. Alia autem mihi tradita fuerunt a Virginibus illis lectissimis et nobilissimis, quae mortem patris defuncti, eiusque carissimi, deplorant, et a Sorore eius dignissima, quae annorum octoginta et quinque numerum excedens, *dolet fratrem, solum superstitem*, nunc morte *sibi* ereptum; ita vero dolet, ut eius mens rebus divinis cogitandis assueta, in omnibus Dei benignissimi, Patrisque eius amantissimi, voluntatem veneretur. Bina profecto pectora, forsitan iam brevi, beatiori vinculo copulanda!

Perponcherius igitur sermonis Latini, aliarumque artium et disciplinarum notitia haud vulgari imbutus, Academiam Traiectinam adiit, et in illa per plures versatus annos, lauream Doctoralem accepit, conscripta dissertatione *de Origine Dynastiarum Hollandiae* (1), re-

(1) 1765.

reportata haud exigua a praeceptoribus laude; facile suspicantibus hunc iuvenem ad maiora esse natum. Ipse autem ea cum animi voluptate in alma hac nostra Academia degit, ut peractis studiis, nullum alium locum sibi magis gratum, et ad litteras ulterius excolendas aptiorem fore ratus, huc habitatum concesserit, praesertim cum haud vana ei affulgeret spes, ut ad promovenda civitatis, pagique Traiectini, commoda adhiberetur. Post quatuor igitur annos urbis nostrae magistratibus, postea Provinciae Traiectinae ordinibus fuit adscriptus: quibus in muneribus ita se gessit, ut quamvis non omnibus (quod viri sapientes et boni nunquam possunt), tamen plerisque, et inprimis sibi Deoque placere conaretur. Cuius rei Tu testis esse possis, Nobilissime Lyndeni! senex venerabilis, cuius praesentiam nos veneramur, qua gaudemus, et qua ut diutissime gaudeamus, opto. Tu Perponcherii familiaritate plures per annos magna semper cum animi voluptate usus es, et quemadmodum omnes Te, ita Tu eum magni fecisti.

Sed, ut ad Litterarum studia revertar, non ita quidem litteris operam dedit, ac si aliquando Academicis esset muneribus idoneus, sed ut rebus

pu-

publicis praeësset, et nihilominus nullam praetermisit occasionem, qua cuiusvis artis et scientiae initia perciperet, et laborando, cogitando, suam eruditionis et doctrinae copiam in dies magis magisque augeret. Quod quo melius intelligatis, cogitetis velim, A. H., nullam fere fuisse artem aut doctrinam, in qua hospes peregrinusque esset. Testis sit series operum eius, quae edidit, quam dedit ad finem libri eius ultimi, paullo post pluribus commemorandi. Philosophicis a rerum initiis fuit exorsus in *Epistolis de Beatitudine* (1), quae ingenium sapiunt sapientiae praeceptis subactum, dein in *Initiis illis Philosophicis* (2), admodum praeclaris, in *Vita* etiam *Altamonti* (3). Quantopere vero omnia ad vitam mortalium, ad eorum spem feliciter revocaverit, multis scriptis in usum puerorum et puellarum ostendit, quibus exponuntur educationis verae officia et praecepta, nec minus, cogitatis, gnomis, sententiisque gravioribus, ab eo in lucem editis, quovis auro dignioribus, et

(1) *Zedekundige Brieven over het Geluk.*

(2) *Wijsgeerige Gronden.*

(3) *Het leven van* Altamont.

et Philosophiae eius atque experientiae testibus. Nec ipsam neglexit Poësin, sed in illa haud parum valuit, sive Zeelandiae agriculturam describeret, sive carmina in lucem emitteret, sive quod primo loco appellari meretur, Iosephum, Iacobi Patriarchae filium, eleganter pingeret, ita quidem ut argumentum ex ipsa historia hauserit, sed ἐπεισόδιον ab eo fuerit inventum, in quo, iudice Aristotele, vera Poëseos vis cernitur, et quam agendi viam in Carmine Heroico, et Homerus et Virgilius praeierunt. Ita autem illud invenit, ut veterum Aegyptiacorum rituum, Geographiae antiquae, et hominum indolis notitiam fecerit testatam. De quo igitur vere dici potest, quod Castellanius (1) de Virgilio dixit, eum primum Bucolica cecinisse, dein progressum fuisse ad Georgica, sed postea demum illud Aeneidos fastigium attigisse; quod in pictorum quoque principibus, e. g. in Raphaele, cernitur, qui *Ioannem Baptistam in deserto* ita pingere non potuisset, nisi antea multis aliis fuisset exercitatus. Non possum interea praeterire silentio Poëtae nostri elegantissimi, quem oculis intuemur, iudicium, qui ita scripsit:

„ Per-

(1) Castellan, *Lettres sur L'Italie* T. III. p. 125.

„ Perponcherii carmina, varii etsi ar-
„ gumenti, quadam tamen omnia excellunt
„ *praestantia*. Si minus *sonorum* harmonia
„ delectant, rerum tamen pondere eminent.
„ Carminibus in suis Perponcherius,
„ uti et amicus eius, Beatus ille Hiero-
„ nymus Alphenius, docet, et usui est;
„ et tametsi Alphenius ad altiora ferri vide-
„ *tur*, *noster* tamen, tum in aliis, tum in Io-
„ sepho pingendo egregie ostendit, ingenium,
„ mentis solertiam et vim, quin imagines instau-
„ randi facultatem, foecundam illam poëse-
„ *os matrem*, *ei vel in ipsa* senectute nun-
„ quam defuisse. Pingitur in hisce natura,
„ pinguntur omnia, quae homines circumdant,
„ describuntur mortalium ingenia moresque
„ coloribus nativis, ita ut ipse tuis oculis res
„ hominesque intueri, horumque indolem
„ perspicere tibi videaris."

Laudanda haud minus eius in carminibus illa videtur praestantia, quod non, uti plures solent, gentium diis ita fuerit delectatus, ut eos, si quid deficeret, si quid ornatui deësset, in subsidium vocaverit, sed quod veriora dixerit, et Miltoni aeque ac Klopstockii aliorumve exem-

exemplum imitatus, angelorum operam in medium produxerit, qua multa, eaque egregia, perficerentur.

In Poësi igitur eum eminuisse quis quaeso miretur! Erat enim sedulus venusti et pulcri investigator, quod *Epistolis ad* Alphenium *de Elegantia* et *de Pulcri sensu* conscriptis, satis ostendit: erat Historiae gentium peritissimus, documento sit liber ille ultimus, qui, proh dolor! ultimus e calamo eius profluxit, et cuius partem tantum primam ad finem perduxit, morbo et morte impeditus, ut nulla supersit spes, alteram partem unquam prodituram (1).

Totus autem a pueris erat rebus divinis intelligendis, interpretandis et ad usum hominum referendis, deditus. Anno iam antegressi seculi sexagisimo et nono Youngii librum *Christiani Triumphum* ex Anglica in Gallicam converterat: deinceps Ioannis Davidis Michaelis

(1) *Overwegend verslag van den oorsprong en voortgang zoo der verwildering, als der beschaving, onder de menschen en volken, naar den loop der geschiedenis ingerigt.*

elis V. C. five commentarios, five notas, et versionem librorum V. F., Belgica civitate donavit, et in Salomonis Ecclesiastico, in Epistolis quibusdam Paulinis eandem collocavit operam: et probe sibi conscius, se non illa sermonis aut Hebraici aut Graeci notitia instructum esse, qua opus erat, optimos tamen consuluit interpretes, ut horum staret iudicio. Quod utinam facerent omnes eiusmodi sermonum haud satis periti!

Nec tamen ingenium eius interpretandis aliis potuit coerceri; sed sapientis esse putavit, ut quis ab aliis eruditus et ipse saperet, adeoque omnia, quae legerat, quae perceperat, tam diu mente volvebat, usque dum veram rei intelligentiam erat assecutus, ex illa sua copia protinus in alios redundaturus. Ipsa eius *Theologia* a multis scholasticorum vitiis, tametsi non ab omnibus, purgata, *Ambulationes per V. T.* (1), quibus plurima et difficiliora V. T. loca explicantur, alii etiam libri, quibus nexum inter praecipua capita doctrinae in libris ante adventum, et post Christi mortem conscriptis,

(1) *Bespiegelende wandeling door 't Oude Testament enz.*

tis, dilucide exposuit (1): *cogitationes* (2) praeterea abunde testantur, eum non in litterarum initiis substitisse, sed ad ipsos penetrasse fontes, et ex iis hausisse, quae aliis traderet. Quid multa! vix ulla est doctrinarum pars, quam non attigerit, et de qua si vel non scripserit, tamen accurate satis indicaverit.

Sed singulares eius ingenii mentisque dotes, nunc deinceps, mihi commemorandae videntur. Quarum haud minima fuit *illa ingenii felicitas*, qua sua, sibique propria via, quam ingenium invenerat, semper incesserit, et tametsi ab aliis edoctus, omnia ita ordinare, iungere, seiungere, proponere soleret, ut mentis quasi imago omnibus scriptis imprimeretur, et omnia ex eius cerebro quasi enata viderentur. Centies eius in scriptis talia reperias, quae nuspiam alibi ita legisse tibi videaris: quod in eius cogitatis, gnomis, et dictis quibusdam acutis cernitur, quibus antiquorum nonnulli in his re-

(1) *Het Oude Testament, de voorbereiding van 't N. T. — de Geest van 't Evangelisch Christendom.*

(2) *Overdenkingen*, quibus add. *sprenken, opgaven, overwegingen, bepalingen, gronden.*

regionibus adeo inclaruerunt, e. g. Catfius, et quorum antesignanus facile ab omnibus haberetur Salomo, regum *sapientissimus*, *nisi* virorum divorum numero contineretur. Quamquam, ut verum dicam, multi hanc non commiserunt culpam. Singularis esse videtur in conscribendis librorum ab eo editorum titulis, quos aiunt, qui peregrini cuiusdam climatis esse videntur, et tamen *in ipso* Perponcherii cerebro foti et nati, uti occasio ferebat, sive ambularet, sive domi sederet, sive suos contemplaretur, aut denique *rusticos laborantes videret*, beneficiis divinis affectos.

Loquendi et scribendi ratio ei soli erat propria, et quasi innata. Ita enim scribebat et loquebatur, non quoniam alios eo modo loquentes et scribentes reperierat: sed quoniam notiones, quas animo conceperat, suo modo conferre, ornare, et eloqui solebat. Quin id adeo verum est, ut se vix coerceri pateretur limitibus illis, quos aut Siegenbeekius noster, egregius caeteroquin harum rerum arbiter, aut acutissimus ille Weilandius in pronuntiando, et in scribendo posuerant. Mens eius nullis limitibus terminisque, nisi ab eo clare per-

 spec-

fpectis poterat contineri: quos fi perfpexerat, vel in rebus diiudicandis, et in capitibus doctrinae explicandis, vix ab iis fe dimoveri patiebatur. Sed, quod praeclarius est, vero investigando femper occupabatur, illudque fimulac fibi reperiisfe videbatur, protinus confcripfit, et quae confcripferat, typorum formulis exprimenda dedit, fuis tamen fumtibus; aliis enim prodesfe, non nocere volebat. Verbo, reperias forte inter nostros, qui magis eleganter, et ad gustum hominum fcripferint, fed an reperiatur, cuius mentis indoles magis fcriptis fit indita, et fcriptis plenius pingatur, id est, de quo merito dubites. Cogitandi ratio, rerum inventio, illarum adornatio, confirmatio quoque, tota erat P e r p o n c h e r i a n a. Ita ut in fcriptis ipfe fuis adhuc fpiret, et femper futurus fit fuperftes.

Est autem illa quoque ingenii dos in fcriptis inprimis confpicua, quae cernitur in connexione cogitatorum ordinata, qua non confufe, nec fine gravi causfa, ab uno ad alterum fcriptum transiliret, et indeliberato impetu ferretur, fed fapientisfimis duceretur causfis, quoties, uno fcripto abfoluto, aliud pararet. Ubi fcribebat, non librorum gravis fuppellex, non argenti copia,

quae

quae ex iis comparatur, non hominum gratiâ ei placuerunt; sed placuit semper ordo et series, qua unum alterum explicaret, firmaret, et ad hominum revocaret usus. Non ὕδραν τέμνειν solebat in scribendo, ita ut uno abscisso capite, decem loco unius provenirent, (quod quis satis eleganter de elegantissimo Lafontainio, dixit). Ipse sibi testis est Vir Nob. in *Prologo Libri* cuiusdam (1), quomodo iisdem finibus, quibus Ampl. Alphenius, inservire voluerit, qui omnia ad unum Dei consilium, quod *in Christo Jesu perficeretur*, ducere conatus est: quod cum vidisset et probasset, variis libris, passim, et continuato ordine editis, in *Naturae et Patefactionis Philosopho*, in *Hodierno Stoico*, in *Euangelici Christianismi argumento*, et in aliis, idem fuit conatus. Deus Christusque fuisset igitur omnium rerum gestarum meditullium et quasi centrum. Nec a vero aberrassent hi duumviri praeclari, si vel omnia ad unum eundemque Dei Spiritum πάντα ἐνεργοῦντα retulissent: cuius verba litteris continentur divinis, solae quae idoneae sunt, teste Doct. Stu-

(1) *Overwegend verslag, enz.*

Stuartio, ad omnes gentes edocendas, et vera luce illustrandas (1). Praeterea alibi accurate refert (2), quomodo pedetentim ab uno ad alterum scriptum progressus fuerit, ita ut conscripto uno, ei necessitas fere imposita videretur alterum exarandi, quo cum priori iungeretur, unam eandemque rem doceret, et ulterius confirmaret. Quam librorum eius genealogiam, cum auctor ipse scripserit, non est quod de consensione amica inter omnes dubitemus, aut statuamus e mente bene ordinata illa haud fuisse profecta. Contra quam varia erat doctrina, quam varium dicendi genus, erant omnia amice et apte inter se copulata et nexa.

En eximias illas ingenii dotes, quae mentem eius ornarunt! Erant autem hae in dies magis magisque auctae. Perponcherium certe haud cognovit, palam scribere nuper qui fuit ausus „ *ultimis eius scriptis inesse senectutis vesti-*

(1) *Redevoering en Algemeen Verslag wegens 't Nederlandsche Bijbelgenootschap, voor de afdeeling Amsterdam op den* 21 *October* 1819, *door* M. Stuart.

(2) *Bijbeloefeningen, bedenkingen, gissingen, enz. in de Voorrede bl.* 15.

tigia." Contrà quo magis corpus infirmari coepit, mentis vis increscere videbatur: ita quidem ut *nihil* tenue, nihil quod senis esset decrepiti unquam proferret. In *senectute illa* ultima assiduus erat in *litterarum* studiis interdiu et noctu, matutino inprimis tempore litteris delectabatur; et quod silentio praeterire nolo, quoniam in viris magnis omnia sunt notatu digna, si quid ei *noctu in* mentem venisset, statim id annotare solebat, sandaliis suis loco mensae usus.

Cognovistis iam virum A. A. H. H., multis dotibus praestabilem, sed hisce addidit *singularem Dei, praeceptorumque eius observantiam, singularem Christi Conservatoris nostri reverentiam, uti et amorem integerrimum, quo omnes complectebatur.* Deum quoties cogitabat, (cogitabat autem saepissime) totus erat in eo admirando, venerando, et mente complectendo. Os eius pietatem erga Deum spirabat, scripta nihil aliud complectebantur, et actiones prorsus testabantur, quid intus animo sentiret; ubi poterat, frequens aderat publicis Christianorum coetibus, uti Christianos decet, nec aderat tantum, sed quamvis aliquando speciem dormitantis indueret, probe tamen perce-

ceperat omnia, quae dicerentur, ut illa deinceps in suis deponeret horreis, et secerneret, quid bonum, quid malum esset. Nunquam puduit eum religionis Christianae. Summa scriptorum satis docet, quid inprimis mentem eius occuparet, quid meditaretur, quid speraret. Veram Christi religionem nunquam abnegavit (illud enim foret exiguum), sed ne dissimulavit unquam, ne quidem iis temporibus, quibus quis talia cogitando, aut profitendo vix se commendaret multorum animis: contra palam testatus fuit et ore et scriptis, quantopere aversaretur omnes artes, quibus doctrinae salutaris vis frangeretur, aut debilitaretur; et quamvis alienus perquam erat ab omnibus contentionibus rixisque, ab omnibus controversiis, quae mentem non alant, sed sensum virtutis exstinguant, non verebatur tamen palam proponere et tueri, quae animo tecta clausaque habere potuisset, vere putans, sibi licere sua abundare copia, dum alii sua delectantur. Imo vero, qua voluptate Iudaeos Deo et Christo reconciliasset, semel iterumque ostendit, hortando eos, qui revertantur, excitando eos, ne id longius differant, tollendo obstacula, quibus prohibeantur. Ita

ut

ut Viri praeclari, qui Societati ad Biblia disseminanda coactae praesunt (1) merita venerabilis huius senis grati agnoscerent, qui toties vim religionis expertus fuerat, eumque debitis prosequerentur laudibus. Nec mirum: ipse enim in disseminandis Bibliorum S. exemplaribus erat assiduus, nec minus in excitandis aliis, ut gentibus Christi religionem annuntiarent: nec tamen ex eorum erat numero, qui se pietati et officio iam satisfecisse putent, si talia curaverint. Saepius ex ipsius ore audivi, quid in Deo Christoque reperiisset, quo omnem pelleret mortis metum, quo futuram illam beatitudinem fidenter exspectaret. Eximia semper erunt verba, quibus in Appendice libri, quem postremum in lucem emisit, spem suam, fidemque certam testificatus est! Eximium est carmen illud, quo omnia claudit, quodque, quamvis multi de Cygnorum cantu dubitant, carmen eius Cygneum appellari possit, ita ut morti iam proximus, Deo, Christo, et certa felicitatis spe gloriaretur, et nauci floccive faceret eorum iudicia, qui eum in Germania

(1) In Narratione rerum per annum 1818 gestarum p. 54.

nia *Religiosum Fanaticum* appellaverant; titulo satis splendido in eorum ore, qui Deum haud venerantur, sed quo a recte opinantibus is certe appellari nequit, cuius animo nihil impressum, cuius ori nihil inditum, cuius calamo nihil discribendum erat, nisi illud, quod rationi et verae Philosophiae consentaneum ei videretur. Testabatur autem aperte, id ei honori, id voluptati esse, si post annum aetatis septuagesimum et nonum iam exactum, ea mentis adhuc indole gloriari posset, qua omne mentis solatium, et perfugium ad subeundas quasvis calamitates in Christi doctrina quaesiverit, et invenerit. Nostis enim A. A. hunc virum e medio nostrum vi Napoleontica, (qua nulla poterat esse maior) abreptum, cum aliis, iisque praestantissimis, in Gallorum sepulturam delatum, carceri inclusum, et nonnisi illa benignitate, qua Deus Europae, nostrisque adeo regionibus consuluit, liberatum, ad nos reversum, cum omnium applausu gaudioque intra haec moenia receptum, salvum, sospitem, Deo toties commendatum! Quam confidenter autem id temporis spem in Deo collocaverit, quantopere aliorum solatio fuerit, habeo testes quam plurimos,

mos, et iam mortuos, et adhuc superstites, qui cum eo in eodem versati fuerint periculo, quorum unus dixit, *Nisi adfuisset* Perponcherius, *succubuisset nostrum quisque aerumnis.*

Tanta A. A. Religionis Christianae vis est, tanta fiducia, ut quis mediis in aerumnis Deo gloriari possit! Detur id Philosophis, ut mortem spernant et contemnant: sed Christi asseclis et cultoribus, iisque solis, id datum est, ut in vitae exitu, bono non tantum sint animo, sed mortem, sed Deum laete exspectent. Eo modo vixit, ita mortuus est Perponcherius, qui ubi fari amplius non poterat (ipse id meis conspexi oculis, meis audivi auribus) scripto consignavit, se omnem spem in Deo collocasse, se nihil in se reperiisse unquam, quo gloriaretur, Iesum Christum unicum eius esse praesidium solatiumque, atque ita mortem intrepidus obiit, non sibi, sed nobis eheu! flebilis occidit! Magnus semper, quoniam Magnus erat in Iesu Christo.

Novistis A. A. virum inter vos versantem. Videor mihi eum adhuc intueri, annis gravem, lento gradu incedentem, prono, ut videbatur, vultu terram aspicientem, sed sereno animi vultu coelos suspicientem, et dum terram versus

cor-

corpus pendebat, mente ad altiora evolantem! Nunc terram ſub pedibus habet, in coelo est, aeternum, ſemper beatus!

Quid autem coram vobis A. A. H. H. eius virtutem commemorem? Quis vestrum, quaeſo, unquam conſpexit Virum adeo Nobilem, et qui magis modesto et humili esſet animo? Non vestium ornatu, ſed honestate, non aedium aut ſuppellectilis ſplendore, ſed nitore, non hominum adeo, quam Dei laude delectabatur. Inprimis ornatum vestium respuit, ubi infantes ad fontem S. deferebantur; abluendos enim eos esſe cenſuit, ut a vitiis purgarentur, non ut mundi vanitatibus ornarentur. Id ſemper dilexit humilitatis genus, quod, ſuaſore Hieronymo, *non ostenditur, aut ſimulatur gestu corporis, aut fracta voce verborum, ſed puro cordis affectu exprimitur*, memor Lipſiani illius, *ſicut in ſegete ſpicarum vacuae attolluntur, gravidae et feraces inclinant; ita, quo quis ſapientior, eo magis ſe demittit et ſustinet.* Affabilis erat cuivis, qui eum adiret, colloquebatur ſuaviter cum omnibus, quibus interesſet, nec difficilis, molestusve erat monitor, ubi ſuavitati et gaudio esſet locus. Muſicâ, cantuque delectabatur et aliis

vi-

vitae amoenitatibus, sed saepius factum, ut, dum in hisce versaretur, quasi extra se raperetur, et mens vix intelligeret illa, quae ibi agerentur. Quam quidem viam excultis huius mundi hominibus, Libro singulari (1) commendavit, sed vereor, ut homines, huius vitae amoenitatibus dediti, iis ita frui velint. In hisce enim gustandis, fruendisque toti occupantur.

Hominum erant amantissimus: sed non satis sibi cavisse videtur, ne in gubernationis divinae vi recte ponderanda, in poenis divinis vere definiendis, unam *Dei bonitatem*, non adeo iustitiam *semper* cogitaverit. A poenis enim erat paullo alienior, adeo quidem, ut cum munus ei mandatum esset de rebus minoribus iudicandi (iudicem pacis appellant) et primum suspicaretur, se usui esse posse (pacis enim erat studiosus) protinus tamen, ut percepit molestiis et poenis minoribus infligendis rem peragi debere, oneri facile succubuisset, nisi se eo abdicasset munere. Caeteroquin muneribus fideliter fungi solebat: norunt id omnes, etiam Viri Amplis-

(1) *Aan de lieden der beschaafde Waereld.*

plisſimi, qui in conſesſu ordinum Deputatorum agri Traiectini ei asſesſores fuerunt.

Quid plura? ſi enim omnia commemorare vellem, dies et latera me deficerent! Habemus certo, quod nobis gratulemur, de eiusmodi viro, huius urbis incola, huius regionis moderatore. Sed habemus praeterea, quod nobis gratulemur, de eiusmodi Curatorum praeſide.

Aliis praeesſe qui velit, eorum, quibus praeest, indolem, ſtudia et officia pernoſcat necesſe est, ſi de iis recte iudicare velit, et deſiderio feratur perficiendi omnia, quae ad eorum utilitatem et felicitatem pertineant. Sed in his omnibus eximius erat noster, quarumvis doctrinarum apparatu inſtructus, vero erga Deum, hominesque amore flagrans, ſedulus hominum ipſorumque indolis ſcrutator, iuvenum amantisſimus, Rei Academicae ſtudioſisſimus.

Summa iam ante plures annos cura id peregerat, ut cum viris praeclaris ad id electis, de Lege quadam Academica ferenda conſuleret, quae tamen res id temporis ſuo caruit fructu. Sed habemus monumentum aere perennius, quod ſibi ante mortem ſtruxit, quotannis, ſi quid video, iis qui in rebus Academicis verſan-

fantur, et occupantur, five viris, five iuvenibus, monftrandum vel praelegendum: est enim fi *cum* Lege Academica, a fummo nostro Rege fapienter lata, conferatur, quafi Codex Academicus, quo cuiusvis, qui ad altiora tendit, et aut humanae focietati, aut Dei ecclefiae infervire vult, ftudia et actiones regantur: ita quidem, ut fi eo modo inftituatur aut ftudiorum curfus, aut vitae ratio, habituri fint certe omnes, quod fibi vehementer gratulentur.

Facile intelligitis A. A., me ante oculos habere *allocutionem illam* praeclaram ad *ftudiofam Academiarum huius regni iuventutem* (1). Quam ubi perlego, nefcio quid magis extolli et laudari debeat, univerfa illa omnium doctrinarum notitia, qua quaevis fuis e fontibus derivetur, fuis terminis coerceatur, extra quos exfpatiari non liceat; an vero mirabilis ille nexus, quo omnes artes et disciplinas inter fe iungere et copulare noverit, ita ut altera alteri opem ferat et fuccurrat, una quafi ex altera oriatur. Quod fi enim multorum laudamus operam, qui cae-

(1) *Aanfpraak aan de op Rijks Hoogefcholen ftuderende Jeugd*, 1816.

caeteris in rebus eum ordinem servarunt; si mirabilis ille Cattierii thesaurus ad Linguam Graecam addiscendam adeo idoneus habetur, ita ut a simplicioribus ad magis composita fiat progressio; si miremur Hemsterhusii, Valkenarii, Lennepii, Scheidiique sedulitatem, qui quod Schultensii et Schroederi in Hebraicis iam fecerant, in explorandis, et investigandis Graecorum vocabulorum originibus diligentissime fuerint versati, Stephanorum curam, aeque ac Fabri, Cellarii, Schelleri imitati, ita ut discipuli initia addiscerent, unde ad caetera progrederentur; quod si Pestalozziana diligentia methodum invenit, qua omnia iungantur et copulentur: quidni laudemus nostrum, qui non tantum cum Cicerone statuit, *omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habere commune quoddam vinculum, et quasi cognatione quadem inter se contineri*, sed qui omnes artes et disciplinas eo constrinxit vinculo, ut subsequentia e prioribus oriantur et nascantur, et discipuli prioribus iam imbuti, ulterius discendi desiderio incensi, fructus perquam amoenos, ex iis, quae perceperint, capiant? Accedit autem hisce singularis il-

illa dexteritas omnes doctrinas ad veros usus revocandi, *illarum* pondus definiendi, et pro rei natura iis utendi. Nemo vestrum est A. A. H. H., nemo vestrum inprimis viri in artibus et disciplinis perspicacissimi, qui non protinus *intelligat*, eam fuisse Perponcherii, eamque singularem dotem, ut non vanis quibusdam quaestionibus tempus tereret, ut non scholasticorum more philosopharetur, ut non pro litteris pugnaret, tamquam pro aris et focis, et in iis solummodo subsisteret: sed ut omnia ad hominum *usum, ad Dei fines, referret: quo fit*, ut non lites, non odia inter eruditos excitentur, sed ut omnes ad concordiam, et amicam quandam societatem ferantur, cum ex unius eiusdemque fontis rivulis, tametsi e diversis locis erumpentibus, aut aliter aliterque derivatis, potent et recreentur. Profecto id unum si quis spectaverit, magna iam forent Viri praeclari merita, qui ipse eam ingressus viam, aliis auctor suasorque fuit, qui idem facerent. Quid existimatis, Viri Clarissimi, nonne e vestris subselliis est una omnium vox: *in hisce* Perponcherius *erat eximius!* Nos omnes illius vinculi experimur vim: in hac enim Academia pax et concordia regnant.

 Sed

Sed haud minori cum gaudio vobis A. A. H. H. in memoriam revoco, promtisſimum illud deſiderium, quo ferebatur, ut iuventus litteris dedita ſe eiusmodi praeceptis regi ducique pateretur, et ita ſatisfieret Regis nostri munificentisſimi voluntati et benignitati, iuventutem qui Belgicam ad ſummum eruditionis et doctrinae gradum evehere ſtatuit. Eiusmodi deſiderio ferebatur totus. Cum antea nos Traiectinos in aedibus S. maioribus esſet exhortatus (1), haec iterum ſecum reputans, omnium amore conſtringebatur, et verba ad omnes direxit, qui in huius Regni Academiis verſabantur. Traiectina civitas ei cara erat, cara Academia nostra, ſed cara quoque ei erant omnium, ſive Lugduni, ſive Groningae, ſive alibi litteris operam darent, capita. Omnes amore complectitur, omnes et ſingulos ad felicitatis culmen utinam evehere posſet! Simulac Academiam cogitat, cogitat cara ſibi pectora! Gloriemini de tali magistro.

Nec tamen ſibi ſatisfecisſe videtur, ſi doctrinae ubertate multis profuisſet, niſi ſimul omnes

(1) *Aanſpraak aan den Academiſchen Senaat, en de ſtuderende Jeugd op Utrechts Hooge School*, 1815.

nes ad virtutem et pietatem adhibuisset stimulos, quibus incitarentur. Gravia sunt et lectu dignissima eius monita, quae ibi (1) habentur: iuvenes *tamquam florem huius et spem secuturae aetatis* pingit, *tamquam corpus ex nobilissimis et honestissimis compositum, in quibus omnium spes est collocata, societatis fulcra, humani generis subsidia, parentum et propinquorum ornamenta;* inde vero officia honestatis, humanitatis pietatisque repetit, quibus obstringantur; adeo ut si Deo, Regi, parentibus, praeceptoribus, *societati humanae, sibi ipsi non obsint*, in illa incumbant officia, necesse sit: et, cum, uti in veteri est proverbio, *quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu*, enixe eos rogat, ut ab omnibus vitiis, ab omnibus quae iuventutem commaculant, aut ad mala ferunt, sibi caveant, et mactentur honore apud Deum hominesque.

Erat igitur Perponcherius Litterarum et Academiarum amantissimus, et omnibus enitebatur viribus, ut Pallas illa, quae non belli, sed sapientiae est nutrix, ubivis aleretur, coleretur, floreret. Huius tanti viri mortem

(1) Bladz. 118, enz.

tem taciti dolemus: ſed vivit, nec noſtrum, nec Academiae obliviſcitur! Ieſus Chriſtus ei adeſt, cui toto omnia noſtra commendamus!

Deſiſtamus igitur a luctu, A. A. H. H., et perſuaſum nobis ſit de Dei erga nos, erga noſtram Academiam cura: cuius benignitas nobis dederat eiusmodi virum, rariſſimi quidem exempli, ſed exempli tamen, quod imitari, quod ſequi poſſimus! et quidni ego toto recrearer animo, animadvertens caeteros Academiae noſtrae Curatores, Viros graviſſimos, ſalvos et ſoſpites, praeſentia ſua hunc decoraſſe locum? Quibus equidem gratum teſtor animum, pro collocatis apud me, apud Academiam beneficiis, quibus ſumma a Deo deprecor bona, ut vivant in hac terra, (quod utinam per longum tempus iis contingat!) ut vivant in aeternum! Inprimis id tibi optaverim, Ampliſſime Swellengrebel! qui tam feliciter ſucceſſiſti in beati noſtri locum. Si mei ipſius, ſi omnium collegarum meorum mentem pernoſcere tibi fuiſſet datum, reſciviſſes certe, te noſtro quidem ſuffragio in Curatorum collegium fore cooptatum. Amas enim litteras, amas virtutem, amas

amas pietatem; amas quaevis humanitatis officia. Novimus te a teneris reverentiae erga Deum, et *amoris* erga alios sensu fuisse imbutum. Novimus te Perponcherii *vestigiis* insistentem. Novo igitur nos quoque Curatore gaudemus, et ut quam diutissime eo gaudeamus, amoenissimosque ex eius cura percipiamus fructus, admodum precor.

Alia sunt, quae animos addant, eaque spe lactent, fore ut Academia Traiectina in dies maiora incrementa capiat. Numerus novorum alumnorum hoc anno insigniter fuit auctus, ita ut *pauci praeterierint anni*, qui hunc multitudine eorum, qui Academiae Albo nomina sua inscripserunt, superaverint: et Facultas quoque Medicorum, quae multis, iisque egregiis valedixerat commilitionibus, Doctoris laurea ornatis, a luctu destitit, cincta et sustentata multis alumnis, qui hoc anno advenerunt.

Academiae Bibliotheca cum publice aucta est magno in quovis Litterarum doctrinarumque genere librorum numero tum privatim, etiam *eximiis* exquisitisque muneribus. Nam ut dono accepimus a Viro Ampl. D. I. van Ewyck, tum alia, cum Marshmani *Sinensis*

fis Grammaticae elementa, et Euleri *Institutiones Calculi integralis* (1): nec defuerunt etiam professores, qui rarioribus libris syllogen nostram ditarent: ita gratissima nobis accidit Virorum Amplisf. de Beaufort et Swellengrebel, Academiae huius Curatorum, munificentia, quorum hic Bibliothecae nostrae dono dedit egregium utilissimumque Knorrii et Walchii Geologicum opus (2): ille Bibliothecae aedificium praeclare ornavit *Apollinis*, *Belvedarii* vulgo dicti, apotypomate. Quam eximiorum Virorum erga res nostras voluntatem, et publice nunc celebramus, et grato deinceps animo perpetuo prosequemur.

Hortum Academicum ita plantavit Kopsii nostri dexteritas et peritia, ut secundum synopsin plantarum Persenianam omnia sint disposita, et simul numeris notata, e quibus et illarum genera, et ordinata systematis Linnaei se-

(1) *Elemens of Chinese Grammar by* J. Marshman, Serampori 1814, 4to.

(2) G. W. Knorr et J. E. E. Walch, *Monumens des Catastrophes du Globe terrestre, contenans des Petrifications* etc. Nurenb. 1777, 4 Vol. Fol.

ſeries facile cognoscantur; idque tanta cum elegantia, ut quemvis, qui de hisce iudicare, qui hisce delectari velit, facile, bona tamen cum *Viri* Cl. venia, *invitaverim*, *qui ipſum* adeat hortum, et ſuis intueatur oculis, quid hic fuerit praeſtitum.

*D*itavit hortum Hornemani, Profesſoris Koppenhagenſis, munificentia, plusquam tricenis quinquaginta et novem plantarum ſeminibus, etiam *iis*, quae ex India utraque fuere asportata, et, indigenorum inſtar, humo indita feliciter ſuccreverunt. Exſpectatur praeterea ex *horto Plantarum Pariſino, haud exigua* aut plantarum aut ſeminum copia, et *addiderunt* alii alia. Kopſius inſuper noster, numerum plusquam duorum millium ſeminum collegit (quae typorum formulis iam deſcripta ſunt) ita ut cum aliis rei Botanicae peritis ſua communicare posſit, et reddatur illud, quod nostrum ornet hortum. Est quoque ſpes nobis facta, fore, ut Horto Oeconomico locus ſit, eique praeclaro.

Muſeum illud Bleulandinum, quod omnes mirantur, ita conſervatum et auctum est nonnullis animantum ſceletis, quae appellant

ar-

artis magistri, et speciminibus Pathologicis, ut non tantum Bleulandii nostri sedulitas hic multa perfecerit; sed ipsa Viri Clarisſ. effigies ibi collocata dies noctesque vigilasse videatur, ne Museum illud quid detrimenti, sed contra, ut multum emolumenti, caperet.

Museum interea huius Academiae Zoölogicum praeterito anno non tantum immensis animalium et indigenorum, et exoticorum speciminibus, curante Fremerio nostro, fuit auctum: sed praeterea munificentia Cl. Arntzenii, Professoris quondam Harderovicensis, eximia suppellectile Conchyliorum, quae in suos collegerat usus, locupletatum: pro quo beneficio omnes Viro Cl. gratias agunt quam maximas. Minerales insuper divitiae fuerunt amplificatae duplice speciminum serie Lapidum ad Vesuvium pertinentium, aut a monte ignivomo eiectorum: quarum alteram peritissimo rerum Mineralium Viro Koopman, alteram Nobilissimo de Geer, huius Academiae quondam ornamento, acceptam refert et nostrum et posterorum memoria.

Gavisuri certe fuissemus abundantius, si horreum illud instrumentorum rusticorum, quae nobis

bis affulferat spes, huc fuisset translatum, ubi haud negligenter esset servatum et auctum: sed gaudeamus tamen, quod oculis nostris intueamur aedificia, iam emta, et parata ab iis, qui rei rusticae praefecti sunt, et rei veterinariae, ut dicitur, destinata. Qua ex arte Academiae nostrae cives haud exiguos percipere possunt fructus: et hi, qui illam exercent, ulterius nostris in scholis instrui possunt omnibus, quibus iis opus est.

Habeo autem haud exiguam insuper laetitiae caussam, quam vobis referam, necesse est. Pugnam inierunt Academiae alumni, non crudelem, non inimicam, sed placidam et gratam: et quemadmodum in aliis Belgii Academiis iam victores fuerunt proclamati nonnulli e nostris, Tuyllius Lugduni Batavorum, Cockius Groningae, et alii proxime ad victoriam accesserunt, veluti Paravius apud Groninganos, et Vlierius apud Lugdunenses, (Vlierius ille, qui aegrotante licet corpore, mente tamen sana indefessam litteris operam navare pergit, et cui nos omnes valetudinem precamur optimam) ita et nunc apud nos victores evaserunt haud pauci iuvenes egregii, de quorum conatibus,

ut

ut ipsi iudicetis A. H. vobis praelegam Facultatis cuiusvis Iudicium, et, eo praelecto, praemia distribuam.

Iudicium Facultatis Theologicae.

„ Ad quaestionem propositam: *strictim describatur librorum Veteris Foederis praestantia et usus in doctrina Christiana intelligenda, aestimanda, tuenda, et ad virtutis studium adhibenda:* ordo Theologorum unum duntaxat accepit responsum, dicto inscriptum Paulino (2 *Tim.* III: 16.) πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, id autem communi omnium consensu iudicatum fuit tanta cura et accuratione scriptum, ut palmam et omnino mereatur, et vero etiam praeripere potuerit multis, siquidem plures vires suas laudabiliter in hoc certamine periclitati fuerint. Aperta schedula, et legitima disquisitione instituta, agnitus fuit commentationis auctor

Henricus Woerman,

Amstelodamensis, Theol. in hac Acad. studiosus, nunc vero Candidatus."

Primus igitur tu huc accedas, praestantissime Woer-

Woerman, et praemium accipias! Dolemus nos omnes mortem dilectissimae matris tuae, tibi inopinato ereptae, sed vulnus illud recenter inflictum refricare nolo. *Tu Theologorum* laudem reportasti! Dignus es, qui ita orneris: ornant enim te doctrina, modestia et virtus; et ita si pergas, ornamento eris Ecclesiae Christi. Deus autem ipse tibi sit *solatio*, gaudioque!

Iudicium Facultatis Iuridicae.

„ Ordo Iurisconsultorum hoc anno proposuit quaestionem: *quid statuerunt auctores* Codicis *Civilis de rerum mobilium vindicatione? Quibus de causis hac in re a Iure Romano recesserunt? Qua tandem ratione utriusque iuris doctrina optime temperari posse videtur, ut tum in iure dominii tuendo, tum in libero rerum mobilium commercio haud impediendo, aequitatis et boni publici, quoad eius fieri possit, habeatur ratio?*

Duas accepit commentationes, alteram insignitam Ovidii versu:

Inter utrumque tene.

Alteram Ciceronis dicto:

Nisi utile est, quod facimus, stulta est gloria.

Utraque disputatio meretur laudem: nam in singu-

gulis ingenii, iudicii, atque industriae documenta reperiuntur.

In primo quidem quaestionis capite, quo de Iure Hodierno quaeritur, scriptores ambo ita sunt versati, ut si de hac tantum laboris parte iudicandum fuisset, anceps admodum haesisset victoria. In reliquis vero capitibus prioris disputationis auctor aemulum multum superavit: quippe caussas differentiae Iuris Romani, et Hodierni, interius perquisivit; quid Iuris Philosophici praeceptis consentaneum esset, accurata magis diligentia perpendit, ac denique in consulendis laudatissimis iuris interpretibus maiorem et curam prodidit, et delectum.

Itaque disputatio munita symbolo *inter utrumque tene*, prae altera ordini placuit, atque ipsi digna visa fuit, quae praemio ornaretur. Resignata schedula scriptorem indicavit

Ianum Conradum Pruimers,
Iuris Cand in Acad. Rheno-Trai.

Qui, examine instituto, se huius disputationis auctorem esse, abunde probavit."

Tu igitur huc escendas, velim, ornatissime Pruimers! tibi trado hunc nummum aureum, eruditionis, profectuum, et morum hu-

humanorum testem. Eo tu quaeso gaudeas; (gaudent enim omnes tecum, quod statim omnium applausu audivisti,) et inter eximios numereris aliquando Iuris Patronos! Accipias quaeso aurum, et bene serves augeasque!

Iudicium Facultatis Litterariae.

De commentationibus, quas ad propositam quaestionem: *disquiratur, quaenam universe fueris Graecae Tragoediae ratio: ad eamque exigatur nobilissima* Vondelii *fabula*, Gysbrecht van Aemstel: *ordo accepit* Philos. Theor., et Litt. Hum., huiusmodi est ordinis iudicium.

„ In septem responsis, quae hoc anno tulit quaestio nostra, caeteris omnibus excellere aestimavimus tertium et sextum, his sententiis insignita, illud

Omne genus scripti gravitate Tragoedia vincit.

Alterum

Ὃς δ' ἂν ἄνευ μανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικὰς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανῶς ποίητης ἐσόμενος, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη.

Plato, *Phaedro* 245. A.

Prae-

Praestabilium horum speciminum ut prius et inquirendi diligentia, et disserendi arte, ita posterius venusto praesertim disputationis habitu ac forma perquam nobis placuit. Quae laudes, quamvis utrique singulatim videantur tribuendae, in neutro tamen desideravimus nec ingenii solertiam, nec iudicii subtilitatem, nec eruditionis copiam, quae ad propositum argumentum accurate eleganterque tractandum postularentur. Accedit Latinae orationis bonitas, quae in altera scriptione, facilitate atque evidentia, in altera gratia insuper et suavitate commendatur. Utrumque opusculum cum pari iure aureo censeretur praemio dignissimum, publice rogati sunt auctores, ut nomen suum ederent, ac sortibus iaciendis ipsi dirimerent, utri foret nummus tradendus. Scriptorem ita esse cognovimus *tertiae* commentationis

Petrum Iosuam Ludovicum Huet,

in Ill. Amstelodamensium Athenaeo

Litt. Hum. Cand. et Theol. Stud.

et *sextae*

Ludovicum Gerlachum Pareau,

in Acad. Rheno-Trai. Litt. Hum. Cand.

et Theol. Stud.

Quo-

Quorum huic prae illo fortunae obtigit favor.

Ad harum disputationum praestantiam proxime accedere iudicavimus, cum *quintam*, exquisito hoc lemmate distinctam:

Ἐλπίδες οὔπω καθεύδουσ'.

exquisito item dictionis genere, et interiori Tragicae poëseos tam Graecae quam Belgicae cognitione insignem: tum *quartam*,

Χαλεπὸν οὕτω τι ποιῆσαι, ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν.

summa studii assiduitate elaboratam, et vero accuratae doctrinae indicia referentem. Quibus dotibus cum haud leviter se nobis commendarent hae scriptiones, non committendum censuimus, ut earum auctores publice ignorarentur ac suo destituerentur honore. Patuit autem, apertis schedulis, *quintae* esse disquisitionis auctorem Ioachimum Coops, *in Acad. Rheno-Trai. Litt. Hum. Cand. et Theol. Stud.* *Quartae* autem Iacobum van Hall, *in Ill. Amstelodamensium Athenaeo, Litt. Hum. Cand. et Iuris Stud.*

Quatuor hisce commentationibus impares nobis visae sunt reliquae sic inscriptae: prima,

Vivitur ingenio, caetera mortis erunt.

Se-

Secunda,

Honos alit artes omnesque incenduntur ad studia gloria.

Cicero, *Tusc.* II. 1, 2.

Septima,

Tentavimus.

Attamen ut singularum auctores eximios nobis probarunt in litteris Graecis Belgicisque progressus, ita in *prima* praesertim, et *septima* scriptione, quae vehementer probaremus, imo admiraremur, reperimus permulta."

Hic igiter vos exspecto iuvenes praeclari, Paravi et Hueti Tu Paravi praeclari parentis es filius praeclarus, adeo ut Patri tuo eximio, et tibi ex animo gratulemur. Tu victoriam reportasti! Quae inchoasti a te perficiuntur, ab initiis ad maiora tendis, et quemadmodum in litteris humanioribus iam egregie profecisti, ita litteris divinis ornamento sis, et in signum victoriae hunc accipias nummum aureum, velim!

Te vero, praeclare Hueti! nostrum fere dixerim. Nominis enim Hueti ani fama apud nos oblivioni data non est; sed tu illud novo cumulasti honore. Quod in Ciceronis laudem dictum fuisse perhibent: *Demosthenes tibi prae-*

praeripuit, ne esses primus orator, tu illi, ne esset solus. Id mutatis nominibus de te dici posset: *Paravius tibi praeripuit, ne esses primus victor, tu illi, ne esset solus.*

Aurum quidem tibi praeripuit Paraviana dexteritas, sed tibi praeripere hoc potuit, nec voluit laudabile illud de te iudicum idoneorum testimonium, quod, cum eiusdem sit argumenti, atque ea, quae diximus, omnibus ostendo, tibi vero trado.

Tua interea Coopsi, tua Halli, diligentia summam meretur laudem: ita enim partes vestras egistis, ut litterarum fautores vobis delectentur, et impensius etiam fuissent gavisi, si vos quoque praemiis condecorare potuissent. Nunc autem publica illa laudis testificatio vobis sufficiat!

Pervenimus ad *Iudicium Facultatis Matheseos, et Philosophiae Naturalis.*

Ad quaestionem Botanicam: *conficiatur brevis enarratio systematum Botanicorum, quae inde a Caesalpino usque ad Linnaeum inprimis inclaruerunt. Addatur expositio praestantiae systematis sexualis Linnaei, qua non tantum*

perspiciatur, quibusnam in rebus praecedentia systemata superaverit, verum etiam, quaenam ipsi desint, atque impediant, quo minus perfectum dici possit? tres accepit ordo excercitationes, quarum prima inscripta est:

Huc usque Botanophilus aliena fartimque depilans,
Sed dein Botanicus verus evadere conor.

Quae breviter recenset opera summorum Botanicorum, atque nonnulla Linnaei in re herbaria exponit merita, quibus prae omnibus excelluit. Quae tamen commentatio, quamquam auctoris et diligentiam et librorum notitiam indicat, praestantiam tamen Linnaei systematis sexualis, quam spectat quaestio, parum accurate exposuit.

Altera inscripta:

Non una die Roma condita fuit.

diligentiae, laboris, et Botanici studii prae se fert speciem, ita ut systematum enarratio multo sit prolixior, atque uberior, quam quaestio postulat. Dolendum autem est, non satis accurate et diligenter institutam fuisse comparationem ipsius Linnaei systematis, cum diversis aliorum Botanicorum methodis. Haec

enim

enim comparatio in quaestione proposita vim causſamque continet. Multis autem excellit laudibus *tertia* commentatio, inſcripta:

> *Linnaei ſystema revera omni honore et laude dignum est, ſi modo oculis ab invidia et vituperii pruritu alienis adſpicitur.*
>
> Schäffer.

Caput enim quaestionis non ſolum optime perſpexit auctor, verum etiam ei convenienter, et misſis ambagibus, recta via progresſus est: ſystematum diverſorum enarrationi, brevi quidem, ſed ad rem aptae, adiuncta est diiudicatio erudita, atque ſubtilis, neque ſolum quibusnam in rebus ſystema ſexuale Linnaei, aliis, quae eum antegresſa ſunt, excellat, verum etiam, quid in ipſo imperfectum ſit, et quid deſideretur, dilucide et acute est expoſitum. Nec minorem commendationem habet disſertatio oratione pura et culta, lucido ordine, et ingenii iudiciique indiciis. Quare cum praemio dignisſima iudicata fuisſet, aperta fuit ſchedula ei adiuncta, qua patuit auctorem esſe,

Hermannum Christianum van Hall,
in hac Acad. Medic. Stud.

Qui in examine deinceps inſtituto, commenta-

tionem suam mascule defendit, atque victor certaminis litterarii renuntiatus est."

Adsis igitur, iuvenis praestantissime, cuius laudem palam praedicarunt Viri rei Botanicae periti. Perscrutando terram aurum fuisse inventum, ferunt. Tu certe, et in Lugdunensium, et in Traiectinorum agro terram perscrutatus es, et aurum invenisti. En par fratrum, idque praeclarum, quo pater et ipse eximius vere gloriari possit, ita ut ei, si praesens hic adesset, vere gratularemur. Gaudio enim nobis est, quod bini fratres ita se gesserint, ut publice laudentur. Tu, praeclare iuvenis, duobus palmam praeripuisti, et, quamvis hic locus non est coronis texendis ex plantarum arborumve foliis, plantarum tamen chorus tecum gaudet, ubi viri eruditi, te auro coronant, ex terrae penetralibus effosso, et omnes boni, quod et nos facimus, tibi bona apprecantur!

En iuvenes praeclari, tanti est fideliter incubuisse in litteras, tanti est a viris ingenii et doctrinae fama claris condecorari praemio, ut vestrum ipsorum fronti quasi rubor suffundatur! Nec tamen rubor ille pudoris sit, omnes enim laude estis digni: caeterique commilitones vobis haud invident laudem, quam estis promeriti: sed manus proten-

tendunt, statim ut exieritis, vobis gratulaturi. Nec spes iis praecisa est, quo minus idem consequantur: definitae enim sunt quaestiones, ad quas quisque alumnorum cuiusvis Belgii Academiae, et Athenaei respondere possit. Hae autem sunt.

QUAESTIO IURIDICA.

Duce Historia exponatur origo et progressus confessionis per tormenta quaesitae. Porro doceatur, quid de necessitate confessionis, eiusque pondere, ad fidem iudici faciendam, sit statuendum. Denique inquiratur, quatenus iustitiae ratio et utilitas publica admittat, ut iudex reum non confessum ex sola eius convictione condemnare possit.

QUAESTIO MEDICA.

Quaeritur brevis et distincta expositio fabricae et functionis organi auditus in homine, recentiorum etiam anatomicorum observationibus, et anatome comparata ita illustrata, ut ex hisce pateat, quaenam sit huius organi pars ad audiendum maxime necessaria, et qua in re illud praestantius in homine, quam in brutis, sit censendum.

QUAES-

QUAESTIO LITTERARIA.

Quam maxime commutationem apud Graecos subiit Philosophia, auctore Socrate?

QUAESTIO ZOOLOGICA.

Tradatur historia naturalis, et anatome muris silvatici Linnaei, *atque* muris arvalis Linnaei (*Hypudaei arvalis Illigeri*); *eorumque instituatur cum mure domestico comparatio. Exponantur, quae detrimenta per utrumque agri et prata praecipue capiant, quidque aut maiore aut minore successu tentatum fuerit, ut haec detrimenta vel caverentur, vel tollerentur.*

QUAESTIO MATHEMATICA.

Comparatio instituatur parabolae, ellipseos, circuli, atque hyperbolae, ut vel ex coni sectione, vel ex earum curvarum aequatione, vel ex utraque appareat, quaenam his curvis, vel omnino, vel quadam ratione communia sint. Brevitatis ita ratio habeatur, ut coniuncta sit cum perspicuitate, et accurata rerum expositione, atque ut ea, quae comparationi maxime in-

ser-

serviant, diligenter congerantur. Non requiritur, ut calculus differentialis et integralis in auxilium adhibeatur, neque tamen eius usus prohibetur; dummodo, quae in propinquo sint, non ex remotioribus fontibus hauriantur.

QUAESTIO THEOLOGICA.

Demonstretur, et accurate exponatur disciplinae morum, inprimis Christianae, consilium, in eo positum, ut moralis hominum perfectio ad similitudinem cum Deo conformetur: ex eoque huius disciplinae praestantia efficiatur, ratione habita, cum doctrinarum, tum praeceptorum, quae ea continentur.

Ad quas erit respondendum a. d. 10. *Ianuarii A.* 1821. *libellis, aliena manu scriptis, ac Senatus Academici Graphiario missis, ut praemia reportata distribui possint ipso die Academiae natali, qui futurus est* 26. *Martii illius anni.*

In hisce igitur vestras periclitemini vires, iuvenes praeclari! pergatis quaeso iis insistere semitis, quas plerique vestrum iam fuerunt secuti, qui studiis et bonis se commendarunt mo-

moribus, et ut ſpero, in dies magis magisque ſe ſunt commendaturi. Exemplo enim iam aliis quoque praeivistis in eo, quod necesſitatem hominum, qui aquarum inundatione ad incitas fuerunt redacti, vestris e ſumtibus, aere haud exiguo, ſublevare voluistis, ita ut mediis ex aquis multi extollerent caput, vobisque omnia fausta apprecarentur; quod et nos facimus, tametſi undis non obruti!

Ita hisce omnibus peractis, Tu quoque accedas Hermanne Arntzeni Vir Cl., occupesque locum hunc vacuum!

Salve Rector Magnifice! Laetus tibi trado Academiae Magistratum. Adſunt fasces, imperii, ſi quod ſit, inſignia. Praeſto erunt ſigilla, et commentarii; omnia, quae ſunt Rectoris Academiae, tua nunc ſunt, non amplius mea. Ego quidem, quod in me est, omnem dedi operam, ne aut Senatus, aut Rectoris auctoritas quid detrimenti caperet! Tu quaeſo, ſuppleas omnia, in quibus defuerim, tu perficias, quae inceperim! Te Rectore Magnifico floreat Pallas Traiectina!

Tibi vero Soli et vero Deo, Patri, Filio, et Spiritui S. ſit laus, honos, et gloria in aeternum! Amen!

PHILIPPI FRANCISCI HEYLIGERS

ORATIO,

DE

VERO CHIRURGO,

DICTA PUBLICE

d. XXIV. Martii, A. C. CIƆIƆCCCXX.

QUUM EXTRAORDINARIAM MEDICINAE PROFESSIONEM SOLEMNITER AUSPICARETUR.

* * *

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE CURATORES! VIRI GRAVISSIMI, AMPLISSIMI, MAGNIFICI!

QUI IN REGNO BELGICO, IN HAC REGIONE, AUT HAC IN URBE, REBUS PUBLICIS ADMINISTRANDIS, IUSTITIAEVÈ VINDICANDAE PRAEËSTIS, VIRI SPLENDIDISSIMI, SPECTATISSIMI!

RECTOR MAGNIFICE! CAETERIQUE ARTIUM AC DISCIPLINARUM PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI!

Linguarum cum antiquarum tum recentiorum Lectores consultissimi, peritissimi!

Divinorum oraculorum Interpretes et Praecones doctissimi, reverendi!

Artium doctrinarumque Doctores consultissimi, experientissimi!

Cives et hospites omnis ordinis, loci ac dignitatis, acceptissimi!

Vos denique, Cives Academici, ornatissimi! spes parentum, patriae, humanitatis!

Quem conscendi, suggestum quando contemplor, quasque per annorum seriem ex hoc illustri loco eruditissimorum virorum audivi, orationes recordor: vel oculos in illustrem hanc concionem converto, in qua tot clarissimos, omnique doctrina comsummatos viros ac praeceptores mihi intueri contigit, quibus inexspectato Regis Optimi favore adiunctum me video ad eandem docendam doctrinam, quam olim me ab iis didicisse glorior gratoque animo

mo recordor: et ad personam denique, quam agendam lex Academica mihi imponit, attendo; anxie huncce diem me prospexisse, atque hac ipsa hora commoveri vehementer, nemo vestrum A. A.! mirabitur. Etenim si conventu coram hoc illustri verba facere vel oratori exercitatissimo ardua res sit, quanto magis arduum hoc erit mihi negotium, qui maximam iuvenilis aetatis partem cum in nosocomiis degi ad aegrorum lectulos, tum mortuos inter cultro anatomico armata manu, quique, ut medico pernecessarias callerem disciplinas, undecim et quod excurrit annos, in patriis extraneisque Academiis studiis impendi; quique, licet in docendi negotio non prorsus novus, omnibus omnino indigeo, quae Oratorem faciant. Oratori inexercitato condonetis ergo A. A.! quidquid desit sermonis elegantiae, rerumque suavitati: condonetis Medico, aegrotorum quaerelis experimentisque anatomicis magis adsueto, quam linguae stilique puritati, quidquid durum vel minus iucundum teretes vestras offendat aures, etiam atque etiam rogo.

Quum vero, ex vasto rerum medicarum campo selectum argumentum non solum solemnitati hu-

huius diei accommodatum, et, quod publice obeo, munere dignum sit oportet, sed etiam huic universae concioni non ingratum, Medicinam profitentibus non taediosum, nec tironibus plane inutile, doctam a me A. A.! exspectare non poteritis defensionem medicae cuiusdam hypotheseos, quam humana excogitaverit intelligentia, ingenium ornaverit, sed usus numquam comprobaverit. Aperiant hypotheses in reliquis disciplinis viam, quae ad veritatem tendit, in rebus autem medicis ad veritatem via hypothesibus non sternitur, illius potius occulitur aditus, obscuratur visus, turbatur iudicium. Testes sint omnes, quae post Hippocratem ortae sunt vel prolatae in Medicina opiniones; evanuerunt perinde atque earum auctores, nullo Medicinae addito incremento, nec quidquam effecerunt, nisi, ut indicarent errores, quibus, a natura si discedit, exponitur mens humana. Evanuerunt et fere oblivioni traditae sunt, theoriae Galleni aeque ac Boerhaavii, Sylvii aeque ac Stollii, Stahlii aeque ac Hofmannii. — Quid de Galliana dicam, quid de Mesmeriana, ista olim adeo inclyta, per annorum deinceps

tempus decursum neglecta, quin et spreta, nuperrime iterum renovata, celebrata, imo in systema fere redacta, et nunc de novo obsolescente theoria? *Iudicet de his posteritas*; verum enim vero a praeteritis si ad futura valeat consequentia, ne eiusdem, ac reliquae, sortis eventusque participes fiant, quam maxime vereor....

Multo minus a me argumenti alicuius medici *desiderabitis* elaboratam explicationem. Interiores enim scientiae partes ut cognoscat, eius solum refert, qui eam aliquando perscrutari et ad abdita eius sacra penetrare cupit; *cuivis autem literarum amanti grata esse possunt generalia*. Haec ut intelligantur, auditorem requirunt modice attendentem; illa vero ut percipiantur, exquisitam postulant terminorum artis cognitionem, quos sibi vindicat pertractanda scientia. Quapropter consultius fore arbitror, si argumentum orationis desumsero a scientiae cultore. Dicam ergo *de vero Chirurgo*.

Non diu vos morabor A. A.! veri Chirurgi *definitione*. Ex lineamentis noscitur artifex. Mecum modo vastum salutiferae artis campum ingrediamini, ipsumque chirurgum in eum ex-

cur-

currentem attente observemus, quo modo se gerat, obiecta investiget, obstacula removeat, et quae ad propositum aut pertineant, aut conducant, sedulo pertractet, et veri Chirurgi habebimus imaginem.

Ne tamen credatis A. A.! studium et perseverantiam ipsi sufficere; plures profecto, quam fieri solet, Chirurgiae observarentur veri cultores, si laboris constantia ad eos informandos, constituendosque sufficeret. Requiritur vero, uti in caeteris artibus et disciplinis omnibus, ita praecipue in medicis ac chirurgicis, ingenium quoddam, quod studiis non comparatur, a parentibus non defertur, sed a natura gignitur; quo deficiente et pertinacissima voluntas, et optime ordinata disciplina, inturbataque perseverantia ac constantia, irrita evadunt: ingenium, inquam, chirurgicum, quod in crepundiis iam lucet, animum moderatur, studiis praesidet, praxin deinde animat, manum dirigit, visum acuit, in insolitis optimam indicat viam, in desperatis tutissimum praebet refugium: quid multa? ingenium divinum atque sublime, quod chirurgo omnibus in rebus adest, sive discat, sive doceat; sive scribat, sive loquatur;

sive

sive sanet, salvo integroque corpore; sive illud inutilet sanandi consilio.

Natura hoc ingenio chirurgico donatus, bonaque praeditus memoria, intellectu, imaginatione caeterisque mentis facultatibus, non solum in res praecipuas, quas ignorare hominem ingenuum non decet, incumbit futurus noster chirurgus; sed et linguas cum mortuas, latinam scilicet graecamque, tum vero ac praecipue excultiorum gentium hodiernas, naviter atque accurate discit: non eo quidem consilio, ut Mithridatis instar viginti et duas loquatur linguas; sed ut iudicium suum acuat, mentisque vires evolvat atque exerceat, ut diversa artis investigandae nomina intelligat, eorumque vim et etymologiam teneat: ut, boni quidquid antiqui de chirurgica disciplina excogitaverint, fecerint vel scripserint, ex fontibus ipse haurire possit, ne in verba magistri semper iurare coactus sit, nec pro novo invento habeat, quod a remotissimis inde temporibus excogitatum iam fuerit conscriptumque; tandem ut artis chirurgicae apud diversas gentes progressus mox perspiciat, possitque carere versionibus e versionibus factis sero saepius vel vitiose prodeuntibus.

Sic

Sic igitur a natura donatus ingenio chirurgico exercitataque mente iam praeditus, vulgarem non ingreditur viam, verum ab initio studiorum iam autumat, multa se scire oportere quam primum ad Chirurgiam excolendam ipse accedat.

Omnes si digne explanare vellem doctrinas, quibus mentem ornare cupit chirurgus noster, totum, quo circumscribor, tempus non sufficeret: arcte adeo cum hac medendi parte connectuntur omnes, ut nulla sit propemodum, qua indigere posse videatur. Quo itaque diutius in necessariis vel praecipuis insistere possim, leviter modo eas attingam, quae Προπαιδευτικαι dicuntur.

Quas inter primum locum sibi vindicant mathematica; ad haec tamquam ad matrem omnium disciplinarum mox noster se convertit, ut ab iis recte cogitare, accurate philosophari, et acute iudicare discat; utque eorum instar omnes praeiudicatas opiniones deponat futilesque hypotheses, et ad composita eruenda numquam procedat, nisi simpliciora perspecta habeat.

Verum enim vero caute progreditur in applicandis ad viva animalium corpora matheseos principiis, ne ad exemplum Hallesii, magni-

nique Boerhaavii, quid perperam statuat, neglecta animantium indole mathematicam computationem non admittente.

Corpus humanum, quod valde quidem compositam machinam constituit, si fabricam spectes, simplicissimam vero, si diversos, quos praestare potest, motus consideres, a pluribus variisque circumdatur caussis, quae illius motus et actiones vel impedire, vel turbare, vel plane tollere possunt.

In Mechanicis igitur noster sese exercet, ut partium, membrorumque usum finesque probe discat, motuum leges perspiciat, actionum vim atque efficaciam, facultatesque organorum eruat; ut e statu sano si quid recesserit, hoc cito atque tuto curare possit: ad leges enim mechanicas luxata suo restituit ossa loco, fractaque iungit, ad easdem necessarias adhibet extensiones directas et oppositas, fasciasque applicat; ex iis caussam intelligit, quare musculi, potentiarum mechanicarum instar, vim suam plerumque in ossa exerceant, ut in vectes tertiae speciei: quare quae in se moventur, superficies liquore continuo irrorantur diversae naturae diver-

sae-

ſaeque quantitatis pro diverſis earundem ſuperficierum motubus diverſisque ſuperficiebus, quae moventur. Quibus bene perſpectis, et veritatis amore, quem matheſeos ſtudium ei inculcavit, ductus, ad caeteras Philoſophiae naturalis partes accedit inquirendas.

Etenim quarumcumque rerum a ſummo Dei Numine progenitarum nihil profecto hoc in mundo adſpectabili eminentius, nihil pulchrius est ac perfectius quam homo, qui in continua omnium ac ſingulorum corporum catena ſummum conſtituit annulum.

Humanum itaque corpus, ut pars naturae, ſubiectum est iisdem legibus, quibus ſubiecta ſunt reliqua, quibuscum intime coniunctum est, producta a natura corpora; partes, quae illud conſtituunt, ab univerſali naturae lege non ſecedunt; earum ſubſtantia iisdem gaudet qualitatibus, iisdem praedita est viribus, eosdem producit effectus, ac caetera omnia eiusmodi corpora naturae. Proprietates itaque corporum a natura ortorum, eorum vires, harumque effectus, noster ut pernoscat, necesſe fore, nemo est, qui dubitet.

Quid

Quid de Luce? omnium naturae virium fortasse maxima, motu celerrima, maximeque dispersa; an hanc cognoscere omittat? Eiusne motum negligat? Mirandasque eius proprietates nonne eruat? Quomodo, quaeso, oculi secundum Plinium totius corporis pretiosissimae partis, intricatissimam pulcherrimamque structuram: quomodo diversarum eius camerarum? humorum, quibus implentur: lentis cristallinae, qua separantur, neglecta lucis indagatione, utilitatem intelligat et actionem? Quomodo visus medeatur vitiis, quibus, quo minus ad nervi optici pulposam perveniant expansionem, lucis radii impediuntur?

Quod cum luce intime adeo coniunctum est, ad caloricum investigandum mox progreditur, et eorum sententiam spernens, qui cauterium actuale a carnificibus inventum, nec, nisi pro latronibus adhibendum enunciare non erubuerunt, accuratius calorici sive soluti, sive cum alio corpore coniuncti naturam examinat, recte suspicans non irritum in corpus humanum fore effectum stimuli tam validi, de cuius vi et efficacia Hippocrates iam scripsit. „Quae „medicamenta non sanant, ferrum sanat; quae

„ fer-

„ ferrum non sanat, ignis sanat; quae ignis „ non sanat, sunt insanabilia." Nec diutius, quam adeo praevalere videt, quaeque continuo etiamnum apud plebem praevalere pergit, praeiudicata movetur opinione, qua cane et angue peius aegri fugiunt frigus, nobileque hoc remedium e medicina fere proscribitur, quo sive externe applicato, sive interne sumto in diversis variisque vitiis sanandis praestantius habemus nihil.

Neque minorem, quam qua usus fuit, curam impendit noster, ad electricitatem investigandam; fluidum illud elasticum, ubicumque in omnibus naturae corporibus plus minusve obvium, e quo omnium, quae exstant in terrarum orbe, eumve circumdant, gravissimorum phaenomenorum pendet harmonia atque explicatio, quod corpus nostrum penetrat, formationem eius fortasse, vitalesque dirigit actiones.

Hinc strenue inquirit, quomodo vires eius definiantur, quomodo dirigantur, ut, quae sibi relictae mortem eheu! et destructionem nimis frequenter minantur, tuto adhiberi queant ad commodum generis humani: quot hodieque incedunt, audiunt et loquuntur, qui ince-

den-

dendi, audiendi, et loquendi facultatem fine electricitate adhibita in perpetuum amisissent. Ad praestantissima itaque artis remedia electricitatem iure referendam esse cum Haenio noster censet.

Fluidum illud compositum, pellucens, elasticum et grave; quod totum terrarum circumdat orbem; quidquid respirat, alit; quidquid vivit, sustinet; horumque omnium cum salutiferis tum nocentibus continuo impraegnatur exhalationibus, ab eo negligi, multiplices illius proprietates vetant. Aërem itaque atmosphericum, eius partes, proprietates, motus, vires, atque effectus in corpus humanum diligenter considerat; quid ad respirationem conducat; quid ad vitam sustinendam; quid ad sanitatem conservandam; quid ad morbos producendos; quid ad eos sanandos valeat.

Generalem Physicam edoctus, naturalem corporum pertractat historiam.

Constantem primum et characteristicam, quae in omnibus a natura productis, vel et in crystallisatione metallorum, immutatae semper apparent, corporum figuram admiratur et naturam, easque in corpore humano non minus

con-

constantes fore, merito confidet. Quod cum ita deinceps inveniat, fortuitum quid in natura nihil admittit, omniaque, quae in corpore humano facta reperiuntur, ad certam a natura definitamque fieri normam sibi persuadet. „ Natura quippe humana statis a Creatore legibus finita, per similia individua sese multiplicans, omni tempore eadem, sub iisdem „ conditionibus eodem semper modo agit, et „ patitur." Aurea sunt Gaubii naturae observationi superstructa verba. Agentis hinc vel patientis naturae humanae, si ad causas adscendere nequeat detegendas, strenue tamen observat phaenomena, ut, hac constantia naturae fretus, ex praesentibus futura praesagire valeat, solidisque fundamentis superstruere discat prognosin.

Fossilia deinceps chemice tractat, partes, quibus componuntur, investigat, affinitates earum inquirit, viresque praesertim salutiferas; ne postea medicamenta servet, quae astutia excogitaverit, et credulitas celebraverit; nec ea condemnet, quorum utilitatem ratio indicaverit, usus que comprobaverit.

Virides ingreditur campos, primum immensum

sum observaturus vegetabilium regnum attente diversas examinat plantas, earumque vitam, naturam, et effectum in atmosphaeram, in hominem: viresque inde medicatrices aut nocentes efficit.

Tandem se confert ad incolas terrarum, aëris et aquarum; eorum corporum explorat structuram, functiones, motus; affectiones diversas, quibus apta sunt, morbos, quibus affici possunt, et medicamenta, quorum usum natura eos docuit: homo quippe, licet cum tota natura coniunctus, arctissime tamen connectitur *cum regno animali.* *Brutorum anatomiam* hinc eo studiosius excolit, ut, quae a Clarissimo Bleuland data sunt, praeceptorum memor, sedula brutorum comparatione ex analogia deducat, quod in vivo corpore humano perspicere sit immane.

Alio consilio Illustrissimi Galvani discipulus denudatum ranae musculum fortuito attingit apice ferreo, mox eum se contrahere videt; praeceptoris advocat uxorem, ei indicat repertum, et nova in organico corpore animali magni anatomici Italici industriâ prodit proprietas.

Incerta diu de digestionis functione manet

 dis-

disciplina; futiles hypotheses fundamentum constituunt, cui superstruitur opinionis aedificium: nascitur Spallanzani, in abditis naturam brutorum persequitur visceribus; arcanum detegit, elegantissimeque excogitata coctionis, putrefactionis, fermentationis, triturationisque mechanicae fuit theoria.

Sed non solum, ut structuram, proprietates, functionesque corporis humani penitus investiget, ad brutorum animantium corpora dissecanda confugit noster; verum viva quoque ea suis subiicit cruentis experimentis, ut in iis experiatur propositas novas operationes chirurgicas, antequam in homine instituat illas.

Primum ita in animalibus Illustrissimus Camper sectionem Synchondroseos pubis instituit, ut comprobaret, vel refutaret sententiam ab operationis inventore, perspicacissimo Sigaulti, prolatam: votis respondet effectus, propiusque eo ad perfectionem accedere videtur obstetricia ars; quam dolendum nec rationem neque usum ex omni parte ad hunc usque diem affirmasse utilitatem!

Non semper letalia fortuna demonstrat vesicae urinariae vulnera; experimenta in anima-

li-

libus vivis observata affirment, et confirmata fuit opinio, aliquando nos optime cum successu in vesicam urinariam intrare posse cultro chirurgico; abhinc diversae proponuntur lithotomiae methodi; Hippocratis improbatur auctoritas; et nova eaque salutifera operatione locupletatur chirurgica ars. O Celse! Cheselden! Le Cat! Douglas! Morandi! Viri de humanitate optime meriti! semper honos, nominaque vestra, laudesque manebunt, Conservantur in artis nostrae annalibus. Quin etiam in errores vestros grato animo suos posteritas coniicit oculos. Quibus vos incitati fuistis, nobiliores profecto fuerunt sensus, humanioresque iis, quos dexterrimus noster professus fuit Clarissimus Rau, qui, dum se gloriatur in mille quingentis quadraginta septem hominibus, felice omine, calculum e vesica urinaria per sectionem artificiose extraxisse, operationis methodum non communicavit.

Verum quamvis utilis sit, quamvis necessaria quoque anatomia comparata vero chirurgo, prudenter tamen procedit in detectis ad corporis humani vivi cognitionem applicandis, praecipue ratione habita operationum cruentarum chi-

 rur-

rurgicarum: agitur enim vita humana, quam nostrum est servare. Multae quippe operationes chirurgicae optimo cum successu in animalibus brutis instituuntur, quae in homine sine vitae periculo institui nequeunt. A bruto animali toto coelo differt homo, inter se licet multum conveniant corporum substantiae. Crudelissimas animal patienter subit operationes chirurgicas, ut operatoris manum etiam lambat corpus ipsius dissecantem, dividentem, dilacerantem immaniter: cessante dolore cessat et ipsa doloris memoria: praeterito non afficitur; fruitur praesente; de futuro non angitur. Homini contra est animus, qui magnum in ipsius corpus exercet imperium, cuiusque actiones multum valent in corporis affectiones cum sanas tum morbosas: hinc cruentae operationis, quae ipsi, ut in sanitatem restituatur, subeunda brevi est, denunciatione vehementer perturbatur homo; mutilationis cogitatio ei fit ingrata; praeterito ingemescit; conterretur praesente; horrescit futurum, et corpus continuis animi exagitationibus plerumque succumbit.

Tota examinata natura, corporumque proprietatibus, viribus, et effectibus nexuque commu-

mu-

muni, quo omnia arctissime inter se connectuntur, adiumentorum, quibus utitur natura, simplicitatem explorat, eamque *curiose* observat. Quam cum videat universalem et constantem et potentissimam, ut eam *sequatur* in omnibus *suis operationibus chirurgicis*, operam navat. Amotis igitur, quae sanationem impedire possint, parce adhibet medicamenta: *ipsi quippe sibi plerumque* sufficit natura, si modo contineatur, ne luxuriose agat. Nullum umquam insigni copiâ unguentorum, emplastrorum, aquarum similiumque *sanatur vulnus*, nec *solidum redditur fractum os*. Ad eandem *simplicitatis* normam suas construit *fascias*, ubi simplex ei sufficit fascia, vel unus cunaniculus, numquam applicat vel plures vel compositiores. Digito quamdiu conceditur aditus, ad instrumenta, remotis ab oculo explorandis destinata, confugit numquam; nec umquam, manus si sufficit, ad operationes suas perficiendas chirurgicas adhibet instrumenta: manu enim perficitur operatio, non vero instrumentis, quae ea diriguntur. Quodsi vero nihilominus adhibenda sint, simplex composito praefert; eorum numerum, quoad eius fieri potest, minuit, reiiciens ea, quae ela-

te-

cessis ope moventur, quorumque vis, soluto elatere, nec determinari ab eo, nec coerceri potest. Etenim quodcumque prudens chirurgus adhibet, semper ipse regit, instrumentum, nec quidquam fortunae relinquens sibi cavet ab incerto.

Exculto iam ingenio disciplinis, quarum utilitatem et effectum in suam artem praevidit, ad ipsum studium chirurgicum se noster accingit. Ubinam vero ingredietur latissimum, quem sibi apertum videt, campum? Haesiter ille, qui fasciatorum, circulatorum, tonsorum instar omnem theoriam spernens, morbos ad eamdem normam tractat omnes, omnibus idem habet remedium, et partium plane ignorans cum structuram tum actionem affectionemque, nihilque iudicio valens, ita curat, ut curari a magistro vidit: extendit in fracturas, inungit in ulcera; aperit abscessus, sanatque, si ita sesat benigna natura. Non haesitat noster; nec mirum. Plus semel in nosocomiis adfuit, ubi multi, eheu nimis sero! convenerant medicinam petituri morbis, qui a medicastris partium affectarum structuram, earumque actiones ignorantibus male tractati, nulla sanari arte poterant. Plus semel insignem doluit mutilorum numerum,

rum, quos rare offendit, quosque, dummodo bene curati fuiſſent, ibi non fuiſſet offenſurus. Quis etiam in ipſis deformibus oſſibus, tacitis illis horridisque monumentis, ac edacis temporis vi maioribus, inque oſſuariis ubique obviis, ſordidae eiusdem ignorantiae contemplatur teſtimonia. Anatomiae hinc primum navat operam. Sedulo ea frequentat loca, ubi in mortuorum reliquiis ſapienter adeo compoſita corporis humani ſtructura demonſtratur ac docetur. Nullum ſe ipſum in diſſecandis cadaveribus exercendi negligit opportunitatem. Ipſe oculis bene videre cupit, ut recte perdiſcat; ipſe diſſecare deſiderat, ut certius eo ſuccedant conamina, dexteritatemque ſibi comparet, quae alio modo nec comparatur, nec manui medenti deeſſe licet. Natura quippe ſemper ſibi conſtat, frequenter ab ea ſecedit homo, praeſertim tabulis partes corporis humani exhibentibus, quae, rare fideles, opinionem teſtantur praeiudicatam.

Non tamen diu intimae abditaeque immoratur partium ſtructurae inquirendae. Curioſitatis eſt molitio, parum utilitatis affert chirurgo. Quum vero adeo claras in anatomicis hoc

hoc pacto sibi acquisiverit notiones, ut per cutem, qua teguntur partes corporis humani, tam clare tam distincte imaginationi ipsius appareant omnes, ac si denudatae apertaeque oculis essent expositae, fructuose tum, memoriae iuvandae causa, ad tabulas nonnumquam confugit anatomicas, antea inutiles, imo nocivas, quod prava relinquunt cogitationum vestigia, ipsa veritate dein non delenda. Nec umquam brutis turpibusque exponetur erroribus, in quos medicorum Parens, magnus Hippocrates, incidit, quum in capitis vulnere, cranio denudato, naturalem ossium suturam pro fractura haberet. Errores excusandi in patre medicinae, quum anatomica ars nulla esset, vituperandi vero, imo puniendi in hoc nostro omni doctrinae genere abundante saeculo.

Physiologiam deinceps pertractat. Quid enim sine physiologia prodesset ei anatomia? Arida foret scientia nullius utilitatis. Quomodo enim intumescentis in ranula glandulae submaxillaris dignoscet naturam, qui perspectum non habet, glandulas submaxillares continuo secernere liquorem, qui mediante membranoso sub lingua aperto canali excernitur,

tur, quique, impedita a clauso canali excretione, in glandula se cumulat, eamque intumescere et sub *maxilla prominere facit?* Quomodo ex animi persuasione de statu vulneris sive letali sive minore pronunciare poterit, physiologiam si corporis humani neglexerit?

Verum enim vero A. A! ne putetis sola anatomia solaque physiologia suam nostrum chirurgum continere perquisitionem. Multa enim sui furoris non raro morbi relinquunt vestigia, conspicua in mutatis partium proprietatibus, *situ*, *nexu* ac *functione*. *Pathologicam* itaque ad exemplum Clarissimi Bonnet, Morgagni, Lieutaud, Camper, Bichat, inquirit anatomiam, ut ea discat quid valeat natura in morbis, in affectionibus, inque vulneribus, modumque intelligat, quo optime ipsa sanet, servet, expediat. Abdominis ita tegumentorum internae superficiei affixa tenet intestini vulnerati labia, ut cum ea concrescant: sanandi hoc natura utitur modo; in cadaveribus noster detexit arcanum, simulque convincitur omnium in corpore humano ossium fracturas, rite tractatas, optime sanari posse,

se; patellam perinde ac olecranon, costam perinde ac collum ossis femoris.

Basin nunc sibi posuit solidam, cui reliqua innititur scientia, quae de chirurgia nostro superest perscrutanda. Immenso, qui ei iterum patet, non deterretur chirurgiae campo. Hilari animo eum ingreditur, confidens obscuritatem, quae multa in eo obnubilat, ordine dissipari, difficultatem perseverantia vinci posse.

Primum idcirco morbos investigat, qui ipsam partem afficiunt, dein qui organa corripiunt, eorumque functiones perturbant vel delent. Horum omnium naturam et differentias, qualescunque sint, attente perscrutatur; causas deinde observat; sed Gaubii monitu cavet, ne ultra, quam ex usu est, aut subtilius quam verius, illud scrutinium exerceat, neu extra sphaeram naturae visum evagetur. Inde ad initia metaphysicas, primasve physicas non adscendit. Multos quippe in corpore humano videmus effectus, quorum prima causa nos latet, latebitque perpetuo. Quae, quaeso, est causa, quae infantis in utero materno ad hunc modum incisum fissumque facit labium superius, nec um-

unquam fere inferius? Agnoscamus ignorantiam nostram, medeamur huic procreatricis naturae vitio, nec progrediamur ultra.

Sedulo porro noster in morborum inquirit symptomata, sola quippe quae morbum declarant, ad naturam eius bene distinguendam conducunt, exitumque indicant tum felicem, tum infelicem, tum mox instantem, tum remotum.

Praedicendi hinc rationem divinam merito Alpinus vocavit Medicinae partem, quae aegrotos vel morituros, vel sanitatem recuperaturos antea praenoscere docet, atque praedicere; cuiusque et Galenus, qui post Hippocratem maxime in ea insudavit, cum Medicis tum aegrotis utilitatem praedicavit, eiusque certitudinem scriptis suis comprobavit.

Caute tamen procedit noster, ut omnia, quae plurima non raro, diversaeque originis in uno eodemque morbo appareant, a se invicem distinguere bene discat; quaeque ad indolem morbi pertineant ab accidentibus seperare valeat. Haec enim accurata distinctio postea eti maximi quoque res momenti erit ad renunciationem iuridicam; eoque magis cum a statu na-

naturali recessus non semper omnis sit morbosus; multa enim eiusmodi recessuum prostant exempla, quae ne minimum quidem durante vita oeconomiam turbantia, ante mortem haud suspicari quis potest. Ita mediastinum et diaphragma utrumque frustra in cadavere quodam quaesivit Diemerbroek. Ita doctissimus Fournier in militis gladio extincti optime conformato et musculoso cadavere cor observavit in dextro latere, in sinistro hepar. Ita demum eruditissimum Morgagni multa alia ejusmodi refert anomala, quae ad singulorum hominum sanitatem pertinere videntur, et re vera pertinent, quibus nisi attendat chirurgus, gravibus saepe exponatur erroribus.

Reliqua noster eadem diligentia ac perseverantia perscrutari pergit vitia, quaenam sint, quove modo nobis se offerant, aut offerre possint, ne fluidorum quidem vitiis exceptis, quorum cognitionem, vulgo licet ad medicinam magis pertinere credatur, quam ad chirurgiam, non tamen negligendam esse, noster sibi habet persuasum, quum eorum alia affectionum chirurgicarum esse videat sequelas, alia causas.

Dolendum profecto in eadem adhucdum

prae-

praeiudicata opinione illiteratos nostrates versari chirurgos, qui putant ad suum propositum nihil conferre pathologiam sic dictam internam, sibique satis esse doctrinae, dummodo, quibus manu sit medendum, morbos noscant. O vanam opinionem! quae ad rite tractandam artem tam salutarem, quam est chirurgica, penitus aditum claudit, quaque adhucdum quotidie toc externe conspicuae manu sola sollicitantur affectiones, quae manu sola sanari nequeunt.

Ad finem usque noster indicato modo omnium percurrit affectionum chirurgicarum immensum campum; omnia eodem ordine inquisivit, omnia eadem diligentia et attentione observavit, eademque perseverantia investigavit. Nunc etiam quae ei in eo celabant obiecta, pulsae sunt tenebrae, et, quo in eo penitus obducebantur, depulsa nebula.

Clare nunc suos in percursum iter retrorsum vertit oculos; securus in eo eius fuit incessus, indelebiles hinc adeo perspectorum in animo inhaerent imagines, ut numquam, eadem si forte fortuna ei alibi obiiciat, mox non perspiciat et eorum naturam, et causas, et sequelas.

Sed quid theoretica nostro prodesset sola artis

tiae chirurgicae eruditio? quomodo (quod scilicet nius est) curaret morbos, eosve sanaret, aut praeveniret; quum praeter morborum naturam, decursum et exitum reliqua negligeret? quibus, quaeso! naturam exuberantem, torpentem, vel sine via et ratione agentem refraenet, incitet, vel corrigat; quum ignoret media, quae cum diversis istis congruunt? Haec seorsim nunc considerat, eorum naturam investigat, proprietates persequitur, agendique modos diversos observat, ut, data occasione, optima seligat, nocentia aut inutilia reiiciat, unaque perspectum habeat, quid externe applicata praestare debeant, quid interne sumta praestare possint, quid in unoquoque vulgo efficiant aegro, quid aliquando in singulari: ne promiscue postea, quando manu medicinam faciat, contraria sibi invicem adhibeat, nec eorum multitudine vires turbet naturae medicatrices conservatricesque; neve complicationem cum morbo interno somniet, quod medicamenti externe applicati est effectus: quot diarrhaeae ab externa aloes applicatione! quot dolores colici, ab inconsiderato saturninorum externo usu! Quot stranguriae a vesicatoriis!

Quan-

Quando penitus hunc tenent, quo parte haec omnia sese habere soleant, ac fiant, tunc demum, nec prius, omnes intendit nervos in ipsam praxin chirurgiae.

Atqui vero cum in plerumque morborum externorum curatione, ut applicata retineantur, reposita contineantur, a vulnere aër arceatur, quin ipsa cruenta operatio avertatur, fasciae requirantur, quotidie se in earum applicatione exerceat, sive in vivis, sive in mortuis; sive in sanis, sive in aegris; sive etiam in ipsis huic proposito confectis machinis, ut, hoc modo, opportunam sibi, exercitatione sola comparandam, contrahat dexteritatem, quae in artis professione ad morborum externorum curationem, non minus fere emolumenti confert, quam ipsa eruditio. Multi quippe morbi, solis fasciis rite applicatis, profligantur, multos contra aegros, nimis negligenter, vel plane non deligatos, offendimus mutilatos, quin occisos.

Chirurgica disciplina sic tota explorata, ultimam noster sponte quasi et gradatim attingit studii partem, eam scilicet, quae instrumentorum usum spectat. Etenim multis mederi didicit morbis solo medicamentorum externo usu, mul-

multis aliis; manu, sive sola, sive iusta fasciarum applicatione adiuta; verum enim vero restant non pauci, ad quos nec medicamenta, nec inermis manus, nec fasciae quidquam valent, quique sanari nequeunt, sine instrumentorum, structura, actione atque usu diversorum auxilio.

Horum itaque, maxime usualium, attente primum examinat structuram. Eorum deinceps inquirit actionem, vim, et effectum, tandemque diversa, ut iis adhibendis adsuescat, identidem ipse tractat omnia. Ut autem eo melius succedat propositum, eorum strenue lectitat scripta, qui, ipsi chirurgi, in hac chirurgiae parte excelluerunt, optimaque de illa dederunt praecepta. Quibus porro lectionibus eorum usus in cadavere demonstratur, iis adesse numquam negligit: quodsi vero in vivis eorum usum gravitas morbi necessarium reddiderit, huic etiam medelae applicationi adesse, semper ardet, ut, si ipsi deinceps imposita sit necessitas cruentam instituendi operationem, sanguinis fluentis et visui, et odori, et vapori iamiam adsuetus, ad dictum Celsi: „ animo sit intrepidus, „ immisericors sic, ut sanare velit eum, quem

„ ac-

„ accepit, non ut clamore eius motus, vel
„ *magis*, quam res desiderat, properet, vel
„ minus, quam necesse est, fecer, perinde fa-
„ ciat omnia, ac si nullus ex vagitibus alte-
„ rius affectus oriatur."

Quotidie porro et frequenter se ipse in ca-
davere exercet. Omnes in eo diversas efficit
operationes, alias cum aliis comparat: quodsi
vero *plures* ad unius eiusdemque morbi sana-
tionem propositae sint methodi operandi, acute
ex his ac docte seligit, quae ei optima vide-
tur, *selectam dein prae aliis exercet*, probe
conscius, frequentius exercitatam, aliis *licet*
difficiliorem, ei tamen optime succedere, cui
adsueverit.

Verum A. A.! ne credatis idcirco, qui
optime instituere noscat operationes chirur-
gicas, optimum huic fore chirurgum. Cru-
entae quaecumque operationes chirurgicae ul-
timum nostrae artis constituunt refugium, ad
quod nisi in summis angustiis, confugere licet
numquam. Eas ergo, qui vel evitare, vel
praevenire sciat, ad abdita chirurgiae interius
profecto penetravit, quam qui dextre eas ac
tuto instituere queat.

Hac ratione eruditus in civitatem se confert chirurgus, ut, cui a natura destinatus fuit, quamque sibi studiis et perseverantia comparavit, artis scientiam, communi omnium bono impendat. Sed quomodo, quem sibi proposuit, scopum attinget, chirurgiae licet peritissimus, corporisque facultatibus necessariis instructus, qui vitiis, quae ingenuus quisque reprobat, se contaminavit, iisve adhucdum est deditus: aut cuius mores rudes adeo sunt et inurbani, ut familiaritatem cum eo contrahere nemo facile optet, eique carissima sibi (sanitatem dico et vitam), credere quisque nolit?

Multis igitur praeter eruditionem dexteritatemque chirurgicam nostro chirurgo opus est virtutibus, animique dotibus, quibus civium sibi conciliet benevolentiam, in honore ab iis habeatur, sibique amorem et fiduciam comparet: nam, ut praeclare scriptum est a Tullio, qui summum bonum instituit, ut nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate metitur, hic neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem.

Verum enim vero, religione quae praestanti-

or

ur virtus, quae sublimior, quae necessaria magis chirurgo? Cui dum artem faciat, plus semel, ut hominum modeste perpetiatur iniustitiam, iniuriam invidiamque, ad hanc religionem confugiendum erit. Haec eius conaminibus, nobilibusque propositis addit vires. Haec, quando, deficiente arte chirurgica, omnique humano auxilio, aliud ipsi nihil superest, quam eiusmodi miseros Deo committere, haec ipsius animum incendit, ut eos ad hunc Deum tamquam ad ultimum refugium, ultimam spem, ultimumque solatium confugere adhortetur.

Sed quam noster profitetur, liberalis est religio. Etenim ubique, quam investigavit, ipsa eum natura Deum docuit summe potentem, universae rerum naturae Procreatorem, omniumque, qui exstiterunt, existunt, aut postea existent, hominum patrem communem, optimum, benevolentissimum. Hinc, cum in angustiis istis, quae instantem mortem indicant, aegri versantur, tempestive eos periculum monet, ut ad suum, cui quisque credit, Deum singuli se conferre queant, ritibusque eum et ceremoniis placare, quas uniuscuiusque fert re-

ligio; quibus etiam, ita si res poscit, reverenter adesse, nec veretur, neque erubescit.

In praxi licet noster, qualem Celsus chirurgum statuit, immisericors sit, istam tamen quam maxime abhorret inclementiam, quam affectant Pseudo-chirurgi quam plurimi, omnes a se putantes alienos esse animi affectus mites facilesque, seque eo magis in officio praestare, quo magis aegros crucient, vellicent, vexentve.

Humanus contra utique est noster, et misericors, nec umquam, ne in praxi etiam, omnem deponit commiserationem. Quod si enim eum omnino immisericordem facias, nae eum nobilissimo prives affectu, quo bruta antecellit homo animantia.

Hinc, artis professione iis licet iam assuetus, numquam tamen miserias alterius contemplari potest, quin multum iis ipse condoleat. Quidquid efficiat, ne aegrorum inutiliter augeat dolores, provide semper cavet. Patienter eorum audit quaerelas, prompteque iis occurrit. Ast quando urget necessitas, ut, manum operi admoveat, tunc perseveranter agit, et

age-

agere ad finem usque pergit, perinde ac si, quidquid a proposito eius alienum se coram contingat, nec videat, neque audiat. Omnesque, quantumvis increscant dolores, nihilominus, hac difficili hora, supprimit animi affectus. Timiditatis enim magis, quam virtutis, nimia animi adfectio foret indicium.

Quidquid porro, cum in praxi, tum in toto vitae instituto, faciat, prudenter facit; agitur enim de sanitate, de vita hominum, quas leviter tractare non decet: agitur de proprio honore et fama, quas negligere indignum.

Hinc, quae in morborum cura quid valeant, horum sanationem vel impediant, vel iuvent, exitumve reddant facilem, vel difficilem, faustum, vel infaustum, certum, vel incertum, cuncta bene attendit, scrutatur, perpendit, antequam medendi methodum seligat, selectam mutet, leniori renunciet, violentiorem adhibeat, exitumve praesagiat.

Et licet medicorum non pauci, propriae conscii ignorantiae, nostro perinde quo vivimus tempore, ac quo vixit Prosper Alpinus, omnes fere, acutis morbis correptos, sine discrimine, valde periculosos renuncient aut mori-

rituros praedicant, ut eorum famae ac honori faveat qualiscumque demum exitus: agyrticam hanc noster, ut mediocritatis vile refugium, negligit medicinam, praefertque sibi, verum dicendo, parum honoris, parum gloriae, parum lucri conciliare, quam invita conscientia, aegrotis, cognatis, aut adstantibus inanem incutere terrorem.

Nec minori opus est patientia, ut, quam ratione susceperit, fortiter persequatur curam, etiamsi ad votum in initio haec minus succedat, ipsumque, aegrorum indocilitas, cognatorum intercessio, amicorum judicia, a recte via trahere tentent: tum etiam, ut, quae artis professionem comitantur vel sequuntur, ferre queat molestias, ac indignas hominum ingratorum sententias, ut denique, perennem vanamque exaudire possit, tum decumbentium, tum adstantium loquacitatem, quae toties ad aegrorum lectulos medicorum aures tundunt.

Hippocratici jurisiurandi: „quae vero „ inter curandum, aut etiam medicinam minime „ faciens in communi hominum vita, vel vi- „ dero vel audivero, quae minime in vulgus „ efferri oporteat, ea arcana esse ratus, silebo."

Hip-

Hippocratici, inquam, huius iurisiurandi semper memor; eique pietate adstrictus, religiose tenet. Plurima enim, officii caussa, tam corporea quam *domestica mala videbit*, deteget, sibive *credita* accipiet, quae si aperta fierent, actum est de honore, de quiete, quin de ipsa prosperitate totius domus. Quidquid itaque eiusmodi viderit, aut acceperit, alto involvit *silentio*, ne fidem fallat, nec noceat, ubi prodesse cupiat.

Ditiorum praeterea potentiorumque favorem, neque turpi *observatione*, nec simulata comitate, aut *composito vultu*, *indignisve chirurgo officiis* sibi comparare conatur.

Multo minus pauperiores, aut plebeios despicit, eosve acerba repellit asperitate. Cuiusvis sint ordinis, cuiusvis conditionis, praecipue si aegrotent, opemque ejus petant, comiter atque urbane accipit. Sive pauperes sint, sive divites; sive infimae, sive summae conditionis homines; utrisque eadem diligentia opitulatur, utrosque eadem humanitate tractat et curat, iuvat et consolatur. Omnes enim Deus procreavit, et quomodo, salva religione, in

mu-

muneris professione, agnoscere possit homi-
num discrimen, quod morbi gravitate non in-
dicatur?

Denique affabilem se omnibus praestat, at-
que urbanum. Ast non talem, qualem in vi-
ta communi frequenter dicunt, sed veram nos-
ter observat urbanitatem. Falsam istam atque
indignam comtemnit, qua alia dicimus ac sen-
timus, aliter nos gerimus ac debemus, virtutis
studiosi; qua, idem hodie cum altero laudamus;
quod cras cum altero vituperabimus; omnium-
que, qui nobis prodesse possint, et ineptiis adu-
lamur, quin etiam vitiis; verbo dicam, qua, si
modo scopum attingamus, lucrumque faciamus,
omnibus placere cupimus, sexui praesertim
sequiori, cui haec facilitas tantopere placet,
quique tantum valet ad medicorum, aut chirur-
gorum famam percelebrandam. Procul a nos-
tro eiusmodi urbanitas, quae, licet ipsa sae-
pe scientia utilior reperiatur, hominem depri-
mit, literarum amorem exstinguit, omnisque
generis favet vitiis. Procul a nostro chirur-
go, quod inde ipsi redundaret, commodum
et lucrum, fama et gloria, fides et auctoritas.

Quam

Quam vero noster adhibet, urbanitas in morum consistit suavitate, in vitae honestate, in studio, quiqui sint, miseris succurrendi. Tandem in animi facilitate, sese accommodandi ad omnia, dummodo sint nec inhonesta, nec deformia, neque turpia.

His, quas in vero chirurgo exhibuimus, animi facultatibus addi possent multa de generosa devotione, qua omnibus muneris sui, utut difficilibus, fungitur officiis; seque, succurrendi ac servandi desiderio incitatum, maximo exponit periculo, quin ipso mortis metu non deterretur, quo minus, aeque tranquille, aeque placide artem exercet, mediis in contagiosis locis, mediisque in armis. Multa etiam proferre possem de animi affectibus, corporisque facultatibus, quibus noster vulgari chirurgo antecellit; sed nimis jam excurrit oratio, nimis diu dilectissimi mihi argumenti pertractatio exequi me officia retardavit, quae postulat diei solemnitas, exigitque grati animi sensus.

Immortales itaque primum hic publice ago gratias serenissimo Regi, cui ad splendidissimum hoc tantorum virorum collegium ex impro-

proviso me adscribere placuit, summumque in me, maximeque desideratum mihi conferre honorem. Quo igitur insigni commotus favore, omnes ingenii facultates, viresque corporeas omnes impendere ad rogum usque non desinam, ut, quae mihi imponit munus, officia fideliter exequar, rebusque magis quam verbis, quos hac hora coram frequenti hac ac splendida concione pronuncio, animi sensus confirmem gratissimos.

Eodem cum grato animi affectu ad vos accedo, Amplissimi huius Academiae Curatores! quorum sapientiae, ingenuitati, ac literarum, studiique amori, gloriae ac incrementi tantum illustris haec debet scientiae virtutumque omnium sedes: ad vos accedo, Viri Generosissimi! qui in diverso rerum statu, vitaeque meae diversa conditione apertissimis benevolentiae vestrae, humanitatisque documentis me ornare non dedignati estis, votisque meis ac desideriis favistis. Imo, quid dissimulem? hoc munere, in hac Academia, in hac urbe, omnem meam expletam video spem et exspectationem. Etenim ob honorificam hanc stationem, (ignorare non potestis, Viri Perillustres!) ante duodecim,

etiam; et quod excurrit, annos, sponte et lubenter, non minus honorificam, aut splendidam vocationem sequi recusavi, quam in Illustri Frisiorum Academia, qui eo tempore rebus Academicis praeerat, mihi obtulit. Ob eandem hanc stationem postea, ne per horam quidem, dubius haesi, benevolis Clarissimi, Mathiae van Geuns, Praeceptoris mihi dilectissimi, resistere propositis, quum vacuam Clarissimi van Maanen decessu relictam, in Illustri Hardervicena Academia cathedram, mihi ultro obtulit. Nunc ergo gaudeo (profiteri non erubesco) quum, quod diu exspectaveram, mihi concessum videam munus. Praecipue vero hac nova dignitate laetor, quod ea ipsa nactus sim occasionem, vobis, Viri Amplissimi! pro mirificis vestris in me collatis beneficiis, animum gratissimum profitendi, quorum me numquam non memorem futurum, omnesque me vires et industriam et studia eo impensurum, ut ne exspectationis, quam de me concepistis, umquam vos poeniteat, spondeo, promitto, polliceor. Faxit Deus, ut ad Academiae salutem, literarum incrementum, omniumque proborum

lae-

laetitiam, vos diu conservet incolumes, integros beatosque.

Ad vos autem, omni eruditionis genere insignes, Professores Clarissimi! accedens, quo vos alloquar sermone? Per annorum seriem benevolentia me complexi estis, humaniter docuistis, amicitia ornastis, aliaque multa in me cumulastis beneficia, nimia profecto, quam ut verbis exprimere queam. Patiamini, quaeso, Viri Clarissimi! cum, quod Academiae me iungeret, vinculum arctius sit constrictum, vestroque me ordini adscriptum voluerit Rex Optimus: patiamini, inquam, ut pro omni vestro favore, fiducia, atque humanitate debitas vobis referam gratias, vestraeque me in posterum commendem amicitiae, ut ego vobis meam candide offero, ab omni simulationis artificio alienam. Meae tandem tenuitatis probe conscius, ut vestris, aetate atque usu exploratis, consiliis mihi succurrere, meque adiuvare, probatissimaque vestra eruditione docere pergatis, etiam atque etiam rogo, precor, obsecro.

Sed ad te praesertim me lubenter converto, Clarissime Bleuland! aestimatissime olim

Prae-

Praeceptor! optatissime hodie Collega! ad te accedo, cum verecundia, quae quando ad praeceptores patresve accedat, *discipulum* decet, cum *securitate*, *quam in animo* adeuntis fautorum praesentia excitat, cumque laetitia, quae ex honesto pectore emanat, quum improviso nobis, cui maxime debentur, laudes, gratesque persolvendi occasionem videmus *oblatam*. *Tu enim* singulari quadam nec fucata benevolentia cum in Academia Gelro-Zutphanica, quae Harderovici fuit, ego advenissem, me *admisisti*, *meosque in latum* arduumque medicinae campum *primos* moderatus es passus. Post quinquennium *Parisiis* reducem, denuo tu me hac in Academia eadem cum benevolentia, eademque animi affectione excepisti, ad maiorem familiaritatem tecum admisisti, ulterius me docuisti, atque ad doctoralem dignitatem provexisti. Sine igitur et hodie, generose amice! coniunctissime Collega! ut publice hic te meae dignitatis principem agnoscam auctorem. Sine Vir Clarissime! ut quae umquam e candido pectore eruperunt, maxime sinceras tibi solemni hoc die offeram gratias. Tu perge,

ge, vir eximie! eruditissimis me tuis consiliis, monitisque prudentissimis, in nova percurrenda via iuvare, ut tuo nomine dignus, quae mihi delata est, provinciam recte ornare possim.

Plurima et tibi, Clarissime de Fremery! debeo, et debere me publice agnosco: tu quoque me fideliter erudiisti, cum humanitate mihi occurristi, me amice habuisti, ut insalutatum te transire, religio sit. Gratias tibi, Vir Clarissime! pro omnibus tuis beneficiis, omnibusque institutionibus, pia mente, ago quam maximas. Liceat porro, quoties doctrina atque usu confirmatis tuis indigeo consiliis, (indigebo autem saepius) mihi ad te liberrime confugere: Tuaque mihi ne retineas monita, tuam ne recusare velis benevolentiam atque amicitiam, maximopere peto.

Quod autem ad me attinet, Professores Clarissimi! quarumvis doctrinarum laude conspicui Viri! Collegae exoptatissimi! Vosque imprimis, quibuscum arctiori eiusdem muneris vinculo constrictus sum, vestrorum beneficiorum numquam me obliturum, amicitiam vestram

per-

permagni semper aestimaturum, omnemque laborem, et diligentiam me adhibiturum, ut, haud fucato candore, honesta humanitate, debitaque observantia, hanc vestram amicitiam et benevolentiam merear ac conservem, sancte promitto.

Vos denique compello, Iuvenes lectissimi! literarum et artium hac in Academia studiosi, vos imprimis, commilitones carissimi! qui medicinae operam navatis, ut alloquar, iubet et huius diei solemnitas, et muneris mei ratio. Quam sit immensus campus, qui vobis percurrendus est, ut ad interiora accedatis saluriferae artis chirurgicae, audivistis: quam multis, diversisque obstaculis impedimentisque investigandis vobis ac superandis, obsessa sit via, indicavi. Ne vero, amici! idcirco viae, quae ad sacra Apollineae artis ducit, longitudine deterreamini asperitateque. Quo enim magis in hac progressi fueritis, eo propius ad viae finem accedetis, citiusque cursum absolvetis. Difficultates praeterea ordine superantur et labore, perseverantia vincuntur obstacula. Quod si vero nimis ardua in via offendatis loca (offendetis autem

plu-

plurima), quique eam iam permensus sit, sodalem si desideretis, benevolentissimo animo me vobis ducem offero, commilitonem, amicum, ad quem ut semper accedatis, enixe rogo. Ut Hippocratici dicti, „ ars longa, vita „ brevis, occasio praeceps," numquam non memores, discendi opportunitatem omittamus nullam, coniunctisque viribus, suis quisque nostrum fungatur officiis, ut humani generis salutem, nostraeque Academiae splendorem promoveamus. Faxit Deus ter Optimus Maximus.

D I X I.

HENRICI WOERMAN,

AMSTELODAMENSIS,
IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,
LIT. HUM. ET THEOL. CAND.

COMMENTATIO,

QUA RESPONDETUR

AD

QUAESTIONEM

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

AB ORDINE

THEOLOGICO

PROPOSITAM:

„ *Strictim describatur Librorum Veteris Foe-*
„ *deris praestantia, et usus in doctrina*
„ *Christiana intelligenda, aestimanda, tuen-*
„ *da et ad virtutis studium adhibenda.*"

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT.

PRAEFATIO.

Mirum videri possit, virium tenuitatem me haud deterruisse ab arduo ac difficili negotio, quod suscepi: et nimis audax habear, qui hac iuvenili aetate de iis disputaverim rebus, quae doctissimorum virorum disquisitione perquam sunt dignae. Verum enim nobilissimus Theologorum ordo quaestionem de gravissimo huius diatribes argumento proposuit, ut in ea solvenda periculum facerent *iuvenes*. Quocirca haud

haud dubitanter eius iudicio hoc conatuum meorum specimen audeo offerre. Quodsi multis illud repletum sit vitiis, magnamque probet auctoris inscitiam; quosnam, quaeso, promtiores experier ad veniam concedendam, ad ignoscendum, ad favendum, quam spectatissimos doctores, qui optime sciant, quanti sint adolescentiae errores?

Hoc animo me ad vos converto, Viri Clarissimi! qui in Academiâ Rheno Traiectinâ studiis praeëstis Theologicis. Quod rogastis, aggressus sum, non tam perficiendi spe, quam experiundi voluntate.

Simulatque consilium ceperam, vires quoque meas periclitandi in litterario, quod iam ineo, certamine, quantum mihi caetera studia tribuebant otii, id potissimum contuli ad fontes, e quibus haurirem, bene multos quaerendos et consulendos, ad caussam meam diligenter meditandam et ad hanc de eâ conscribendam disputationem. Dulcis omnino ac utilissimus labor: ita, ut diutius in eo mansurus fuissem, nisi me temporis ursissent angustiae. Victoriam reportet alius, oleum et operam non perdiderim. Corona mihi eripiatur, auro pretiosiores duco uberrimos, quos e foecundo labore percepi, fructus.

Quod autem ad instituti mei rationem attinet, brevis esse studui in Parte Priore, qua *strictim* describenda erat V. T. praestantia. Hinc factum, quod *praecipuas modo dotes Sacri* huius Codicis recensuerim, et ab hoc *loco* alienam iudicarim cavillationum, quae ab adversariis saepe audiuntur, refutationem. Uberiorem vero in usu V. F. Librorum describendo me esse oportuit, omniumque optimus in hac caussa *visus* est ordo, quem ipsa quaestio observandum praescripsit.

Caeterum de Librorum V. F. praestantia et usu egerunt quoque Viri Doctissimi A l e x. v a n H a r e n c a r s p e l et I o h. F r i e d. I a c o b i, in Commentationibus laudandis. Neuter vero idem habuit propositum, quod ego assequi conatus sum. Alter enim id imprimis egit, ut Librorum *Historicorum* auctoritatem canonicam et utilitatem a Christo et Apostolis iis tributam defenderet, atque a multis S e m l e r i reprehensionibus vindicaret. Alter doctrinae in V. T. traditae praestantiam maxime sibi probandam sumsit, comparatione instituta cum sapientissimorum apud exteras gentes virorum placitis. Sed, si bene nostrae quaestionis consilium perspiciam, ab his rebus mihi abstinendum fuit.

Vos

Nos vero, Viri Clarissimi, quaecumque meos conatus esse iudiceris, meam sententiam bene exprimunt, quae Ciceronem alicubi dicentem lego: *Edidi quae potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiae coëgerunt*, de Orat. III. 61.

COM-

COMMENTATIONIS CONSPECTUS.

Praefatio.

PARS PRIOR.

LIBRORUM V. F. PRAESTANTIA STRICTIM DESCRIPTA.

SECTIO PRIOR.

LIBRORUM V. F. UNIVERSE SPECTATORUM PRAESTANTIA.

SECTIO POSTERIOR.

LIBRORUM V. F. QUOAD RELIGIONIS HISTORIAM ET DOCTRINAM SPECTATORUM PRAESTANTIA.

PARS POSTERIOR.

LIBRORUM VETERIS FOEDERIS USUS IN DOCTRINA CHRISTIANA INTELLIGENDA, AESTIMANDA, TUENDA, ET AD VIRTUTIS STUDIUM ADHIBENDA.

SECTIO PRIMA.

USUS LIBRORUM VETERIS FOEDERIS IN DOCTRINA CHRISTIANA INTELLIGENDA.

§ II.

SECTIO SECUNDA,

USUS LIBRORUM VETERIS FOEDERIS IN DOCTRINA CHRISTIANA AESTIMANDA.

SEC-

SECTIO TERTIA.

USUS LIBRORUM VETERIS FOEDERIS IN DOCTRINA CHRISTIANA TUENDA.

SECTIO QUARTA.

USUS LIBRORUM V. F. IN DOCTRINA CHRISTIANA AD VIRTUTIS STUDIUM ADHIBENDA.

PARS

PARS PRIOR.

LIBRORUM VETERIS FOEDERIS PRAESTANTIA STRICTIM DESCRIPTA.

SECTIO PRIOR.

LIBRORUM VETERIS FOEDERIS UNIVERSE SPECTATORUM PRAESTANTIA.

§ I.

Quam *ſtrictim* deſcribere conabimur *Librorum V. F. praeſtantiam*, multis eam ac variis modis effici poſſe, ita nobis eſt perſuaſum, ut ignoremus fere, quanam a parte incipiendum, ac quomodo arctos inter limites ſubſiſtendum ſit. Tutius autem cenſemus, eam ingredi viam, quae in ipſa, cui reſpondendum ſit, quaeſtione digito

quasi monstratur. Atque haec eiusmodi esse videtur. Inprimis ostendendus est usus horum Librorum in doctrina Christiana *intelligenda*, *aestimanda*, *tuenda et ad virtutis studium adhibenda*; nec tamen prorsus negligenda sunt ea, quae praeter hunc usum magnopere faciunt, ut omni veneratione hos libros prosequamur. Quocirca nostra inquisitio ita instituetur, ut in priori parte praecipua quaedam *strictim* recenseamus, e quibus pateat, V. F. codicem, si vel eo carere possent Christiani meliora edocti, ob singularem tamen suam praestantiam permagni esse aestimandum: dein vero in parte posteriore uberius et accuratius exponamus, quanta ex eo utilitas sit capienda ab omnibus, qui doctrinam Christianam recte intelligere, aestimare, tueri et ad virtutis studium adhibere velint.

§ II.

Prae ceteris infra memorandis horum Librorum adiunctis praeclaris in censum veniat oportet *summa antiquitas*. Horum nimirum auctores plerique vixerunt, antequam ullus exstitit apud ceteras gentes scriptor. Moses antiquissimo, cuius scripta ad nostram translata sunt aetatem, Graecorum poëtae 500 fere annis antecessit. Hunc vero, ne quid dicamus de Iobaei

car-

carminis auctore, nonnullis ulterius antecedere viso, omnium scriptorum primum multi deinceps *secuti* sunt Homero et Hesiodo item superiores, cum *omnium recentissimi* ex aevo fere sunt, quo *vixit Herodotus*, *Historicorum* apud Graecos parens. Quodsi igitur veneratione nostra dignum esse iudicatur quidquid e summa vetustate ad nos pervenerit, magni profecto aestimanda sunt eiusmodi monimenta, quae antiquitatis laude superant tam Graecorum quam Romanorum scripta (1).

§ III.

Ubi autem demonstraverimus, horum Librorum *argumentum praeclarum* esse, *singulare* et *utilissimum*, magis lucide apparebit, quanto iure iis haud infimus dandus sit locus.

Iam vero *Gentis Israëliticae historia*, et *fata*, quae referunt, primum hic commemoranda sunt. Haec enim gens, licet Graecis Romanisque minus fuerit nobilis, utrisque tamen fuit antiquior, et ad omnium vetustissimas gentes referenda. Digna porro est, quam cognoscant quicunque suae gentis notitia non contenti aliorum po-

(1) Conferatur I. G. Eichhorn, in opere, cuius titulus est: *Inleiding in het O. T.*, T. I. C. 1. § 2.

populorum cognitioni operam dare velint. Etenim five egregios viros, qui ex ea ortum duxere spectemus, seu splendidissima, quae ei subinde fuere, tempora consideremus, seu fata eius valde memorabilia inquiramus, admirationem nostram continuo movet. Denique, quod incredibile videtur, per varias rerum temporumque vicissitudines, per tristissimas calamitates, licet concussa et vastata, haud tamen est deleta; at supervixit ipsius reipublicae destructioni, et ubique dispersa degit numerosa, et sui semper simillima.

His omnibus addatur, Deum sibi hanc gentem elegisse, ut verae religionis notitia conservaretur, donec tempora advenissent ad eandem amplificandam ac longe lateque propagandam aptissima et maxime idonea (1).

Quaecumque igitur de singulari populo Israëlitico accurate relata invenimus in V. F. libris, eo maioris sunt facienda, quo longius et antiquitate et nobilitate ab hoc superantur omnes, qui unquam exstitere populi.

§ IV.

(1) Conf. I. H. Pareau, vir. cl. Antiquitatis Hebraicae Descriptione, Traiecti ad Rhenum 1817. Parte II. Sect. I. Cap. 1.

§ IV.

Neque tantum subsistunt hi libri in referenda antiquissimae huius *gentis historia*, verum *universalem*, ut ita dicam, tradunt historiam, qualem nuspiam legimus.

Moses scilicet, ut humani generis auctor locuples, et vero antiquissimorum ex omni aevo monimentorum perfidelis custos, ita rerum, quibus interfuit, certus testis, historiam a primis mundi incunabilis ad sua usque tempora deduxit. Hunc excipiunt annalium Israëlitici populi Scriptores, qui historiam a Mosis aetate ad captivitatem Israëlitarum *Babylonicam* et inde ad *liberationem eiusdem gentis protraxerunt*, *ibi desinentes*, *ubi demum profani auctores aliquid incipiunt* certi tradere: apud hosce enim ante Cyrum Persarum regem omnia fere fabulis immixta ac incerta sunt tradita, ea imprimis quae Asiae populos spectant.

Itaque illi, ubi prorsus nos destituunt aliarum gentium quarumcunque scriptores, soli nos docent, quae ad omnium populorum antiquitus cognitorum origines, immo ad communem etiam singulorum stirpem rite intelligendam requiruntur.

Exhibent praeterea permulta, quae ad statum gentium aliarum civilem, et ad earum fata dignoscenda facere possunt. Ctesiae hinc, Hero-

do-

doti, Berosi, Manethonis, Iustini et Xenophontis scripta horum indigent ope, ut illustrentur quaecunque de Chaldaeis, Aegyptiis, Assyriis, Phoenicibus, Medis, Persis, et Graecis traduntur (1), et ut corrigantur, quae saepe a profanis nimio partium studio aliisque caussis ductis perperam sunt narrata (2).

§ V.

Nulla porro exstant scripta, in quibus tam praeclara et singularia invenias culturae humanae, artium et disciplinarum primordia et incrementa descripta. Ipsam scilicet humani generis originem, primarum aetatum mores et instituta, ingenii humani sensim exculti progressum expo-

(1) Hoc fusius docuit Ancillon, *Prijsverh. over de vraag: welke zijn, behalven de Goddelijke ingeving, de kenmerken, die de voortreffelijkheid der gewijde Schriften boven die der ongewijde bewijzen? uit het Fransch vertaald door* J. Scharp, Leiden 1802. in nota 24. Conf. etiam J. C. W. Augusti, *Grundriss einer historisch-kritischen Einleitung in 's A. T*, Leipsig 1806 1er Abschnitt § 12. n. 2.

(2) Id de Assyriorum gente luculenter probavit I. D. Michaëlis, in Praefatione ad alteram Iesaiae vaticinationum Germanice versarum partem.

ponunt, et brevi quasi tabella oculis subiiciunt; historiamque omnino exhibent *humanitatis*. *Hanc ob* caussam illis etiam, qui ceteroquin de divina eorum *origine haud magnifice existimant* magnam *sui venerationem iniiciunt* (1). Ac praeterea multarum rerum cognitu utilissimarum faciunt mentionem, e quibus hoc loco memorasse sufficiat ea, quae Physicis, Chemicis, Medicis, Mathematicis et Astronomicis studiis conducere possunt (2).

§ VI.

Supra dictis, quae haud leviter demonstrant, Libros V. F. omni aestimatione esse dignos, nullosque sibi habere pares ex antiquitate conservatos, eximia addatur *Legum Mosaicarum sapientia*, quam ex iis cognoscimus. Harum autem legum, si quaedam appareat, praestantia eo maioris est aestimanda, quo rariores sunt, quas ex hac aetate profani scriptores litteris mandarunt: cuius rei in promtu habemus caussam. Soli enim fuerunt Israëlitae, qui leges scriptas haberent,

(1) Inter hos numerandus est Meyerus, *Versuch einer Hermeneutik des A. T.*, P. I § 10.

(2) Conf. Ancillon, l. l. pag. 167 et 168. et auctores laudati ab Augusti, l. l. § 14.

SECTIO TERTIA.

USUS LIBRORUM VETERIS FOEDERIS IN DOCTRINA CHRISTIANA TUENDA.

SECTIO QUARTA.

USUS LIBRORUM V. F. IN DOCTRINA CHRISTIANA AD VIRTUTIS STUDIUM ADHIBENDA.

PARS

PARS PRIOR.

LIBRORUM VETERIS FOEDERIS PRAESTANTIA STRICTIM DESCRIPTA.

SECTIO PRIOR.

LIBRORUM VETERIS FOEDERIS UNIVERSE SPECTATORUM PRAESTANTIA.

§ I.

Quam *ſtrictim* deſcribere conabimur *Librorum V. F. praeſtantiam*, multis eam ac variis modis effici poſſe, ita nobis est perſuaſum, ut ignoremus fere, quanam a parte incipiendum, ac quomodo arctos inter limites ſubſistendum ſit. Tutius autem cenſemus, eam ingredi viam, quae in ipſa, cui reſpondendum ſit, quaestione digito

 qua-

torum lectione quisque ad vitam bene instituendam capere potest, haud leve nobis praebent argumentum pro magno, quod iis constet, pretio. Praeterquam enim, quod passim tradunt morum praecepta non omnia, at plurima nobis commendanda; ac duo integri ibi inveniuntur libri *Salomonis Proverbia* et *Ecclesiastes*, qui Ethices tractant argumentum, *praeclara* exhibent *piorum hominum exempla imitanda*, *impiorum vero fugienda.* Haec autem, uti semper quorumvis scriptorum usum augent, ita nostra in caussa imprimis sunt attendenda, tam ob amplam eorum multitudinem quam ob egregium, quem in iis referendis Sacri Scriptores sequuntur modum: quae si spectemus, prae omnibus quarumcunque gentium libris palma hisce est danda. Nusquam enim alibi tot reperimus humanarum actionum quasi tabellas, nusquam tot hominum exempla ad quamcunque vitae conditionem apta et accommodata, nusquam nostram indolem, qualis in virtutibus aeque ac vitiis se prodit, adeo depictam videmus (1). Haec ex antiquitate conservata monimenta adeamus, ut nostram contemplemur imaginem. Omnes quacunque in conditione versantes, sive prospe-

ra

(1) Imprimis id docet Niemeyerus, *Characteristik der Bibel.*

ra gaudent fortuna, seu adversa premuntur; sive probi virtutique studentes, seu ab omni pietate longe *remoti*, omnes huc sunt vocandi, ut quisque sui parem *cognoscat atque egregie discat*, quid in sua *agendi ratione laudandum*, *quid* vero sit vituperandum, quantis periculis haec illave conditio sit plena, quam facilis ab uno delicto ad alterum sit transgressio, et quomodo alii variis in conditionibus vitae virtutem sectari *malique* tentationibus resistere potuerint (1). Exemplorum denique amplitudo et varietas exin quoque apparet, quod utriusque sexus ratio est habita: foeminae enim egregie et exquisite depictae *saepe hic occurrunt in re domestica*, uti Sara, Rebecca, Rutha aliaeque, aeque ac in rebus *publicis*, ut Miriam, Debora, Abigaël, Iesabel, Esthera, caeterae (2).

§ VIII.

Quandoquidem vero neminem doctum poeniteat recolere *virorum magnorum* memoriam, pro-

(1) Conf. A. van Harencarspel, *Betoog en verdediging van de achtbaarheid der geschiedkundige Boeken des O. T. en van derzelver nuttigheid voor de Christenen*, Ultraiecti 1782. pag. 118—120.

(2) Conf. Ancillon, l. l. pag. 97—102.

profecto ab hac etiam parte suas laudes habent V. F. Libri. Eminet nimirum prae omnibus, quos aliae habuere gentes: prae Lycurgo, Solone, Numa aliisque legislatoribus celeberrimus ille Israëliticae gentis conditor. Habuit profana antiquitas inclytos poëtas: haud eos desideravit sacra, quam referunt hi libri. Iobum cum Sophocle (in Oedipo), Davidem cum Pindaro et Horatio, Salomonem cum Epicteto et Isocrate comparandos esse omnino, ac saepe primas iis dandas esse partes statuere haud veremur, ne dicam de eloquentiae laude, quae Mosi (1), qui itidem poëta fuit, quae tot vatibus Israëlitarum omni iure est attribuenda (2), ut etiam taceamus de tot heroïbus fortibus regibusque sapientissimis, aliisque.

§ IX.

Quae huc usque de sacris his Libris universe spectatis eorumque argumento *singulari*, *praeclaro* et *utilissimo* proposuimus, eo maiorem pro-
caus-

(1) De eloquentia Mosis vid. Hess, *Geschiedenis der Israëlieten*, Tom. IV. pag. 317 sqq. De facultate autem poëtica, quae in Mose cernitur vid. Muntinghe vir. Cl. l. l. Tom. II. p. 149 sqq.

(2) Vid. Ancillon, l. l. pag. 40—83.

caussa, quam tractamus, defendenda, habeat vim, quo praeclarior apparet *forma*, qua singula quasi induta sunt. Quemadmodum enim S. Scriptores aetate, indole, vitae genere ac munere, quo fungebantur, diversi fuerunt quam maxime, ita magna horum Scriptorum animadvertitur argumenti et dictionis diversitas, quae uti per se iam singularis est, ac nullis aliis in scriptis invenitur, ita ob eximias, quibus singula *Historica* scilicet, *Poëtica* et *Prophetica* gaudent, virtutes, multa conducunt ad praestantiam V. F. probandam.

De singulis igitur haec tenenda sunt inprimis.

§ X.

Historicorum, qui dicuntur *Librorum*, quorum pro parte quadam iam spectavimus argumentum, ea imprimis laudanda est dos, quod *simplicitate*, *certitudine* ac *fidei persuasione* emineant, nullosque ex antiquitate sibi habeant pares.

Simplicissimus eorum in narrando modus, qui ubique adeo apparet, ut nulla indigeat demonstratione, ita est comparatus, ut in legendo, ipsis, quae tradantur, rebus praesentes esse nobis videamur. Cernitur haec simplicitas in enarrandis rebus consuetis, aeque ac in iis,

quae,

quae, prodigii plenae, ordinem naturae excedunt, ita ut, si in horum descriptione interdum grandior et elatior apparet dictio, ea manifesto ex insolita rei magnitudine sensibusque per eam excitatis, non autem ex eius augendae studio, repetenda sit. Si igitur querantur nonnulli de rudiorum temporum indiciis, qualia in his scriptis animadvertuntur; si dicant alii, desiderari hic cultus provectioris et artis documenta, cuiusmodi Graeci Romanique Scriptores abunde praebent, haud diffiteri poterunt, quotquot pulcri verique sensu imbuti sunt, simplicem, qua res narrantur, rationem ipsam quasi naturam expressisse, atque adeo hac virtute facile compensari quamcunque politioris artis iacturam (1).

Praeter hanc simplicitatem, egregium veri sigillum, alia deprehenduntur haud tenuiora argumenta pro Librorum ἀξιοπιστίᾳ. Mores scilicet, cum domesticae, tum exterae antiquitatis ita describuntur, diversique hominum characteres ita sunt comparati, ut hos, quales revera essent, ab iis inductos fuisse, ne levissima quidem sit dubitandi caussa. Scriptores porro gentis suae, et sua ipsi vitia nunquam obtegunt aut dissimulant,

(1) Conf. I. G. Herder, *Brieven over de Hebr. Poësij*, Tom. I p. 26.

lant, vetum ea candide referunt (1). In tanta denique rerum varietate admirabilis varios inter *Scriptores* animadvertitur *consensus*, iidemque apparent *viri probi ac iusti*, *legum divinarum interpretes et vindices*, *uno ducti patriae amore*, magnaque se invicem colentes verecundia nullaque moti ambitione.

Postremo conveniunt mirifice singulae, quas exhibent, relationes cum generis humani cultu *non nisi gradatim progrediente* (2), quod imprimis valet in aestimandis iis, quae Mosis aetatem longe antecedunt, atque adeo minorem fidei commendationem, quam reliqui libri, in *quibus auctor res sui aevi perscripsit*, habere videntur. Haec enim ob dictionis diversitatem, quae est eiusmodi, ut, quo altius assurgant, eo sint plerumque breviora, et imaginum figurarumque pleniora, perspicua ferunt remotae aetatis indicia, atque ipsam spirant humani generis infantiam (3).

His

(1) Conf. I. Iahn, Introductio in Libros Sacros V. F. in compendium redacta, Viennae 1804. § 15. pag. 30.

(2) Conf. Muntinghe, l. l. Tom. X. pag. 233—250.

(3) Conf. I. H. Pareau, v. cl. Disputatio in Societ. Teiler. Tom. XXV. pag. 89—93.

His autem historicorum librorum virtutibus praeclara haec adiungatur, quod quidquid in libris V. F. inveniatur, singulari semper ratione tendat ad gloriam Dei, qua in caussa ab omnibus omnium seculorum et gentium historiis longe est diversa historia sacra. Deus enim hic praecipuus est, ad quem referuntur omnia: Hic ubique rerum humanarum caussa, auctor, suasor ac dux proponitur; proborum remunerator, defensor, vindex; improborum iustissimus iudex, atque hinc etiam, quaecunque hi Scriptores narrant, non possunt non magnam habere vim in animos lectorum, iisque sensus infundere pios et sanctissimos (1).

§ XI.

Poëticos vero *Libros* si attendamus, insignior adhuc fit horum antiquorum Scriptorum eminentia. Multa enim et praeclara complectuntur carmina, argumento aeque ac dictione omni veneratione digna.

Quemadmodum autem ea, quae supra de historiis protulimus, non ita sunt dicta, ac si in ce-

(1) Conf. I. I. Hess, *Biblioth. der heiligen Geschichten*, Tom. I. pag. 179 seqq. et Augusti, l. l. § 84.

veteris Libris omne desideratur argumentum historicum, ita hoc loco dicenda de Poëseos Hebraicae virtute non ad poëticos, qui dicuntur, libros solos sunt referenda. Cum enim Hebraeorum ingenium ad poësin compositum esset (1), mirum profecto non est, quamplurima inter eos antiquitus carmina fuisse confecta, et insignem V. F. partem revera esse poëticam, unde huc etiam referenda longe maxima pars scriptorum Propheticorum et nonnulla in libris historicis subinde occurrentia carmina poëtica (2).

Hebraeae autem poëseos virtutes, si iusta ratione hic exponere vellemus, profecto arctos, quibus nostra circumscripta est oratio, fines longissime transgrederemur. Idoneos igitur huius rei arbitros consulere, inque memoriam revocare quaecunque in huius laudes a multis sunt dicta satis praebebit argumentorum pro nostrae sententiae probitate.

Et vero quis est in litteris Hebraeis non plane peregrinus, cui haud egregia continuo ac fere divina appareat Poësis Sacra?

Scilicet ut saltem quid in medium proferamus sub-

(1) Vid. I. Willmet, v. cl. in Orat. de ingenio Hebraeorum ad poësin maxime accommodato.

(2) Conf. R. Lowth, de sacra poësi Hebraeorum, prael. IV.

sublimitas et quaedam quasi maiestas mentes lectorum semper ferit, movet et percellit, eaeque huic poësi adeo sunt adiunctae, ut frustra alibi quaerantur (1), qua in caussa Iobi imprimis, Mosis, Davidis et Iesaiae carmina veluti testes habemus eximios (2).

Ne autem elegantiam in troporum usu frequentiori conspiciam, ne imaginum pulcritudine, copia et amplitudine insignium usum, ne alias singulares dotes omnibus fere notissimas commemoremus ac ostendamus, brevi tantum spectandae sunt castitas, prudentia et veritas quae cernuntur semper apud Hebraeos Poëtas. Ne vel in carmine erotico, quod Salomoni adscribitur, licet in amoribus canendis audacius aliquando exsurgat oratio, quidquam occurrit, quod impudentiam ac obscoenitatem Graecorum Romanorumque carminum redolet. Nihil in eo nos offendit indecore nimis dictum, aut honesti limites excedens, dummodo teneamus, poëtam hic canere Orientalem imaginibus, apud poëtas Orientales in eiusmodi argumentis usitatissimis, a linguis vero occidentalibus alienissimis, utentem (3).

Si-

(1) Conf. Ancillon, l. l. pag. 125.

(2) Conf. R. Lowth, l. l. praelectt. XIV—XVII.

(3) Conf. quae uberius in laudem huius carminis attulit ven. L. Dibbits, in Disquisitione litter. de Hebr.

Similiter in summa audaciae vi creatrice, in qua magnum est periculum ne labantur saepe poëtae, ac veritatem haud semper observent, uti ceterarum gentium *Orientalium carmina* probant, moderati *semper et prudentes Hebraei* dicendi sunt: longoque post se intervallo *relinquunt* poëtas Graecos et Latinos, id quod vel ex ipsa regionis mortuorum descriptione, quam exhibet Iesaias (1), qualemque omnes fere gentes antiquae ratione tamen diversissima tradiderunt, et ex Iobi poëmate cum Homeri carminibus comparato luculenter probatur (2).

Postremo singularis hic commemoranda est virtus seu arctissima apud *Hebraeos* poësin inter et *religionem* coniunctione orta, qua *divinitas* quaedam huic poësi accedat (3).

Quae cum ita sint Hebraeorum poësin non tantum magni faciendam censemus, verum eo loco habendam, ut, licet cuique stent laudes suae, nulla tamen sive Orientalium imprimisque Arabum

Hebr. poësi cum Graeca comparata, Traiecti ad Rhenum 1818. pag. 102 seqq. et auctores ibi laudd. in nota 1.

(1) Iesaiae XIV: 9—12.

(2) Insigne illud discrimen ostendit L. H. Pareau, v. cl. in Disput. laud. pag. 52 et 53.

(3) Conf. ven. Dibbits, l. l. p. 107 et seqq.

bum (r), sive Graecorum Romanorumque ex antiquo orbe ei sit praeferenda. Patet hinc quanti sint aestimanda antiquissima monumenta, quae Hebraeorum poëmata continent.

Crescit autem nostra de iis existimatio, simul ac eorum gravissimum et utilitate sua ac varietate egregium argumentum attendamus. Hoc enim versatur in laudibus Dei celebrandis, eiusque benignitate et clementia, simul vero iustitia ac sanctitate praedicandis; in hominis praestantia extollenda; peccatorum foeditate exsecranda et fiducia commendanda, quae in Deo semper sit collocanda; quae singula in Psalmorum praecipue libro inveniuntur. Morale etiam Dei imperium saepe cantatur, praesertim in Theodicea, quam Iobi liber exhibet, uti et in Psalmis XXXVII et LXXIII. Porro tractatur Ethices argumentum, cui ipsa dictio brevis saepe, acuta et haud raro aenigmatica est accommodata. Huc imprimis pertinent Proverbiorum et Ecclesiastis libri. Praeclarae denique habentur naturae descriptiones, multarum rerum gestarum variis e temporibus repetitarum, sive ad religionem sive ad civilem gentis Israëliticae

aut

(r) Poëseos Hebraeae prae Arabum praestantiam demonstravit S. F. I. Rau, in Oratione de hoc argumento.

aut privatam aut publicam conditionem pertinentium commemorationes eximiae, ac semper ita comparatae, ut sanctissimos in lectoribus creent sensus.

Ne autem ulterius, quam par est, progrediamur, huc usque dicta satis, ut puto, sententiam nostram de carminum Hebraeorum, quae in V. F. libris inveniuntur, praestantia probant.

§ XII.

Animadvertendum denique est ad singularia divorum vatum, qui *Prophetarum* nomine designantur, scripta. Quod autem ex iis deducendum censemus argumentum pro Librorum V. F. praestantia einsmodi profecto est, ut horum oracula vel nominasse sufficiat ad caussam nostram tuendam. Nihil enim iis aequiparandum protulit unquam profana antiquitas: ne Graecorum quidem, quae celeberrima habebantur oracula eam tulerunt sortem, ut tanto numero ad nostram pervenerint aetatem, et quidquid ex iis conservatum habemus neque cum Hebraicis vaticinationibus comparandum, neque etiam peculiari mentione dignum est (1).

Ete-

(1) Conf. R. Lowth, l. l. prael. XXI. et I. G. Eichhorn, l. l. Tom. I. c. 1. § 2.

Etenim qui apud Veteres quascunque gentes vaticinandi artem exercuerunt, avium volatum, aut astrorum cursum, aut fulminis ictum, aut mactatorum animalium viscera aliasque res levissimas conspiciebant, ut exin futura praesagirent, superstitioni populari favebant principesque adulabantur. Ab istis autem longe diversi erant vates Israëlitici. Viri fuerunt animo pio, patriae amore incensi, verae religionis tuendae ac promovendae studiosi, vitiorum et errorum censores acerrimi, neminis auram captantes, immo principes quosque viros, ubi iusta esset reprehendendi caussa, absque ullo timore perstringentes, divinasque iis poenas minantes. Omnem iidem semper impenderunt operam, ut veram virtutem et pietatem commendarent ac propagarent, praeceptis suis saluberrimis haud exiguam addentes vim morum gravitate, qua ubique apparent.

Iustam igitur venerationem non possunt non habere quotquot ab his viris scripta in V. F. Libris inveniuntur; nec tantum quoad vitia reprehendant ac virtutem commendent, quod conveniebat cum ea, quam sustinebant, persona (1), verum etiam, quoad rerum futurarum prae-

(1) Conf. I. H. Pareau, v. cl. Ant. Hebr. Descript. P. II. Sect. 1. Cap. § 4.

praedictiones exhibeant, quas cum repeterent a Deo, nec tamen ullam ad ipsis fidem denegandam darent caussam, haud profecto eodem levi pretio, quo *aliarum gentium oracula*, habere licet.

Quam autem nobiles illi vates Israëlitarum secuti sunt rationem in enunciando et conscribendo, ea pro singulorum virorum indole, aetate et conditione diversissima tot tantisque se commendat virtutibus, ut nostram etiamnunc moveat admirationem.

Sive enim verae religionis doctrinam exponunt, Dei naturam describunt eiusque voluntatem annunciant et celebrant, praecepta dant moralia hominumque actiones cum iis haud convenientes detestantur, sive clementissimi Dei promissa poenitentibus patefaciunt, iustissimi vero Iudicis supremi poenas annunciant et ad poenitentiam adhortantur, sive consolationem adhibent, seu terrorem incutiunt, dicendi genere semper utuntur gravissimis, quas tractant, rebus aptissimo. Delectant, movent, terrent, docent, persuadent. Imaginibus e rebus naturalibus, aut e communi vita vel ex historia Sacra desumtis, praesentia quasi reddunt quae longissime ab humano ingenio sunt remota.

Licet vero inter hos vates tantum deprehendatur discrimen, ut alter ab altero quam maxime

su-

superetur, nemo tamen eorum est, quo lubenter careremus. Singuli scilicet suas habent laudes, ipsaque illa ingeniorum varietas delectat quam maxime.

Quemadmodum enim Iesaias omnium facile princeps elegantia, sublimitate ac pondere est insignis, inque imaginibus dignitatem aeque ac pulcritudinem et foecunditatem eximiam sectatur, Ezechiël vero in imaginibus foecundus in dictione ob gravitatem, vim atque impetum ceteros superat, ita apud reliquos apparent singularia etiam, ob quae digni sunt habendi qui inter divos vates numerentur.

Hoseae acumen et concisam orationem, Ioëlis elegantiam, perspicuitatem et sublimitatem quoque egregiam, Michae, qui item brevis et concisus apparet elationem, et fervorem nobilem, Nahumi denique sublimitatem singularem hic commemorare nostram in caussam absque dubio suffecerit; quo accedit, quod ne Amosus quidem, pastoritiae vitae adsuetus, hic omni careat commendatione. Licet enim in eius carminibus pristinae conditionis vestigia deprehenderint nonnulli, sensuum tamen elatione et dictionis splendore atque compositionis elegantia ita est insignis, ut vix cuiquam in hoc genere cedat (1).

His

(1) Vid. R. Lowth, l. l.

His si addamus ea, quae supra diximus de praestantia Hebraicae poëseos in vatum carminibus praecipue eminente, cuique sit persuasum oportet de pretio, quo haec habenda sunt ab omnibus, qui politiores artes amant antiquitatisque sunt studiosi (1).

(1) De Prophetarum facultate poëtica vid. Clar. M u n t i n g h e, in Operis laudati, Tom. VII. pag. 156.

SEC-

SECTIO POSTERIOR.

LIBRORUM VETERIS FOEDERIS QUOAD RELIGIONIS HISTORIAM ET DOCTRINAM SPECTATORUM PRAESTANTIA.

---

§ I.

Religionis Patefactae Historia.

Quaecunque in priore Sectione propoſuimus, ut ſtrictim deſcriberetur Librorum V. Foederis praeſtantia, eiusmodi nobis esſe videntur, ut propterea ſummo eos loco habere oporteat quoscunque iustos ac idoneos iudices. Verum enimvero adſunt forſan, qui omnem fere nostrae argumentandi rationi detrahendam cenſeant virtutem, cum in laudibus cumulandis vitia et quaecunque reprehenſione digna miſerimus et obtexerimus. Quod enim univerſe ad historicos attinet, haud quaquam abſolutam dari historiam, clamitant, magnos deprehendunt hiatus, multa animadvertunt ſterilia, multa vero deſiderant,

qui-

quibus ad Israëlitarum historiam rite absolvendam opus omnino fuisset. Istarum vero, et quotquot eiusdem generis moventur, calumniarum origo ipsi *horum librorum consilio* haud bene cognito est tribuenda. Nunquam profecto hoc fuit S. Scriptorum institutum, ut accuratam et continuam referrent gentis Israëliticae historiam, atque adeo perperam cum Herodoti, Livii, Taciti aliorumque Historicorum scriptis comparantur. Longe aliud idemque valde singulare eorum apparet consilium, in eo positum, ut doceant, unius veri Dei cultum servatum fuisse apud Israëlitarum maiores, et Deo curante ac sontes puniente saepissime, propagatum, ac tandem confirmatum, huius porro *Dei dicta* rata esse facta, tam promissiones quam minas, quo persuasum fieret omnibus de huius existentia (1). Iam vero hoc primarium consilium si spectemus, haud amplius nos offendent multae res narratae de certis quibusdam familiis, de Patriarchis, de vita pastorali, pastorumque itine-

(1) Conf. I. F. Iacobi, *Verhandeling over den waren aart en voortreffelijkheid van de boeken des O. T.* In Tomo III. Operis eius, *Verhandelingen over eenige gewigtige stukken van den Godsdienst, uit het Hoogduitsch, door* D. C. van Voorst, p. 24 sqq.

neribus (1): haud omni usu carentes vocabimus tot genealogias, quas stultae gentis tantummodo in delectationem collectas fuisse perhibent nonnulli (2). Verbo: in iis etiam, quae alioquin reprehendenda videntur, ipsam agnoscemus sapientiam divinam.

Praeclaro autem huic consilio egregie conveniunt quaecunque his in Libris inveniuntur. Docebantur enim Israëlitae e sua ipsorum historia religionem, iisque persuasum fiebat, pietatem legumque divinarum obedientiam felicitatis esse fontem, improbitatem vero, idololatriam aliaque vitia omnium calamitatum caussam. Prophetae deinceps, qui existebant, singula, quae in his relationibus peculiaris div. Providentiae praebebant documenta, exponebant, et exin, quid Deo placeret, quid secus, docebant. Hinc factum, quod in carminibus perpetua fiat historiae antiquae commemoratio (3), quae ne in precibus quidem fundendis omittitur (4).

Quae

(1) Conf. Lilienthal, *Oordeelkundige Bijbelverklaring*, I. p. 183 sqq.

(2) Conf. Koppe, *de Bijbel een werk der Goddelijke wijsheid*, I. p. 84—128.

(3) E. c. Ps. CV et CVI.

(4) E. c. 1 Reg. VIII. Conf. A. H. Niemeyeri,

Quae cum ita sint, nobis est progrediendum in defendenda horum librorum praestantia. *Patefactae* enim *religionis historiam* complectuntur. Quanto autem pretio hanc ob caussam habendi sint, probabit disquisitio de *religionis huius doctrina*, ac *de modo*, *quo ea fuerit tradita*.

§ II.

Doctrina de Deo.

Doctrina de Deo, prout ex universo V. F. codice a nobis derivari potest, referenda est ad haec capita:

Unus est Deus (1) omnium, quotquot existant,

ri, diatribe: *Wie verhalten sich die historischen Schriften des Alten Testaments gegen Religion und Sittenlehre? und welches ist ihr charakter als Geschichtbücher?* praefixa Tomo V. eius operis *Charakteristick der Bibel.*

(1) Haec de *Deo uno* doctrina per universum V. Foedus regnat, ad quam confirmandam eximie comparata fuit constitutio Mosaica, ac praesertim forma illa regiminis Theocratica, qua Deus erat summus princeps Israëlitarum, uti docuit Cl. I. H. Pareau, Antiq. Hebr. II. 2. 1. Quapropter male omnino iudicant, qui plurium Deorum superstitionem in his libris sibi in-

stant, rerum auctor, conservator ac gubernator (1). Est vero ille ratione praeditus, oculis autem conspici non potest, eiusque formam fingere haud licet (2), idemque est perfectissimus (3), ubique praesens (4), immutabilis atque aeternus (5); omniscius (6); voluntate praeditus liberrima (7), immutabili (8), et om-

invenisse videntur conf. Cl. Pareáu, in Soc. Teyl. l. l. p. 57—60, 146.

(1) Gen. I: 1. Ps. CIV.

(2) Exod. XXXIII: 23. Deut. IV: 12—15. Non audiendi sunt nonnulli, inter quos Eberhardus, in libro: *der Geist des Urchr.* III. Th. f 233. qui statuant, Deum in V. F. quemadmodum apud ceteros Orientales proponi ut lucem subtilissimae naturae, cui sententiae obstant classica omnino haec loca, 1 Reg. VIII: 27, 2 Chron. VI: 18, Ierem. XXIII: 23, 24, Ps. CXXXIX; quo accedit, quod Deus a luce ipsa non ut re emanata, sed ut creata discernatur Gen. I: 3; conf. W. A. van Hengel, vir Cl. in Opp. Soc. Teyl. XXVI. p. 233 et 234.

(3) Ps. LXXXIX: 7—9. Exod. XVIII: 11. et Cl. Muntinghii, Comp. Theol. Christ. Theor. II. 1. 3. § 110. in not. *c*.

(4) Ps. CXXXIX: 7—9. Ierem. XXIII: 23, 24.

(5) Gen. XXI: 33. Ps. XC: 2—4.

(6) Ps. CXXXIX: 1—18. Prov. XV: 3.

(7) Ps. CXXXV: 6.

(8) Mal. III: 6.

omnipotente (1); sapientissimus porro (2), summâque praeditus sanctitate (3), simul vero benignitate paternâ ac clementiâ (4), veracitate fallere fallique nesciâ (5), et iustitiâ tam in legibus ferendis, quam in iis vindicandis manifesta (6).

Hanc de Deo doctrinam ita tradiderunt V. F. scriptores, ut semper fuerit accommodata ad hominum captum; neque adeo in vitium est vertendum, quando Deum in hominum similitudinem informarunt (7). Nunquam insuper operam dederunt disquisitionibus de internâ Dei naturâ, humanum superantibus ingenium; nec tamen dicendi sunt nimis humilem Deoque indignam notionem sibi unquam formasse (8).

Quem

(1) Ps. XXXIII: 6, 9. Ies. XL.

(2) Iob. XXVIII. Proverb. III: 19, 20. VIII: 22—36.

(3) Levit. XI: 44. Hab. I: 13.

(4) Exod. XX: 6. XXXIV: 6, 7. Ps. CIII: 13. CXLV: 8, 9.

(5) Deut. VII: 9. Ps. XXXIII: 4, 5.

(6) Gen. XVIII: 25. Ps. VII: 11, 12. XIX: 8, 9.

(7) Conf. Cl. Pareau, Antiq. Hebr. l. I. II: 3. 1. p. 151.

(8) Conf. Herder, *Brieven over de Beoef. der Godgeleerdh.* III: p. 68 sqq. Ierusalem, l. l. III: p. 171 sqq.

Quem autem praeclara hac ratione describunt Deum, eundem et auctorem omnium rerum, et mundi huius procreatorem docent V. F. Libri. Ab hac veritate omnis institutionis auspicia faciunt, cuius praeclarum conservant monimentum (1), temere a nonnullis repudiatum (2), in quo tam concinnus et probabilis ordo, quo res creatae proponuntur, quam magnifica Creatoris notio. ad quam prisci illius temporis homines se iam efferre potuerunt, ut ipsum, et omnia solo mandato formasse, et, quae formasset, omnia ut bona approbasse diserte significarent, omnem merentur admirationem (3).

Hac relatione nituntur ea, quae perpetuo de Deo huius mundi procreatore tradunt hi Libri (4), omnem de aeterno mundo cogitationem excludentes (5): et cum Scriptoribus haud opus

(1) Gen. I: 1 sqq.

(2) Praesertim Bolingbrokii et Voltairii sententias refutavit Ierusalem, l. l. III. pag. 221 sqq.

(3) Hanc de mundi origine relationem rationi convenientem esse, ostendit van der Meulen, in Diss. de Orig. mundi.

(4) Iob. XXXVIII: 4. Ps. CIV: 3—19.

(5) Ps. XC: 2, CII: 26. Conf. Doederlein, Instit. Th. Chr. I: 2. § 119.

opus fuerit subtiliori materiam inter et formam distinctione, cumque hoc unum sibi docendum proposuerint, Deo subiecti omnia suam debere originem, tuto statuimus, doctrinam de mundo e nihilo procreato, licet haud dilucide sit tradita, latere tamen in eorum scriptis (1).

Luculentissimo autem modo Providentiam Divinam tam in fatis hominum et gentis Israëliticae referendis, quam in carminibus suis et hymnis docent ac celebrant; Deum scilicet monent pro arbitrio suo mundum gubernare et sustentare (2), eiusque providam curam ad res omnes et particulas singulas, praesertim ad homines se extendere (3), quorum a primo inde vitae tempore curam gerat, quibusque perpetuo amorem suum ostendat (4); huic denique subesse omnes omnino vicissitudines (5), eiusque curam probis imprimis favere (6).

§ III.

(1) Conf. Iunge, *Christl. religions unterrigt von* Doederlein, Th. VII. 9, 16.

(2) Ps. XXXIII: 9.

(3) Ps. VIII, XXXVI: 7 sqq. CXLV: 15, 16. Ies. XLIX: 15.

(4) Ps. CXXXIX: 13, 14.

(5) Ps. XXXIII: 16, 17. Prov. XVI: 9, et 33. Amos. III: 6.

(6) Ps. XXXIII: 18—21. CXLV: 18—20. Thren. III: 25.

§ III.

Doctrina de homine.

Omnes, quas Deus produxit, naturae ratione praeditae cum nobis cognitae non sint, Codex Sacer duplicem earum nobis exhibet speciem, angelorum, et praesertim hominum.

De *generis humani* origine cum nihil certi solo rationis usu assequi possimus, in V. Foederis Libris monimenta habemus conservata (1), e quibus certiores fiamus de primis omnium hominum parentibus.

Praeclara porro est doctrina, quam de primâ hominum conditione tradunt: hos enim animi integritate, corporisque sanitate fuisse gavisos docent, iisque vitae perpetuae, et non, nisi admisso peccato, finiendae spem fuisse factam (2); eo autem eximio conditos fuisse consilio, ut verâ virtute seu sanctitate, quantum per terminos, quibus natura eorum finita circumscripta est, liceret, ipsi forent similes: cum vero iam ip-

(1) Genes I, II.

(2) Genes. I: 26. II: 17. Conf. Morus, Comm. Exeg. hist. in Theol. Christ. epitomen Tom. I. Part. III. Cap. 1. § 9.

ipsum primum hominum par a Deo defecisset (1), hinc vitiositatem quandam moralem ortam, ac per universum genus humanum propagatam fuisse, qua intercedente, *eximio hoc consilio* eos penitus excidisse, ac divinâ indignatione dignissimos evasisse (2).

Vitam dein futuram esse exspectandam, quod ipsa Henochi historia iam probat, cuiusque spes in Iobi libro apparet, atque in Mosis scriptis, a Davide deinceps et vatibus luculentius est data, ita docent, ut eâ de re nulla remaneat dubitatio (3). Hanc autem vitam laetam omnino et felicem probis tantum exspectandam tes-

(1) Mosaicam de vitiorum origine traditionem brevem, simplicem, et ad hominum captum accommodatam vindicarunt Herder, *Brieven* l. l. I. p. 14 sqq. Ierusalem, l. l. III. 270 sqq. Tobler, *zur ehre der Bibel*, I. p. 86. sqq.

(2) Gen. VI: 5. Exod XXXIV: 7.

(3) Gen. V: 24. XV: 15. XXV: 8, 9. Ps. XVI: 8, 11. LXXIII: 24—28. Prov. XIV: 32. Ies. XIV. Conf. Michaëlis, Syntagma Commentt Götting. 1759. pag. 80 sqq. Doct. I. I. Metelerkamp, Diss. Exeg. et Theol. continens vestigia doctrinae de Immortalitate animorum in Libris V. F. obvia, Harderov. 1799. Cl. Heringa, ad Seileri Librum *Bijbelsche Uitlegkunde* pag. 183. 192. Cl. Pareau, in

testantur, non vero improbis (1), licet ceteroquin Deum proponant praemiis ac poenis hac item in vita se manifestantem proborum fautorem, ultorem vero impiorum, primum accommodare ad infantile hominum ingenium (2), et deinceps convenienter cum peculiari Israëlitarum regimine per Mosem introducto (3). Quamquam vero praecipua rationum ad bene agendum momenta ex hac vitâ desumebant (4), satis tamen caverunt, ne pii ad desperationem redigerentur, cum se calamitatibus obrui, impiis autem res bene cedere viderent (5): tandem enim aliquando virtutis praemia, impietatisque poenas instare annunciabant (6).

Nec

in Commentatione de immortalitatis ac vitae futurae notitiis ab antiquissimo Iobi scriptore in suos usus adhibitis. Daventriae 1807.

(1) Ps. XVI: 8—11. XVII: 14, 15. XLIX: 15, 16. LXXIII: 23—28.

(2) Gen. XVIII: 23 sqq. XXII: 14.

(3) Ps. XI: 4—7. XXXIV: 16—23. XCI. Conf. Cl. Pareau, Antiq. Hebr. P. II. S. 1. Cap. 3. § 3. et S. 2. Cap. 1. § 8. S. 3. Cap. 1. § 6.

(4) Ps. XXXIV: 12 sqq. Ies. LVIII: 6 sqq. Prov. V: 1—14.

(5) Ps. XXXVII. Ierem. XII: 1 sqq.

(6) Vid. Koppe, *de Bijbel een Werk der Goddelij-*

Nec tantum in his subsistit de homine doctrina. Cum enim omnes omnino vitiis laborantes, *poenisque* divinis dignos testentur V. F. Scriptores, ac ubique *ponant*, optimam simul tradunt viam, quâ ad *veram* felicitatem redire possint: Deum scilicet homines ab his poenis liberare velle, Adami Evaeque lapsus historia ostendit, quâ edocemur, iam statim miseris istis Deum succurrisse, suamque demonstrasse benignitatem in malefacta condonando, et sontibus ignoscendo. Atque haec est divini favoris patefactio Israëliticae peculiariter genti variis aetatibus, variisque modis pedetentim data, in quâ referendâ praecipuum V. F. librorum versatur argumentum (1), et sic quidem, ut unum quendam regem annuntient potentissimum, sapientissimum, iustissimum, verae religionis statorem, Israëlitarum res collapsas restituturum, multa tamen dira perpessurum, tandemque moriturum in hominum salutem, quo Vatum divorum post mutatam Reipublicae formam vatici-

na-

lijke Wijsheid, I. pag. 289. et conf. Eccles. XI: 9. XII: 7, 14.

(1) Vid. I. G. Rosenmuller, *trapswijze voortgang der Goddelijke Openbaringen*, Y. van Hamelsveld, *het Evangelie volgens het Oude Testament*, Amsterdam 1810.

nationes praecipue sunt trahendae (1). Nec Israëlitis tantum, sed universo generi humano hanc salutem destinatam esse, tum denuntiatio eius ad Evae progeniem indefinite pertinens (2), ac promissio de Abrahami sobole (3), tum inprimis Davidis (4), et Prophetarum dicta (5), indicant.

Poenarum igitur expiationem non nisi a Deo sperandam et exspectandam esse resipiscentibus perhibent (6), cuius doctrinae memoria iam statim hominum mentibus inpressa fuit, sacrificiis a

(1) E vaticinationibus Evae et Abrahamo factis vix spes concipi potuit de uno quodam Conservatore, nisi luculentior accesserit patefactio. Moses vero Israëlitarum genti iam promisit summum verae religionis interpretem, cui auscultandum foret. Deut. XVIII: 15, 18. coll. Act. III: 22, 23.

(2) Gen. III: 15.

(3) Gen. XXII: 18.

(4) Ps. LXXXVI: 9. CXXXVIII: 4, 5. coll. Rom. XV: 9—11.

(5) Ies. II: 2—4. XXV: 6—9. XLV: 22—24. LIV: 13. LVI: 7. LX. LXV. LXVI. Mich. IV: 1—4. Zeph. III: 9, 10. Zach. II: 11. VIII: 22, 23.

(6) 2 Chron. VI: 24-39. VII: 12—14. XXX: 5—9. Ies. LV: 7. LIX: 20. Ier. III: 11, 12. Ezech. XVIII: 21—32.

a Deo constitutis, quorum licet pleraque primum reverentiae erga Deum, fiduciae, animique grati publicam significationem spectabant, alia tamen *piacularem etiam usum* arguebant, Noachi ex. gr. et Iobi (1). Apparet hoc praesertim in constitutione Mosaicâ, quâ victimis mactandis imponendae erant manus ab offerentibus (2): quo solenni ritu ostenderent, se morte esse dignos, poenarumque immunitatem, interpositâ animalis morte, a Deo implorare, de cuius in peccatis condonandis benignâ voluntate sibi erat persuasum (3). Eadem autem sacrificia, ut et alias caerimonias, a Mose institutas fuisse, *veluti symbola*, quibus oculis subiiceretur ac depingeretur *felicitatis* huius praedictae, auctor et procurator, multa docent loca in Epistola ad Hebraeos (4), quae adeo imagines ipsi deinceps rei cesserunt.

(1) Gen. VIII: 20, 21. Iob. I: 5. XLII: 8, 9.

(2) Levit. I: 3, 4. III: 1, 2. 6—8. 12, 13. IV: 1—4.

(3) Vid. Cl. Pareau, Antiq. Hebr. P. II. S. 1. Cap. 3. § 9. et P. II. S. 2. Cap. 5. § 4.

(4) Vid. Cap. IX: 8. coll. VIII: 5 sqq. IX: 24. X: 1.

§ IV.

§ IV.

Doctrina Morum.

Hac igitur praeclarâ *de Deo* ac *de homine* doctrina, qualem in V. F. Libris contemplamur, breviter expositâ, absque dubio quisque optimam quoque exspectabit *Morum doctrinam*, superstructam iis, quae de hominis ad Deum relatione docentur. Diversa autem scripta perlustrantes, leges praesertim Mosaicas, Davidis carmina, Salomonis aliorumque sapientum sententias et Vatum orationes, hanc exspectationem haud vanam esse comperimus. Ea scilicet praeceptorum moralium est praestantia, tanta est nobilitas principii, e quo ducuntur, tam praeclara sunt momenta, quibus adstringuntur, tamque egregia sunt subsidia, quibus facilis fit eorum observantia, ut mirabundi omnino non possint non contemplari doctrinam in his Libris traditam. quicunque considerent, quantis eâ aetate erroribus repleta fuerit antiquissimorum populorum disciplina moralis.

Ante omnia commendatur amôr erga Deum benignissimum, et obsequium Domino ac Legislatori sanctissimo praestandum, e quo, velut e fonte, ducantur singula, quae Israëlitis data fuere,

re, praecepta (1). In definiendo bono utroque morali haec tenetur ratio, ut quidquid cum Dei conveniat voluntate bonum, quidquid vero cum ea pugnet malum vocetur (2). Hinc peccatorum poenitentia, quam homines prae se ferant, haud vera censetur, nisi animus convertatur ad id, quod lege divina praeceptum sit, totique incumbat illius observantiae (3). Imo omne pretium sacrificiis, et universe cultui externo divinitus instituto denegatur, nisi sacra offerentibus pii adsint sensus, quibus Deo significent, se poenitere peccatorum, atque venerationem ipsi debitam moribus suis demonstrent (4).

Nec tantum erga Deum amor praescribitur, verum etiam erga homines, et nosmet ipsos. Aequalis omnes inter homines dignitas ubique ponitur, saepissimeque docetur; qua in caussa prae omnibus gentium caeterarum institutio-

(1) Deut. VI: 13. X: 20. Proverb. I: 7. IX: 10.

(2) Conf. loca laud. a Koppe, *de Bijbel een Werk der Goddelijke Wijsheid*, I. 249 sqq.

(3) Ies. I: 16, 17. Ps. XXXIV: 15. XXXVII: 27.

(4) Ps. L: 7—13 sqq. 1 Sam. XV: 22. et P. Bonnet, ad h. l. in Opere *het leven van David*, I: p. 109—112. uti et Ies. Cap. I. et LVIII. Hos. VI: 6.

tionibus eminet Lex Mosaica (1). Atque hinc est, quod eximia inveniantur in Libris laudatis praecepta benignitatis et humanitatis erga quoscunque homines, egenos etiam, servos ac peregrinos, ipsaque bruta animalia (2); et quidquid alii e Davidis carminibus aliisve locis ad contemnendam hanc morum doctrinam effici posse putarint, adsunt omnino loca, quae φιλεχθρίαν commendent (3). In officiis autem omnibus, quae imponuntur hominibus, animadvertendum est, honestas huius vitae voluptates iis haud denegari: uno tantum die post sex alios abstinendum esse a labore monetur, cuius rei sapiens fuit consilium, in caeteris festis etiam conspicuum (4).

In-

(1) Vid. Maleach. II: 10. et loca laudata ab Hamelsveldio, *het Evangelie uit het Oude Testament*, pag. 420 sqq. et conf. Iacobi, l. l. pag. 414—416.

(2) Exod. XXI: 27. XXII: 21, 22. XXIII: 10-12. Levit. XIX: 9, 10. Deut. V: 14. X: 19. XV: 7—11. XXV: 4. Iob. XXXI. Prov. XII: 10. Ies. LVIII.

(3) Exod. XXIII: 4, 5. Prov. XXV: 21. Conf. G. C. Pisanski, vindicia Psalmorum ob execrat. impugnatorum Regiom. 1779. 8vo.

(4) Vid. Ierusalem, l. l. III: 450, 451. Iacobi, l. l. pag. 416—420.

Insuper autem haec morum doctrina insignis est auctoritate, quae est eiusmodi, ut non suadendo, sed praecipiendo, officia praescribat, atque adeo non ab humana quadam potestate, sed ab ipso Deo derivanda sit (1); et in praecipiendo ita versatur, ut non tantum divinae voluntatis mandata exhibeat, sed ipsum Deum in suâ agendi ratione optimis gaudentem virtutibus proponat, quem sequantur homines (2).

Quae autem a gentium philosophis ducta videmus virtutis *momenta* ex honoris cupiditate, patriae et sui ipsius amore, commodis huius vitae, aut animi tranquillitate (3), longe inferiora sunt iis, quae S. Scriptores exhibent. Licet enim Iehova sapienti consilio praemiis ac poenis, hac in vitâ distributis, uteretur, ad virtutis amorem,

(1) Quantopere haec auctoritas in laudem faciat huius doctrinae, imprimis demonstrat sententiarum discrimen, quale apud Profanos in praeceptis moralibus obtinuerit. Legat. Stolp. 1762. p. 188—197.

(2) Levit. XI: 44. Deut. X: 17—19. Conf. Koppe, *de Bijbel* l. l. l: p. 282.

(3) Quae e virtutis pulcritudine, vitiique foeditate, aut e futurâ virtutis remuneratione, vitiique poenâ ducebantur momenta, ea debilia esse apparent, consideratis Philosophorum litibus in definiendâ virtutis naturâ et haesitatione de animorum immortalitate. Conf. Stolp. Legat 1762. p. 197—203.

rem utrique odium iniiciendum, atque ex hac divina agendi ratione plurima peterentur momenta, complectitur tamen V. F. doctrina nobiliora multa, ducta e remuneratione vitae felicis, olim rediturae probis sperandae, et ex amore Dei eiusque gratia (1). Quibus omnibus denique sunt addenda praeclara, quae nobis praebent, auxilia, imprimis preces, ad quas, cum a Deo omnem boni et mali cognitionem, et singulare virtutis colendae auxilium esse repetenda doceant (2), homines incitantur (3) exemplisque ducuntur (4).

Quae cum ita sint, haud dubitare oportet de saluberrimo ac certissimo effectu, quo haec gavisa fuerit doctrina, non tantum in impellendo et movendo, sed etiam in emendando homines cuiusque generis ac aetatis, et in eos ducendo ad praestantissimos verae sapientiae et pietatis fructus ferendos et percipiendos, quorum egregia et prodigiosa fere documenta nobis praebet S. historia.

Priusquam vero ab hac, quam instituimus quaes-

(1) Ps. XIX. XXVII. Prov. XII: 14. Mal. III: 16.
(2) Ps. XXV: 8, 9, 12. XXXII: 8. CXLIII: 10.
(3) Proverb II: 3, 6—8.
(4) 1 Reg. III: 9. Ps. XXV: 4, 5. LXXXVI: 11. CXIX: 33—38.

quaestione discedamus, paucis etiam diiudicanda ſunt, quae peculiariter ad Moſaicam pertinent conſtitutionem. Scilicet cum Libri, qui talia praeclara docuerint, optimum etiam, quo Deus colatur, modum tradidiſſe ſint cenſendi, nonnullos offendit externus ille, a Moſe praeſcriptus, cultus, forma nimis, ut putant, ſplendidus, et plurimis oneratus ritibus. Huius tamen ratio temere reprehenditur. Iſraëlitae enim, quibus praeerat Moſes, in ea erant conditione, ut nequaquam esſent idonei ad ſimplicem Dei cultum, non tantum ob ſplendidum ſacrorum apparatum, quo inter Aegyptios viſu affecti fuerant, ſed etiam propter propenſum ad idololatriam animum; quo accedit, quod magna inſtitutorum diverſitate opus fuerit, ut ab aliis gentibus ſeiuncti eſſe cogerentur, donec perfectisſimae advenisſent tempora religionis cum omnibus ſine diſcrimine gentibus communicandae, cuius non niſi rudimenta quaedam contineret antiquior illa, et cuius res ritibus eius nonnullis adumbrarentur. Merito igitur in his divinam miramur ſapientiam, quae ſimul per legatos ſuos docuit, non omnem hiſce ritibus abſolvi ſui cultum (1). Nec denique hic negligenda eſt Theocratici, quod Deus in Iſraëlita-

(1) Vid. loca laud. pag. 43. not. 4.

varum societate obtinebat, imperii ratio (1), qua erat summus princeps Israëlitarum, quibus praesens aderat (2). Quae omnia si rite teneamus, magni aestimanda iudicabimus, quae in cultu Deo praestando Israëlitis erant praescripta.

§ V.

Modus, quo religionis patefactae doctrina est tradita.

Iam vero eximiâ hac religionis doctrinâ spectatâ, restat, ut *modum* consideremus, *quo ea fuerit patefacta.*

Gentis Israëliticae vel levissima consideratio nobis iam persuadere posset de praestantiâ doctrinae commemoratae, e caussis naturalibus nullo modo repetendae. Cum enim ne nobilissimi quidem Graecorum Philosophi gravissimam de uno vero Deo doctrinam a superstitionis commentis eximere, suisque discipulis ut certam tradere potuerint, unde est, quod iam dudum ante horum aetatem doctrina illa apud solos Israë-

(1) Exod. XIX: 6—8. Ios. XXIV: 15—27. Conf. Hess, *die Geschichte Moses*, I. pag. 196 sqq. Cf. Pareau, Antiq. Hebr I. I. III: 1: 1.

(2) Vid. Ierusalem, I. I. III. 478—501.

mëlitas; exculti ingenii ratione nequaquam cum iis comparandos, ut totius religionis doctrina traderetur? Estne credibile, Mosem ceterosque vates, in maxima popularium ad idololatriam propensione, *solos* ratiocinando progredi potuisse ad summum notitiarum de religione culmen? Nonne ipsum Deum eos habuisse impulsorem et ducem et doctorem perpetuum quivis merito coniiceret (1)?

Quod autem coniiciendo attingere possemus, in eo confirmamur, historiam, quam exhibent V. F. Libri, indagantes. Divina enim auctoritate religionis doctrina fuit patefacta, ea adhibita argumentorum specie, quae in omnium oculos incurreret, et sensus ita feriret, ut iustae dubitationi nullus relinqueretur locus. Moses nimirum et vates, divinitus se fuisse institutos ac legatos testati, fidem sibi compararunt, miraculis palam editis, in conspectu omnium, ut et eorum, quorum maximopere interesset eos, si possent, fraudis convincere, et ut impostores punire. Quod imprimis dicendum de Mose legationem suam hac ratione confirmante coram rege Aegyptiorum, coram universa eius aula, et coram ipsis denique magis, qui nihil nisi artis peritiam ostendere potuerant. Miraculorum au-

(1) Conf. Iacobi, l. l. pag. 401—402.

autem id fuisse consilium, ut qui se legatum divinum haberi vellet, miraculo patrato, talis vir etiam declararetur, multis documentis apparet (1).

Alterum eodem datum consilio argumentum praebuerunt praedictiones rerum futurarum fortuitarum, quarum eventus respondit iis, quae fuerunt praesignificata. Hae autem tanquam legationis divinae criteria in V. F. Libris saepe considerantur (2). Quas autem editas legimus vaticinationes, eae, quin verae fuerint, haud dubitare licet. Quae enim exempli caussa de propagatione unius Dei cultûs et verae religionis ad omnes gentes (3), de tribu Iuda semper futurâ primariâ (4), de Messia ex hac tribu et e Davidis familiâ oriundo (5), de Israëlitarum ob impietatem futuro exsilio, et reditu in patriam, ac reipublicae restauratione (6), variis aetatibus sunt annunciata, inter cetera exitu ita

(1) Exod. XIV: 31. Conf. Möller, in Soc. Hag. 1800. § 28, 29.

(2) Vid. Deut. XVIII: 22. Ies. XLVIII. Dan. IX: 12, 12. et alibi.

(3) Conf. loca laudata a Iahnio, l. l. § 17.

(4) Ibid.

(5) Ibid.

(6) Ibid.

ita sunt confirmata, ut nihil iis certius videatur, teste historiâ sacrâ. Quid? quod profani etiam Scriptores nonnunquam proferunt, quae a vatibus fuere praedicta, uti ex. gr. *Herodotus* (1), et Xenophon (2) *in iis referendis*, quae de *Babylonise* a Cyro delendae fato praedixerant *Iesaias* atque Ieremias (3).

Viri igitur illi, qui variis temporibus doctrinam, quam exhibent V. F. *Libri*, tradiderunt, *legationem* suam divinam satis probarunt. Atque adeo haud mirum, eos tantâ auctoritate gavisos, semper, licet aetate diversissimos, unum idemque docuisse, nunquam vero lites de quibusdam capitibus ortas fuisse, neque iis refugiendum fuisse ad arcanam disciplinam, quâ inter gentium philosophos nonnullis tantum peritioribus praecepta dari solebant. Hoc solis doctoribus divinis datum fuit, ut in docendo constantes, perspicui et faciles ab omnibus, rudibus aeque ac cultioribus cuiusque aetatis, intelligerentur et sponte fere assensum acquirerent (4).

Atque haec sufficiant ad probandas Librorum V.

(1) Histor. I. c. 190, 191.

(2) Cyrop. VII.

(3) Ies. XIII. XLV—XLVII. Ierem. L et LI.

(4) Conf. Iacobi, l. l. pag. 403—407. et 433—435.

V. F. dotes singulares ob religionis doctrinam, quam complectuntur. Haec enim egregie conveniens cum Dei hominisque naturâ, religioni naturali confirmandae inserviens, hominibus tradita est modo eorum conditioni accommodato Deique maiestate dignissimo: atque insuper ei accesserunt externa documenta divinae auctoritatis, quâ doctores gavisi fuerint. Quae cum ita sint, religionis divinitus patefactae doctrinam his monimentis antiquis contineri statuimus.

Hac igitur ratione Librorum V. F. praestantiam *strictim* descripsisse nobis videmur.

PARS

PARS POSTERIOR.

LIBRORUM VETERIS FOEDERIS USUS IN DOCTRINA CHRISTIANA INTELLIGENDA, AESTIMANDA, TUENDA, ET AD VIRTUTIS STUDIUM ADHIBENDA.

PRAEMONENDA.

Auctoritas et usus Librorum Veteris Foederis ex Christi et Apostolorum doctrina.

Cum igitur pro viribus nostris *strictim* descripserimus Librorum V. F. praestantiam, quae eiusmodi esse apparuit, ut divina omni iure iis tribuenda sit auctoritas, ulterius progredi possemus, ad exponendum insignem, quem etiam nunc nobis, luce Christianae doctrinae illustratis, praebent usum. Quemadmodum vero in omni re, quam defendendam sumamus, insigne accedit praesidium, si alios, eosque idoneos iudices eiusdem caussae comperiamus fautores ac de-

defensores, haud abs re iudicavimus nonnulla praefari, quibus appareat, quid de Libris laudatis censuerint Christus et Apostoli, ac quanam ratione iis fuerint usi in doctrinâ tradendâ.

Conservatoris nostri de hoc argumento sententiam tradiderunt nobis Euangelistae. His enim referentibus, professus fuit Christus, in sacris, quae suo tempore apud Iudaeos habebantur scriptis, testimonium divinitus datum exhiberi de suâ legatione, atque hanc ob caussam ea diligenter perscrutanda esse monuit (1): summam ac perpetuam iis tribuit auctoritatem (2): Mosis vatumque scriptis certam et perfectam inesse institutionem bene beateque vivendi indicavit (3): atque aperte docuit, sibi esse propositum non violandae, sed stabiliendae legis divinae, cuius lator fuerat Moses, interpretes vero et vindices exstiterant Prophetae (4). Neque alt-

(1) Ioh. V: 38, 39. Sive verba ἐρευνᾶτε in Indicativo, sive in Imperativo sumenda putes: idem ex hoc loco argumentum petendum est, uti probavit Iod. Heringa vir Cl., in Diss. Soc. Hag. 1789. pag. 200, 201. Conf. et Zachariä, Bibl. Theol. I. p. 127—132.

(2) Ioh. X: 35.

(3) Luc. XVI: 19—31.

(4) Matth. V: 17.

aliter Apostoli statuerunt magistri insistentes vestigiis. Paullus enim, in Epistolâ suâ ad Timotheum posteriore (1), hos Libros vocat θεοπνεύστους (2), ac monet, operam esse dandam horum lectioni, ut Doctor Ecclesiae ad munus suum rite administrandum instruatur, eosque utiles esse doctoribus dicit, ad cohortandum, corrigendum et ad pietatis disciplinam. Similiter idem Apostolus, in Epistolâ ad Romanos (3), quaecunque scripta exstant in V. F. Libris, scripta dicit ad nos cohortandos, admonendos et consolandos. Porro habemus Petrum magnifice de hoc disserentem argumento; testatur hic Apostolus, Spiritum, cuius auxilio Prophetae quondam locuti sint, eundem fuisse, ac eum, quem Christus miserit Apostolis, eumque fuisse vaticinatum de miseriis, quas Christus subierit, et de sublimi illâ dignitate, ad quam,

(1) Cap. III: 15—17.

(2) Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος· θεόπνευστος sit sive praedicatum, sive subiectum; constat tamen ex contextâ oratione, sermonem hic esse de sacris libris, qui sect. 15. τὰ ἱερὰ γράμματα vocantur. Conf. Heringa, vir Cl. in Diss. Soc. Hag. l. l. p. 203. n. y. Iis autem indicari libros V. F. demonstravit Morus, in Comm. Exeg. Hist. laud. ad Proleg. S. IV. § 26.

(3) XV: 4.

quam, ſuperatâ morte, pervenerit (1): et ubi in eo est, ut rationem reddat, cur Christiani recte agant, animum advertentes ad Prophetarum doctrinam ſalutarem, horum vaticinationes, quae in V. F. Codice inveniuntur, Deo iubente ac moderante editas esſe docet (2); illorum autem auctoritatem ſuâ inſtitutione non infringi, ſed magis confirmari testatur Paullus (3).

Quae attulimus loca, licet aliis facile augeri posſent (4), ſufficere tamen mihi videntur ad iudicium Christi et Apoſtolum de V. F. auctoritate et uſu intelligendum, quod ſane eiusmodi fuit, ut Christianis prorſus indignas cenſeamus quascunque ſententias horum Librorum contemtrices. Neque etiam audiendi ſunt, qui ſupra laudatas admonitiones Iudaeos tantum ſpectasſe putent. Praeterquam enim, quod Christus discipulos ſuos alia docturus fuisſe cenſendus ſit, ſi haud perpetuum nec omnibus utile commodum his Libris attribuisſet; obſervandum est, Apoſtolos deinceps Sacra Scripta laudasſe et commendasſe in uſum Iudaeorum Palaeſtinenſium aeque

ac

(1) 1 Petr. I: 11.
(2) 2 Petr. I: 19—21.
(3) Act. XXVI: 22.
(4) V. c. Matth. XXII: 43. Luc. XVI: 17. Ioh. V: 46. Act. III: 8, 21. 1 Cor. X: 6.

rac alienigenarum, et Ecclesiarum, ad quas tum Iudaei, quam gentes se addixerant (1): nullaque profecto excogitari potest causa, cur Paullus Iudaeorum *opinionibus se accommodaturus fuisset, cum ad horum Librorum studium admoneret* Timotheum (2), quippe qui patre *alienigena* oriundus, et Paulli institutione Christianam edoctus doctrinam, dignus iudicatus erat, qui Ecclesiae constitueretur doctor, veramque adeo *propagaret* religionem (3).

Constat igitur, Iesum et Apostolos divinam V. F. adscripsisse auctoritatem, eiusque usum omnibus commendasse, qui suam amplecterentur doctrinam: quocirca nunc videamus, quamnam in sacris his libris utendis secuti sint rationem.

Primum quidem saepissime e V. F. allegarunt loca, *vel* ad demonstrandam suam doctrinam (4), *vel* ad refellendos aliorum errores (5), *vel* ad pro-

(1) Rom. IV: 23, 24. 1 Cor. IX: 9, 10. Eph. VI: 2.

(2) 2 Timoth. V: 15—17.

(3) Conf. Cl. Heringa, in Soc. Hag. l. l. p. 202.

(4) Matth. XXII: 31, 32. Act. VII: 48—50.

(5) Matth. XV: 3—6. Rom. IV: 1—12.

probanda et commendanda sua suorumque facta et instituta (1), *vel* ad eorum crimina damnanda (2), *vel* ad illustranda dicta sua (3), *vel* ad ea qualicunque modo commendanda (4), *vel* denique ad excitandos pios animi sensus (5), quibus luculentissime ostenderunt, summam sacris his literis tribuendam esse fidem, maximamque auctoritatem. Historiâ porro, quam referunt V. T. Scriptores, ad docendum hortandumque utuntur. Religionis placita e V. Foederis Libris tradiderunt, illustrarunt et vindicarunt, ex iisque consectaria duxerunt ad probanda doctrinae et religionis Christianae capita antea incognita (6). Promissorum, quae in V. F. inveniuntur, mentionem faciunt frequentem, Deique laudant fidem in hisce praestandis, dato Iesu Christo, provocantes eam in rem ad divorum vatum auctoritatem, quod non tantum factum videmus apud Iudaeos, verum etiam a Iesu in le-

(1) Matth. XII: 1—6. Ioh. VIII: 17. Act. I: 20.
(2) Matth. XII: 7. XV: 7—9. XXI: 13.
(3) Ioh. VI: 45. VII: 38.
(4) Rom. XI: 34, 35. 1 Cor. II: 9, 16.
(5) Rom. XII: 19, 20. 1 Cor. VI: 16.
(6) Marc. XII: 29. Act. XIV: 15. Rom. III: 21. 1 Cor. VIII: 4—6. Hebr. XI.

legatorum suorum institutione, et ab his in du-cendis iis, apud quos nulla fuerit Prophetarum auctoritas (1). Vitae sanctae praecepta, qui-bus abundant V. F. *libri*, saepissime repetunt et commendant (2). *Denique* quae in V. F. nar-rantur de fatis rebusque gentis Patriarcharum an-te Mosem, ipsius Mosis, universae gentis Israë-liticae virorumque in eâ illustrium, ea frequen-ter commemorant, ex iisque providentiae divi-nae documenta, ut et fidei pietatisque praecep-ta et exempla ducunt (3). Quae omnia nobis persuadeant oportet de magno, quo sacer hic Codex aestimandus sit pretio, deque vario et eximio usu, quem, *Christo* atque *Apostolis* praeeuntibus, exin capere possint omnes Eccle-siae Christianae addicti. — Hunc itaque usum de-

(1) Ioh. VI: 45. VIII: 56. Luc. XVIII: 31. XXIV: 25—27, 44—47. Act. II, III, VII, X: 43. XIII, XXVIII: 23. Rom. IX, X, XI. Gal. III. Hebr. XI.

(2) Matth. IV: 10. V: 27. XV: 3—9. XIX: 19. Rom. XII: 20. Eph. VI: 1—3. 1 Petr. V: 7.

(3) Matth. XII: 3, 4. Luc. IV: 25—27. Ioh. VIII: 39, 40, Act. VII. Rom. IV. 1 Cor. X: 1—11. Hebr. XI. Iac. II: 20—26. V: 10, 11, 17, 18. 2 Petr. II: 5—9. Conf. A. van Harencarspel, l. l. § 5—12.

descripturi praeclaram atque omni dubio carentem suscipimus caussam, in quâ ita versabimur, ut per partes, in ipsâ quaestione propositas, ostendamus, quid valeant Libri laudati ad Christianam doctrinam *intelligendam*, *aestimandam*, *tuendam*, *et ad virtutis studium adhibendam*.

SEC-

SECTIO PRIMA.

USUS LIBRORUM VETERIS FOEDERIS IN DOCTRINA CHRISTIANA INTELLIGENDA.

§ I.

Usus, quos adferunt V. F. Libri ad dictionem N. T. cognoscendam.

Cum primo loco sit inquirendum, quid valeant V. Foederis Libri *ad intelligendam doctrinam Christianam*, ante omnia exponendum putamus, quomodo eorum ducamur auxilio, ad perspiciendam dictionem, quae in N. Foederis Libris regnat. Horum enim nisi cognita et perspecta habeas scripta, doctrinam, quam profitentur Christiani, haud recte intelligi posse cuivis indubium esse credo. Sparsa scilicet ea est per omnes, quas habuit Christus orationes, per omnes eius disputationes, collocutiones, dicta omnia et praecepta, parabolas et quoscunque eius sermones litteris mandarunt Euangelistae, per

per varias, quas ipſi retulerunt annotationes et animadverſiones, per omnia quae in Actis Apoſtolorum retulit Lucas, per omnes denique Epiſtolas et ſcripta Apoſtolica; quare N. Foederis Libros fontes agnoſcimus primarios religionis Chriſtianae. (1). Novi Teſtamenti autem dictio cum non ſit pure Graeca, ſed ſingulis in verbis, dicendi formulis et figuris non tantum, verum et univerſâ orationis formâ Hebraicam conſuetudinem imitetur (2), univerſe de eâ pauca ſunt praemonenda.

N. T. Scriptores, qui nati erant Iudaei, vulgo utebantur linguâ Hebraeo-Aramaeâ, et in Synagogis audiebant lectionem V. T. Hebraici, nec Graecam addiſcebant linguam, niſi neceſſitatis cauſſâ ſine praeceptis grammaticis, ſolo aliquo uſu et conſuetudine cum plebeiis hominibus. Res igitur Hebraeis vocibus cogitatas eorundem, Graecis ad verbum expreſſerunt, et univerſam Graeci ſermonis formam, quoad eius fieri poterat, ad Hebraeam accommodarunt. Licet autem unus et alter ex his Scriptoribus [illegible] rec-

(1) Vid. Doederlein, Inſtit. Theol. Chriſt. Proleg. c. III. § 26.

(2) Conf. Erneſti, Inſtit. Interpr. N. T. edit. 5. P. I. S. II. C. 3. § 8—18.

rectius Graece potuerit scribere (1), ab omnibus tamen forma haec orationis Hebraea eligenda *erat*, praecipue quidem, quod haec Iudaeis magis placeret, verum etiam, quia maior pars Euangeliorum et Actorum orationes exhibet et collocutiones, a Christo eiusque legatis et discipulis, ut et Iohanne Baptista habitas linguâ Hebraicâ sive Aramaeâ; quae cum Graece essent vertendae, non potuerunt non formam et colorem linguae, quâ enunciatae erant, retinere: quorsum quoque pertinent, quae a coelestibus legatis fuerunt dicta (2), et audita, *vel* sono mirifico a Iohanne Baptista (3), a tribus Apostolis in monte (4), a Paullo (5), *vel* per extasin a Iohanne Apostolo in insulâ Patmo: his denique accedit, quod multa in doctrinam Christianam fluxerint e V. Foederis Libris Graece versis (6).

Haec

(1) Vid. Cl. Lotze, *Oordeelk. Inleiding tot de Schriften des N. V.*, Vol. I. § 81.

(2) Luc. I: 13—20, 28—37. II: 10—14.

(3) Matth. III: 17.

(4) Matth. XVII: 5.

(5) Act. XXVI: 14—18.

(6) „Cum Scriptores N. T. de iis rebus disserer„rent, quae Hebraicis literis erant traditae, necesse „fuit multa retinere, ne doctrinam quampiam novam „adferre viderentur. — — Hebraismi autem plerique „sunt

Haec autem forma Hebraea in *vocabulorum significationibus*, in *dicendi formulis*, in *verborum nominumque formis*, et denique in *vocabulorum constructione*. cum a multis eam habeamus descriptam (1), non opus erit, ut uberius indicetur; quare potius ex nostro consilio nonnulla seligemus exempla, quibus appareat, quantum usum praebeant V. F. Libri ad dictionem N. T., atque adeo ad nonnulla religionis Christianae capita recte intelligenda. Quod ad *nomina* attinet, quibus in N. T. tribuitur significatio a Graecorum consuetudine aliena, et facta ad imitationem nominum Hebraeorum: nisi ex gr ἀδελφὸς pro *societatis sacrae sodali* ex Hebraico אָח, nisi δυνάμεις pro *factis mirificis* ex Hebr. גְּבוּרוֹת, nisi ἔθνη pro *gentibus profanis* ex Hebr. גּוֹיִם, nisi κοινὸς pro *profano* ex Hebr. חֹל, nisi denique σάρξ pro *imbecilli-ta-*

„ sunt eiusmodi, ut nullo alio idiomate tam feliciter
„ exprimi possint, imo interdum ne exprimi quidem;
„ ut nisi illas formulas retinuissent, nova illis inter-
„ dum vocabula et nova dicendi genera comminis-
„ cenda fuerint, quae nemo plane intellexisset."
Sunt verba Bezae, in Excursu de dono linguarum et Apostolico sermone, in annott. ad Act. X. 43.
Conf. I I. Hess, *Leer, Daden en Lotgevallen van onzen Heer*, II. pag. 159.

(1) Conf. Michaëlis, *Inleid. in het N. V.*, I. § 18. Lotze, l. l. § 85.

rate, *pravitate humanâ* ex Hebr. בָּשָׂר nonnunquam ſumas, ne multa in doctrinâ Christianâ perverſe intelligantur, vereor quam maxime (1). Quod itidem in *verbis*, in εὐλογεῖν exempli cauſsâ *gratias agere*, *favere*, ex Hebr. בֵּרֵךְ, in μαρτυρεῖν *docere*, ex Hebr. מֵעִיד, in μισεῖν *minus diligere*, ex Hebr. שָׂנֵא, in χρίειν *publice ad munus conſtituere*, ex Hebr. פָּקַד, quin et in particulis obſervandum est. Hinc igitur non mirum videtur, multas etiam *dicendi formulas* e V. F. libris a Scriptoribus N. Foederis fuiſſe deſumtas, quas illis deſtituti haud interpretari rite posſemus. Sic v. c., cum Christus dicatur αἴρειν τὰς ἁμαρτίας (2), ſola est V. F. dictio, quae cognita hanc dicendi formulam illustret, ac propterea anſam praebeat, Conſervatoris nostri, quod ſuscepit, negotium recte intelligendi. Etenim נָשָׂא עָוֹן vel סָבַל, cui reſpondet formula laudata, in V. F. de hominibus uſurpatur, qui vel iustas poenas luunt (3), vel ob alienam cal-

(1) Sic, e. g. vocabula προφήτης, προφῆτις et προφητεύειν frustra e vi ſermonis Graeci exponeremus, quae ex antiquo vocabulorum נָבִיא, נְבִיאָה et הִתְנַבֵּא, uſu optime explicantur. Conf. Cl. Pareau, Antiq. Hebr. l. I. II: 4. c. 6. § 8.

(2) Ioh. I: 29. 1 Ioh. III: 5.

(3) Levit. XX: 19. coll. XXIV: 15.

culpam mulctantur (1), unde in N. F. adhibetur de Christo, non tantum hominum peccata expiante, sed et eorum remissionem conciliante (2). Quid porro sibi velint αἱ ἔσχαται ἡμέραι et ἔσχατον τῶν ἡμερῶν, quarum mentionem nonnunquam faciunt Euangelistae et Apostoli, V. Foederis Libri indicant, in quibus אחרית הימים, omne tempus futurum significat, sive remotum, sive imminens (3): quod si teneamus, haud ubique haec formula *extremi iudicii* indicabit *tempus* (4).

Eiusmodi autem dicendi formularum e V. F. sumtarum permagnam esse copiam, solae iam testantur appellationes, quibus Conservatoris nostri persona et munus describuntur: cuiusmodi sunt ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ Rom. I: 3. coll. Ps. II: 7, ὁ πρωτότοκος Hebr. I: 6. coll. Ps. LXXXIX: 28, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου Matth. VIII: 20, et passim in Iesu orationibus, coll. Dan. VII: 13, ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος oppositus τῷ πρώτῳ ἀνθρώπῳ Ἀδὰμ 1 Cor. XV: 45, coll. Gen. II: 7, ὁ υἱὸς Δαβὶδ Matth. XXII: 45. coll. 2 Sam. VII: 12,

(1) Thren. V: 7. Ezech. XVIII: 20.

(2) Conf. Schleusneri Lexicon in N. T. editio altera, Lips. 1801. ad vocem αἴρω n. 7.

(3) Gen. XLIX: 1. Ies. II: 2.

(4) Vid. Schleusner, l. l. ad vocem ἔσχατος.

ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος Δαβὶδ Apoc. XXII: 16. coll. Ierem. XXIII: 5, ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ Rom. XV: 12. coll. Iesaiae XI: 10. ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβὶδ Apoc. III: 7. coll. Ies. XXII: 22, ὁ βασιλεὺς Matth. XXI: 5. coll. Zach. IX: 9. ὁ Χριστὸς Ioan. I: 42. coll. Dan. IX: 25, 26. ὁ ποιμὴν Ioh. X: 11. coll. Ezech. XXXIV: 23. ὁ ποιμαίνων τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ Apoc. II: 27. coll. Ps. II: 9. ὁ προφήτης Actor. III: 22, 23. coll. Deut. XVIII: 15, 18. ὁ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ Hebr. VI: 20. coll. Ps. CX: 4. ὁ σωτὴρ Actor. V: 31. coll. Zach. IX: 9. ὁ ῥυόμενος Rom. XI: 26. coll. Ies. LIX: 20. ὁ ἀμνὸς 1 Petri I: 19. coll. Ies. LIII: 7. ὁ λίθος ἀκρογωνιαῖος, ἐκλεκτὸς, ἔντιμος 1 Petri II: 6, 7. coll. Ies. XXVIII: 16. ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος Apoc. XXII: 13. coll. Ies. XLIV: 6.

Atque eiusdem dictionis convenientiae accepta habemus *nominum verborumque* Graecorum V. F. *formas* singulares. Haud ideo dubii fuimus in interpretandis ex. gr. locis, in quibus nunc quidem ὁ οὐρανὸς, nunc vero οἱ οὐρανοὶ commemorantur, quippe quae formae respondent Hebraeo שָׁמַיִם nom. plur. (1) proprie *loca alta* hinc vero *coelum* indicanti, unde uterque numerus per-

(1) Conf. N. G. Schroeder, Instit. ad fund. Ling. Hebr. S. VII. reg. 100. n. 2. Multos autem vi-

permutatur crebro apud *ἑβραΐζοντας*. Sic *βασιλεὺς βασιλέων καὶ κύριος κυρίων* nobis erit nihil aliud, nisi *summus rex ac dominus* ad Hebraeorum rationem, qui gradum superlativum eiusdem nominis repetitione exprimunt (1). Nec minus in *verbis* haec apparebit ratio singularis Hebraeis propria, tam in temporibus et modis, quam in speciebus. Cui denique *vocabulorum* addas *constructionem*, quae plane indolem Hebraei sermonis referunt, de qua imprimis egerunt Storrius (2) et Haabius (3).

Atque haec notasse suffecerit ad probandum, quod diximus, multorum in doctrina Christiana traditorum intelligentiam e V. F. Libris hauriendam esse ob *dictionis similitudinem*, huiusque interpretandi ratione observata, a multis caveri erroribus, qui alioquin vitari non possunt, ac saepe caussae evaserunt perversarum de nonnullis doctrinae Christianae ca-

viros doctos, ipsumque Grotium, Hebraica dicendi ratione haud satis observata, ut in his, ita in aliis vocabulis interpretandis errasse, docet Abresch, Paraph. Ep. ad Hebr. p. 294 et 295.

(1) Conf. Schroederi, Instit. l. l. reg. CII.

(2) In eius observationibus ad Analogiam et Syntaxin Hebraicam pertinentibus, Tubing. 1779.

(3) In Grammatica eius Hebraeo Graeca Germanice cum Suzkindii, praefat. nuper edita.

capitibus sententiarum. Quamobrem cum Ernestio (1), officium interpretis esse statuimus, „ ut semper Graeca, praesertim cum de „ dogmatibus religioni imprimis Christianae „ propriis sermo erit, referat ad Hebraica, quod „ in his maxime verba duci debuerunt e libris „ sacris V. F."

§ II.

Usus Librorum V. F. in explicandis locis e V. T. in N. allegatis, et in illustrandis multis sententiis ac rebus ad Christianam doctrinam pertinentibus, quae Israëlitarum historiae et antiquitatis lucem desiderant.

Maior horum librorum usus apparet, quando Christum et Apostolos in doctrinâ suâ tradendâ consideramus pro diverso, quod nonnunquam spectabant, consilio, pro vario, in quo versabantur, argumento, diversis etiam rationibus V. F. loca allegantes et ad orationis suae argumentum accommodantes. Cum enim divinorum institutorum et mandatorum eadem semper sit ratio, idem consilium, ea, quae in V. F. de re alia

(1) Instit. Interp. l. l. P. I. S. II. c. 3. § 24.

alia dicta erant, translata comperimus in Novo ad aliam propter hanc consilii divini similitudinem (1). Nonnunquam quae de Deo in V. F. dicuntur, ad Christum divinae quoque naturae participem accommodata legimus (2), et ad huius res gestas et vitae vicissitudines describendas ea videmus accommodata, quae de Davide rege et Iesaia vate, in quibus promissi regis et Prophetae esset imago, dicta sunt (3).

Quae autem huius generis sunt loca e V. F. translata, ex ipsis, unde ducta sunt fontibus, omnino sunt explicanda. Huius enim accommodandi rationis consilium in eo fuit, ut similitudo et affinitas indicaretur, quae rebus in V. F. commemoratis intercedit cum his, quarum in Novo fit mentio (4); atque adeo nisi loca al-

(1) Conf. e. g. Levit. XXVI: 11, 12. cum 2 Cor. VI: 16. Deutr. XXV: 4. cum 1 Cor. IX: 8—10. et 1 Tim. V: 17., 18. et alia loca.

(2) Conf. Ps. LXVIII: 19. cum Eph. IV: 8—10. Ies. VIII: 14. cum Rom. IX: 33. et 1 Petr. II: 7.

(3) Ps. XXXV: 19. cum Ioh. XV: 25. Ps. LXXVIII: 2. cum Matth. XIII: 34, 35. Ies. LXI: 1, 2. cum Luc. IV: 17—21. etc.

(4) Conf. C. G. Antonii, Dissert. de ratione Prophetias Messianas interpretandi certissimâ, nostraeque aetati accommodatissima in Cl. Muntinghii, Syll. Opusc. II. p. 240.

allegata rite interpretemur, et ad ea intelligenda saepe ipsam V. F. historiam consulamus, obscura manent, quae hunc in finem a Christo, Apostolis et Euangelistis sunt tradita (1).

In censum hic veniunt imprimis ea loca, quae vaticinationes exhibent, sive de salute Israëlitarum et aliarum gentium, seu de Veteri Foedere abolendo, Novoque sanciendo, seu aliis de rebus deinceps indicandis. Etenim, ut infra probare conabimur, valde omnino valent promissa et vaticinationes, quae in N. F. laudantur, utpote eventu comprobata, ad tuendam doctrinam Christianam; quocirca quisque sponte iam agnoscet, in hac doctrinâ intelligendâ multum pendere ab iis locis bene perspectis. Haec autem quandoquidem ex ipsis, in quibus referuntur, libris illustranda et interpretanda sunt, praeclarus hinc eorum usus elucet: nimirum, ut cuiusvis Prophetae dictum rite intelligere et defendere possimus, contextum, in quâ illud occurrit, orationem, ipsius vatis consilium et conditionem, rerumque, in quibus versabatur, adiuncta et similia inquirere oportet. Quodsi negligamus, vehementer ne erremus, magnum est periculum,

(1) Vid. Zachariä, l. l. p. 139.

lum (1). Hinc enim factum arbitramur, quod nonnulla V. F. dicta, in Novo adhibita, olim ab interpretibus pro vaticinationibus perperam fuerint habita, cum a Christo et Apostolis tantum essent accommodata ad caussam suam illustrandam, commendandam et defendendam. Contra vero eidem caussae tribuendum est, quod multi, hodie praesertim, omnes de Messia et rebus ad eum pertinentibus vaticinationes proprie dictas negent, et oracula Prophetarum incerta ducant, Christumque adeo et eius legatos in his adducendis se accommodasse statuant ad Iudaeorum errores. Istis autem ipsa V. T. oracula reponenda puto, quorum nec sententia ad iustas Hermeneutices leges exigi, nec consilium Deo dignum laudari possit, nisi dicas, Christianae Ecclesiae tempora iis designata fuisse.

Quae hic de locis in N F. e Veteri allegatis animadvertimus, eadem sunt dicenda, de universa Christi Apostolorumque docendi methodo. Etenim perpetuo ad tempora referuntur N. Foederis lectores, quae in V. tantum F. sunt descripta, ad historiam in iis traditam, ad viros ex

(1) Conf. Zachariä, *Bibl. Theol. dritte auflage* 1786. § 38. p. 138.

ex iis tantum cognoscendos, et ad universam antiquitatem Hebraicam, cuius primarios fontes agnoscimus V. F. libros.

Ea scilicet in *docendo fuit ratio a Christo* et *Apostolis observata*, ut quotiescumque providentiae divinae documenta exhibere, et indicare, aut fidei pietatisque praecepta et exempla commendare vellent, ad fata et res gestas monstrarent hominum in V. F. commemoratorum, uti et universae gentis Israëliticae: ita Conservatorem scimus Pharisaeorum criminationi occurrisse, Davidis usum exemplo, ut doceret, cogente necessitate violari posse leges, cultum et cerimonias spectantes (1): eademque ratione, ut iustam suam defenderet caussam in patriam relinquendo, et ad alios homines se conferendo, Eliam et Elisam vates divos in memoriam revocasse et proposuisse, ut qui similia egissent (2). Quis quaeso porro Paulli epistolae ad Romanos plurima intellexerit loca (3), nisi multa Israëlitarum fata, nisi promissa Patriarchis aliisque divinitus data, nisi multa alia ad tempora

V.

(1) Matth. XII: 3, 4. coll. 1 Sam. XXI: 1. sqq.

(2) Luc. IV: 25—27. coll. 1 Reg. XVII: 7 sqq. 2 Reg. V: 1 sqq.

(3) Vid. imprimis c. IV. et IX.

V. Foederis spectantia cognoscat. Idem Apostolus in epistolis suis ad Corinthios datis Israëlitarum historiam, variis in locis, ut cognitam sumit, et ex eâ multa ducit praecepta (1): atque huc etiam referenda est illa ad Galatas scripta (2), ut et Iudae (3), Petri (4) et Iacobi (5) epistolae, in quibus passim ad doctrinam, quam tradunt, illustrandam et defendendam exempla afferuntur, non nisi ex V. F. historiâ cognoscenda. Est denique praeclarum pro caussâ, quam defendimus, argumentum in epistolâ ad Hebraeos, cuius auctor dignitatem et praestantiam Christi, cum Mose, Aarone et Melchisedeco comparati, declarans, non tantum multa passim e V. F. Libris historicis in suum adhibet consilium, verum praecipue in capite XI. eximiam virorum fide suâ et pietate illustrium copiam commemorat et quos sequamur commendat; quod, si nudâ contenti simus horum commemoratione, perparvo, si vero eorum sa-

(1) Vid. imprimis 1 Ep. X: 1—11, et 2 Ep. III.

(2) Conf. c. III: 8, 22. IV: 22 sqq. Vid. de hoc argumento A. van Harencarspel, l. I. § 15.

(3) Sect. 5, 7, 11.

(4) 1 Ep. III: 6. 2 Epist. II: 5, 6, 7, 8.

(5) II: 20—26. V: 10, 11, 17, 18.

fata et res gestas, conditionem et animi indolem uberius in V. F. Libris indagemus, permagno erit usui: atque ita omnes N. F. Libros perlustrantes ubique fere haereremus, nisi V. F. interpres nobis esset innumeris in rebus ad historiam antiquam sacram pertinentibus.

Praebent vero V. F. scripta insuper commodum quoddam eximium ad intelligendam doctrinam Christianam, in referendâ *universae antiquitatis Hebraicae* descriptione. Praeterquam enim quod N. T. refertum sit commemoratione rerum sacrarum, civilium et domesticarum pertinentium ad Archaeologiam tum Patriarcharum ante Mosem, tum veterum Israëlitarum, tum Iudaeorum post destructum regnum: praeterquam quod in vitâ Iesu et Apostolorum publicâ et privatâ plurima invenias, quae sine huius antiquitatis notitiâ nec recte explicari possunt, nec probari aut defendi: praeterquam denique quod innumera sunt dicta sententiaeque multae in N. F., quae hinc desiderant lucem, tropi et parabolae quam plurimae absque hoc subsidio haud rite intelligendae; multae insuper sunt partes doctrinae Christianae, quae hoc adiumento indigent, recte ut intelligi possint.

Hic primum nobis occurrit prisca regiminis forma theocratica, cuius propositum fuerat, ut veri Dei cognitio in unâ gente stabiliretur, donec

nec tempora venissent opportuna, quibus ad gentes deferretur quascunque. Huius regiminis theocratici, quod a multis habemus descriptum (1), solius religionis caussâ instituti ea fuit ratio, ut semel a Deo constitutum vel in crudelissimis Israëlitarum vexationibus quantumvis obscuratum, tamen perpetuo maneret (2): ita, ut modo divinâ sapientiâ digno, et ad humani ingenii rationem accommodato primum ad unam tantum pertineret gentem, proque huius indole insigne esset magnificâ specie externâ, deinceps vero opportuno tempore ad quascunque gentes extendendum, et absque ullâ pompâ ad genuinam suam indolem evocandum. Conservatoris enim nostri tempore cum imperium Romanum longe lateque se extenderet per orbem terrarum, cumque ad maiorem, quam unquam antea ingenii cultum advenissent homines, apti adeo ad praestantissimam, quae obtingere posset, religionem amplectendam, omne Israëlitarum aliarumque

(1) Imprimis ab ill. Michaëlis, Iur. Mos. § 35, ab Hessio cum in peculiari libro de hoc argumento, tum in *Bibliothek der Heiligen Geschichte*, II. p. 3 sqq. a Muntinghio, *Gesch. der Menschh.* IV. p. 184 sqq.

(2) Conf. Cl. Pareau, Antiq. Hebr. P. III. S. 1. c. 4. § 42.

que gentium cessabat discrimen, aeque ac caussa, ob quam Mosaica illa instituta peculiaria data fuerant, obsoletum et quasi detritum erat, externum illud regiminis theocratici involucrum, atque integumentum, et sola eius interna indoles in plenam omnium lucem evocanda erat, multoque reddenda illustrior (1).

Quae cum ita sint, persuasum cuique sit oportet de usu, quem antiquae illius theocratiae cognitio affert. Hinc igitur repetendae et exponendae difficiles alioquin explicatu formulae, quae saepe a Iohanne Baptista, Christo et Apostolis sunt adhibitae βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τῶν οὐρανῶν, τοῦ Χριστοῦ similesque (2): immo universam religionem Christianam, si antiquam hanc Israëlitarum imperii formam observemus, rite demum intelligi et aestimari posse cum Hessio (3), statuendum censemus; multaeque sunt dicendi formulae ex antiquâ ratione theocraticâ desumtae et ad novam traductae, e quibus nonnulla hic adducere iuvat. Cum singula-

rem

(1) Verba fere sunt Cl. Pareau, Antiq. Hebr. l. l. § 47.

(2) Conf. Cl. Muntinghe, *Gesch. der Menschh.* X. pag. 176 seqq.

(3) Id passim demonstratur in opere laud.: *Leer, Daden en Lotgevallen van onzen Heer.*

fem Israëlitarum curam haberet Deus eosque multis benignitatis suae documentis sibi addixisset, multis e calamitatibus liberasset, ad suum quasi proprium et peculiarem populum constituisset, Patris instar iis benignus; ipsi saepe vocabantur electi (1), liberati (2), vocati (3), procreati, progeniti (4), Dei domum, familiam constituentes (5), ab eo dilecti (6), sancti (7), ipseque Deus eorum pater existimabatur, cuius erant filii (8): quoties igitur Ecclesiae Christianae socios ἐκλεκτούς, κλητούς, ἁγίους, υἱοὺς τοῦ Θεοῦ, λαὸν Θεοῦ nuncupatos legamus, toties verum harum denominationum vim ignorabimus, nisi arctissimam cognoscamus coniunctionem, quae olim inter Iehovam et sanctum populum obtinuerit, et cuius similis est ea, quae nobiliori ratione cernitur Pa- [illegible] trem [illegible]

(1) Deutr. VII: 6, 7. X: 15. 1 Reg. III: 8. Ps. CV: 6. Ies. XLI: 8, 9. [illegible]

(2) Deutr. XXXIII: 29. 2 Sam. VII: 23.

(3) Ies. XLVIII: 12. Hos. XI: 1.

(4) Deutr. XXXII: 18. Ies. XLIII: 1; 7, 15.

(5) 1 Chron XVII: 14. Ierem. XII: 7. Hos. IX: 15.

(6) Ps. LX: 7. Ierem. XII: 7.

(7) Exod. XXXI: 13. Deutr. VII: 6.

(8) Exod. IV: 22, 23. Deutr. XXXII: 6, 19. Ierem. XXXI: 9. Ies. I: 2. XLIII: 6.

tem coelestem inter, et veros Christi cultores (1). Quemadmodum regio Palaestina Israëlitis veluti Dei haereditas erat, atque adeo huius terrae possessio tranquilla et felicitas, qua in hac frui licebat, dicebatur נחלה, ita *κληρονομία* in N. F. *felicitatem* indicat *per Christum hominibus partam* et *κατ' ἐξοχὴν* futuram illam et aeternam (2). Est quoque huius regiminis antiqui cognitio, qua idonei simus ad probe intelligendum triplex, quod dicitur, Christi munus. Uti nimirum antiqui Prophetae hoc habebant propositum, ut animos ad intimam Dei venerationem veramque probitatem revocarent, ita Iesus ad idem illud propositum suam doctrinam redegit, et ipsius doctrinae et miraculorum suorum excellentia *Prophetae* eiusque omnium maximi nomen merito sibi comparavit (3). Porro facta semel per suum sanguinem humani generis expiatione, et ad ipsam supremae maiestatis sedem coelestem delatus in omnium sine discrimine gentium salutem

(1) Conf. Cl. Muntinghe, *Gesch. der Menschh.* IV. not. 132. et Zachariä, *Bibl. Theol. vierter auflage*, *II. Theil Vorrede.*

(2) Ephes. I: 14, 18. Col. III: 24.

(3) Matth. III: 11; XXI: 11. Luc. VII: 16.

tem summus idemque sempiternus *sacerdos* merito habetur, cuius levem quandam imaginem partim adumbrarunt Pontifices a Mose divinitus constituti (1), et in quem omnis vis dignitatis Pontificalis, quae magis magisque iam decreverat, est translata. *Regia* denique dignitas eodem modo hinc explicanda; uti enim prisci reges Israëlitici Iehovae locum tenebant in uno populo ad religionem componendo, ita ille Iehovae vicarius incomparabilis imperium administrabat ad religionem spectans omnibus populis concessam (2).

Ne autem diutius, quam par est, in hoc versemur argumento, ad alias antiquitatis Hebraicae partes progredi, et, ceteris missis, cultum Leviticum spectare malo. Gravissimus enim doctrinae Christianae locus de expiatione per Christi mortem haud recte intelligi potest, absque sacrificiorum V. F. intelligentia. Saepe enim N. F. scriptores de ea loquuntur dictis figuratis ex antiquo hoc cultu explicandis. Saepe cum Iudaei sacrificiis sibi tranquillitatem, munditiem aditumque ad Deum reparare soliti essent, ista vero disciplina omnis abrogaretur, in

(1) Hebr. II. 17. IV. 14—16. V. 1—10.

(2) Conf. Cl. Ahnesch, Paraphr. Epist. ad Hebr. III. p. 278—294.

in Apostolorum scriptis et imprimis in epistola ad Hebraeos instituitur mortis Christi cum victimarum piacularium immolatione comparatio, unde ipse *ἀμνὸς* (1), *προσφορὰ καὶ θυσία* (2), *τὸ πάσχα* (3), *ἱλασμὸς* (4), *ἱλαστήριον* (5), *ἱλάσκεσθαι* (6), *ἀναφέρειν ἑαυτὸν* (7) dicitur; atque insuper eum inter et summum Pontificem indicatur similitudo, quae quaerenda est „ in offeren-
„ dis donis et victimis, expiandis peccatis, pur-
„ gandis hominibus, adeundo Deum, interceden-
„ do, benedicendo" (8); et sicut sacrificiis sub Veteri Foedere Deo oblatis purgati, denuo Deo consecrati, *καθαριζόμενοι* et *ἁγιαζόμενοι*, reconciliati, *ἱλασκόμενοι* et veniam peccatorum et *ἁμαρτίας ἀθέτησιν* nacti dicuntur, ita etiam pluribus N. F. locis homines per Christum *ἀπολύτρωσιν ἔχοντες* et *δικαιούμενοι* vocantur. Quae si rite intelligantur et inter se conferantur, facile etiam per-

(1) 1 Petr. I: 19. Ioh. I: 29.
(2) Eph. V: 2.
(3) 1 Cor. V: 7.
(4) 1 Ioh. II: 2. IV. 10.
(5) Rom. III: 25.
(6) Hebr. II: 17.
(7) Hebr. VII: 26.
(8) Conf. C. D. Beckii Comment. Decret. Relig. Christ. c. VII. § 6. n. 15.

perspicietur, quo sensu Conservator ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων et ἀντὶ τῶν ἀνθρώπων mortuus esse statuatur. Iam vero quinam imprimis sint perpessionum mortisque Iesu Christi ad veniam peccatorum nostrorum effectus, dubito an rite intelligas, nisi consideres Legis Mosaicae oeconomiam. Quam si attente inspicias, videbis, nullum fuisse sacrificium piaculare, ac pro reatu, in quo non esset notio quaedam *substitutionis vicariae*, hactenas, ut victima mactata e constitutione divina intercederet, quo sontes Israëlitae veniam peccatorum consequerentur. Cum igitur Deus olim poenas commeritas remiserit pie sacrificantibus, nunc autem Conservator noster sacrificium piaculare pro nobis oblatum dicatur, haud amplius haerebimus in eius perpessionibus vicariis aestimandis (1).

Quandoquidem vero singulis quaestionis propositae partibus locus sit cedendus satis amplus, a pluribus exemplis afferendis abstinendum est; quam ob caussam praecipua enumerare lubet, quae ex antiquitate Hebraicâ ad Scriptorum N. T. intelligentiam multum conducunt.

E *rebus sacris* imprimis in censum veniant oportet persona et auctoritas Mosis legislatoris ceterorumque vatum Israëliticorum; Sacerdoti-
um

(1) Conf. Muntinghe, *Geschied. der Menschh.* IV. p. 295 sqq.

tium Melchisedeci et Aaronicum; ἀρχιερεὺς et sacerdotes gregarii cum ministris Leviticis; doctores publici; legis interpretes, scholae, discipuli; tabernaculum et templum, eorumque partes et suppellex varia, item templi στρατηγός; cultus in eo sacer, sacrificia, ferta, libamina, suffitus, lustrationes, primitiae, preces, vota, iusiurandum; dies festi, anniversarii: Paschatis, Pentecostes, Encaeniorum, instaurati templi; menstrui: novilunia; hebdomadales: sabbathi, ieiunii; synedrium magnum; synagoga, προσευχὴ earumque ministri.

E *rebus civilibus* memoratu digna sunt: conditio reipublicae et administratio variis temporibus; cives nati et alienigenae; magistratus; reges; duces; iudices; regum electio, inauguratio, unctio, auctoritas; iudiciorum forma; leges; consuetudines; poenae; supplicia caet.

E *rebus privatis:* matrimonium; desponsatio; nuptiae; potestas maritalis; ius leviratus; divortia; repudia; puerperium; liberorum educatio; potestas patria; filii primogeniti; υἱοθεσία; haereditas; testamenti factio; servi; manumissio et similia plura.

Horum omnium cognitione nobis opus est, ut vitam Iesu et Apostolorum, ut multa dicta multasque sententias, ut haud paucos tropos et parabolas, quibus suam tradere sole-

 bant

bant doctrinam, ut denique ipsius huius doctrinae partes quasdam et Christianae Ecclesiae moderationem ab Apostolis institutam accommodate ad veteris synagogae formam intelligere, probare aut defendere possimus (1).

§ III.

Usus antiquae, quam tradunt V. F. Libri, Israëlitarum doctrinae ad intelligendam doctrinam Christianam.

Quae huc usque pro caussâ nostrâ defendendâ in

(1) Conf. I. A. Turretini Oratio de Sacrarum antiquitatum usu multiplici atque praestantiâ in Operum Volumine III. pag. 353 sqq. et T. H. van den Honert, in Oratione de necessariâ ad recte intelligendam Sacram Scripturam Antiquitatis Hebr. cognitione. — Dissert. Histor. pag. 257 sqq. ubi antiquitatis huius usus praecipue cerni statuitur „ in „ dignoscendo et aestimando pretium, quo Christus „ nos sibi vindicavit; fidem, quâ foedus cum Deo „ pangimus; cultum, quem Deo ex pacis foedere de„ bemus; vocationem, quâ nos ex tenebrarum eruit „ potestate Deus; fiduciam, quam in eâ Dei vocatio„ ne repositam habemus; nostram ad Ecclesiam ag„ gregationem; Ecclesiae propagationem ad gentes, „ nostram denique omnium glorificationem in coelo;" quae singula expressa esse in N. T. verbis et dicendi for-

in medium prolata sunt, gravia licet et magni ponderis, firmantur tamen quam maxime auxilio eorum, quae tertio eodemque ultimo loco exponere conabimur. *Ipsam scilicet doctrinam divinam, quae tradita est priscis Israëlitis a Mose et vatibus, et quam exhibent libri, quorum usum describimus, cognoscendam esse omnino ad rite intelligendam illam ampliorem, quam Domino nostro debemus, affirmare haud dubitamus.*

Hoc autem ut probemus, *primum* spectandi sunt N. T. libri absque hoc adiumento difficiles intellectu, *deinde* vero attendenda est indoles atque natura Christianae doctrinae Veteri Mosaicae multis in partibus convenientis.

Ad fontes doctrinae Christianae, sive libros N. F. bene intelligendos, saepe requiri cognitionem veteris Israëlitarum doctrinae, ratio probat, quâ Christus et Apostoli in docendo versantes describuntur. Audimus enim in Euangeliis saepe Iudaeos loquentes, interrogantes, disputantes, nec tantum doctiores, sed etiam plebeios, quorum sententiae et consilia aut probantur, aut reiiciuntur (1). Ipsos etiam Christi discipulos, an-

formulis ab antiquissimis Israëlitarum ritibus et consuetudinibus desumtis, probatur.

(1) Conf. Beckii, Comm. laud. P. I. c. II. § 3. p. 61.

antequam melius essent edocti, quam plurimis popularium suorum opinionibus videmus imbutos; et quae postea ab his scripta sunt ad docendos et refellendos Iudaeos, cum in Euangeliis, tum vero maxime in epistolis, nominatim Paullinis, demonstrant nobis quaedam vestigia vel rectae fidei vel errorum, quae tamen, ut recte diiudicentur, luce aliquâ indigent aliunde quaerendâ. Nisi igitur Christianorum persuasio sive recta sive perversa, ἡ ἀπιστία et superstitio, errorum fontes et modi cum rectâ conferantur veterum Israëlitarum fide, Mosis vatumque auctoritati superstructâ, nisi hinc cognoscamus, quae Iudaei Christi et Apostolorum aetate recte crediderint aut perverse opinati sint, Conservatoris nostri, eiusque legatorum institutio nec rite capi, nec aestimari potest, quoad illa rectam Iudaeorum fidem confirmat, aut perversis eorum opinionibus est opposita.

Verum enimvero antiquae illius doctrinae e Veteri Codice petendae notitia quam utilis, immo quam necessaria sit Christianis, ut suam, quam profitentur religionem cognoscant, Veteris non minus quam Novi Foederis consideratio indicat. Religio enim Christiana non penitus aut antiquasse, aut abrogasse Mosaicam est dicenda, cum multo magis hanc consummaverit; unde merito antiquae illius vocanda est alia forma a

sin-

singularibus nimirum purgata, quae aetatis et gentium ratio flagitabant, quin ad maius perfectionis culmen evecta. Non enim nisi pedetentim et gradatim patefacta est institutio divina, ratione imprimis habitâ ingeniorum et conditionum diversis temporibus valde diversorum: idemque Deus, qui post primorum parentum delictum ipsis suam demonstravit benignitatem, quo vellet miseris succurrere, malefacta condonare, sontibus ignoscere eosque in virtutis viam deducere ad veram felicitatem consequendam; idem qui neglectâ hac patefactione Abrahamo, Isaaco et Iacobo novas dedit promissiones et institutiones; addito circumsectionis ritu, quo a ceteris gentibus se immergerentur; qui horum posteris deincepi mirifice liberatis, ministrante Mose, novam religionis excolendae vitaeque in societate civili instituendae normam dedit ac legem ad conditionem eorum et ingenia accommodatam, praeparandisque hominum animis, ad meliorem religionem amplectendam aptis; qui huic rei prospexit missis identidem viris praeclaris, quales fuere Samuel, Davides, Salomo, Elias, Eliza, Iesaia, Ieremia, Daniel aliique, multum institutione suâ conferentibus ad conservandas et propagandas uberiores de religione notitias, imprimis ad fovendam spem de salute hominum a benignitate divinâ sperandâ, idem tandem tem-

po-

pore huic rei opportunissimo Filium suum promissum misit, qui novam religionis formam induceret eamque ad omnium hominum usum accommodaret. Cum igitur hanc patefactionem divinam, quâ a primis inde temporibus Deum hominibus succurrisse certum est, in libris N. et V. Foederis inveniamus, praeclara inter utrosque harmonia animadvertenda est (1), eorumque unam mentem unumque consilium agnoscimus; spectant uterque perveniuntque, quamvis itinere paullum diverso, ad eandem metam, unus atque idem utriusque finis atque exitus idem; quare merito Christum habemus testantem, se non venisse abrogatum doctrinam, quam Mosis Prophetarumque libri continent, sed ut maiorem illis auctoritatem conciliaret (2).

Semina igitur religionis Christianae per V. F. ubique sparsa cum ad veram Christianae doctrinae notitiam cognitu sint necessaria, sponte hinc apparet librorum V. F. usus: regunt scilicet nostrum de Christianae doctrinae naturâ et indole iudicium, ita ut eam haud vocemus novam, so-

(1) Conf. imprimis Y. van Hamelsveld, in libro laud. *Het Evang. volgens het O. T.*

(2) Matth. V: 17. et Kuinoelius, ad h. l. conf. et Clar. Muntinghe, *Geschied. der Menschh.* IX. not. 66.

solamque reiectâ Mosaicâ veram; ut pretium quod tamen ei prae anteriore constet, rite aestimemus, de quo infra; ut vim denique et pondus argumentorum pro illius veritate et auctoritate e vaticinationibus desumtorum probe cognita habeamus et intelligamus, quid sibi voluerint Iesus eiusque legati quando ad V. F. instituta, praesignificationes et ad consensum antiquae huius doctrinae cum suâ provocarunt.

Proposita vero haec nostra sententia de utriusque Foederis indole et de V. T. hinc ortâ utilitate firmatur Domini nostri et Apostolorum in docendo consuetâ ratione. Multa enim sumserunt, ut vera et cognita, quae in sacris tantum his libris uberius fuerunt tradita et sine iis certe cognosci non possunt, ac saepe etiam nonnulla ex iis tradiderunt, quibus luculentiorem rerum divinarum patefactionem adiunxerunt et accommodarunt (1).

Ut

(1) Legantur hic quae scripsit Clar. W. A. van Hengel. „ *Er heerschte in de Schriften der Evan-* „ *gelisten en Apostelen een geest van geloof aan de* „ *boeken des Ouden Testaments. Zij veronderstellen,* „ *in alle hunne Schriften', het aanzijn des Ouden Tes-* „ *taments, en deszelfs eerbiediging bij hunne lezers.* „ *Hunne verhalen van Coddelijke openbaringen, door* „ *dromen en gezigten, van Engelen - verschijningen,*

„ *van*

Ut paucis exemplis haec probemus, primum attendendum est ad doctrinam de Deo non nisi uno rerum omnium procreatore et moderatore. Haec per universam Christi eiusque legatorum institutionem sumitur, ut pote aliunde satis cognita ac defensa. Sunt autem V. T. scripta, quae primarium illud Mosaicae aeque ac Patriarchalis religionis caput singulis fere paginis tractant, probant, defendunt. Sunt haec scripta, quorum consilium in eo est, ut rationes doceant, quibus Deus

„ *van wonderen en voorzeggingen, hunne onderwijzin-*
„ *gen in de Godsdienst- en Zedeleer zijn alleen voor*
„ *zulken ingerigt, die uit de werken van Mozes en*
„ *de Profeten genoegzame kennis dragen, wat door het*
„ *een en ander bedoeld wordt. Zij verklaren daarom*
„ *ook Gods deugden niet, ja, zij bewijzen niet eens*
„ *zijn bestaan, het welk in het Oude Testament ook*
„ *wel niet wijsgeerig beredeneerd, maar door de sterk-*
„ *ste proeven buiten tegenspraak gesteld was. Hoe zou-*
„ *den zij ook anders hebben kunnen handelen? Zij*
„ *schreven niet alleen naar de bevatting van het alge-*
„ *meen, zij waren niet alleen vreemd van wijsgeerige*
„ *redeneering: maar zij waren mannen van Joodsche*
„ *afkomst, die nooit geheel buiten het Oude Testament*
„ *denken konden.*" *Verhandeling over den invloed van de karakters en denkwijzen der Evangelisten en Apostelen op derzelver Schriften in* Soc. Teyl. Tom. XXVII. pag. 41.

Deus veram sui notitiam inter homines conservari curaverit, et quae praeclaras dant divinae naturae descriptiones, ad illustranda, quae in Christianâ doctrinâ de Deo traduntur, perquam idoneas (1).

Ad alias cognoscendas naturas, ratione et libertate praeditas, quas, hominibus superiores, memorant N. T. Scriptores, haud quoque contemnenda est V. T. auctoritas, quatenus angelorum conditionem et munera quodammodo *spectanda* praebent (2).

Quaecunque Conservator noster, et Apostoli docuerunt de humani generis origine, praestantiâ, lapsu et restitutione sperandâ, eiusmodi fuere, ut multa antiquae Israëlitarum doctrinae loca omnibus nota ponerentur: veluti hominis a Deo nobilissimum in finem procreatio, cuius in Mosis scriptis, in vatum divorum praeceptis, im-

(1) Vid. Cl. Muntinghe, l. l. III. p. 235. IV. p. 145.

(2) „*De moeijelijkheid van het onderzoek naar de* „*leer des N. T. (aangaande de Engelen) wordt in eenige* „*opzichten verminderd door de vergelijking van het geen* „*in de boeken des Ouden V. van Engelen en derzelver* „*verschijningen geleerd en verhaald wordt.*" Sunt verba Cl. I. Heringa, in diatr. *over de Engelen* Soc. Hag. 1810. p. 22, 23.

immo per universum V. T. uberior habetur expositio (1): hominum depravatio, ac lapsus, cuius historia a Mose fuit conservata (2) cuiusque veritati omnium V. T. Scriptorum dicta et praecepta, et imprimis sacrificiorum piacularium institutio fuerunt superstructa (3), et quam confirmarunt Dominus noster et legati eius (4): persuasio denique de favore divino in remittendis criminum delictorumque nostrorum poenis, fidenter sperando resipiscentibus et ad clementiam Dei confugientibus (5). Haec et alia eiusdem generis documenta satis superque probant usum religionis doctrinae, quam V. F. libri tradunt, ad intelligendam doctrinam Christianam.

Itaque, sive spectemus dictionis similitudinem

(1) Vid. Cl. Muntinghe, l. l. IX. p. 118.

(2) Hanc historiam non esse allegorice interpretandam tuto statuimus post Doederleinum, Theol. Chr. II. § 178. obs. 1., Abbadem Guenée, *Brieven tegen eenige Jooden*, IV. p. 75—95, Hamelsveldium, *Bijb. verd.* II. 30.

(3) Vid. Muntinghe, l. l, IX. p. 121—123.

(4) Ioh. VIII: 44. 2 Cor. XI: 3, 14. Rom. V: 12—21. 1 Cor. XV: 22.

(5) Gen. XV: 6. Ps. XXXII. alibi, e N. T. Rom. III: 21. IV. Gal. III. Hebr. XI.

nem qualis in V. et N. T. est observanda, seu rationem, quâ in docendo versati fuere Christus eiusque discipuli, seu denique utriusque Foederis consensum, veramque indolem contemplemur, intelligere non possumus Christianam doctrinam absque librorum laudatorum adiumento.

SEC-

SECTIO SECUNDA.

USUS LIBRORUM VETERIS FOEDERIS IN DOCTRINA CHRISTIANA AESTIMANDA.

§ I.

Christiana doctrina, consummatio antiquae institutionis.

Quae iam exposuimus ad probandum institutionis, cuius Christum veneramur auctorem, veram indolem et naturam haud intelligi posse absque librorum V. F. notitiâ, quodammodo ad secundam nostrae quaestionis partem solvendam faciunt omnino. Si enim cuiuscunque rei pretium rite haud aestimari possit, quamdiu vera illius conditio ac natura ignoretur, omni profecto caret dubio, Christianam doctrinam, ad cuius intelligentiam necessarios demonstravimus V. F. libros, horum etiam indigere usu, ut quo par est pretio aestimetur. Cum vero hac in causâ felicius et universo, quod tractatur, argumento con-

convenientius progressuri videremur, si per partes eiusmodi librorum usum describentes uberius divagaremur, multa quae a primâ demonstratione haud aliena viderentur, huic loco servare maluimus, ita, ut hic dicenda magnopere conducant ad probandum memoratum usum tam in intelligendâ, quam imprimis in aestimandâ doctrinâ Christianâ.

Et omnium instar praeclarum hic apparet V. T. commodum, quod huius ope caveatur, ne cum multis, hodie praesertim, viris doctis humiliter nimis de Christianâ doctrinâ cogitemus. Nimirum haud pauci sunt et fuerunt, qui Iesum multis efferentes laudibus, comparatione cum antiquae aetatis philosophis institutâ, eum statuant omnium doctissimum hominem, qui in salutem generis humani optimam tradiderit doctrinam nunquam auditam, quae eorum praeceptis absolvatur, atque adeo perhibeant, parum ad rem facere, quid de Iesu Christi personâ eiusque munere sentiamus, dummodo Christianam doctrinam tanquam salutarem amplectamur eique fidem habeamus atque Iesum doctorem nostrum, magistrum et praeceptorem veneremur. Quidquid vero isti in laudem horum praeceptorum eorumque fundamenti, rationis et efficacitatis, in laudem tum eximii illius doctoris, vitâ et moribus exempli instar probatissimi, tum eius lega-

to-

sorum vestigiis eius insistentium dicant, multum tamen de honore summo, qui ei tribuendus est, detrahunt; quid? quod iidem illi, ut opinionem, quâ semel imbuti sunt, tueantur ac defendant, ad ea fugere cogantur, quae summis laudibus ab ipsis praedicato magistro valde sunt indigna. Cuius rei satis luculenta indicia nobis praebuit tristis experientia, multis nimirum Christi doctrinam aut ad opiniones Iudaeorum erroneas accommodatam, aut cum iis erroneam statuentibus.

Perversae autem istae de Christianae doctrinae naturâ et indole, ab aliis satis refutatae, praecipue debent suam originem utriusque Foederis ignorantiae librorumque V. F usûs neglecto. His enim praeeuntibus persuasum nobis sit de religione Christianâ non morum tantum praeceptis absolvendâ neque novâ, verum eiusmodi, ut consummatio sit dicenda institutionis antiquae, quam Deum pedetentim ac per gradus quosdam perfecisse tradunt V. F. libri. Huius itaque religionis auctorem ab initio iam temporis annunciatum et deinceps tanquam Messiam venturum depictum agnoscimus divinâque providente curâ variis aetatibus annunciatum, Adami iam tempore in promissis de salute hominum restituendâ, quibus spes omnium subsequentium nitebatur; in Abrahami eiusque posterorum εὐλογίᾳ, quâ omnes

nes orbis terrarum gentes forent beatae; in seiunctione populi Israëlitici; in foedere Sinaïtico et in institutione divinâ Mosaicâ; in perspicuis magis promissis, quibus Spiritus Dei Davidem ceterosque Prophetas beavit; in institutis Leviticis, ita ut vere locum habuerint typi sive imagines rerum depictae alias res significantes, sive *reales* in rebus sacris, seu *personales* in personis; in gente denique Israëliticâ ita ducendâ, ita educandâ, ut enasceretur futuri Liberatoris desiderium; et daretur opportunitas, doctrinam Christi longe lateque dissemimandi. Idcirco sacra V. F. historia docet, universae patefactionis divinae eundem esse auctorem idemque consilium, ut nempe genus humanum restitueretur et salutem reoperaretur, atque eum in finem pro hominum ingenio et captu gradatim πολυμέρως et πολυτρόπως (1) versatum fuisse Deum. Unde efficimus, adhibitis V. F. libris, rite demum aestimari posse doctrinam Christianam, quia horum auxilio cognoscitur, quippe quae consummatio sit antiquae institutionis patriarchalis et mosaicae, atque adeo prae utrâque longe eminens (2).

§ II.

(1) Ep. ad Hebr. I: 1.

(2) Conf. Muntinghe, operis laudati, Tom. IV. p. 13 sqq.

§ II.

Christianae doctrinae praestantia prae antiquâ Mosaicâ per partes indicata.

Ut vero luculentior fiat huius rei certitudo, per partes indagemus, quaenam de antiquâ institutione tradant libri V. F., ut, continuâ institutâ comparatione cum ampliore Christi doctrinâ, huic prae illâ palmam tribuamus.

Christianae religionis conditor.

Primum igitur quinam fuerit legatus divinus, quo Deus sub Veteri Foedere usus sit, videamus: Moses scilicet voluntatis divinae interpres et *oeconomiae legalis inductor*. Praeclara sunt profecto quaecunque de hoc legislatore, vate ac legato divino tradiderunt V. F. libri, ita, ut nulla de auctoritate, quâ gavisus fuerit, divinâ dubitandi remaneat caussa. At vero contemplemur et eum, quem sibi similem iam ipse annuntiaverat Moses. Eximium nobis praeeuntem habemus epistolae ad Hebraeos auctorem qui dignitatem et praestantiam Christi probaturus, eam declarat per comparationem Mosis, cui quidem Iesus non munere solum ac fide fuerit par (1), ve-

(1) Cap. III: 1, 2.

verum longe praestiterit, quippe et universae civitatis divinae tam veteris quam novae parens et Conservator (1), et quatenus Filius Christianae nominatim constitutus *Dominus* (2). Quantopere porro Mosi praestiterit novae illius institutionis conditor, ita demonstrant testimonia, quae ipse de se dedit, ut ea nominasse suffecerit. Hisce enim persuasum nobis fit de divinâ Christi naturâ, unde maius etiam eius dictis et praeceptis accedit pretium. Ipse enim ne divina auctoritas, quâ doctoris munere se fungi dicebat, eadem haberetur, quam vatum antiquorum, ad suam saepe, ante quam hac in terra degebat, vitam (3), et arctissimam cum Patre coniunctionem (4) provocabat atque eam ob caussam voluit, ut sua doctrina pro ipsius Dei oraculis haberetur (5).

Christianae religionis doctrina.

Magis vero manifesta fit Christianae doctrinae prae-

(1) Ibid. sect. 3, 4.

(2) Ibid. sect. 5. Conf. Abresch, in Paraphr. ad has sectiones.

(3) Matth. XI: 27.

(4) Ioh. X: 38. XIV: 10.

(5) Ioh. VII: 16. Conf. Muntinghe, l. l. IX. p. 256, 257.

praestantia, quo magis ipsius argumentum diiudicemus, quod *amplitudine* suâ et *perspicuitate* longe antecellit cuicunque antea divinitus datae patefactioni. Quod cum statuamus et probare conemur, longe abest, ut superioribus Dei institutionibus perfectionis laudem detrahamus; contra divinam in iis agnoscimus sapientiam, quae semper ad hominum indolem suam accommodaverit doctrinam, atque hinc in infantiâ generis humani pauciora at tenuiora patefecerit capita, auctiora et uberius exposita et puriora per temporum decursum (1).

Quae igitur multis iisque splendidis occupata erat ritibus religio, hominibus accommodata fuit, qui, rebus sub sensus cadentibus facile movendi, nondum ad simplicem Dei cultum idonei erant erectius postulantem ingenium: qui porro eam ad idolorum cultum contraxerant propensionem, quae ipsos ad simpliciorem cultum ineptos atque hebetes reddebat: qui denique ex divino omnium hominum felicitatem spectante consilio ab aliis gentibus seiungendi erant, donec opportunum advenisset tempus, quo ad omnes sine discrimine gentes transferretur divina. quâ beati sumus, patefactio.

Chris-

(1) Vid. Doederlein, Instit. Theol. Christ. Proleg. c. I. § 4. obs. 5.

Itaque Christiana de Deo doctrina, Mosaicae licet convenientissima, haud tamen iis circumscripta erat finibus, quos postulabant Israëliticae gentis antiquae conditio et aliorum populorum de Diis opiniones perversae, quibus ea erat opponenda (1). Prae Mosis divinorumque vatum de Deo eiusque naturâ enuntiatis eminet praeclara haec doctrina, quam tradidit Dominus noster: *πνεῦμα ὁ θεός· καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.* (2) Qui autem in V. F. pater tantum Israëlitarum eorumque numen tutelare dictus erat (3), omnium cuiuscunque gentis hominum pater in Christi Apostolorumque institutione vocatur (4). Mitior etiam erat perpetua huius patris descriptio, quam in V. F. libris: nam qui divinâ suâ sanctitate, iustitiâ ac maiestate Israëlitis proponebatur Deus, idem pietate suâ, amore et clementiâ insignior apparet, Filio suo misso ad homines con-

(1) Conf. Hess, *Leer, Daden en Lotgevallen van onzen Heer*, Tom. I. p. 159.

(2) Ioh. IV: 24. et Muntinghe, *Gesch. der Menschh.* IX. p. 101.

(3) Exod. IV: 22. 2 Sam. VII: 14. Ps. LXXXIX: 27. CIII: 13 Ies. LXIII: 16.

(4) Luc. XV: 11 sqq. et Muntinghe, l. l. IX. p 96—100.

conservandos et cum Deo placandos, ita, ut ante eius adventum nemo Deum et opus eius salutare Deique gratiam ita habuerit cognitam uti filius istud opus, illam Dei gratiam exposuit. Ab hac praedicandâ suam inchoavit Iesus, inchoarunt Apostoli tradere doctrinam. Ad Deum, veluti ipsum amorem, reducere homines, iisque omnium peccatorum expiationem absque donis et sacrificiis, solâ fide eius promissa amplectendo, annuntiare instituerunt. Hinc omnem eius cultum non servorum, sed unius Patris liberorum instar exercendum, omnes qualescunque homines, ut fratres conspiciendos, et quas fundimus preces sapientiae et virtutis caussâ ab eo exaudiendas esse docent rerumque adversarum, quibus saepe pii homines laborant, rationem et utilitatem ostendunt (1); ne dicam eximia divinae Providentiae monimenta, quae retulerunt ac celebrarunt certatim V. F. auctores, longe esse postponenda nonnullis, quae Christi doctrina huius argumenti praebuit, testimoniis (2), ac potentissimam rerum conservationem et gubernationem, quam vates divi sive ad potentiam Dei maximam decla-

(1) Conf. Cl. W. A. van Hengel, in Diss. Leg. Teyl. XXVI. p. 238, 239.

(2) Matth. VI: 25—34.

clarandam (1), five ad fiduciam certissimam efficiendam (2), celebrarunt, multo clarius ad virtutis gravitatem stabiliendam explicuisse et confirmasse Christum eiusque discipulos (3).

Uti autem Christiana doctrina *ampliores* ac *suaviores* de Deo praebuit notiones, ita imprimis *perspicuitate* gaudet insigni, quam frustra in V. F. libris quaesiveris. Christus nimirum qui plus semel se vivam Patris sibi imaginem declaravit (4), adspectabilem hominibus praebuit perfectionum divinarum imaginem; qui enim ante mundum conditum Patri coniunctissimus fuit et divinae consors naturae ac praeterea humanam sibi adiunxit naturam eamque omnis expertem vitiositatis, inter homines degens, ex hominum genere solus non conspiciendas Dei perfectiones propius ad hominum sensus admovere et hominibus quantum hoc liceret adspectabiles reddere potuit (5). Mul-

(1) e. c. Ies. XLIII: 13 sqq.
(2) e. c. Ps. XCI: 1 sqq.
(3) e. c. Matth. X: 19 sqq. Act. XVII: 24. Rom. VIII: 28 sqq. Conf. Beck, Comm. Decret. relig. Christ. p. 370.
(4) Ioh. XII: 45. XIV: 7—11.
(5) Conf. Cl. M. Siegenbeek, in Sermone facto ad 2 Cor. IV: 6.

Multo etiam evidentius in doctrinâ Christianâ enuntiatur locus de Deo, Patre, Filio et Spiritu Sancto, qui si vel in V. F. inveniri iudicetur, *paullo* tamen *obscurius* proponitur (1). „ Quod ex ipso Dei quandam huius mysterii partem patefacientis consilio facile colligitur. Praecipuum enim hoc consilium ad intelligentiam redit doctrinae de liberatione generis humani (2). Huius igitur notitiarum gradus semper comparati fuerint necesse est, ad gradus notitiarum doctrinae liberationis. Unde efficitur, non posse in libris aetatem Christi et Apostolorum antevertentibus tam luculentam huius doctrinae reperiri expositionem ac quidem postea (3)." Accedit, quod quaecunque de doctrinâ salutis vel plane non, vel obscurius patefacta, vel etiam praedicta erant, apertis verbis significata atque in luce collocata sint. Qui enim variis modis adumbratus erat servator sub V. F., idem e coelestibus regionibus in hanc demissus terram, uberius de felicitate omnibus destinatâ gentibus, et de regno Dei exposuit (4), omnes-

(1) Confes. Belg. Art. 9.

(2) Conf. Cl. Muntinghe, Pars. Theol. Christ. Theor. edit. 2ae P. II. § 136.

(3) Conf. Cl. Muntinghe, ibidem § 150.

(4) Conf. Morus, Comment. in Epitom. Theol. IV. C. 2. sect. 2. § 2.

nesque antea de se datas praesignificationes implevit, cui igitur cesserunt, quotquot iam diu exhibitae erant *τυποι*. Hic autem cum legatione sibi a Patre traditâ perfunctus, perpessiones ac mortem ipsam subiisset, humanae naturae praestantia ac felicitatis recuperandae spes quantopere hinc amplificata sint, universi N. F. docet ratio. Etenim, ut argumentum sequar epistolae ad Hebraeos datae, Christiana doctrina magnopere valet ad peccatorum expiationem et augendam animi tranquillitatem (1), quibus haud adeo sufficiebant sacrificia et lustrationes in constitutione Mosaicâ (2), a mortis metu nos liberat, quae Iesu morte est superata (3), nosque immunes reddit a iudicis supremi poenis (4), nobisque persuadet de coelesti ineundâ felicitate (5), quae omnia valde demonstrant praestantiam doctrinae Christianae prae Mosaicâ. „ Quodsi enim munus tradendi doctrinam, quae poenas nuntiat, splendidum fuit, cuius rei documentum fuit splendidus per tempus breve vultus Mosis, quanto illustrius munus sit oportet, quod

(1) Hebr. IX: 11—15. coll. V: 9. VI: 18.
(2) Hebr. IX: 9. coll. X: 1, 4, 11.
(3) Ibid. II: 14, 15.
(4) Ibid. VII: 25. coll. IX: 24.
(5) Ibid. X: 19 sqq.

quod in incolumitate, sive veniâ peccatorum (δικαιοσύνη opposita τῇ διακρίσει) nuntiandâ occupatur et religionem perennem tradit?" (1)

Vitae porro futurae notio, quam supra in libris V. Foederis inveniri defendimus, dilucidior, argumentis firmior et ad popularem cognitionem accommodatior apparuit in doctrinâ Christianâ (2). Christus nimirum φωτίσαι ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν dicitur διὰ τοῦ εὐαγγελίου per doctrinam suam (3), ac omnino cum salutem, quam allaturus erat, futura potissimum tempora spectare doceret, de vitâ post mortem apertius exposuit: et quae vates antiqui de mortuorum resurrectione in vaticinationibus praesertim monuerant modo obscuro, luce clarius a Christo sunt illustrata et confirmata, ipsiusque in vitam reditus pignus nobis est certissimum futuri aliquando nostri in vitam reditus (4); eiusque in coelum ascensio nobis persuadet, et nos, quoad

(1) 2 Cor. III: 5—11. Vid. Doederlein, l. l. Proleg. C. 1. § 4. obs. 5.

(2) Conf. Doederlein, l. l. Lib. II. P. I. C. 2. sect. 2. § 215. et Beckii, Comment. Decret. relig. Christ. p. 845.

(3) 2 Tim. I: 10.

(4) Rom. VIII: 11. 1 Cor. XV: 12, 13. Conf. Muntinghe, Theol. Christ. pars Theor. P. II. C. 5. sect. 1. § 237.

ad per fidem cum Iesu Christo coniuncti sumus, eiusdem aliquando beatitatis consortes fore (1). In universâ igitur Christi doctrinâ, fundamenti instar, prodit persuasio de vitâ futurâ, ut merito testetur Paullus (2), *si vitae tantum huius beneficia exspectamus a Christo, miserrimi omnium iudicamur*, quod sane non ita dicendum de doctrinâ V. F. librorum (3).

Christiana morum doctrina.

Comparatione inter utrumque Foedus institutâ, Christianae doctrinae, etiam quatenus morum

(1) Ioh. XII: 26. XIV: 3.

(2) 1 Cor. XV: 19.

(3) „ *Im alten ist nicht so wie in neuen nur die* „ *hauptsächliche, ja fast einzige absicht auf die Religion gerichtet. In den Alt-Testam. schriften waren und musten seyn noch manche andere absichten,* „ *und vorlaufende umstände, um deren willen mancherley Historien darin musten nothwendig aufgenommen* „ *werden. In diesen Geschichte konnte der natur der* „ *sache gemäss kein licht über die fortdauer nach dem* „ *tode enthalten seyn, weil diesen punkt kein gegen-* „ *stand der äussern sinne und erfahrung ist, und al-* „ *so auch historisch nicht kan vorgetragen werden.*" Sunt verba Koppii, in Opere *die Bibel ein Werk etc.* I. p. 449.

rum praecepta complectitur, palmam esse deferendam, e supra dictis facile patet.

Etenim quo amplior et perfectior sit religionis doctrina, eo quoque praestantiorem esse partem illam, quae de moribus agat, et huic veluti fundamento superstructa sit (1), quisque sentit, sive *officiorum principia et fundamenta*, sive *eorum indolem et copiam*, sive *incitamentorum vim*, sive denique *subsidiorum efficacitatem* spectet. Et quo magis institutio divina ante et post Mosem ad incultum et contumax Israëlitarum ingenium fuit accommodata, eo plura non esse non potuerunt, quae postea a Iesu Christo aliam eamque meliorem acceperint rationem in doctrinâ morali. Videamus igitur, quid de singulis censendum sit.

Officiorum principia quod attinet, in mentem revocasse suffecerit, quae de Deo nobis, Euangelii luce collustratis, magis, quam antea, cognito disputavimus. Quae enim ex amore, quem ei debemus, ducuntur officia maiorem habent vim pro arctiore cum hominibus coniunctione, quâ Deus innotescat. Hinc sequitur, quidquid in

(1) Conf. I. Clarisse vir Cl. in Diss. de Christ. morum doctrina § 5 et 6. in Opp. Societatis Hag. anno 1806.

in Libris V. F. ex amore erga Iehovam desumtum reperiamus, longe tamen hic eminere illam Patefactionem, quâ Deum Optimum Maximum ut Patrem nostrum ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ veneramur. Licet eximia fuerint et continua beneficia, quae in Israëlitas contulit divinae Providentiae cura, nulla tamen fuerunt aequiparanda dono illi, quo Filium suum pro hominibus tradidit Pater coelestis, quem ideo diligimus, quia nos prior dilexit (1).

Praecepta autem, quae Christianis dantur, quanti sint aestimanda, V. T. itidem nos docet egregie.

Ne dicam, in Veteri Codice desiderari nonnulla, quae doctrina Christiana sibi propria habet; multa sunt sub Veteri aeque ac sub Novo Foedere imposita officia sive erga Deum, seu erga nosmet ipsos, seu erga alios exsequenda, e quorum comparatione ita apparet *amplior* officiorum Christianorum *ratio*, ut demonstratione vix ullâ opus esse videatur. Attendamus modo amorem, quem e legibus divinis alter homo alteri debet: quam arctis tenebatur limitibus huius amoris testificatio apud Israëlitas, quippe qui a caeteris disiuncti gentibus eos tantum, qui

(1) 1 Ioh. IV: 19.

qui religionis, quam profitebantur, socii erant, tanquam fratres ac sibi proximos spectabant; Gentium vero discrimine sublato, omnium omnino hominum cuiuscunque aevi et regionis vinculum quasi fraternum prodiit manifesto (1). Nec minori iure hic commemoranda est Christi doctrina, quoad animum submissum laudat perpetuo et praescribit, ita, ut quo propius τῇ ταπεινοφροσύνῃ accedamus, eo magis evadamus idonei regni coelestis cives. Ubinam quaeso in Libris memoratis haec virtus tanti aestimatur, tantopere inculcatur? Profecto solus fuit Dei filius, qui, relicta sede coelesti, in humili sua conditione tam monitis, quam exemplo morum doctrinam hactenus amplificaverit.

Porro *nobiliora* esse officia, quibus fungi iubentur Christianae Ecclesiae socii, eorundem Librorum ope docemur. Ex his enim comperimus, Israëlitis propter eorum immanitatem, ne atrocius quid patrarent, multa a Mose fuisse permissa (2), quae serior aetas prorsus illicita esse,

(1) Hoc imprimis docet Parabola, quam exhibet Lucas in Euang. Cap. X: 30 sqq. Conf. Col. III: 11. Gal. VI: 10. Vid. Limborch, *Vriendelijke Onderhandeling met een' geleerden Jood*, pag. 614.

(2) Vid. Ill. Michaëlis, libro laud. *Mos. Regt.* § 5.

se, solâ ratione iudice, perspicere potuit. Haec igitur vetantur omnino in praeceptis a Christo datis (1); atque hinc apparet praestantia doctrinae Christianae, quae non eousque se accommodavit ad hominum perversitatem.

Restat, ut *momentorum* et *subsidiorum* vim diiudicemus.

Quae antiqua institutio habuit virtutis momenta, laudanda sunt omnino, quippe quae prorsus comparata fuerint ad populi Israëlitici conditionem, et multum valuerint in hominum animos; longe tamen postponenda iis, quibus ornata est postrema Patefactio.

Nimirum, quaecunque e virtutis commodis et utilitate ducuntur incitamenta, meliora fuerint atque efficaciora oportuit, postquam divinus noster Conservator uberius, quam unquam auditum fuerat, de verâ felicitate humanâ exposuit. Cum enim Israëlitae rebus in sensus incurrentibus unice propemodum moverentur, consentaneum erat, ut si quae sive e virtutis neglec-

tu

(1) Matth. XIX. 8, 9. Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

tis orirentur proxima mala, sive ex eiusdem exercitio speranda essent bona, haec iis ob oculos proponerentur perpetuo; infelix vero aut beata conditio post mortem hominibus exspectanda non nisi perraro hunc in finem commemoretur (1). Christiana autem doctrina aliam eamque inversam sequitur rationem. Haud negligit virtutis commoda, hac etiam in vita conspicua, laudare, immo εὐσέβειαν πρὸς πάντα ὠφέλιμον καὶ ἐπαγγελίαν ἔχουσαν ζωῆς τῆς νῦν affirmat (2); at vel sic tamen haud adeo externa ista, verum imprimis animi bona spectat, quae internam hominis conditionem, hoc quoque in rerum statu, felicem reddere possunt. In hoc autem argumentorum genere ad excitandum virtutis studium praecipue adhibetur summae Beatorum in altera vita felicitatis commendatio, quae uti rarissime in V. T. Libris, ita in N. T. saepissime reperitur variis modis proposita. Saepe etiam ad pietatis amorem scelerisque fugam promoven-

(1) Vid. H. Muntinghe vir Cl., in Comment. ad Proverbia Salomonis Cap. IX: 7, 8.

(2) 1 Tim. IV: 8. Conferri quoque possunt alia loca laudata a Reinhardio in Opere, cui titulus est: *Christel. Zedekunde*, e Germ. in Belg. sermonem verso, Tom. VI. § 402. pag. 353. et § 403. pag. 354—362.

da et lugenda depinguntur a Christo poenae ab impiis sumendae, ac dirissimi cruciatus, quos isti post mortem subibunt. Haec autem momenta, si vel ampliore copiâ in Veteri Codice invenirentur, haud tamen tantae fuisse antiquitus efficaciae, quanta iis in Christianâ doctrinâ tribuenda est, nemo non videt, reputans, quae disseruimus de vitâ post mortem futurâ a Christo certiore, quam antea fuerat, redditâ.

Saepe etiam utitur Christiana institutio iis momentis, quae, e virtutis praestantiâ desumta (1), ipsi fere homini discernendum relinquunt, utrum deceat et iustum sit, quidquid praecipiat divina voluntas (2). Quandoquidem vero hoc genus incitamentorum ob incultum hominum ingenium locum habere non potuit sub antiquo Foedere, in eo praestare quoque ulteriorem patefactionem patet egregie.

Postremo, ut alia mittamus, in constitutione Mosaicâ animus Israëlitarum terribilis maiestatis divinae metu commovebatur saepissime, Christiana autem doctrina maxime persuadet divinae benignitatis sensu. Israëlitis veluti servis, Chris-

(1) Confer. de hoc momentorum genere Reinhard, l. l. VI. § 410.

(2) Vid. praesertim Act. IV: 19. 1 Cor. X: 15. et Phil. IV: 8.

Christianis ceu filiis Optimi Maximi Patris dantur mandata; quocirca Paullus Apostolus egregie τῷ πνεύματι δουλείας εἰς φόβον opponit τὸ πνεῦμα υἱοθεσίας (1). Amor Dei Patris et Iesu Christi, qui se in nostram salutem summo tradidit supplicio, laudatur perpetuo, ut mutuus noster amor et grati animi testificatio excitetur (2). Desumuntur, fateor, in antiquo Foedere incitamenta e beneficiis, quibus Deus affecerat gentem sibi sacram: at vero quaenam fuerunt? quod in Decalogi initio petitum e divinâ liberatione a servitute Aegyptiacâ, commemoratur, ac toties utpote maximum et efficacissimum repetitur, ne hoc quidem vi suâ ac nobilitate aequiparandum est favori singulari, quem in Christo manifestavit Deus.

Crescit vero nostra de hac doctrinâ existimatio, si consideremus, quanto insignior sit *auxiliis* sive praestantioribus, iis quae V. F. libri exhibent, seu nunquam ante Iesum auditis, e quibus nominasse suffecerit exemplum Iesu Christi ad imitandum nobis propositum. Eo enim persuasum nobis est, in multis et gravibus, quae nobis imposita sunt, officiis colendis, haud esse desperandum ob humanae naturae de-

(1) Rom. VIII: 15.
(2) Eph. V: 1, 2. Tit. II: 11, 12, 14.

debilitatem. Conservator nostrâ assumtâ naturâ in eodem, quo nos induimur, corpore habitans, iisdem affectibus praeditus, iisdem immo maioribus obiectus peccandi periculis, medios inter homines vixit. Vixit, at nihilominus veram sectatus virtutem ab omni culpâ mansit immunis (1). Hunc autem spectandum esse in eo non ut Dei Filium, sed ut hominem, haud est quod dubitemus (2). Iam vero cum in antiquâ neque ac novâ religionis formâ (3) Dei similitudo quaerenda proponatur hominibus, ut summum, quod iis incumbit officium, magnum profecto a nobis laudatum auxilium desiderabatur antiquitus, quod Christianae debemus doctrinae (4). Probi enim et pii fuerint viri, quos pe-

pe-

(1) Hebr. IV: 15.

(2) Hoc egregie probavit van der Roest vir Vener., *Leerredenen over de genoegens van den Godsdienst*, 1806, p. 539—549. Conf. etiam I. W. Statius Muller, *Verhandeling over de uitbreiding der Christendoms*. In Opp. Societ. Teyl. Tom. XXIII. 1809. p. 114—116.

(3) Matth. V: 43—48. Luc. VI: 36. Eph. V: 1. 1 Petr. I: 15, 16. et vid. antea dicta pag. 45. not. 2.

(4) Conf. Ioh. XV: 12, 13. et multa alia loca, in quibus Christus commendatur, quem imitemur, laudata a Reinhardio, *Christ. Zedeleer*, § 262. p. 400, 401.

perit antiqua aetas, quorum praeclaras imagines V. F. libri exhibent, quid quaeso isti debiles ac delinquentes saepissime, quid valuerunt, respectu Domini nostri, qui palam testari potuit: *quicunque me vidit Patrem etiam vidit* (1), et quem veneramur ut imaginem Dei ἀοράτου? (2). Quae porro inter huius disciplinae *auxilia* sunt recensenda: rituum a Iesu institutorum, sacrae lavationis et coenae celebratio; preces, quas Deo patri nomine Iesu Christi dicimus, quarumque formulam, quibuscunque accommodatam hominibus, conservatam habemus; ipsum denique Spiritus Sancti auxilium nobis promissum et datum, eiusmodi sunt, ut sive suâ simplicitate, sive ratione ad internam singulorum hominum conditionem accommodatâ prae omnibus, quotquot V. F. libri tradunt, sint aestimanda, quod vel ex collatione ipsorum rituum mox apparebit.

Atque his animadversis eum tribuimus usum V. T., quod nos magni aestimare doceat institutionem eam posteriorem, quae omnium antiquis divinitus datarum patefactionum efficacissima sit ad purissimam, cuius homo capax sit, virtutem docendam, commendandam et persuadendam.

Chris-

(1) Ioh. XIV: 9.
(2) Col. I: 15.

Christianae doctrinae universitas.

Addatur vero supra dictis *universitatis* laus, quae soli competit Christianae doctrinae, longe adeo post se relinquenti *particularismum*, qui ita dicitur, Iudaicum.

Ne probemus, sapiens fuisse Dei consilium in seiungendo populo Israëlitico, hic animadvertere sufficiat, huic conditioni separatae, accommodata fuisse omnia instituta, et multa quoque doctrinae capita: quo magis igitur omnia praecepta huic populo convenerint; quo magis id spectarint, ut Israëlitae a ceteris gentibus seiuncti manerent, eo minus apta fuisse, quae ulterius ad ceteros populos extenderentur; immo ad Palaestinae conditionem ita fuisse comparata, ut ad alias regiones transferri aegre (1) possent. Gentium vero discrimine sublato, antiqua Dei institutio, quae per tot secula ad gentis Israëliticae ingenium et conditionem apta fuerat, eam subiit formae mutationem, ut ad omnium, qualescunque in terrarum orbe sint, gentium ingenium et indolem accommo-

(1) Hoc probavit Michaëlis, in Opere suo Mos. regt passim: addatur eiusdem Comment. in Societ. reg. scient. Goetting. praelect. IX et X.

modaretur. Eo enim consilio, quod a primis iam temporibus spectaverat divina benignitas, Conservator noster coelitus demissus doctoris et praeceptoris munere functus est, ut, quâ olim Israëlitica gens sola fuerat collustrata luce, ea splendidiore etiam modo ad omnes dispergeretur regiones: ipse adeo *lux mundi*, *lux quae in mundo orta omnes collustrat homines* vocatus (1). Illiùs igitur religionis ab antiquis vatibus annunciatae, cui tandem universum genus humanum addiceretur, auctor exstitit Iesus Christus. Hic doctrinam, quam tradebat, ad omnes propagandam gentes iussit (2), et sibi a patre suo eam in omnes homines potestatem datam testatus est (3), suisque Apostolis mandatum iniunxit, ut ubivis praedicarent euangelium (4) promisitque, eos ad extremos orbis terrarum fines ipsum praedicaturos esse (5), quibus etiam convenerunt, quae deinceps docuerunt eius Apo-

(1) Ioh. I. 4, 5, 7, 8, 9, III: 19. alibi.
(2) Marc. XIII: 10.
(3) Ioh. XVII: 2.
(4) Marc XVI: 15. Matth. XXVIII: 19.
(5) Act. I: 8. Conf. D. F. Volkmar Reinhard, *Proeve over het plan, het welk de stichter des Christendoms tot heil der wereld ontwierp*, Amst. 1806. p. 39, 40.

Apostoli (1). Huic autem proposito peragendo, quod uberius exposuit et demonstravit Reinhardius (2), quantopere apta sit doctrina Christiana, ipsius indoles luculenter probat. Quae enim *moralis* est religionis doctrina atque adeo naturae humanae universe conveniens, quamdiu *moralitatis* capaces maneant homines; quae *perspicuitate* ita eminet, ut ab omnibus, ratione praeditis, teneri possit, tam quod ad argumentum, quam quod ad formam; quae denique est πνευματικὴ internamque spectat hominis naturam, merito dicenda est omnibus hominibus omnibusque temporibus convenire (3). Accedit, quod nihil sanciat felicitati hominum, ubicunque degant, adversans, nihil praecipiat aut vetet cum officiis civilibus certans; sub diversis hinc imperii formis apta semper, cuius praeceptis obediatur; nec tantum apta verum et necessaria societatis saluti, cum optimos Christianos optimos reipublicae cives habendos censeamus, et temerarias iudicemus eorum calumnias, qui amicitiam, patriae libertatisque amorem et fortitudinem haud satis praecipi et com-

(1) 1 Cor. XV: 24, 25. Eph. I: 9, 10. Phil. II: 6—11. 1 Tim. II: 4.

(2) Libro laud.

(3) Conf. Reinhard, l. l. p. 315—343.

commendari in nostrâ doctrinâ censent (1). Cernitur denique universum eius consilium in eo, ut omnes quicunque homines quam maxime secum invicem iungantur, unamque quasi familiam constituant, hinc Deus omnium describitur Pater, omnium Dominus Iesus Christus: hinc animus religionis causâ infensus vetatur, commendatur amor erga omnes, huiusque amoris veluti exemplum in Deo conspiciendum praebetur, qui omnes eodem amore complexus est homines cuiuscunque gentis et conditionis: hinc singularis erga unum quemdam populum amoris ne species quidem remanet, qui tamen a Mosaicâ constitutione amoveri prorsus non potuit (2).

Praeterea caerimoniae ritusque externi, qui inter alia magnam spectabant Israëlitarum a ceteris gentibus seiunctionem, cesserunt baptismi et sacrae coenae celebrationi, quâ certiores fimus, nos omnes unius familiae esse fratres, uni Domino addictos, unumque efficientes corpus. Est sane collatio horum rituum, quae religionis Christianae *universitatem* probet egregie.

(1) Refutavit has sententias I. W. Statius Muller, Lib. laud.

(2) Vid. Muntinghe, *Gesch. der Menschh.* IX. p. 239.

gie. Quod enim institutum erat Paschatis festum, in memoriam liberati populi, eo minus idoneum fuit, ut ab omnibus celebraretur gentibus, quo magis unius cuiusdam populi indicaret studium; circumcisio autem, doloris et cruciatus plena, non omnibus regionibus aeque accommodata et utilis est dicenda, atque a maribus tantum suscipi potest (1). Salutari igitur Dei consilio, omnes homines spectanti, multo magis respondent, quas instituit Dominus noster, caerimoniae. Hae enim, cum fidei morumque doctrinâ quam maxime coniunctae (2), nobili suâ simplicitate et significatione insignes, omni tempore, quâcunque in regione, facile possunt administrari. *Vinum*, quod in sacrae coenae celebratione adhibetur, ubique acquiri potest, quod si vel alicubi desideretur, nihil tamen obstat, quominus haec coena apparetur (3): neque etiam facile deërit panis et aqua. Abest denique in baptismo vehemens iste dolor, quem circumcisi subeunt, omnesque,

(1) Conf. W. A. van Hengel, *Betoog dat de Doop en het Avondmaal, naar het oogmerk van Jezus instelling door alle tijden dezer wereld moeten voortduren.* In Opp. Soc. Hag. 1806. p. 158.

(2) van Hengel, l. l. p. 148.

(3) Conf. I. W. Statius Muller, l. l. p. 71.

quae, nullo sexus habito discrimine, hoc ritu initiantur et Deo dicantur (1).

Quae huc usque de Christianae doctrinae indole et de eius ritibus protulimus, satis mihi probare videntur, illam esse eiusmodi, ut omnes eam amplecti possint homines, et ut ad omnes pertineat; cui conditioni accommodatum etiam fuit laudatum Christi exemplum. Hoc enim adeo „ est *universale*, ut nulla cogitari possit „ vitae conditio, quâ illud ad imitandum nobis „ proponere non possimus" (2).

Restat vero, ut paucis solvamus, quae moventur, dubitationes contra hanc nostram de religionis Christianae praestantiâ sententiam. Dissentientes enim hac in caussâ non desunt, quorum nonnulli (3), ne aptam quidem censent institutionem Christi universo generi humano, saltem religioni naturali inferiorem; quae tamen sententia quantopere a vero sit aliena, et supra dic-

(1) Conf. porro de hoc argumento Frommanni, Commentatio de religione Christianâ omni climati accommodatâ, in eius opusculis Philol. et Hist. Argum. Cob. 1779.

(2) Conf. Muntinghe, Theol. Chr. l. l. § 233.

(3) Inter eos recensendus est auctor fragm. Guelferb.

dicta ostendunt et uberius probarunt alii (1). Montesquivii autem observationem (2), quâ Muhammedanae religionis conditio prae Christianâ amplior, tribuenda censetur legibus de Polygamiâ, quae a Christo vetita in Muhammedicâ permittitur, nihil in nostram sententiam efficere, satis probasse iudico Rosenmullerum (3). Alii vero, cum maximam etiamnunc orbis terrarum partem Euangelii lucem desiderare observent, et tot secula post Conservatoris vitam praeteriisse reputent, quibus facile quaquaversum extendi potuisse religionem Christianam opinantur, magnum hinc pro suâ de hac religione, non omnibus aptâ, sententiâ invenisse sibi videntur praesidium. *Hos autem in eo errare naturalis religionis considera*tio docet, quippe quae aequo iure dicenda foret omnibus mortalibus haud apta, cum nondum quaquaversum sit divulgata (4). Insuper vero, haud

(1) Praeter Frommannum, l. l. Conf. Trecho (*kleine Versuche im denken und empfinden*) f. 156 sqq.

(2) *l'Esprit des Loix*, XVI. et XXIV.

(3) In libro *Trapswijze voortgang* l. l. p. 267—269.

(4) Conf. R. Feithii, Diatribe: *over de verbreiding der Evangelieleer over den aardbodem*, Amst, 1809. p. 14.

haud alio nisi lento modo divinum consilium attingi potuisse dicendum est, quod etiam praevidens Dominus noster saepissime annuntiavit (1), certamque nobis post antiquorum vatum praedictiones (2) spem dedit, fore ut tandem aliquando per omnes terrae partes, omnes ad homines, propagetur religio (3) ab ipso instituta.

Quae cum ita sint, haud contemnendus est usus V. Foederis librorum, quibus antiqua Dei institutio genti tantum Israëliticae apta continetur, ad aestimandam doctrinam Christianam, quae omnium est populorum et a cuius beneficiis nulla gens excluditur.

Chris-

(1) V. c. Marc. IV: 26–29.

(2) E multis, quae hic afferri possent, locis laudare sufficiat Ies. II: 1—4. XI: 6—10. XLV: 22—24. coll. Ioh. V: 23. et Phil. II: 10, 11. Zach. XIV: 1 sqq. Ps. XXII: 28 sqq. Conf. Feith, l. l, p. 20—28. Addatur Statius Muller, l. l. p. 455—515. qui et alia laudat loca, eo tamen consilio, ut Euangelii annuntiationem *gentibus* tradendam probet a vatibus fuisse praedictam, haud vero ad omnes omnino homines tandem extendendam.

(3) Conf. Matth. XIII: 31, 32, 33. et Feith, l. l. p. 197 et 198. not. 100.

Christianae doctrinae perpetuitas.

Universitati vero, quam supra spectavimus, adiungenda est *perennitas*, quae facit, ut haec doctrina nunquam permutetur cum alia salutis via, nec ita loco suo moveatur, quemadmodum antiqua illa Veteris Foederis, verum maneat felicitatis norma ad ultima usque tempora.

Quam cognoscendam praebet V. F. constitutionem Mosaicam, ea ex Dei consilio ad minus confirmatum hominum ingenium comparata cum esset, non potuit non aliquando dissolvi atque illi cedere institutioni, cuius praeparatio erat dicenda. Vatum hinc oracula eam tandem esse destruendam et meliori religionis formae cessuram esse annuntiaverant (1): atque in eo praestantiam novae huius formae laudantes habemus N. F. Scriptores (2). Christianam autem doctrinam eandem semper manere usque ad orbis huius finem, saepe testati sunt Christus et Apostoli, neminique licere hanc mutare aut perfectiorem reddere docuerunt (3). Quamobrem non audiendi

(1) Ierem. III: 16. Dan. IX: 24—27. Conf. G. Less, *Bewijs der waarheid van den Christ. Godsd.* 1771. p. 569.

(2) 2 Cor. III: 7—11. Hebr. VII: 15—25.

(3) Matth. XIII: 39—43. XXVIII: 18—20. 1 Cor. XI:

endi sunt qui Lessingium et Tellerum secuti Christianam doctrinam magis magisque perficiendam esse opinentur, et accommodandam ad huius aevi conditionem et ad progressus, quos in philosophia iam fecerint homines. Primum enim demonstrandum foret, quonam sacrarum literarum fundamento beatior exspectatio nitatur, deinde probandum, cum haud sine gravi consilio Deus novam formam inducere censendus sit, felicitatem generis humani non posse amplius his institutis contineri, sed maiorem vel notitiarum amplitudinem vel disciplinae liberalitatem, quam praestat religio Christiana, requirere. Falsa insuper et temeraria est nonnullorum sententia, quae doctrinam Christianam omni utilitate facit carentem, simulatque ad adultam venerit aetatem genus humanum, atque adeo eo tantum consilio traditam, ut ratio hominum emendaretur et magis magisque ad perfectionis culmen eveheretur. Continet multo magis omnia hominibus scitu necessaria ad vitam bene beateque agendam, quantum per conditionem hanc terrestrem liceat, eosdemque ad meliorem vitam praeparandos, ut adeo nec nova nobis pa-

XI: 26. XV: 24—28. 2 Cor. III: 11. Gal. I: 8, 9. 1 Tim. VI: 3—5. Hebr. XIII: 8.

patefactione neque incertis hominum subsidiis opus sit (1).

Abrogata igitur constitutione Mosaica, praestantiorem merito dicimus illam, quae, omnibus temporibus accommodata, *perennis* simul est habenda. Eadem autem laus ritibus est danda, quos ad fidem confirmandam et sanctitatem promovendam instituit Conservator noster. Quae enim antiquitus instituta fuere, circumcisio et Paschatis festum, obsoleta erant ducenda; simulatque alia inducta fuerat religionis forma, cui nequaquam conveniebant, quapropter Apostoli omnem iis denegarunt utilitatem (2). Sacra autem lavatio et coena semper administrabuntur, et cum Christiana religione coniunctissima *manebunt*; neque *unquam* genus humanum ad eum *cultus* gradum perveniet, ut eiusmodi symbolis carere possint Ecclesiae Christianae socii (3).

Mo-

(1) Conf. Cl. I. van Voorst, *in aanspraak over eenige Grondstellingen enz.* in Opp. Soc. Hag. 1811. p. 40—52. et Censor, in Opere menstruo *Bijdragen tot de Beoefening en Geschiedenis der Godgel. Wetenschappen*, 1818. VI. D. 1e Stuk p. 28.

(2) Act. XV. XXI: 21. Gal. V: 2—4.

(3) Hoc probavit Cl. van Hengel, in laud. Diatribe Soc. Hag. pag. 109—111.

Modus, quo doctrina Christiana est patefacta.

Nisi sacer Veteris Foederis Codex per tot saecula conservatus, in usum Christianorum adhiberi posset, haud cognitae nobis essent variae rationes, quas in voluntate suâ patefaciendâ sequi solet divina benignitas. Cum vero nostris in manibus etiam nunc versetur hic Codex, contemplari licet modum, quo antiquitus data fuit institutio divina: hunc igitur conferamus cum simili, quâ doctrina Christiana patefacta est, ratione, ut hinc cernamus, qualis sit librorum laudatorum usus in eâ aestimandâ.

Quae antiquae patefactioni accesserunt signa, sive coelitus missa, sive a Mose vatibusque edita, satis superque divinam eius originem et auctoritatem probarunt (1): horum tamen comparatione institutâ cum iis, quae religioni Christianae sunt propria, apparet manifesto, quanta praestantia sit doctrinae, cuius auctorem agnoscimus Dominum nostrum.

Fatemur, illustria fuisse divinaeque maiestatis plena, quaecumque variis temporibus ac praecipue in legis promulgatione edita fuerunt signa mo-

(1) Vid. quae supra disputavimus, Part. I. Sect. 2. § 5.

modo magnificentissimo et ad gravissima Dei consilia accommodato (1). Eo enim tempore, quo Deus Israëlitarum tutelam ac regimen solenniter quasi *suscepit* (2), *nihil* validius et efficacius animos movere, terrorem iis incutere omninoque persuadere potuit de divinâ institutionis Mosaicae auctoritate, quàm magnifica illa apparitio divina in monte Simaïtico, ad cuius radices omnes convenerant Israëlitae. Fatemur, Israëlitas, ad Deos peregrinos colendos valde propensos et rebus sensuum ope percipiendis maxime movendos, optime luculentis et gravissimis his signis ad legum obedientiam obstringendos fuisse. Fatemur denique, quotquot Moses, uti deinde ceteri legati, divina ediderunt *legationis suae testimonia, illustria saepe* et ad persuadendum validissima fuisse; nihilominus vero praestantiora iudicamus omnia, quibus auctoritatem Christi tanquam doctoris divini probatam habemus.

Primum enim, qui se legatum divinum dixit (3), Deo dictis factisque placentem (4), cui uni aus-

(1) Exod. XIX. XX.
(2) Exod XIX: 5, 6. Deut. V: 2, 3, 27—29.
(3) Ioh. VIII: 28.
(4) Ibid. VIII: 29.

auscultandum esset et obtemperandum (1), ac cuius arctissima esset cum Patre coelesti coniunctio, is divinae confessionis et approbationis signis, coelitus demissis, suum confirmatum vidit testimonium (2), eodemque consilio angeli divinitus sunt missi, sive ad ipsum Conservatorem, sive ad alios illustrandi eius caussâ, quales fuere nuncii ortus eius, item reditus in vitam et adscensus in coelum. Haec omnia eiusmodi fuere, ut in uno eodemque legato divino sub V. Foedere nunquam locum obtinuerint: quid? quod pleraque inaudita huc usque essent dicenda.

At vero miraculorum, quae Dominus noster edidit, indolem attendamus. Haec non tantum multiplici fuere varietate, sed etiam ad depingendum munus suum salutare valde apta, et effectu semper fere benefico, atque adeo anteponenda permultis eorum, quae in V. F. commemorantur.

Mosem caeterosque vates si spectes, continue videbis, plerumque iis, antequam consuetâ ratione legationem suam divinam probare possent, Dei mandatum fuisse exspectandum (3). Chris-

(1) Matth. XXIII: 10.

(2) Matth. III: 16, 17. XVII: 1—5. Ioh. XII: 28.

(3) Conferri merentur quae de hoc argumento disseruit Cl. I. H. van der Palm, in Oratione Eccles.

Christus contra, cuius vis mirifica circa omnes res; ne mari quidem, ventis, daemonibus exceptis, versabatur, nutu suo, nullâque saepe emissâ voce stupenda edidit; immo divinae, quâ pollebat, facultatis documenta, iis etiam in locis, a quibus erat semotus, ostendit (1), et similem discipulis suis concessit potestatem (2), qui eâ magistri auctoritate feliciter usi sunt, testante historiâ sacrâ (3).

Accedit, quod Dominus noster, qui se doctorem divinitus missum Deique filium dixerat, huiusque rei caussâ ad crucem damnatus, Deo se commendans, morte placidâ suum obsignaverat testimonium, tertio a morte die in vitam redierit, uti ipse saepe annuntiaverat, terrâ tremen-

clef. ad Luc. VII: 11—16. *Eerste zestal Leerred.* pag. 108, 109.

(1) Matth. VII; 6 sqq. Ioh. IV: 49 sqq.

(2) Matth. X: 8. coll. Luc. X: 17. Conf. Doederlein., l. l. Proleg. C. II. § 14.

(3) Videatur, qui uberius de miraculorum a Christo editorum praestantiâ egit van Limborch, l. l. pag. 81. 315—322. 354. Ne autem ulterius, quam diatribes nostrae finant fines, pergamus, satis erit hic annotasse, miraculorum Christi praestantiam, prae quibuscunque ab Elia et Elisa editis, nuperrime descripsisse Venerandum Muntendam, in commentatione praemio ornatâ a Societ. Hag.

niente legatisque coelestibus missis, qui ei ministrarent. Hinc fidem sibi et auctoritatem conciliavit, ita ut rata sint ac firma quaecunque dixit, praesignificavit et promisit, quo argumento saepe deinceps usi fuerunt Apostoli in propagandâ doctrinâ Christianâ (1). Denique, Christus, quadragesimo a reditu in vitam die, in coelum migravit, relictumque antea locum honorificum et beatam conditionem recuperavit, unde, decimo post discessum die, Spiritum Sanctum antea promissum effudit, donisque mirificis eos instruxit, quibus docendi provinciam demandaverat; quo facto nova religionis forma solenni ritu promulgata et in veteris locum substituta fuit (2).

Licet igitur ab initiis nostrae religionis abfuerit terribilis pompa, quâ Sinaïticae legislationis auctoritas commendabatur populo rudiori; haud tamen modus, quo instituta est, inferior habeatur: longe enim diversa ratio novae religionis diversam eius commendandae methodum, persuasionis vim potius, quam minarum terrores requirebat; neque praeparatis Iudaeorum animis ad divinam Christianae disciplinae originem intel-

(1) 1 Cor. XV: 1—4, 14—19. Rom. I: 3, 4.
(2) Act. II.

telligendam admodum opus erat solemniori significatione (1).

Verum, sacrorum V. F. Librorum auxilio, opportunitas quoque datur egregia, diversas comparandi conditiones, in quibus tum Moses, tum Christus et Apostoli versati fuere. Quae si conferantur, novum datur pro aestimandâ doctrinâ Christianâ argumentum; hinc enim certum fit, Christo eiusque legatis plures maioresque quam antiquae *oeconomiae* conditori fuisse difficultates, quae superandae essent in persuadendo hominibus de legatione suâ divinâ. Nimirum referunt libri V. Foederis, Mosem in Pharaonis Aegyptiorum regis aulâ educatum fuisse, unde merito coniicimus variis eum instructum fuisse doctrinis; magnum deinceps apud populares suos attigisse honoris gradum, summâque valuisse auctoritate, et universam, cui praeesset gentem, ob salutem iis recuperatam sibi quam maxime devinxisse. Longe vero aliud praebet spectaculum Christi eiusque discipulorum vita: in inferiore plerumque conditione degentes, nec no-

(1) Vid. I. A. Noesselt Prolusio, quâ demonstratur, Deum auctoritatem divinam religionis Chr. confirmasse signis maioribus legislatione Sinaiticâ, Hal. 1773. et auctores laudati a Beckio, in Comm. laud. p. 72. n. 1.

nobilitate neque etiam doctrinae copia se valde commendare potuerunt, et ob doctrinam, quam tradebant Iudaeorum exspectationi oppositam, plebis aeque atque optimatum invidiam sibi contraxerunt, ita ut capite damnari crudelissimam mortem subirent. Haec, et alia his similia, vel acu tetigisse sufficiat ad probandum, maiorem persuadendi vim iure tribui rationibus, quibus divina doctrinae Christianae probetur auctoritas, quam iis, quae in antiqua institutione erant conspicuae, multoque facilius in dubium vocari posse argumenta, quibus divina institutionis Mosaicae origo probetur, quam quae pro nostrae religionis auctoritate afferuntur summo iure.

Forsitan e Iesu fatis, cum sua, tum suorum, tum doctrinae suae, tum denique reipublicae Iudaicae, clare et determinate praedicente simili ratione probare possemus, magnum esse usum librorum V. Foederis in aestimando, quo Christiana doctrina patefacta est, modo (1); potius tamen hic subsistendum putavi et transgrediendum ad gravissimum, quod tertio loco tractandum est argumentum, quo eximius, quem praebent laudati libri in *tuenda doctrina Christiana*, apparebit usus.

(1) Conf. Limborch, ibid. pag. 88—90.

SEC-

SECTIO TERTIA.

USUS LIBRORUM VETERIS FOEDERIS IN DOCTRINA CHRISTIANA TUENDA.

---

§ I.

Vinculum, quod inter Novum et Vetus Foedus intercedit, ope horum Librorum cognoscendum.

Argumentorum, quibus doctrinae Christianae veritas et origo divina probantur, haud minimum profecto est illud, quod ducitur e vinculo, priores inter patefactiones, et postremam omnium Christianam animadvertendo. Quod ut cognoscatur, sacra V. T. requiri monimenta, omni caret dubio. Primum igitur videamus universe, quaenam sit *huius vinculi ratio*, dein vero imprimis attendamus *typos* et *vaticinationes V. T.*, quibus illud egregie appareat.

Licet religio Christiana quoad formam multis nominibus veteri istâ ante Christum fuerit praestan-

ſtantior, quemadmodum praecedente ſectione probasſe nobis videmur, una tamen et eadem, ſi res ſumma conſideretur, doctrina de ſalute generis humani ante et post Christum fuit. Etenim primum et praecipuum in V. F. libris caput verſatur in eo, ut doceatur unum esſe Deum, omnium rerum creatorem et gubernatorem. Univerſum hominum genus peccato infectum deſcribunt (1): peccata autem indignationis divinae et cuiuscunque miſeriae fontes esſe et causſas affirmant: quod testabantur diluvium, Sodomae vicinarumque civitatum interitus, et Israëlitarum clades variae (2): Deum vero docent non delectari poenâ peccantium, ſed eorum crimina condonare velle (3), et, quamvis ſummam hoc modo et immeritam hominibus exhibeat benevolentiam (4), ſanctisſimum ſimul et iustisſimum esſe; atque adeo hominem, ut veniae peccatorum favorisque divini particeps fiat, oportere, ut non modo benignitati divinae eam acceptam referat (5), verum etiam Dei mandatis ſancte obſervandis operam det perpetuo (6).

At-

(1) Gen. VIII: 21.
(2) Pſ. XXXII. LI. caet.
(3) Pſ. LXXXVI: 5. CIII: 3. Ieſ. LV: 7 ſqq.
(4) Pſ. CIII: 10. 12. caet.
(5) Pſ. LXXXVI: 5. caet.
(6) Ieſ. LV: 7. Ezech. XVIII: 32.

Atque haec sunt semina quasi doctrinae de salute generis humani per Iesum Christum reparandâ: haud mirum igitur, omnia etiam, quae Deus instituit antiquitus, ut consilium suum in restituendo genere humano attingeret, mirifice cohaesisse cum iis, quae spectanda praebuerunt Christi adventus, fata et res gestae. Hinc, quod non tantum *inter doctrinae capita*, verum et *inter universam veteris et novae constitutionis formam* insigne animadvertamus vinculum.

Patefactionis nimirum historia certiores nos reddit, Deum semper voluisse homines educare et instituere legatis divinitus missis. Horum eximius erat certe Christus, quem ut indicaret Iohannes Baptista munere suo functus erat. Huic autem praeiverant vates divi variis aetatibus sub V. F. viventes, quorum primus dicendus est Moses, subsequentibus viam sternens; et quaecunque hic docuit atque egit, patefactionibus nitebantur, quas acceperant Patriarchae. Quae omnia nobis persuadent quam maxime de admirabili nexu, quo sibi invicem conveniant institutiones, quas memorant V. F. libri et omnium postrema Christiana (1).

Diligens porro universae gentis Israëliticae, a

(1) Vid. Cl. Muntinghe, *Gesch. der Menschh.* X. pag. 66. 67. not. 117.

a Deo peculiariter ductae et institutae, contemplatio eiusdem nexus praebet testimonia evidentia. Quos enim variis temporibus exstitisse tradunt Libri Sacri magnos et eximios gentis defensores et liberatores, egregios doctores et vates, sacerdotes denique et reges praeclaros ac fortes, hi semper multa relinquunt desideranda, et exspectandum praebent Conservatorem adhuc maiorem, in quo omnes, quibus singuli gavisi fuerunt, virtutes coniunctae cernantur, ita ut ille demum idoneus fiat Israëlitis ad diu promissam salutem ducendis. Mira hinc quaedam apparet convenientia argumenti librorum V. T. cum doctrinâ Christianâ, quam uberius indicatam videas a Hessio (1). Praeeunte hoc viro doctissimo, divinas patefactiones tam arcto connecti vinculo perhibemus, ut V. F. argumentum non nisi ulterioris institutionis luce, quam Christo debemus, rite intelligi possit (2).

At vero, quale ex his omnibus ducendum est argumentum pro doctrinâ Christianâ tuendâ? Singulare quoddam, verum et gravissimum, cuius virtutem iam dicenda probabunt. Nimirum post ea, quae disputavimus supra, persua-

sum

(1) Conf. Hess, *Leer, Daden en Lotgevallen van onzen Heer*, II. p. 229—232.

(2) l. l. II. p. 288, 289.

sum nobis est de institutionis antiquae in V. T. traditae origine divina: Christianam vero probavimus antiquae illius consummationem esse, atque adeo ampliorem et forma perfectiorem. Si igitur illa antiquitus iam Deo gavisa fuerit auctore, haec autem mirifice cum eo conspiret, omni caret dubio, divinam auctoritatem eo magis Christianae doctrinae esse tribuendam, quo priori institutione amplior et consummatior sit dicenda.

§ II.

Typi V. T. in tuenda doctrina Christiana adhibendi.

Verum enimvero, cum praecipuum doctrinae Christianae consilium in eo cernatur, ut genus humanum salutem recuperet, fide data Iesu Christo, Conservatori nostro; age videamus, quid laudatum N. et V. Foederis vinculum praestet in eo sive tectius et obscurius, sive evidentius praesignificando, et quid propterea polleant libri V. F. *ad tuendam doctrinam Christianam.*

Atque hic primum damus locum *typis* V. F., quos cum constituat similitudo quaedam duarum rerum personarumve, quarum altera alterius imaginem continere videatur, eos in multis fuisse sive hominibus, sive ritibus in constitutione

Mo-

Mosaicâ praescriptis, censemus omnino. Multorum enim hominum multarumque rerum in V. F. fit commemoratio, quorum similitudinem a Iesu et Apostolis in rebus N. Foederis indicatam habemus. Nec mirum: sapientissima enim haec erat divina agendi ratio, quâ Deus ad Israëlitarum, qui rebus externis vehementius et propemodum unice movebantur, se accommodaret ingenium, atque adeo res a sensibus nimis remotas imagine quâdam aliarum rerum in sensus incurrentium iis proponeret.

Cum igitur promissus esset Israëlitis vates Mosi similis (1), sacerdos secundum ordinem Melchisedeci (2), rex denique e familiâ Davidis, res Israëlitarum collapsas restituturus (3), nemo non paullo prudentior in vatibus, sacerdotibus et regibus Israëliticis videre potest imaginem promissi illius Conservatoris.

Quod autem in *typis* his, qui *personales* dicuntur, adumbratum videmus, magis etiam in *realibus* elucet, cuius habemus luculentissimum testem Paullum (4), docentem legibus, caeri-

mo-

(1) Deut. XVIII: 18.
(2) Ps. CX: 4.
(3) 2 Sam. VII: 12.
(4) Ep. ad Hebr. IX: 8. coll. VIII: 5 sqq. IX: 24. X: 1.

moniis et sacrificiis, a Mose institutis, spem fuisse factam legum et rerum sacrarum meliorum, imprimis sacrificii illius, quo Iesus Christus hominum peccata semel esset expiaturus. Huc peculiariter pertinent *ritus lustrales*, quorum haec omnino erat indoles symbolica, ut peccati foeditatem, quae tollenda esset, oculis quasi subiicerent; atque universe piacularium sacrificiorum, ut et plerorumque, quae a summo *Pontifice* peragenda erant solenni expiationis die, ea erat ratio, ut in iis, quotquot paullo intelligentiores essent ex Israëlitis, facile animadverterent, homini sonti et opus esse morum emendatione et peccatorum veniâ, *licet* non nisi umbram conspicerent harum ipsarum *rerum*, quae *demum* per *Christum doctorem* hominumque servatorem in plenam lucem evocatae (1) fuerunt. Mirum igitur non videatur, typicam hanc V. F. rationem propositam a nobis esse, ut probaremus, multum conducere huius Foederis libros ad tuendam doctrinam Christianam. In istâ enim Veteris et Novae, ceteroquin suâ formâ sibi dissimillimae, religionis similitudine eundem Deum agnoscimus, utriusque auctorem, qui hominis per peccatum mi-

(1) Vid. Cl. Muntinghe, *Gesch. der Menschh.* IV. pag. 298—304.

miseri liberationem et instaurationem nonnullis ritibus, in peculiarem Israëlitarum usum praescriptis, adumbraverit, et per Iesum Christum revera ad effectum perduxerit.

Sunt nihilominus multi *theologiae typicae* adversarii, qui statuant omnem *typorum* vim et intelligentiam ignorasse prorsus eos, quibus primum scripti essent (1), quâ de re quominus nostram uberius exponamus sententiam, vetant termini, quibus haec disputatio circumscribenda est. Quidquid vero eâ de caussâ sit statuendum, haud tamen exin sequitur, omne illis denegandum esse pretium. Audio equidem, nobis reponi: „ quod si remotioribus eos esse destinatos temporibus obiicias; cave, ne obliviscaris, in tantâ veritatum per Iesum Christum patefactarum luce nos non egere typorum umbrâ" (2): sed dubito vehementer, an evidens hoc sit argumentum ad probandum, nihil esse, quod commendare possit istos typos. Si enim sumas modo, e locis N. F., in quibus cultus Le-

(1) Vid. Ierusalem, l. l. III. p. 434—436. et Hufnagel, Diss. de Psalmis prophetias Messianas continentibus in Comm. Theol. editâ a Velthusenio, Kuinoelio et Rupertio, III. pag. 101.

(2) Sunt verba Hufnagelii, in Diss. laud.

Leviticus ad Messiam et novam religionem accommodatur, effici posse, Deum hoc quoque consilio Israëlitis praescripsisse quosdam ritus, ut Apostoli, demonstrando similitudinem, quae inter Mosaicam religionem atque Christianam intercederet, Iudaeos proclives redderent ad cultum Dei novum, atque ab eorum moribus alienum, recipiendum; universum, quod ex iis petendum censemus argumentum, valet quam maxime. Nobis enim hinc etiam fit persuasum de constitutionis et antiquae et novae auctore eodem (2).

Sed suadet et virium nostrarum tenuitas, et rerum, quae etiamnunc pertractandae restant, gravitas, ut ubberiorem laudatae *typologiae* defensionem mittamus. Transeundum igitur est ad gravissimum de *vaticinationibus* locum, quarum vim in tuendâ doctrinâ Christianâ indicare tentabimus § III; quo facto, ipsarum auctoritatem, non nisi V. F. libris adhibitis, defendi posse probabimus § IV.

(1) Vid. Morus, in Praef. Versioni Ep. ad Hebraeos praemissâ p. 9.

(2) Conf. Koppe, *de Bijbel enz.* l. l. p. 227 seq.

§ III.

§ III.

Vaticinationes V. T. aptae ad tuendam doctrinam Christianam.

Imprimis sunt vatum divorum praedictiones in V. F. libris conservatae, quae ostendant, quantus sit horum usus in tuendâ doctrinâ Christianâ. Primum igitur rationem contemplemur, quâ Christus et Apostoli pro caussâ suâ defendendâ vaticinationes V. T. adhibuerint, dein praecipuum earum argumentum breviter apponamus, ut hinc pretium cognoscamus, quo a Christianis sunt habendae.

Multiplicem esse utilitatem V. T. Conservator eiusque legati satis docuerunt, quemadmodum vidimus antea (1). Praesertim vero ad huius auctoritatem provocarunt, quotiescunque dicta sua vel probare, vel affirmare vellent, quâ in re ita versari solebant, ut praecipuas V. F. vaticinationes in Christo eventu comprobatas demonstrarent. Atque eiusmodi continua fuit institutio Domini nostri, qui cum multâ a vatibus annunciata exitu etiamnum carerent, discipulis suis ea in memoriam revocavit (2), iis-

(1) Part. II. praemonenda, pag. 53 sqq.
(2) Luc. XVIII: 31.

iisdemque deinceps, cum pleraque hac in vitâ e divino consilio iam egisset et passus esset, exposuit ac illustravit Prophetarum scripta, ut doceret, omnia, quae vidissent secundum eorum praedictiones accidisse (1). Qui autem ita ab optimo magistro instituti fuerant, quid mirum, si eandem in docendo secuti sint viam (2)? Hos ideo libros omnibus commendarunt Apostoli, ut fides in Christo eo firmius stabiliretur.

Quantum vero ex his vaticinationibus, eventu comprobatis, peti possit praesidium pro doctrinae Christianae auctoritate ét divinâ origine, haud obscure saepe docuerunt: quod imprimis videndum est in Petri epistolâ priore. *Hic enim Apostolus, cum per totam hanc, quam scripsit, epistolam* id vellet agere, ut Christianos ad sibi constantem pietatis Christianae professionem et exercitationem maximo studio hortaretur, huius adhortationis suae statim ab initio hoc fundamenti instar posuit: videlicet summam esse et immortalem salutem, cuius spe certâ gaudeant, quibus patefacta sit doctrinae Christianae veritas; si modo omnem, quam deceat, daturi essent

(1) Luc. XXIV: 27, 44.

(2) Conf. loca laudata a Bechio, in Comm. laud. p. 75—78. n. 1.

ferit operam, ne a cognitae veritatis ratione iterum deficerent, sed vel afflicti undique constantem sibi ad finem usque praestarent fidem; persuasum habendo, se ita veram aliquando salutem esse reportaturos. Ne autem res Christiana vel de ipsa novitate (quasi inaudita ferret) videretur suspecta, illam salutaris doctrinae veritatem imprimis commendat ex Prophetarum studio: pergit enim (1), περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες· Ἐρευνῶντες, εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα χριστοῦ προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας· Οἷς ἀπεκαλύφθη, ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ, ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. „ Qua de salute curiosius inquisi-
„ verunt Prophetarum illi, qui de destinato vo-
„ bis a Deo beneficio vaticinati sunt: scrutati
„ imprimis, qualicunque demum tempore Spi-
„ ritus ille, qui de Christo per eos testabatur,
„ indicaret futuras esse et calamitates Christo
„ subeundas et secuturam eius subinde gloriam;
sed

(1) 1 Ep. I: 10—12. Conf. Kleuker, de Nexu, qualis constet inter utrumque divinae constitutionis foedus prophetico, Helmstadii 1792.

„ sed patefactum illis, quod non sibi, sed nobis
„ ministrarent ea, quae eadem iam annunciata
„ vobis sunt per eos, qui Sancto coelitus de-
„ misso Spiritu instructi vos in doctrina saluta-
„ ri instituerunt" (1).

Hic igitur locus luculenter probat, *Apostolo persuasum fuisse de egregio consensu inter antiquam et novam Dei institutionem, eodem gaudentes auctore, eundemque spectantes finem, et de vaticinationibus Prophetarum hunc consensum indicantibus.*

Eodem autem consilio a Christo et eius legatis laudatas esse divorum vatum praesignificationes, haud est quod dubitemus (2). Quod enim multi hodie statuunt (3), Iesum et Apostolos in iis adducendis ad perversas Iudaeorum opiniones se accommodasse, longe abest ut credamus. Iesus nimirum eos, qui sibi erant sa-

(1) Versionem secutus sum, quam praebet Klenkerus, in laud. Diatribe, cuius titulus: *de Nexu, qualis constat inter utrumque divinae constitutionis foedus prophetico*, plura profecto mihi promittere videbatur, quam ipsum argumentum huius libelli praestitit.

(2) Conf. Regenbogen, in Opp. Soc. Hag. 1797. p. 66, 67.

(3) Conf. Scriptores laudati a Beckio, l. l. p. 62.

familiares, quorum maxime intererat bene rem ſcire, nunquam alia docuit, immo inſtante morte, quo tempore ſaltem nulla ipſi fuerit causſa ad Iudaeorum errores ſe accommodandi, ad easdem provocavit vaticinationes; ac interpoſito per ſummum Iudaeorum pontificem iureiurando aſſeveravit, ſe esſe Christum, quem exſpectaret gens Iudaica (1). Quid? quod e mortuis reſurgens discipulos ſuos haud omnem Prophetis fidem tribuentes reprehenderit (2), quemadmodum ipſi illi, meliora edocti, deinceps conqueſti ſunt de Iudaeis vatum oraculis fidem negantibus (3): et eam ſequentes rationem non tantum coram Iudaeis, verum et apud alienigenas, provocarunt ad has vaticinationes (4). Quae cum

(1) Matth. XXVI: 54. Luc. XVIII: 31. Ioh. XIII: 18. XV: 28.

(2) Luc. XXIV: 25—27. 44, 45.

(3) Act. III: 18—21. X: 43. XIII: 33—40. XXVIII: 23—27.

(4) Act. X: 43. Rom. XVI: 26. Neque ideo audiendus est Sherlokkius, *gebruik en oogwit der oude Prophetiën*, pag. 166. ſtatuens, vaticinationes valere quidem in Iudaeis perſuadendis de veritate religionis Christianae, haud vero alienigenis; atque eam ob causſam hoc argumentandi genere uſum fuisſe Paullum contra Iudaeos Antiochenos disputantem Act. XIII. non vero Athenis in Areopago Act. XVII.

cum ita sint, quamvis et aliae moveri possent rationes (1), satis iam patet, non in eo se accommodasse Christum et Apostolos ad Iudaeorum errores.

Icc irco, nisi Conservator noster eiusque legati aut se ipsi, aut alios decepisse dicendi sint, quod quantum ab his abhorruerit demonstratione meâ non eget; haud dubitamus, quin in V. F. libris exstent vaticinationes de Messia et rebus ad eum pertinentibus.

Atque hac de re cum nobis persuasum sit, ipsos evolvamus libros, ac varia inveniemus oracula divina de salute Israëlitarum aliarumque gentium a Deo procurandâ, de Vetere Foedere abolendo, Novoque sanciendo, de exspectando *Messia hominum Conservatore*, huius doctrinâ, perpessionibus, morte, reditu in vitam, et coelesti regno, de religionis Christianae propagatione, ministris eius et adversariis; quae eventu ita fuerunt comprobata, ut eundem Deum benignissimum, miseris succurrentem hominibus, per universam religionem patefactam agnoscamus.

Continuo enim post Adami et Evae lapsum ad-

(1) Conf. quae uberius de hoc argumento sunt collecta a I. Heringa vir. Cl., in Disp. Soc. Hag. 1789. p. 183—193.

adfuit Deus hominibus testans: „ saluti huma-
„ nae divinitus ita provisum esse, ut mulier
„ quae primo certamine contra suum adversari-
„ um tam infeliciter dimicaverit, viribus re-
„ sumtis, pugnam restituere possit, eiusque
„ progenies tandem superius discessura, et hos-
„ tem suum penitus fractura sit, cum summo
„ ipsius opprobrio et terrore" (1).

Hac autem promissione paullo accuratiorem dedit idem Deus postea Abrahamo (2), Isaä-co (3) et Iacobo (4), e quâ iam hoc constitit, felicitatem ex Abrahami eiusque filiorum familiâ ad universas terrae gentes aliquando derivandam fore.

Moses senex genti suae valedicens promisit Prophetam popularem suum, ipsius similem, cui auscultandum foret (5).

Davidi porro, cum Deus pollicitus fuisset regnum perpetuum, filius annunciatus est regni haeres

(1) Gen. III: 15. Conf. Storr, Diss. de Protevangelio in Opusc. Acad. Vol. II. pag. 428. laud. a Cl. Muntinghe, Theol. Christ. Theor. II. 5. § 312.

(2) Gen. XII: 2, 3. XXIII: 18. coll. XVIII: 18.

(3) Gen. XXVI: 4.

(4) Gen. XXVIII: 14.

(5) Deut. XVIII: 15.

rex perpetuus, iustus, pius, idemque Dei filius, a Deo unctus, ad Dei dextram sedens, cuius imperio subiiciendi essent cuncti reges ac populi, qui simul futurus esset sacerdos perpetuus, prouti olim Melchisedecus: de hoc rege promisso exponendi sunt *Psalmi*, qui dicuntur *Messiani*, in quibus huius maiestas et praeclarae virtutes celebrantur (1).

Regno autem Davidico et Salomoneo in duas partes scisso, vates identidem hunc regem promiserunt, verae religionis statorem, res gentis suae collapsas restituturum, Dei nomine et auctoritate Israëlitis et alienigenis feliciter imperaturum, pacem, tranquillitatem, omnemque prosperitatem piis procuraturum, denique in perpetuum regnaturum.

Uti autem in Psalmis, ita etiam in Prophetarum libris aliquando praesignificantur tristia promissi Servatoris fata et mors violenta.

Denique, cum huius Messiae exspectatione iuncta fuit spes singularis favoris divini, quo Israëlitae erant gavisuri, novo foedere cum Deo iuncti, criminum poenâ liberati, et Sancto Spiritu donati, eximiisque bonis, ad animum perti-

(1) Conf. G. F. Hufnagel, in Commentatt. Theol. ab I. C. Velthusen, C. F. Kuinoel et G. A. Ruperti editis, Vol. III. p. 60 sqq.

tinentibus, beati: gravis vero poena metuenda fuit hanc salutem repudiantibus (1). Haec igitur omnia, quae variis in locis annunciata invenimus, unicuique facile persuadere possunt, Conservatorem nostrum, qui saepe ad oracula divina provocavit, eum esse, qui in V. F. libris fuerit praesignificatus; omnesque de Messia vaticinationes in eo ita fuisse comprobatas, ut in neminem quadrare possint alium: quemadmodum earum collatione cum vita, rebus gestis et fatis Iesu Christi apparet.

Quominus vero eiusmodi collationem hic apponamus, cohibere videtur ipsum quaestionis, cui respondendum est, consilium. Requiritur tantummodo descriptio usus Librorum V. F., atque adeo ab hoc loco aliena est ampla de hac caussâ disquisitio. Sed, quemadmodum probavimus, sacrum V. T. Codicem magni esse usus ad discernendum, quaenam loca in N. T. allegata vaticinationes vere sic dictas complectantur (2), ita nunc indicare iuvat magnum praesidi-

(1) Conf. Hamelsveld, *Bijb. verd.* C. 6. Vol. I. p. 244—388. Ioh. Stinstra, *oude voorspellingen aangaande den Messias en deszelfs openbaring opgehelderd en toegepast op den Heer Jezus en zijn Evang.*, 3 Vol. 8vo Harlingae 1779—1786.

(2) Vid. Part. II. Sect. I. § 2. p. 69—72.

dium e V. T. petendum, ad tuendam earum auctoritatem. Hoc argumentum erit §[1], quae huius sectionis est postrema.

§ IV.

Vaticinationum, ad tuendam doctrinam Christianam adhibendarum, auctoritas, ex ipsis V. F: libris defendenda.

Permultas V. T. vaticinationes tempore Ecclesiae Christianae eventu esse probatas, variis exemplis demonstres: neminem nisi Conservatorem nostrum iis designatum fuisse, evidenter ostendas; frustra tamen susceperis laborem, antequam constet de oraculorum auctoritate divinâ. Tristis scilicet experientia docuit, hanc a multis in dubium vocari, immo compluribus argumentis negari.

Retulerunt Prophetae V. F., ut statuunt nonnulli, „ eodem modo sua oracula Dei numini „ accepta, quo aliarum gentium vates; atque „ uti omnia cogitata, subito menti oblata, om- „ nesque bonos animi motus, omnia prudentiae „ consilia, et quidquid ingeniose ac sapienter „ animo informabatur, divinitus sibi suggeri, „ prisci opinabantur; ita quoque illi futurorum „ divinationem a Numine inspiratam, credide- „ runt:

„ runt: fuerunt vero Hebraei Prophetae singu-
„ laris perspicacitatis viri, quorum praedictio-
„ nes modo nihil erant, nisi iudicia, in se val-
„ de probabilia de rebus, quae sive inter Israë-
„ litas, seu inter horum hostes aliquando even-
„ turae essent, modo generales quaedam futu-
„ rorum temporum partim fortunatorum, par-
„ tim infelicium descriptiones, quae, pro ar-
„ gumenti diversitate, sive spem, seu terrorem
„ iniiciebant animis; visiones autem propheti-
„ cae mera fuere imaginationis phantasmata (1);
„ atque adeo praedictionum, si definitae sint,
„ comprobationem eventu demonstratam in tem-
„ poribus duntaxat ipsi auctorum aevo proximis
„ quaeri oportet, cum remotiora suae mentis
„ vi praevidere non potuerint, et quaecunque
„ adeo ad tempora spectent magis longinqua,
„ nec vagis ac generalioribus rerum descriptio-
„ bus comprehendantur, ea propter ipsam hanc
„ caussam suspectae sunt habendae, iisque, quo-
„ rum nomen praeferant, suppositae. Oracula
„ denique, quibus illustris aliquis vir, quem
„ Messiam dicere solemus, olim in gente Is-
„ raëliticâ exoriturus, et iustissime ac felicis-
„ sime longe lateque regnaturus, praesignifica-
„ tur,

(1) Conf. Meyerus, Hermen. V. T., II. p. 596—610.

„ tur, fuerunt pia nonnullorum virorum pa-
„ triae suae amantissimorum vota, quibus et si-
„ bi et aliis meliores dies augurabantur, eo-
„ rumque felicitatem ad aureorum ac fictitio-
„ rum seculorum imagines laetissimas adumbra-
„ bant: harum autem vaticinationum aliqua so-
„ lummodo pars eventu comprobata fuit per
„ Iesum illum Nazarenum, qui, quo tempore
„ generalis apud Iudaeos illorum promissorum
„ tandem implendorum erat exspectatio, semet
„ *ipse* pro viro, cuius nascituri spem fecerant
„ antiqui Prophetae, haberi voluit, quo meli-
„ us se ad communes opiniones accommodaret,
„ et, quod haberet, propositum magis feliciter
„ exsequeretur" (1).

Atque hoc modo divinâ V. T. oraculis aucto-ritate negatâ, omnis simul reiicitur Conservatoris nostri eiusque legatorum auctoritas, in docendo et interpretando antiquas vaticinationes: hac ratione miserrime homines decepisse dicendus est Optimus noster Conservator, omneque pe-

(1) Illustrationis causâ ad verbum fere hic secutus sum descriptionem, quam dedit Cl. I. H. Pareau, in Disput. laud. pag. 140, 141. Nec diffiteor, mihi quoque datam fuisse opportunitatem, ea nonnunquam consulendi, quae idem Vir Cl. in Scholis suis de Antiq. Hebr., et de Interprete V. F. tradere solet.

perit, quod per tot fecula in vaticinationibus posuerunt Christiani, fundamentum suae fidei. In eiusmodi autem criminationibus cuique patet, ex solis libris V. Foederis litem esse dirimendam: quod quam feliciter fieri possit, sequentia, ni fallor, probabunt.

Divorum enim Prophetarum doctrinam, vitam, res gestas, et conditionem si spectes, eoque consilio ipsorum scripta et historicorum nonnullorum V. T. libros legas, discrimen optime animadvertes, quod eos inter et gentium aliarum vates intercedit.

Et primum quidem, hoc adhibito subsidio, videmus solos esse Prophetas V. F., qui uno fere ex ore dictis suis et scriptis idololatriam et superstitionem repellere studuerint, librosque, qui eorum complectuntur oracula, solos esse, qui ex antiquo illo tempore unius Dei cultum probarint ac defenderint. Quod si teneamus ac praeterea credamus, Deum esse, qui sui cognitionem per orbem terrarum propaget, omni iure persuademur, eundem fuisse Deum, qui hos viros duxerit et docuerit (1).

Porro cum gentium vates, appareant vi fictitiorum

(1) Vid. G. F. Seiler, *Bijbelsche Uitlegkunde uit het Hoogd., met aanmerkingen en bijvoegzelen van* J. Heringa, *Eliza's Zoon*, 1804. § 190—192.

rum Deorum sua oracula accepta tribuentes, fabulas et commenta, nunquam eventu probata, tradentes, plerumque principum gratiam quaerentes, et sui commodi caussa *plebem ludentes*, denique idololatriae, *voluptatis*, *multorumque vitiorum* propagatores: longe aliud praebent *spectaculum*, quaecumque de antiquis Prophetis traduntur. Hi enim veram tradebant doctrinam de Deo eiusque operibus, providentia, remuneratione, et *poenis* ab eo iudice supremo spectandis: oracula *edebant*, nulla habita ratione sive principum, seu magnatum, quibus saepe poenas nobilissima audacia divinitus annuntiabant, neque unquam crudelissimorum *tyrannorum* minas metuebant: *moralem* vero regum non minus quam *plebis* *conditionem* curantes, *religionem*, virtutem veramque felicitatem quaquaversum dispergere conabantur (1). Quemadmodum autem in doctrina tradenda, vitaque instituenda ad optima morum praecepta, legatorum divinorum nomine dignissimos se praestarunt, ita quoque in singulari suo munere fungendo tanta praebuerunt auctoritatis suae testimonia, quanta in vatibus divinis desideres. In rerum futurarum praedictione versantes, arcanae cuiusdam artis ne *speciem* quidem prae-

(1) Vid. Seiler, l. l. § 192.

praebebant, absque ullâ haesitatione tempora, tam prope quam remotius instantia describentes, ac si ea iam adessent, et in rebus iam iam eventuris, ne levissimum quidem metum ostendentes, ne aliquando erroris convincerentur. Profecto quam sibi ipsi tribuendam voluerunt dignitatem non ita servare et tueri potuissent, nisi revera tales fuissent, quales se esse profiterentur, legati divini. Nisi igitur horum virorum scripta, et quaecunque ab aliis in V. T. de iis relata fuerunt, perlustres, haud facile auctoritatem, quâ gaudebant, divinam probare poteris; neque etiam certum erit, vaticinationum eam fuisse rationem, ut aliquando omnino eventu essent comprobandae, atque longe abesse, ut merae imagines poëticae, aut allegoriae sint dicendae (1).

Perhibeant licet nonnulli, rerum praesignificatarum eventum pependisse semper a conditione quâdam, a vatibus facile praevidendâ, haud paucis argumentis e V. T. desumtis ad huiusmodi dubitationes respondere possumus. Nonnunquam enim divinitus editas vaticinationes certissimo comprobandas esse eventu testantur, tunc etiam, quando nonnulla prohibere viderentur, quo-

(1) Conf. Folmer, Diatribe in Opp. Soc. Hag. 1804. pag. 330 sqq.

quominus res annunciatae acciderent (1). Quodsi oraculorum eventum in temporibus duntaxat ipsi auctorum aevo proximis quaerendum esse censeatur, vaticinationes in V. T. libris indicari possunt, quarum post tria quatuorve secula comprobatarum in iisdem scriptis fit mentio (2).

Sunt vero et alia, quibus impiam opinionem defendere conantur adversarii: suppositas et suspectas esse statuunt, quotquot sacer codex exhibet vaticinationes, remotiora tempora definite spectantes. Si autem demonstraveris, adesse eiusmodi divinationes, quae nec post eventum deinceps inseri, neque iis, quorum nomen praeferunt, supponi potuerunt, de ceteris nulla manet dubitandi ratio iusta. Idcirco si vaticinationem spectamus de uno vero Deo per omnem terrarum orbem colendo: hanc a Mose iam editam (3), a subsequentibus Prophetis amplificatam, eventu magis magisque probatam cernimus. Quomodo quaeso haec supponi potuerit, et variis inseri locis, nisi omnis V. F. librorum integritas sit neganda? (4).

Ut

(1) Vid. e. g. 2 Sam. VII: 15. coll. Ps. LXXXIX: 31—34.

(2) e. c. 1 Reg. XIII. coll. 2 Reg. XXIII: 16.

(3) Deut. XXXII: 28—35. 37—43. XXXIII: 26 sqq.

(4) In universâ nostrâ disputatione sumitur Librorum

Ut cetera mittam, una hoc loco etiam commemoranda est sententia, Christo indigna, quae optime e libris V. T. refellitur. Qui huius sunt fautores autumant, Iudaeos calamitatum pondere pressos, tandem in spem et exspectationem illustris alicuius regis fuisse adductos, a quo maxima beneficia ad gentem Iudaicam essent manatura, quique eam ab hostium dominatione liberaturus, et summam salutem procuraturus esset. Cum autem Iudaei ea spe frustra fuissent, atque respublica magis magisque in peius rueret, factum fuisse censent, ut hominis probi et sapientes in longe aliam Messiae exspectationem pervenerint; animadvertentes nimirum, vacuam esse spem, quam in terrestri quodam rege ac vindice posuissent, omnem suam cogitationem ad coelestem quemdam regem convertisse, cuius aeternum et felix esset imperium. Atque hac ratione, si istis audias, vates quoque antiqui sibi reipublicae Iudaicae instaurationem mente et cogitatione informaverint. Ad horum igitur viro-

rum V. T. authentia et integritas. Caeterum, quod ad Propheticos, qui dicuntur, libros attinet, peculiaris exstat Commentatio M. I. H. Beckhausii, *oordeelkundige verdediging van de echtheid en ongeschondenheid der Prophetische Schriften*, in Opp. Soc. Hag. 1795.

rorum vota pia, veluti ad ipsa Dei oracula, provocaverit Conservator noster! haec laudaverit et commendaverit ad divinam legationem suam atque originem probandam!

Sed laetemur, nobis haud deësse argumenta, quibus facile haec sententia ab omni veritatis praesidio destituta appareat. Primum enim Messiae exspectationem minime ortam esse ex infelicissima reipublicae conditione, exin patet, quod faustissimo Israëlitarum tempore eadem iam foveretur spes laeta, uti maxime intelligitur e Psalmo II et CX (1). Dein vero, errant vehementer, qui primum annunciatum fuisse putent terrestrem vindicem, summam Israëlitis felicitatem redditurum. Nimirum, quae pro hac opinione afferuntur loca e V. T. ea modo probant, Liberatorem promissum et designatum fuisse imaginibus e rebus huius vitae desumtis. Cum autem ipse Deus simili ratione saepissime ad captum hominum describeretur, quidni etiam regia Messiae dignitas eiusque munus salutare ad optimorum regum rationem depingeretur? Accedit, quod non paucae sint eius-

mo-

(1) Conf. H. Muntinghe vir Cl., in Annott. ad h. l. et in Opere saepius laud. *Gesch. der Menschh.* IV. p. 106. I. H. van der Palm vir Clar., in Animadv. ad h. l.

modi descriptiones, quae sublimius quoddam imperium hisce imaginibus propositum fuisse aperte doceant (1). Denique, quod attinet ad coelestis cuiusdam regis exspectationem, quam demum in tristissimâ gentis Iudaicae conditione ortam fuisse statuunt, in eo sibi ipsi contradicunt. Etenim ne captivitatis quidem Babylonicae tempore se abstinuerunt vates divi ab iis Messiae annunciationibus, quae eum facere viderentur regem in hoc orbe imperaturum, hostes devicturum, gentique Israëliticae, Hierosolymis cum templo restitutis, optimam felicitatem procuraturum (2). Quodsi igitur hac aetate omnem cogitationem ad coelestem regem conversam fuisse, ipsi fateantur, non video, quonam iure antea longe alium exspectatum fuisse Liberatorem statuant, cum haud mutata fuerit ratio, quâ variis temporibus hunc vindicem et Conservatorem descriptum videmus.

Aut ego fallor, aut haec aperte docent, magni esse usus V. T. codicem in tuendâ vaticinationum auctoritate, atque omnes, qui eam negent,

(1) Ps. II: 6, 7. Ies. VIII: 23. IX: 1—6. Mich. V: 1. Dan. VII: 13, 14.

(2) Ierem. XXIII: 1 sqq. Ezech. XXXVII: 21 sqq. Zach. VI: 12.

gent, feliciter refutari posse, si prudenter antiqua sacrae gentis monimenta adhibeas.

„Quorsum vero," uti alios mihi reponentes audio, „quorsum haec universa disputatio hodiedum pertinet? Isti enim, qui adhuc Veteri Testamento aliqua religione tenentur, illudque pro pietatis et fidei normâ amplectuntur, Novum autem reiiciunt; isti hodierni Iudaei eâ ratione debellentur, ut iis luce clarius demonstretur, Christum, qui olim patribus eorum fuit promissus, tempore antea definito venisse, atque in eo omnia, a Prophetis praedicta, eventum habuisse, adeo, ut ad amentiam et furorem referri oporteat, quod post eiusmodi demonstrationes etiamnum alius exspectetur Conservator; quâ methodo Paullum Apostolum usum fuisse novimus (1). Nobis vero doctrinae Christianae auctoritas ex eius praestantiâ, et e vi, quam in animos hominum habeat, probanda est." At vero, ne dicam, hanc rationem lubricam esse et incertam (2), ita mihi est persuasum de vaticinationum eventu comprobatarum usu, ut, si absint, omnis pereat argumentorum vis in tuendâ doc-

(1) Act. XVII: 2 sqq.
(2) Vid. Danovius, in Programmate de eo, quod in religione vim rationis superat, Ienae 1781.

doctrina Christiana. Quomodo enim de aedificii cuiusdam virtute constare poterit, ante quam fundamenta, quibus innititur, firma et stabilia esse apparuerint? Fundamentorum autem instar in religione nostra spectandas esse vaticinationes, ipsa docet ratio, quam Christus et Apostoli in docendo tenuerunt.

Haec scilicet eiusmodi fuit, ut ex oraculorum antiquorum eventu Christum Messiam probare necesse ducerent. Si autem necessarium non esset hoc argumentum, haud profecto id allaturi fuisse censendi sunt: satis nimirum dictorum suorum veritatem miraculis editis confirmaverant; atque adeo hisce fidem sibi conciliare potuerant prae antiquis vatibus eo maiorem, quo splendidiora et ad persuadendum accommodatiora erant; deinde missurus fuisset Conservator noster hanc argumentandi rationem ob perversam, quae de Messia fovebatur, exspectationem, cui satisfacere nunquam potuit, terrestre imperium haud constituturus (1). Quid? quod eadem haec fuerit ratio, quae ansam praebuit calumniis, quibus crudelis eius tribuenda fuit mors (2).

Itaque cum hoc modo vaticiniis et promissioni-

(1) Conf. Regenbogen, in Opp. Soc. Hag. 1797. p. 66, 67.

(2) Matth. XXVI: 64.

nibus V. F. superstructa sit doctrina Christiana, cum porro per universam mundi historiam, quatenus eam exhibet sacer codex, regnet Messias ille, in salutem hominum, divinâ dignorum poenâ, promissus (1), cumque Christus se venisse testatus sit, ut perpetuum illud regnum, quod Messias adducturus foret, constitueret, per se patet, ab effatis V. F. librorum omne doctrinae Christianae veritatem pendere (2).

Hisce igitur V. Testamenti usum in tuendâ doctrinâ Christianâ descripsisse nobis videmur; quibus addas omnino ea, quae antea disputavimus de usu in hac doctrinâ cognoscendâ et aestimandâ. Quodsi enim vera eius indoles nec cognosci, nec rite aestimari, neque adeo defendi et propugnari possit absque hoc subsidio, quisque videt, omnia in Sectione I. et II. disputata, valere etiam ad firmandam sententiam nostram, quam hac Sectione probare conati sumus.

Transeundum iam est ad postremam huius Partis Sectionem, quâ usus Librorum laudatorum in doctrinâ Christianâ ad virtutis studium adhibendâ est describendus.

(1) Conf. Venerabilis M. R u m m e r i n k, in Oratione praelecta in Soc. Hag. 1797.

(2) Conf. F o l m e r, in Opp. Soc. Hag. 1804. pag. 429—439.

SECTIO QUARTA.

USUS LIBRORUM VETERIS FOEDERIS IN DOCTRINA CHRISTIANA AD VIRTUTIS STUDIUM ADHIBENDA.

§ I.

Librorum V. F. usu in doctrina Christiana intelligenda, aestimanda ac tuenda descripto, superest denique, ut eorum demonstremus usum in eadem doctrina ad virtutis studium adhibenda. Hac autem postrema quaestionis parte id spectatum fuisse videtur, ut ex iis, quae supra de Librorum laudatorum praestantia ac usu disseruimus, tandem colligeremus, quantopere horum auxilio ducamur ad *praxin* Christianam. Quae, ut rite instituatur disquisitio, primum universum eorum argumentum erit considerandum, dein vero inquirendum quid e praestantia religionis Christianae prae antiqua Mosaica oriatur ad virtutis studium commendandum.

§ II.

§ II.

Argumentum Librorum V. F. aptissimum esse ad virtutis studium augendum, provehendumque, nemo non agnoscet, qui in memoriam revocet ea, quae monuimus de egregiâ morum doctrinâ, in his monumentis exhibitâ.

Ad *Christianae* autem virtutis studium commendandum et excitandum imprimis haec scripta adhiberi posse, eiusdem morum doctrinae consideratio abunde docet. Quocirca tum *praecepta moralia*, quae sparsim inveniuntur, ac in legendo ubique nobis occurrunt, tum etiam *exempla* hominum proborum aeque ac impiorum sunt attendenda. De his igitur in hac et subsequente § breviter disputemus.

Quae praecipit Christi doctrina erga Deum officia, identidem ea sibi commendata ac iniuncta reperiet Librorum V. F. lector. Sincerum ardentissimumque erga Deum amorem, gratum quibusvis in conditionibus animum erga summum Dominum praecipiunt, atque fiduciam in eo semper collocandam esse docent; neque hoc tantum, verum in his similibusque iubendis et commendandis eam ingressi sunt viam singuli, qui divinitus ex summa antiquitate nos eru[illegible] docent ac hortantur viri, quâ optime ad fun-

fungendum officiis ducantur homines. Nunquam fere causfas addere negligunt, quae nos adstringant voluntati divinae observandae; cuius rei documentum in divorum vatum carminibus et hymnis tam manifestum est, ut non opus sit e caeteris sacrorum scriptorum libris nostram probare sententiam. In iis enim passim celebratur, Deus Optimus Maximus, sapientiâ, potestate, et sanctitate infinitâ praeditus, huiusque proprietates ita describuntur, ut in lectorum animos non possint non infundere sensus pios. Providam Dei Procreatoris curam et imperium in res creatas, praesertim in homines, hominum indolem depravatam, quantumvis origine suâ praeclaram, beneficia, quae in foetes mortales quotidie deferuntur, veram felicitatem in sincero laetoque Dei cultu positam, faustam hinc et iucundam proborum sortem, flebilem contra aerumnosamque conditionem omnium, qui Deum contemnant, describunt, oculisque quasi subiiciunt vates antiqui, tantâ suavitate et gravitate, quanta nusquam alibi invenitur. Quis quaeso est, qui Domini sui Christi praecepta recordans iisque obedire studens, haec legat carmina, quin simul incitatum se sentiat ad lubentissimam obedientiam, et ad pergendum in virtutis semitâ, quam semel iniit, cuiusque necessitatem et iucun-

di-

ditatem eo melius agnoscat, quo altius hym-
nos laudatos memoria teneat. Plura profecto
hic dicenda forent, nisi omnium fere Christiano-
rum experientia satis doceret, quid in hac caus-
sa valeant sacri, qui maximam partem Davidem
habent auctorem, hymni. Ut porro e multis
nonnulla acu tangamus, Proverbiorum liber hic
memorandus est omnino. Foecunditas enim
praeceptorum moralium, quae in eo animadver-
titur, et *methodus* docendi, quam sequitur auc-
tor, optime inserviunt quibuscunque vitam in
Dei Christique honorem instituere studentibus.
Sententiae scilicet eiusmodi breves facile menti
alte infiguntur, acumine delectant, et oblata
occasione recurrunt. Quod si vero semper uti-
lis sit homini, in hac rerum conditione posito,
descriptio stultitiae, quae in voluptatibus per-
cipiendis, in divitiis corradendis cernitur, Ec-
clesiastes scriptor optimus est magister. Va-
nas esse et inconstantes docet res omnes hu-
ius vitae, licet saepe magni aestimatas et cu-
pide appetitas, atque hinc efficit, hominem in
hac conditione nunquam invenire, quod cupiat,
reverentiam vero Dei esse omnium summam.
Tandem hic etiam commemorandum est elegan-
tissimum poema, quod Iobi eiusque amicorum
egregias continet super Dei imperio morali dis-
putationes: nullus enim est Dei Christique cul-
tor,

tor, cui inutilis esse possit divinae in sorte humanâ regendâ curae defensio. Legat igitur atque in omni fortunae vicissitudine perlegat antiquissimum hoc monumentum: discat, humano ingenio haud investigandas esse caussas, propter quas probi non raro laborent adversis, improbi vero usque ad vitae finem prosperis utantur rebus; verum fiduciam semper esse collocandam in eo, qui pro divinâ suâ sapientiâ et sanctitate omnia regit ac gubernat.

Ut caetera frugiferi argumenti scripta, quae sacer hic Codex complectitur, mittamus, hoc unum animadverti velim: eo scilicet etiam contineri fontem, e quo officiorum nostrorum cognitio petatur. Obligamur enim ad eadem officia praestanda, quae Israëlitis fuere praescripta, quatenus conveniant legi naturali et Christianae; ita amoris erga Deum praeceptum, quod veluti principium nobis commendatur, amplificatur, quam maxime, ubi consideres, quot et qualia ex eo ducta fuerint in V. T. officia, quae in N. T. non tam evidenter sunt iniuncta.

§ III.

Laudandus porro est V. T. codex ob *exempla* bene multa hominum piorum ex antiquâ aetate cognitorum.

Ubi-

antiquissimo aevo doceant, se nonnunquam lu-culentissima pietatis documenta dare potuisse. Quodsi igitur multi aegre sibi ad imitandum prae-poni patiantur perfectissimum Servatoris nostri exemplum, quippe qui ab errore et peccandi li-bidine longe remotus, non fuerit expositus la-bendi periculo, antiqua haec monumenta admo-veantur, et in usum omnium vertantur. Atque ita sibi data vident Christiani, quae desiderant; immo hac ratione omne demitur praesidium, quod sibi cupiunt quicunque, in debilitate nostrae na-turae, labendique periculorum multitudine ni-mis tollendi, peccatorum quaerunt excusationem. Quoties enim adspiciunt virtutis heroes, in V. T. laudatos, cernunt homines eadem, cuius hodie-dum participes sumus, natura gavisos, et qui saepe maiores, quam quas Christianae Ecclesiae socii experiuntur, obediendi difficultates feliciter superarunt. Verbo: si proponi nobis desidere-mus viam, quae depravatis hominibus ineunda sit, ut ad sanctitatem perveniant, exempla haec-ce intuenda sunt.

Cum autem idem liber prae ceteris prodat laetos, quos virtus ferre solet, successus, saepe aerumnas, quae officii neglectum sequuntur plerumque: hinc consequitur, tam proborum, quam improborum hominum exempla hic in censum venire, quippe quae et ad amorem pro-bi-

bitatis promovendam, et ad impietatis fugam immittendam conducunt.

§ IV.

Cernitur denique singularis V. T. usus in doctrina Christiana ad virtutis studium adhibenda, simulatque in mentem revoces, quae de Conservatoris nostri institutione, Patefactionibus antea datis longe ampliore, disputavimus (1). Si enim hac de caussa constet, idonei sumus omnino ad inquirendum rationem, qua religionis et ethices Christianae doctor his libris uti possit, ut homines convenienter cum huius melioris doctrinae indole ad virtutis studium informet.

Itaque, si officiorum rationem spectes, qualis et in Mosaica et in Christiana religione animadvertitur, non fieri potest, quin eo lubentius ad divinae voluntati obtemperandum ducantur, quo diligentior sit V. T. lectio. Nimirum, valde durum fuit caerimoniarum iugum, quod Israelitis imponebatur, ita ut laboris, curae et abstinentiae plena esset praeceptorum observantia, atque saepe magna cultus divini pars irrita fieret, minutissima re neglecta. Cum vero longe alia sit ratio officiorum, quae Christianis sunt ex-

(1) Vid. Sect. II.

consequenda, quum sit mitior et simplicior, affirmare haud dubitamus, laudatos libros ansam praebere doctori, animos auditorum ad promte Deo obtemperandum instigandi. Doceat enim, neque continuam a cibis quibusdam abstinentiam, nec difficile, saepe et longum iter ad sacrum, quo Deus adorandus sit, locum, nec sumtuosa sacrificia, nec lustrationes saepe repetendas, nec crebras lavationes, nec circumsectionis molestiam, nec caetera horum similia etiam nunc impedire, quominus facilis habeatur praeceptorum divinorum obedientia. Ubique, absque donis et sacrificiis, ne corporis quidem munditiei ratione habitâ, Patrem coelestem adire nobis licet, dummodo animum ei offeramus sincerum, peccata dolentem, et ab unâ Dei benignitate salutem et poenae remissionem quaerentem. Nulla amplius sacrificiorum est necessitas. Christus ipse est hostia, omnium pretiosissima, pro nobis, quotquot ei fidem habeamus, immolata (1).

Eodem modo virtutis Christianae studium excitatur quam maxime, si conferamus Mosaicae religionis severitatem cum suaviore nostrae religionis indole. Quotiescunque V. F. libros legendo in ea incidimus loca, quae maxime

(1) Hebr. IX: 14. X: 14.

me minantem falsisse tentantur antiquam reipublicae constitutionem, in quâ Deus variis naturae phaenomenis, terribili ratione suam prodidit praesentiam, sponte fere ducimur ad agnoscendum Dei in nos favorem, neque possumus non gratum ei referre animum, qui paternâ magis clementiâ prodiit in Christo Iesu.

Ut autem omnem improbitatem, diffidentiam et contumaciam fugiamus, suadet eadem Israëliticae religionis consideratio. Quodsi enim haec firma et rata fuerit, ita ut leges et praecepta eius haud sine damno violari potuerint, nemo non sentit, maiores et iustiores manere poenas quoscunque Christi doctrinam negligentes (1). Israëlitae longe remoti ab eo ingenii cultu, quo nos gaudemus, multarumque rerum divinarum, quae a Iesu Christo demum sunt patefactae, carentes notitiâ, obstricti tamen fuere legibus divinitus latis, easque non impune neglexerunt.

Profecto salutaris et incitando virtutis Christianae studio valde idonea est eiusmodi collatio conditionis, quae olim Israëlitarum fuit, hodie vero est omnium Christianorum. Consideremus e. c. fundamentum, quo plerumque legislatoris Israëlitici auctoritas nixa olim fuerit, eamque com-

(1) Simili argumentandi ratione utitur auctor Epistolae ad Hebr. II: 2, 3. X: 28, 29. XII: 25.

comparemus cum legis Christianae fundamento. Etenim, ut Israëlitae causam, ob quam legibus divinis obediendum esset, compertam haberent, in memoriam revocandam iussit Moses (1), pristinam in Egyptiacâ servitute conditionem, et Iehovae benignitatem in gente suâ e tristissimo hoc statu liberandâ. Summum hoc beneficium, quod eodem consilio identidem laudatur in V. T., exponat religionis Christianae doctor: hinc egregiam sibi capiet opportunitatem docendi, quanto maiora et efficaciora habeant Christiani argumenta, quibus laetae obedientiae Deo atque Conservatori nostro praestandae necessitas probetur. Non liberati sumus e servitute Aegyptiacae illius simili. Verum saevissimo peccatorum imperio subiectum erat universum genus humanum. Ex istâ tyrannide redemti sumus, interveniente Optimo Patre coelesti, miseris ac sontibus benigne succurrente: hanc superavit ipsius Filii servatoris nostri, dum in terrestri versabatur conditione, obedientia, quae tam in sanctâ et utilissimâ suâ vitâ instituendâ, in multis iisque diris fatis subeundis, quam et in morte crudelissimâ obeundâ,

fuit

(1) Deut. VI: 20—25. Conf. I. H. van der Palm Vir Cl. ad h. l. in Orat. Sacrâ. *Achtste Zestal Leerred.* pag. 71—106.

fuit manifesta. Si igitur Israëlitis satis argumentorum fuerit exhibitum, quibus certa fieret Iehovae auctoritas legislatoria, quam alacres, quaeso, et promtos nos esse oportet in virtute sectandâ, qui Dei voluntatem, Filio ipsius interprete, cognitam penitus habemus, et quorum caussâ inauditum et maximum, quod dari potuit, divinae benignitatis documentum est editum? Atque adeo, quantis sibi beneficiis clementissimus Deus devinxerit Christianos prae gente antiquitus ei sacrâ, et quid propterea ei debeamus, rite demum institutâ eiusmodi comparatione agnoscemus et ardentissimi incendemur amoris sensu erga salutis nostrae auctorem et vindicem.

Hoc modo sacrum V. T. codicem in usum nostrum vertamus, ut virtutis Christianae momenta augeantur, et animus noster vehementius excitetur ad Deum colendum ac venerandum.

Quandoquidem vero singulas doctrinae divinitus patefactae partes accuratius et interius perspicere liceat Christianis, quam olim Israëlitis, sequitur, magnam semper esse V. T. utilitatem, si hac ratione adhibeatur. Hinc etiam crescit exemplorum, supra iam laudatorum, usus. Probitatis enim documenta, qualia exhibet sacra antiquitas, ad imitandum proponat doctor Ecclesiae Christianae, doceat simul, quid iam Isra-

M

mělitae arctis cognitionis limitibus circumscripti valuerint in virtute sectandâ: probet, vitae exspectationem futurae apud quosdam nonnihil efficacitatis fuisse ad probitatis constantiam, et permultos fuisse, quorum fides inconcussa maneret, licet haud tanta divinae veracitatis documenta cernerentur, quanta nobis data sunt: immo, Conservatoris a Deo promissi spem crevisse, quamvis a proposito nonnunquam desistere videretur Dei sapientia. Egregia profecto hinc ortura sunt incitamenta ad aemulandi studium provehendum, et eo magis augendum, quo validiora sunt virtutis subsidia, et momenta, quae Christi doctrina nobis tradidit.

Verum uberiore huius sententiae demonstratione haud opus esse censemus. Itaque manum de tabulâ.

Ad finem sic perducta sit nostra qualiscunque disputatio, quae, si quid valuerit virium nostrarum tenuitas, magnam esse probavit Librorum V. F. praestantiam egregiumque usum: ita, ut summo eos habeant loco quicunque boni, veri ac pulcri sensu haud prorsus sunt destituti, iisque carere non possint quotquot Christianam doctrinam intelligere, aestimare, tueri et ad virtutis studium adhibere velint.

Quo-

Quocirca lubenter etiam nunc assentimur Paullo Apostolo, cuius de V. T. sententia in symbolo nostrae Commentationis enunciata fuit.

Πᾶσα γραφὴ, θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ.

2 Tim. III: 16.

TANTUM.

IANI CONRADI PRUIMERS,

ZWOLLANI,

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,

IURIS CAND.

COMMENTATIO,

QUA RESPONDETUR

AD

QUAESTIONEM

AB ORDINE

IURIDICO

PROPOSITAM:

„ *Quid statuerunt auctores Codicis Civilis de re-*
„ *rum mobilium vindicatione? Quibus de cau-*
„ *sis hac in re a Iure Romano recesserunt?*
„ *Qua tandem ratione utriusque iuris doctri-*
„ *na optime temperari posse videtur, ut tum*
„ *in iure dominii tuendo, tum in libero re-*
„ *rum mobilium commercio haud impediendo,*
„ *aequitatis et boni publici, quoad eius fieri*
„ *possit, habeatur ratio?*"

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT.

Inter utrumque tene.

Ovidius.

PROOEMIUM.

Neminem fugit, naturae humanae proprium esſe ſtimulum, ut ad maiora tentanda efficaciter impellamur: qui ſtimulus, uti in aliis rebus multis exitio fuerit, ita tamen omnino necesſarius est illis, *qui litteris disciplinisque* operam navare cupiunt. Is enim, qui ſemper anxie timideque vires ſuas metitur atque deliberat, an labori cuidam ſint pares, facillime a quovis propoſito abſterrebitur et nunquam pari pasſu ambulabit cum illo, qui ſibi perſuaſum habet ſtrenuam fortemque voluntatem in rebus, quae ſtudia ſpectant, ſummam habere ad felicem ſucces-ſum efficaciam.

Haec cum mecum reputarem, ad meam notitiam pervenit quaestio Iuridica, hoc anno in Academia Rheno-Traiectina propoſita, cuius tale est argumentum, ut, quo nullum ſit neque legum discrepantia inſignius, nec ad vitae

usum accommodatius, eodem nullum mihi videatur ad elaborandum iucundius. Sic factum, ut ad nobilissimam hancce quaestionem responsionem conscribere nullus dubitaverim; non quasi non probe cognitum habeam, quam leve sit onus, quod humeri ferre valeant, quam parum grave, quod ferre recusent; verum talis haec arena, ut vinci quam non certasse gloriosius existimem: talis palma proposita, ut spes tenuissima vincendi victoriae fulgore late compensetur: tale denique quaestionis argumentum, ut qui illud elaboraverit, ut ut res cadat, oleum et operam numquam perdiderit.

Ut dilucido, quantum fieri possit, procedamus ordine, aptior haud esse mihi visa est via, quam ipsa illa, quae placuit Viris Cl. in quaestione proponenda.

Hanc igitur secuti:

Cap. I. *Doctrinam Codicis Civilis exponemus.*

Cap. II. *Quid Iure Romano constitutum fuerit et quibus de causis ab eo sit recessum, inquiremus.*

Cap. III. *De eo, quid circa rerum mobilium vindicationem legibus iuberi civitati expediat, nostrum qualecumque iudicium addemus.*

CA-

CAPUT PRIMUM.

QUID STATUERUNT AUCTORES CODICIS CIVILIS DE RERUM MOBILIUM VINDICATIONE?

§ I.

Quid ſit rei vindicatio.

Is, *qui rem aliquam ſibi tractandam ſumit*, hoc ante omnia agat necesſe est, ut claram rei exhibeat notionem: quae obſervatio in omnibus quidem valet; ſed in hacce materia ſummi est ponderis, cum verbum *rei vindicatio* tam vario ſumi posſit ſenſu, ut eodem caſu alter ICtus eam dari affirmet, alter neget, quamvis quoad iuris principia eandem plane tueantur ſententiam. Hoc igitur ne in vitium incidamus, ante omnia rei vindicationis naturam indicemus.

Dominium (*la propriété*) ipſo *Codicis Art*. 544. definitur: „ Ius de re ſua pro arbitrio disponendi eaque plenisſime utendi fruendi, quatenus

„ nus id non ſit legibus vel ſtatutis prohibitum."
Rei vindicatio autem intelligitur *actio, qua dominus, vi iuris dominii, rem ſuam repetit a quovis posſesſore.* Oritur ergo haec actio ex iure dominii, huius probationem tanquam fundamentum iuris actoris ponit; datur vero contra quemvis posſesſorem, qua talem, unde actor probare debet reum esſe posſesſorem vel pro tali in iure habendum esſe (1). Est itaque actio realis, cuius fundamentum est dominium, ius perpetuum, quod a posſesſione minime pendet, ſed domino inhaeret, licet res ex manibus eius quocunque alio, ac legitimo, modo exciderit. Hoc ſenſu acceptam rei vindicationem nunc tractemus, postea vero eam latiori quoque ſenſu accipi videbimus.

Doctrina, quae ſpectat vindicationem rerum immobilium, iure Codicis difficultatibus adeo laborare non videtur neque ad nostrae pertinet ſcriptionis argumentum. Si vero quaeratur, quatenus vindicatio mobilium Codice excludatur;

(1) Pothier, *traité de la propriété*, *P. II. Ch. I.* „ *l'Action*, inquit, *en révendication est une action*, „ *qui nait du domaine de propriété, que chacun a des* „ *choſes particulières, par la quelle le propriétaire*, „ *qui a perdu la posſesſion, la réclame et la révendi-* „ *que contra celui, qui s'en trouve en posſesſion et le* „ *fait condamner à la lui reſtituer.*"

tur; varii interpretes varia proposuere, qui tamen omnes uno ore fatentur summam hic esse vim *Art.* 2279, cuius quippe parte priore regula ponitur generalis, ita ut ibi sedes doctrinae habeatur (1). Hanc explicandam statim aggrediamur.

§ II.

Proponuntur et refelluntur nonnullorum interpretum opiniones de sensu Art. 2279.

Principium generale hisce continetur verbis:

„ *En fait de meubles la possession vaut titre.*"
In mobilibus possessio habet vim tituli.

Haec regula prima quidem fronte nullum dubium

(1) Saepissime hoc agunt Codicis architecti, ut principium tantum generale ponant: idque valde profuturum existimarunt. „ *C'est*, inquit Portalis, *l'office de la loi de fixer par des grandes vues les maximes générales du droit, d'établir des principes féconds en conséquences et non de descendre dans le détail des questions, qui peuvent naître sur chaque matière. C'est au magistrat et au jurisconsulte, pénétré de l'esprit général des lois à en diriger l'application.*" *Disc. prél. du projet de Cod. Civ.*

um contrahere videtur, re vero presſius conſiderata, non ita facile exponitur. *Scire enim leges, non hoc est earum verba tenere, ſed, vim atque potestatem* (1).

Sunt, qui doceant, hunc esſe legis ſenſum, ut posſesſio rerum mobilium producat exceptionem contra actiones reales atque habeat tantum vim negativam. Verum ſi infra probaverim rerum mobilium vindicationi locum non dari; ſimul patebit horum virorum non admittendam esſe ſententiam. Etenim, ſi non datur actio ad res illas vindicandas, nemini certe opus erit exceptione, qua ſe adverſus talem actionem tueatur. Ipſa etiam ratio, qua *Art.* est conceptus, omnino est poſitiva atque posſesſorem dominum declarat, ceu postea accuratius dicemus.

Alii putant, ſolum factum posſesſionis valere in uſucapione rerum mobilium pro posſesſione titulo munita, ita ut ad harum uſucapionem non requiratur titulus ad transferendum dominium idoneus. Hoc ſi verum esſet, non alia foret ratio legis ac praeſcribere regulam uſucapioni rerum mobilium, cum tamen pateat hanc eius esſe rationem, ut libertati commerciorum proſpiciatur atque lites, quantum fieri posſit, minu-

(1) Uti ait Celſus, in l. 17. D. de Legg.

nuantur (1); repugnat igitur haec explicatio rationibus legis.

Praeterea ex toto contextu et habitu legis patet regulam tradi omnino singularem; illud autem non obtinet, si eo, quem dixi, modo *Art.* intelligamus. Titulus quippe idoneus, quamvis faciat, ut res breviori tempore usucapiantur (2); generalibus tamen praescriptionis requisitis non adnumeratur (3).

Tandem nullum est dubium, quin hoc principium desumtum sit ex iure antiquo Francico, cuius fuit paroemia: *mobilia non habent sequelam*, et multis in locis non dabatur rei vindicatio contra tertium rei mobilis possessorem (4).

Hac argumenta faciunt ut illis, qui, uti dixi, sentiunt, minime assentiamur. Horum praeterea interpretandi rationi obstant multae res iudicatae (5), quae, quamvis vim interpretationis au-

(1) Vid. *Cod. Nap. suivi des Mot.* T. VII. p. m. 167.

(2) *Art.* 2265.

(3) *Art.* 2262. de hisce opinionibus omnino, conf. Bauer, in Opusc. de vi *Art.* 2279.

(4) Testibus Bourjon, *Jurisprudence du Châtelet de Paris*, T. II. p. 695. ed. an. 1770. et Planck, *die Lehre vom Verjäring*, § 7. p. 24. et autores ibi citt.

(5) Quas habet Ampl. Merlin, *Questions de droit*, *mot. révendication.*

authenticae non habeant, magna tamen non carent auctoritate.

§ III.

Proponitur nostra sententia de sensu et principio Art. 2279.

Quaenam sententiae displiceant, iam vidimus: quaenam nobis arrideat nunc exponendum. Quod ut accuratius fiat, non incongruum existimamus breviter dicere, quid sint res mobiles, quid possessio, quid titulus.

Verbum *meubles*, quod nostro *Art.* occurrit, quaenam comprehendat, nonnulli dubitarunt: an, scilicet, omnia complectatur mobilia, an vero sumendum sit eo sensu, quo legis auctores *Art.* 533. *meuble*, singulari numero definiverunt, scilicet pro supellectile, cum et in nonnullis Codicis exemplaribus (1), ibidem *meubles*, plurali numero, legatur. Quoniam autem verbum *meubles* non tantum pluribus in locis immobilibus opponitur (2), sed etiam sine illa oppositione aut alio quoquam adiecto mobi-

(1) V. c. in *Code Napoleon*, *Nouvelle Edition*, *Paris* 1807. *Stéréotype* d'Herhan.

(2) *Artt.* 826, 880, 1564.

bilia universa significat (1); hinc etiam in *Art.* 2279. *meubles* accipimus pro *mobilibus* (*roerende goederen*), quae significatio menti quoque legis omnino consentanea est (2).

Mobilia autem iure Codicis non tantum sunt, quae salva substantia de loco in locum possunt moveri (3); sed etiam ea, quae determinatione legis pro mobilibus habentur (4). Utramque autem speciem generali mobilium nomine contineri, nemo est, qui inficias ibit.

Verum omnino observandum, legem, in qua exponenda versamur, unice spectare res mobiles *singulares*, minime vero trahendam esse ad universas. Si quis enim, exempli gratia, hereditatem, quae forte mobilibus tantum constaret, repetere vellet; actio ad hasce petendas non prius praescriptione tolleretur quam titulus, quo hereditas peti posset (5).

Pos-

(1) *Artt.* 805, 2012, 2101.

(2) Conf. Zacharia, *Handbuch des Franz. Rechts*, I. B. p. 185. N. 2. et Delvincourt, *Institutes* etc. T. I. p. 313.

(3) *Art.* 528.

(4) *Art.* 527. haec enumerantur *Art.* 529.

(5) Vid. Delvincourt, *Instit.* T. II. p. 104. Maleville, *Anal. rais.* ad h. *Art.* et Merlin, *Repert. de Jurisprud. mot. hérédité.*

Posſeſſionis definitionem exhibet *Art.* 2228, ut ſit: „ detentio aut uſus rei vel iuris, quam „ tenemus quodve exercemus per nosmet ip- „ ſos aut per alium, qui illam tenet illudve „ exercet nostro nomine." Quomodo termino logice dividatur posſesſio, interpretes vehementer litigant (1); nos autem hic intelligimus posſesſionem *civilem*, id est, naturalem detentionem cum animo domini. Is, qui phyſice tantum detinet, ideo nondum posſidet. Hoc enim, quamvis non expreſſe in definitione dicatur, ex eo tamen fluit, quod quis per alium posſidere queat. Tertius igitur ille detentor minime posſidet, cum duo in ſolidum posſidere nequeant (2). Lex autem hic induxit praeſumtionem iuris, qua quis *ſuo nomine* et *animo domini* posſidere intelligatur, donec probetur contrarium (3).

Ge-

(1) Pothier, *Traité de la posſesſion*, Ch. I. N. 6—16. Domat, *les lois civiles dans leur ordre naturel*, Vol. II. p. 473. Maleville, ad *Art.* 2228, alii, quos citavit Planck, Op. cit. p. 11. ubi ipſe ait: „ *Detention oder körperliche Inhabung der Sache* „ *verbunden mit den Willen ſie als Eigenthum zu be-* „ *handlen, begründen den juristiſchen Beſitz.*"

(2) Illud de Iure Romano dilucide docuit von Savigny, *das Recht des Beſitzes*, § II. p. 107—133.

(3) *Art.* 2230.

Generatim igitur haec est vis possessionis, ut locum faciat praesumtioni iuris, ita ut is, qui possidet, rei habeatur dominus, donec alter, qui eam petit, contrarium probaverit; *in mobilibus* vero possessio inducit praesumtionem iuris et de iure, ad cuius igitur contrarium probandum, nemo ad limen iudicii admittitur (1). Haec nempe fuit mens virorum, qui codicem civilem condiderunt, ut possessio rerum mobilium non haberetur diversa ab earundem dominio; ut ad earum possessionem, a dominio diversam, solo fundamento dominii antiquioris, agi non posset atque proinde actiones possessoriae, quas de immobilibus admitterent (2), de rebus mobilibus non darentur (3).

Hic autem non levis momenti occurrit quaestio, nempe: anne, ut possessio mobilium hanc, quam diximus, vim habeat, requiratur, *ut bona fide coepta sit*, id est, ut possessor rem acquisiverit vi tituli cuius vitia ignoravit. Eam requiri affirmat Bauer (4), ideo quia lex eum tue-

(1) *Art.* 1350, 1352. Conf. Bauer, Opusc. cit. p. 10.

(2) Vid, Cod. de Ord. Iud. Civ. *Art.* 23. seqq.

(3) Vid. *Cod. Nap. suivi des Motifs*, Tom. VII. p. 161. et 170. eod.

(4) Opusc. cit. p. 14.

tueri debet, qui in bona fide versatur, non vero adiuvare fraudes eius, qui sciens rem alienam acquirere et cum damno domini se locupletiorem reddere studet.

Facile assentimur *Bauero*, ius non debere fraudes adiuvare, neque id facere ius civile Franciscum contendimus, uti ex iis, quae infra disputabimus, omnino apparebit. Verum in quaestione, in qua nunc versamur, de bona aut mala fide non quaeri, neque ex rei natura quaeri posse, existimamus; quod facile nobis largietur, quicumque ad naturam rei vindicationis attendat. Est rei vindicatio actio, quae oritur ex iure dominii, quaeque datur contra rei possessorem; itaque actor hic duo probet necesse est, *dominium suum* tanquam fundamentum iuris sui et *possessionem alterius*, nempe alterum possidere vel pro possessore habendum esse. Qui igitur dicit, dari vindicationem contra malae fidei possessorem, eo ipso negat veram esse vindicationem; nam actionem esse in rem et tamen non dari contra quemcumque rei possessorem, duo sibi invicem contraria sunt. Sed instat forte quis et dicit: datur tamen actio ad res amissas et furtivas a quocunque possessore vindicandas (1), ergo datur vera rei vindicatio: datur porro actio ad-

(1) Altera parte *Art.* 2279.

adversus eum, qui rem mala fide acquisivit, ergo datur vindicatio contra malae fidei possessorem. Actionem dari concedimus; sed hanc veram rei vindicationem esse negamus. Omnis vera *rei vindicatio nititur iure dominii*, huius probationem tanquam fundamentum *iuris actoris* requirit; qui vero res furtivas vel amissas repetit probare debet rem sibi ablatam esse vel se eam amisisse, sed dominii probatio hic minime necessaria est. Itaque non tantum dici potest exceptionem obtinere ratione rerum furtivarum et amissarum, uti vulgo fit; sed utique affirmari potest, actionem, qua repetuntur res amissae et furtivae, non esse veram et propriam rei vindicationem, uti pluribus dicemus hoc Cap. § 5.

Qui vero rem repetit ab eo, qui ipsam mala fide acquisivit, non magis cogitur probare dominium, quod necesse esset, si dominium foret fundamentum agendi; sed probare debet rem, a se profectam, alteri mala fide quaesitam fuisse, quia actio est in personam, oriunda ex facto illicito.

Tota res igitur huc redit: rei vindicatio sive actio, quae nititur iure dominii, quae huius probationem requirit atque etiam, quod ad ius actoris attinet, hac probatione contenta est, iure Codicis in mobilibus non est admissa: itaque non sunt termini, ut huius actionis ratione, quae-

quaeratur de bona aut mala fide posſesſoris; atque ideo § primo *Art.* 2279. ſimpliciter et ſine ullo additamento posſesſio vim tituli habere dicitur.

Haec nostra opinio inſuper firmatur auctoritate rei iudicatae, quam refert Merlin (1), qua in ſpecie contra malae fidei posſesſorem negabatur rei mobilis propria et vera vindicatio.

Titulus, id est, actus quo ius aliquod conſtituitur (2), Iure Romano erat tantum cauſa remotior dominii; cum cauſa proxima esſet traditio, quae requirebatur quoties dominium ex conſenſu duorum vel plurium transferendum erat (3). Iure Codicis vero Francici ſolus titulus ad dominium transferendum ſufficit (4) et modis acquirendi annumeratur (5). Si igitur is, qui posſidet, titulo habili gaudere intelligitur, ſequitur et eum haberi dominium.

Senſus igitur legis est hicce: *Posſesſor rei mobi-*

(1) *Questions de droit m. révendication.*

(2) Merlin, *Rep. mot. titre* Zacharia, Op. cit. I. B. p. 197.

(3) L. 20. Cod. de Pact.

(4) Vid. *Artt.* 938, 1138, 1582, 1583. alii, conf. Delvincourt, *Cours de Code Civil* T. II. p. 111.

(5) *Art.* 711.

bilis vi possessionis censetur rei dominus, eo sensu et effectu, ut cesset vindicatio, quae, tanquam actionis fundamento solo iure dominii nitatur.

§ IV.

Traduntur regulae generales.

Certum itaque et constans probavimus Codicis principium, cui si alterum adiunxerimus non minus certum, tota doctrina circa rerum mobilium vindicationem duabus regulis contineri posse videtur, quibus positis, perspicua, ni fallor, aderit norma, qua ex legum, quae sibi obstare videntur, labyrintho, facile nos expediamus. Sit itaque

Regula I.

Non datur rerum mobilium vindicatio, id est, (repetere liceat) *actio, quae datur domino ex eo solo, quod dominium antiquius habuerit contra quemcunque possessorem ex eo ipso, quod possideat* (1).

Re-

(1) Audiamus Merlin, *Quest. de droit, mot. revendication*, p. 506, qui ait: „*Par cela seul, que* „ *je possède un effet mobilier, j'en suis censé propriét-*

„ *taire*

Regula II.

Possessio rerum mobilium non eam vim habet, ut possessorem tueatur contra actiones speciales, quae non ex priore dominio, sed ex alia causa oriuntur. Cum vero is, qui hisce agit, saepius dicatur révendiquer, *hinc nata fuit quaedam idearum confusio.*

Ad hanc autem, quam proposui, normam plurimi Codicis *Artt.* sunt exigendi, hoc quidem ordine, ut:

1°. Illos exponamus, in quibus agitur de actionibus personalibus.

2°. Illos illustrare conemur, in quibus generatim conceditur rei vindicatio, praescriptio aut evictio.

§ V.

Articuli in quibus agitur de actionibus personalibus.

Inter leges, in quibus de hisce sermo est, pri-

„ *taire et vainement chercherez vous à me l'enlever* „ *en prouvant, que vous en étiez propriétaire avant* „ *moi. Si vous ne prouvez que cela, votre réclama-* „ *tion sera rejettée et je serai maintenu dans ma pos-* „ *session.*"

primum certe locum sibi vindicat altera pars *Art.* 2279, ubi haec invenimus:

„ *Néanmoins celui, qui a perdu ou au quel
„ il a été volé une chose, peut la révendiquer
„ pendant trois ans, à compter du jour de la
„ perte ou du vol, contre celui, dans les mains
„ du quel il la trouve, sauf à celui-ci son re-
„ cours contre celui, du quel il la tient.*"

Anne hic conceditur rei vindicatio ex priore dominio oriunda? Minime. Sed actio, quae datur illi, qui rem amisit, aut cui furto est ablata, oritur ex speciali *legis dispositione*, quae voluit, ne quis re amissa aut furto ipsi substracta careret. Legem propius inspiciamus; ibi non dicitur: „ *Néanmoins le propriétaire*," sed simpliciter *celui*, id est, quicumque possederit. In mobilibus Codex ignorat ius illud perpetuum, quod cum possessione non exspirat, de dominio earum non quaeritur. Liquet igitur, huiusce in rem scriptae actionis fundamentum non esse dominium, sed solam legis dispositionem. Is tamen, qui hac actione rem repetit, dicitur *révendiquer*, ita ut hic exemplum habeamus latioris illius, quam memoravimus, significationis.

Verum huic legi alia inest hac opportunitate enodanda quaestio, scilicet, quaenam res *furto ablatae* aut *amissae* intelligi debeant?

Iure Romano *rei furtivae* notio latius patebat,

 nam

nam ait Imp. (1): „ Qui sciens rem alienam „ vendiderit vel ex alia causa tradiderit furtum „ eius committit." Hanc rei furtivae notionem nostro *Art.* applicarunt Zacharia et Delvincourt (2), quos tamen viros Cll. hic non sequi liceat. Interpretatio quippe exceptionis ex Iure Romano haurienda non videtur; cum regula, cui adiungitur, directe huic iuri sit contraria. Praeterea, si cum illis facimus, semper per triennium obtinebit mobilium vindicatio, eo tantum excepto casu, ubi quis rem alienam, quam detinet, bona fide alienavit; veluti heres rem depositam, quam hereditariam esse existimabat. Talem vero casum rarissimum regulae generalis obiectum esse, non temere est affirmandum.

Res amissas autem iidem viri strictius interpretantur, cum alii interpretes et hoc nomen latissime extendant.

Nobis vero utraque notio strictius capienda vi-

(1) § 3. Inst. de Usuc. et long. temp. praescr. Conf. § 6. Inst. de Obl. ex del. l. 22. § 7. D. mandati l. 4. D. in f. de pignor. act. l. 16. D. de Condict. furt.

(2) Zacharia, *Op. cit.* I. B. § 15. et auctores ab eo citt. Merlin, *Quest. de droit mot. révendication* rem furtivam putat, si adsit alienatio fraudolosa ab utraque parte.

videtur. *Furti* quidem definitio ex ipso Codice criminum et poenarum petenda est, ubi dicitur (1): „ Quisquis rem alienam dolo malo „ subtraxerit, reus est furti." Requiritur igitur et *fraus* et *substractio*, unde res, quae a commodatario, conductore, depositario, similibus alienata fuit, huc non pertinet; cum dominus ipse res illas alterius fidei commiserit. Talium quoque rerum dolosa alienatio eodem Codice non dicitur *furtum* (*vol*), sed *abusus fiduciae* (*abus de confiance*) (2). Hisce rationibus factum, ut plura tribunalia atque ipsa Curia suprema regni Francici, earum rerum non dari vindicationem, iudicaverint (3).

Quo magis haec omnia perpendimus, eo magis placet opinio Baueri (4), qui architectos Codicis ad modum, quo res *ex manibus* domini aut eius, qui pro domino habetur, exciderit, attendisse existimat. Illud si factum *ex eius voluntate*, non habet actionem ex furto aut amissione; si vero *sine eius voluntate*, res ei aut *frau-*

(1) *Art.* 379.

(2) *Art.* 408.

(3) Vid. Sirey, *Récueil gén. des lois et des arrets*, T. XIV. P. I. p. 306, et Merlin, *Quest. de droit mot. révendication.*

(4) *Opusc. saep. cit.*

fraude est subſtracta, tumque est *choſe volée*, aut *caſu* ei excidit, tumque dicitur *choſe perdue*.

Haec opinio non tantum naturali ſimplicitate ſeſe commendat; ſed etiam inde probatur, quod exceptio lapſus triennii non detur posſesſori, qui rem per id tempus posſedit; verum detur cuique, licet per diem posſederit, modo elapſum ſit triennium a die amisſionis aut furti.

Quicunque hac actione rem ſuam repetit, posſesſori pretium, quod forte pro re dedit, refundere non tenetur, niſi in caſibus *Art.* 2280. memoratis, ſcilicet, ſi posſesſor rem emerit in nundinis vel foro, aut in publica auctione, aut a mercatore, qui talium rerum commercium facit.

Non alia actionis, quae *Art.* 2102. § 5. conceditur, ratio, non aliud est fundamentum. Ibi, § 1. domino privilegium conceditur in invecta et illata conductoris, quo facilius locationis conſequatur pretium, tum vero § 5. additur, dominum mobilia, ſi absque eius conſenſu evecta fuere, arripere posſe atque in iis ſuum ſervare privilegium, *modo* intra 15 aut 40 dies *res vindicaverit*. Hoc autem, quo fiet fundamento? Vera rei vindicatio, etiamſi ceteroquin in mobilibus obtineret, hic tamen admitti nunquam posſet; cum non *dominus*, ſed *locator* res repetat. De latiore ſignificatione, quae inest

est verbo *révendiquer* iam diximus; hic alterum habet exemplum Articulus.

Saepius laud. Bauerus hancce dispositionem ad generalem rei furtivae exceptionem referendam putat; sed an res, quas conductor ita evexerit, locatori furto ablatae aut casu excidisse dici queant, vehementer dubitamus. Is quippe, qui tales res petit vi *Art.* 2279, non quidem dominium earum probare tenetur; sed semper tamen, se eas animo domini possedisse, docere debet.

Verba *modo vindicaverit* alio etiam sensu accipi possunt: scilicet, ut pro materia subiecta restringenda sint ad casum, quo quis rem mobilem a tertio repetere possit: ita ut tum demum usu veniant, si tertius invecta et illata mala fide acquisiverit adeoque ex quasi delicto locatori ad damni refusionem teneatur.

Quod si vero consideramus rationem totius dispositionis, quae semper harum rerum dari repetitionem praesumit: si ad brevissimum, quo actio praescribitur, tempus attendimus: si denique observamus, hanc actionem Codice de Ord. Iud. Civ. speciali nomine dictam esse (1); inter-

(1) Non enim dicitur *Saisie-révendication*, sed *Saisie-gagerie*; *Art.* 819. *Cod. de Ord. Iud. Civ.* Ad hunc locum ait Zacharia, *Op. cit.* II. B. p. 74. N.

terpretatio, quam modo proposuimus, non placet, sed dicendum videtur, locatori hoc in casu concedi actionem specialem in rem scriptam, oriundam ex sola legis dispositione, quae noluit, ut conductores fraudes adhibere possent et homines ita a contractu utilissimo, civitati proficuo, facillime absterrerentur.

Actio porro personalis oriri potest *ex facto* alicuius, uti docent *Artt.* 568, 570, 572, 574, 576. In hisce enim actio conceditur contra eum, qui rem alienam cum sua iunxit aut miscuit, ex ipso illo facto, non vero contra quemcunque rei possessorem; unde satis patet neque illis *Artt.* proprie dictam intelligi rei vindicationem. Haec etiam si daretur, non agi deberet ad damni illati refusionem (1), sed ad rem ipsam recuperandam.

Non aliter, cum factis et non facta contineantur, explicanda dispositio *Art.* 2102, § 2. N. 4. Domino, qui rem mobilem vendidit eiusque pretium nondum est consecutus, conceditur, ut per

N. 71 „ *Übrigens ist das Recht des Verpachters nicht* „ *ein Vindicationsrecht in der eigentlichen Bedeutung*, „ *sondern eine Art. des Beschlages.*" Conf. *Exposé des motifs du Cod. de proced. Civ. Rapport par* M. Tarrible, *sur le liv. I. de la 2e part.*

(1) Vid. *Art.* 576, 577.

par octo dies rem repetere posſit, *ſi emtor eam adhuc posſideat;* quae clauſula ſatis indicat non concedi veram rei vindicationem, ſed actionem perſonalem rescisſoriam, quae oritur ex contractu ab altera parte non impleto.

Multi tandem occurrunt *Artt.*, in quibus agitur de actione perſonali oriunda ex malae fidei acquiſitione, id est, *ex delicto vel quaſi delicto posſesſoris.* Talem ſi non admitti dicamus, mala fides facillime lucrum praebere potest. Hoc ne fieret Zacharia et Delvincourt, rem furtivam tam lato ſumſere ſenſu atque Bauerus bonam fidem in posſesſore requiſivit, ut locus esſet regulae *Art.* 2279 (1). Talem actionem dari nullis, fateor, Codicis expresſis verbis; ſed tamen, argumento ex *Art.* 1382 petito, probari posſe existimem. Quicunque facto ſuo alteri damnum infert, obligatur ſecundum illum *Art.* ad damni refuſionem; damnum autem alteri is certisſime infert, qui ſciens rem esſe alienam, eam tamen ſibi capit. Is igitur, cui hoc modo damnum illatum est, debet habere actionem perſonalem contra eum, qui illud intulit, ex ipſo hoc malae fidei acquiſitionis facto oriundam. Exemplo uti liceat. Depoſitarius rem depoſitam dolo malo

(1) Vidd. quae diximus p. 13.

lo alienavit, alter facti conscius eam emit. An hic conveniri potest? Potest certissime; depositarius enim utique delinquit (1), alter sit socius delicti (2), proinde uterque ad damni illati refusionem tenetur, qua continetur primario rei restitutio (3).

Duae autem hac in materia non negligendae sunt observationes:

I. *Dolosa illa acquisitio ab actore est probanda.* Licet enim sint, qui putent, homines Iure Codicis malos haberi, eo inducti, quod huius auctores tot cautiones praescripserunt, ut et volentibus difficile sit fraudes adhibere; minime tamen negari debet, iudici observandam esse auream illam regulam, quam et Ius Romanum agnovit (4), et Codex expresse confirmavit (5): *homines bonos haberi, donec probetur contrarium.*

Pro-

(1) *Art.* 408. Cod. crim. et poen.

(2) *Art.* 59. et 62. eod.

(3) Hoc sensu verum est, quod ait Merlin: „ *Indubitablement si dans l'un de ces cas* (scilicet rei „ depositae, commodatae, similibus) *vous prouvez* „ *que j'ai connu le vice de la possession de mon ven-* „ *deur, je serai évincé et votre révendication triom-* „ *phera.*"

(4) Vid. l. 18. § 1. D. de probat. l. 6. Cod. de dolo malo.

(5) *Art.* 2268.

Probatio autem illa non tantum testibus et scriptura, sed quibusvis etiam modis fieri potest, quin etiam actori praesentem possessorem in iure interrogare permittitur (1).

II. *Inter hanc actionem et veram rei vindicationem*, (si in mobilibus detur) *magnum intercedit discrimen.* Hic sufficit, si actor possessorem dolo malo rem acquisivisse et sibi hoc facto nocitum esse probaverit; cum e contrario is, qui ex dominio agit, dominium prius probare debeat. Nemo praeterea rei vindicatione conveniri posset, nisi qui possidet; hacce vero actione quidni et is teneatur, qui possidere desierit (2)? Hoc enim non impedit, quominus ad damnum, quod dolo dedit, resarciendum teneatur. Actio tandem, qua ex legis dispositione res amissae furtoque ablatae repetuntur, tribus praescribitur annis, cum haec actio triginta demum annorum lapsu tollatur (3).

Quicunque talem actionem personalem dari fatetur, non diu haerebit in explicatione *Art.* 1141, qui ceteroquin haud exiguas parit difficultates; ita qui-

(1) *Artt.* 324. seqq. Cod. de Ord. Iud. Civ.

(2) Uti Iure Romano secundum l. 22, l. 27, l. 36. D. de rei vind.

(3) *Art.* 2262.

quidem ut Cl. Delvincourt (1) exceptionem, favore commerciorum inductam in eo suspicatus sit. Hoc, scilicet, *Art.* cavetur, ut, si quis se obligaverit ad rem mobilem duobus praestandam, is praeferatur, cui res priori est tradita, licet eius titulus sit recentior, et additur: „ *modo tamen* „ *rem bona fide acquisiverit.*" Iam vero, si a contrario argumentemur, haec lex prima quidem fronte totam nostram doctrinam evertere videtur; re vero pressius considerata, ad eam stabiliendam facit. Etenim, uti monuimus, dominia rerum secundum Codicem solis transeunt pactionibus nec requiritur traditio. Is igitur, qui prior rem emit, dominium eius acquisivit; proinde, si actio in rem rerum mobilium nomine daretur, eam vindicare posset, sive alter bona sive mala fide possideret. Sed nunc demum contra eum, qui rem subinde traditam accepit, agere potest, si in rem sciens dolo malo acquisiverit. Hinc igitur patet, doctrinam *Art.* 1141. consentaneam esse tum regulae *Art.* 2279, quae negat actionem in rem contra quemcunque possessorem, ex dominio oriundam; tum iuris principiis ac doctrinae *Art.* 1382, unde actio personalis, ex facto illicito oriunda, competit adversus huius facti auctorem.

Eodem profecto modo et is tenebitur, qui sciens

(1) *Cours de Cod. Nap. ad Art.* 1138.

sciens rem esse alienam, eam dolò consumit. Nihil itaque nobis obstat argumentum a contrario, quod ex *Art.* 1238. elici posset et in promptu est responsio ad quaestionem: quid obtinebit si creditor illas res mala fide consumsit? Res autem si non fuerit consumta et penes creditorem exstet; *Art.* 1238. specialem vim non habet, sed universa de rerum mobilium vindicatione doctrina ad casum obvium est applicanda.

§ VI.

Explicantur Artt. in quibus generatim conceditur rerum mobilium praescriptio, evictio, vindicatio.

Rerum mobilium non dari vindicationem proprie dictam nec proinde praescriptionem in iis usu venire, diximus; *Art.* vero 880. earundem ratione praescriptio admitti videtur. Quomodo haec concilianda? *Art.* 878. conceditur creditoribus defuncti ius petendi, ut bona defuncti et heredis separentur, hoc autem ius triennii lapsu quoad mobilia praescribi dicitur *Art.* 880. Creditoribus etiam *Art.* 1167. conceditur actio Pauliana ad ea rescindenda, quae debitor in fraudem ipsorum gessit. Verum quisque facile intelligit, haec pertinere ad rescissionem actuum et negotio-

tiorum in fraudem creditorum gestorum, minime ad vindicationem rerum mobilium ex iure dominii oriundam. Hos igitur certissime tantum spectat casus, in quibus rescissio admitti potest. Non aliter vis *Art.* 1664, qui actionem ad redimendum contra tertium etiam rei possessorem concedit, per *Art.* 2279. restringitur, ita, ut tum demum contra rei mobilis possessorem agi queat, si is, quo minus alter rem recipere possit, dolo fecerit.

Praescriptionem in mobilibus valere etiam elicitur ex *Art.* 2239, quo, scilicet, docetur eum praescribere posse, qui rem a *colono*, *usufructuario* et *depositario* accepit. Quod de prioribus dicitur, aptissime ad res immobiles referri potest; sed in tertio haeret scrupulus. Nam, si *res deposita* non alia intelligi possit ac mobilis; mobilium admittitur praescriptio. Depositum tantum esse rerum mobilium, docuit Bauerus (1), argumento *Art.* 1918. Dictus vero *Art.* tantum spectat *depositum proprie dictum*, cum in capite, quo occurrit, de illo tantum sermo sit. Depositum autem *latiori* etiam sumitur *sensu*, ita ut et sequestrationem contineat (2), et haec immobilia etiam continere potest, ceu expresse do-

(1) *Opusc. I.* p. 30.

(2) Vid. *Art.* 1619.

docetur *Art.* 1959. Ex hisce luculenter patet, depositum lato sensu immobilia etiam continere. Rationem autem, quare *Art.* 2239. haec notio *stricte* sic accipienda, nullam video. Itaque necesse non est, ut architectos Codicis negligentiae accusemus, quasi regulae *Art.* 2279. fuerint immemores, neque cum Bauero ad, nescio quam, mobilium quasi usucapionem confugere cogimur.

In doctrina de donationibus aliqua etiam occurrit difficultas: *Art.* quippe 960. omnium permittitur donationum revocatio, si donatori post factam donationem liberi supervenerint. Sed re pressius considerata, nulla adest difficultas; quoniam hic agitur, de revocatione donationis, non de vindicatione contra tertios. Hanc vero ratione mobilium hic non competere, luculenter patet ex *Art.* 930. et 954, quibus actio ad revocandas donationes expresse contra tertios rerum *immobilium* possessores conceditur, quibusque proinde regula *Art.* 2279. non infirmatur, sed quam maxime confirmatur.

In his autem explicandis minime tandem negligendus est *Art.* 1599, ex quo duplici modo argumentum, ad doctrinam nostram evertendam primo intuitu idoneum, elici potest. Rei alienae venditio *Art.* illo nulla declaratur, tum vero actioni de damno et interesse locum facere

af-

affirmatur; si rem alienam esse sciverit. Haec tantum dari potest, *si res evicta sit;* videtur igitur supponi omnium, proinde et mobilium, rerum evictio. Ad haec respondemus, *Art.* 1599. certissime accipiendum esse pro materia subiecta, ita, ut ad ea tantum pertineat, quae evinci possunt, id est ad res immobiles et mobiles amissas furtove ablatas (1).

Secundum, quod hic indagari meretur, hoc est: anne dispositio *Art.* 2279. efficiat, ut nulla in mobilibus sit vis *Art.* 1599? Titius rem Caii a Maevio emit. Titius habetur eiusdem dominus vi *Art.* 2279, quod non obtineret si non emisset; ergo emtio venditio rei alienae effectum sortitur, cum tamen *Art.* 1599. nulla esse dicatur. Haec argumentatio, ut ut speciosa, vitio tamen non caret. Emtio venditio dominium demum transfert, si is, qui vendidit, rei dominus fuerit. Nemo plus iuris in alterum transferre potest, quam ipse habet; itaque emtio per se emtorem non facit dominum. Caius vero in specie proposita rem mobilem a Titio repetere nequit, non ex hac ratione, quod is rem emerit adeoque *se emisse* contra Caium agentem excipere possit: hoc si verum esset, tum emtor rei furtivae et amissae ut et is, qui sciens

(1) Vid. Zacharia, *Op. cit.* II. B. p. 305.

ſciens rem alienam emit, ſeſe hac exceptione tueri posſet; ſed Caius ideo rem a Titio vindicare nequit, quod iure Codicis nemo ad rem mobilem ex antiquiore dominio vindicandam, ad limen iudicii admittatur. Si vero res ſit furtiva, Caius eam repetere poterit, atque etiam actione perſonali Titium convenire, ſi is rem mala fide acquiſiverit, ob hanc ipſam rationem, quod emtio per ſe nulla ſit, non tollat vel excludat actiones ex alia cauſa Caio competentes. Itaque nullam inter hosce Articulos antinomiam deprehendimus.

Haec de doctrina Codicis Civilis dicta ſufficiant; verbo etiam notemus:

I°. Si res, quae repetitur, fructus forte proferat, *hi ſunt reſtituendi, ſed discrimine* adhibito inter bonae et malae fidei posſesſorem.

II°. Solennitates in rei repetione adhibendae, traduntur *Codice de Ord. Iud. Civ. Art.* 826. ſeqq.

III°. Codice de commerciis *Art.* 576—585. ſpecialia quaedam introducta ſunt in favorem creditorum eius, qui foro cesſit; de hisce autem non agimus, cum de Codice Civili ſolummodo quaeratur.

CAPUT SECUNDUM.

QUIBUS DE CAUSIS CODICIS CIVILIS AUCTORES HAC IN RE A IURE ROMANO RECESSERUNT?

Doctrina Codicis Civ., quam pro viribus exposuimus, insignes parit effectus, dominium quippe rerum mobilium ex iure *absoluto* et *perpetuo*, fit ius *relativum* et *momentaneum*, quod cum possessione exspirat. Hac in re, cum architecti Codicis Civ. longe lateque a Iure Romano recesserint, gravibus sine dubio moti rationibus; operae certe pretium est hasce rationes pressius considerare. Ut autem pateat hosce Codicis auctores a Iure Romano recessisse; non superfluum quid acturi videmur, si, quid Ius Romanum hac in parte iubeat, breviter narremus.

§ I.

§ I.

Iuris Romani brevis expositio.

Dominium est ius de re corporali (1) quovis modo disponendi, quatenus nec lege nec testamento, nec conventione prohibeatur. Est ius absolutum neque a possessione pendet. Quamvis enim ius possidendi et utendi contineat; hoc tamen ad eius substantiam non requiritur, sed tantum est sequela dominii (2).

Do-

(1) L. 4. pr. D. commun. divid.

(2) Egregie rem proposuit cl. Glück, *Ausfürliche Erlaüterungen der Pandecten*, T. VI. Sect. I. p. 38, cuius locum hic adscribere liceat. „*Wer ein* „*ausschliessendes Recht an der Substantz einer Sache* „*hat, hat zwar auch nothwendig eben solches aus-* „*schliessendes Recht an den Gebrauch der Sache. Er* „*kan daher allen und jeden Nutzen aus der Sache zie-* „*hen, ihm gehören die Früchte der Sache und keinem* „*anderen als im kan auch ohne seinem Willen ein* „*Recht zukommen die Sache zu besitzen. Allein dem* „*ongeachtet, ist doch das Recht die Sache zu nützen,* „*zu gebrauchen und zu besitzen nur eine Folge des* „*Eigenthums, gehört aber nicht zum Wesen desselbe.* „*Den dieses besteht bloss in den ausschiessenden Rechte* „*an der Substanz der Sache, welche die Gesetze* „propsietatem *in eigentlichen Verstande nennen. Das*

Ei-

Dominus non tantum potest possessionem tueri interdictis *utrubi* et *uti possidetis*, sed praeterea qui rei suae possessionem amisit, eam repetere potest per rei vindicationem, ita quidem, ut rei vindicatio detur domino adversus quemcunque possessorem. Hinc manifesta est differentia inter rei vindicationem et interdicta, scilicet, ut ad illam requiratur dominii, ad haec autem sufficiat iustae possessionis probatio (1).

Interdictorum autem, quae ex peculiari civitatis Romanae ratione sunt inventa (2), obiectum est, ut quieta rerum possessio acquiratur, servetur, recuperetur. Cum vero possessio per se non sit ius, huius quoque turbatio non est turbatio iuris, nisi quatenus simul aliud ius laeditur, unde interdictorum species non oriuntur ex vario modo, quo res possidemus, sed ex varia forma, qua turbatio fieri potest, seu vi, seu clam, seu precario fiat (3).

Iu-

„ *Eigenthum oder* dominium *im Eigentlichem Sinne* „ *bleibt also in seinem Wesen, wenn auch der Niessbrauch oder der Besitz davon abgesonderd sind.*

(1) Vid. Noodt, ad D. tit. de rei vind.

(2) Vid. Niebühr, *Römische Geschichte*, T. II, S. 370.

(3) Sic F. C. von Savigny, in Op. cui tit.: *Das Recht des Besitzes*, p. 7. ait: „ *Da der Besitz an* „ *sich*

Iure antiquo etiam distinguebatur inter interdictum *utrubi* et *uti possidetis*, scilicet, quod illud in mobilibus, hoc vero in immobilibus daretur; verum postea hoc discrimen est abrogatum (1). Rei autem vindicatio datur ex solo dominio, a quo possessio est avulsa, sive res sit mobilis, sive immobilis (2) contra quemcunque possessorem (3). Nudi tamen detentores liberantur nominando auctorem suum (4). Nullus possessor, seu mala seu etiam bona fide possideat, pretium, quod forte pro re dedit, a domino re-

„ *sich kein Rechtsverhältnis ist, so ist auch die Stö-*
„ *rung desselben kein Rechtverletzung, und sie kan es*
„ *nur dadurch werden, das sie ein anderes Recht zu-*
„ *gleich mit verletzt. Wenn nun die Störung des*
„ *Besitzes gewaltzam geschieht, so liegt in dieser*
„ *Störung eine Rechtsverletzung, weil jede Gewalttha-*
„ *tigkeit unrechtlich ist, und dieses Unrecht ist es was*
„ *durch ein Interdict aufgehoben werden soll.*" Conf. eiusdem Op. p. 415.

(1) Vid. § 4. Inst. in fin. de Interd. L. un. § 1. D. Utrubi.

(2) L. 1. § 1. L. 56. D. de rei vind.

(3) L. 9. l. 36. pr. D. de rei vind. § 1. Inst. de Act. L. 25. pr. D. de O. et A. L. un. Cod. de alien. iud. mut.

(4) L. 2. Cod. ubi in rem act. ad quam, conf. Brunchu, Observat. Decad. D. II. c. 15.

repetere potest neque etiam poscere, ut sibi cedantur actiones, quae domino v. c. contra furem competunt (1), sibi enim imputet quod cautius non sit mercatus. Est haec scilicet regula generalis. Talia enim utique accedere possunt, quae possessori ius ad pretium repetendum tribuunt, nempe si reus probet versionem in rem actoris (2), si reus rem redemit animo restituendi domino, qui ceteroquin ea carere debuisset (3), alia; verum in hisce fundamentum, quo pretium est restituendum, non est bona fidei possessio, sed versio in rem aut negotiorum gestio (4).

Factum tertii rem sine domini consensu alienantis, domino nihil nocet, unde si Titius Caium rem soluto pretio vendere iusserit isque sine pretio accepto *Maevio vendiderit*, *Titius rem* a Sempronio vindicare poterit (5). Est itaque paroe-

(1) L. 23. Cod. de rei vind. L. 2. Cod. de furt. conf. omnino Voet, ad tit. D. de rei vind. qui et legem 14. § ult. D. de serv. corr., quae obstare videtur, enodavit.

(2) L. 16. Cod. de Praed. et aliis reb. min.

(3) L. 36. D. de Captiv. et post lim. reverf.

(4) Conf. Glück, *Op.* l. Th. VIII. p. 230.

(5) L. 1. § 2. et 3. D. de excert. rei vend. et trad. L. 39. § 1. L. 50. D. de rei vind. Conf. Voet, N. 5.

roemia Iuris Romani, *Ubicunque rem meam invenio, ibi eam vindico* (1). Factum tertii nihil efficit, secundum regulam: *Nemo plus iuris in alterum transferre potest quam ipse habet* (2).

§ II.

Alia Romanae, alia gentis Franciae conditio.

Mores apud omnes populos legum fuisse causas, rei natura probat, historia testatur, quo fit, ut universa legum, quas sibi aliqua gens constituit, in eius moribus sit quaerenda ratio. Vere et eleganter ampl. Portalis (3): „*Les codes* „*des peuples se font avec le temps, mais, à pro-* „*prement parler, on ne les fait pas.*" Haec etiam, quam tradidimus, doctrina cum Romanorum moribus arctissime cohaeret.

Romani iurisprudentiam habebant philosophiae par-

(1) Antiquas, in rei vindicatione, adhibendas sollennitates describit Gellius, Noct. Att. L. XX. c. 9. Conf. Averranius, Interpret. Iur. L. I. c. 15.

(2) L. 54. et l. 120. D. de div. reg. iur. § 10.

(3) *Disc. prélim. des.* Conf. *du Cod. Civ.* T. I. p. 27.

partem (1), ex certis principiis summo studio servatis sequelas ducebant (2): cum igitur dominium haberent ius absolutum, quod a possessione nequaquam penderet; utique sequi necesse erat, ut rem a quocunque possessore repeti posse statuerent.

Praeterea haec doctrina inprimis originem traxit ex antiqua fori Romani ratione. Res enim dividebantur in *res mancipi* et *nec mancipi.* Harum quidem dominium ex omnibus iustis acquiri poterat modis; illarum vero peculiare habebatur dominium, quod *civile*, *plenum*, *Quiritarium* dicebatur. Tale dominium Quiritarium ut transferretur, non sufficiebat ex iusta causa traditio, sed intervenire debebat *mancipatio* aut *solemnis in iure cessio* (3). Haec autem differentia inter dominium Quiritarium et bonitarium, uti et inter res mancipi et nec mancipi, quamvis postea a Iustiano sublata sit,

(1) Vid. Cic. de Legg. L. I. c. 5. quin hoc ipsa docet iurisprudentiae definitio, § 1. Inst. de Iust. et Iur.

(2) Vid. I. G. Schlosser, in Hugo's *Civil. Magaz.* I. p. 40. seqq.

(3) Vid. Bissonius, Selecta et Iure Civ. antiq. I. 7. Conf. Bynkershoek, de Reb. mancip. C. VII.

fit (1), eo tamen invaluit, ut ICti, Iuris antiqui formas negligentes (2), eius tamen principiis adhaererent, adeoque dominium ius quasi sanctum, quod nullis aliorum infringi posset actionibus, semper haberent.

Tale ius rerum commerciis non favere, quisque facile videt: haec autem ratio apud Romanos non multum ad ius mutandum valere poterat (3). Sive enim moralem, sive politicam Romanorum conditionem inspiciamus, eam mercaturae non favisse liquet. Is quippe populus, qui gloriae summa ardet cupiditate, se ipse omnium gentium primam existimat, exteros homines non quidem hostes, sed tamen longe inferioris conditionis neque ullo vinculo sibi iunctos habet (4), *is utique occupando regiones* earum divitias, quam sensim sensimque easdem coemendo

(1) Per L. unic. Cod. de nud. Iure Quirit. toll. et L. unic. Cod. de Usuc. transf. et subl. diff. rer. manc. etc.

(2) Solennitates, quae in hisce usu veniebant, tradit Ulpianus, Instit. I. tit. 6.

(3) Montesquieu, *Espr. des Lois* T. II. C. 10. ait: „ *On n' a jamais rémarqué aux Romains de* „ *la jalousie sur le commerce. Ce fut comme une nation* „ *rivale et non comme une nation commerçante, qu'ils* „ *attaquèrent Carthage.*

(4) Vid. L. 5. D. de Captivis.

dő, acquirere malit. Hisce si iungimus educationem militarem, continua bella, negotia politica, quibus omnes cives continue intenti erant, summum denique agriculturae amorem (1); tum profecto non mirabimur civem Romanum non fuisse mercatorem (2). „ Mercatura, ait Cicero (3), si tenuis est, sordida putanda est, „ sin magna et copiosa, multis undique apportans et sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda." Ipso etiam iure Civili, illa, quae mercimoniis publice praefuit, eodem loco habetur, quo ancilla, liberta, scenica, tabernaria, leno (4).

Prorsus autem alia fuit gentium occidentalium conditio. Hae sub Imp. Caligula mercaturam

(1) Audiamus ex innumeris Ciceronem de Off. L. I. c. 42. „ Omnium autem rerum, ex quibus „ aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nil „ uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius." Conf. idem Caton. Mai. ubi toto Cap. 15. agriculturae laudes extollit.

(2) De mercatura et agricultura Romanorum, vid. omnino P. de T. *Traité des Lois Civiles*, Ch. III. p. 129. et in appendice *sur l'Etat de l'agriculture chez les Romains*.

(3) De Off. L. I. c. 42.

(4) Vid. L. 7. Cod. de nupt.

ram iam amabant (1). Urbs Massilia ab antiquis inde temporibus rerum commercio floruit (2). Quantum vero hoc studium, religione Christiana inter omnes homines vinculum constituente, maiore invalescente humanitate, inventa pixide nautica, reperta America, sit auctum, non est, quod moneamus (3).

In specie autem Franco-Galli habuerunt bona immobilia, fundos, tanquam cuique populo propria, mobilia vero tanquam omnibus communia (4), unde in plurimis provinciis urbibusque habita est paroemia iuris: *Mobilia non habent sequelam* (5).

Ho-

(1) Vid. Sueton. Calig. c. 39. Dio Cassius, L. LIX. p. 654.

(2) Vid. Iustinus, lib. XXXIV. c. 3.

(3) Eleganter sua tempora pinxit Portalis, in *Disc. prélim. sur le proj. du Cod. Civ.* „*Dans nos* „*temps modernes*, inquit, *où le commerce a établi* „*plus de liens de communication entre les divers états*, „*qu'il n'en existait autre fois entre les villes d'un* „*même empire, dans nos temps modernes. où les mê-* „*mes arts, les mêmes sciences, la même religion, la* „*même morale ont établi une sorte de communauté* „*entre tous les peuples de l'Europe.*"

(4) Vid. Montesquieu, *Op. cit.* Lib. XX. c. 21.

(5) Vid. Planck, *die Lehre vom Besitze*, N. 5. p.

Horum itaque alia conditio alias postulabat leges. Quum igitur initio sec. XIX. leges speciales in variis Franciae locis obtinentes sibique saepissime prorsus repugnantes abrogarentur, et novum legum corpus, quo omnes Imperio Francico subditi tenerentur, esset conficiendum; nemo mirabitur architectos Codicis Civ. Ius Romanum hac in parte non esse secutos.

Hi etiam, quod non negligendum, longe aliter processere ac ICti Romani. Horum quippe scripta ad illud inserviunt, ut doceatur quid sit iuris, magis continent iurisprudentiam, quam normam civibus praescriptam: cum contra id egerint Codicis Francici auctores, nt ederetur norma civibus observanda, civitati profutura, experientia comprobata (1).

§ III.

p. 18. seqq. et Bourjon, *Jurisprudence du Châtelêt de Paris*, Tom. II. p. 695.

(1) Praeclara ad hunc locum verba Cl. Seidenfticker, *Einleitung zum Cod. Nap.* in praef. „ *Ja* „ *est ist gewiss nicht das kleinste Lob, das man den* „ *Cod. Nap. geben kann, wenn man ihn nennt ein kost-* „ *bares Resultat, gewonnen für die Praxis aus einem* „ *vieljärigen Streite zwischen Speculation und Empi-* „ *rie. Er steht auf dem Grunde einer lehrreichen Er-* „ *farung.*" Quomodo in Cod. Civ. condendo processum sit docet idem C. II. p. 182. seqq.

§ III.

Speciales Iuris diversi causae.

Ratio itaque generalis, cur eo, quem vidimus, modo a Iure Romano recessum sit, sita est in alia Gentis Francicae conditione alias leges postulante, *ne rerum impediretur commercium.* Hac autem generali plurimae continentur speciales, quae non melius cognosci possunt quam ipsa oratione suasoria, hac de materia habita ab ampl. Bigot de Préameneu (1). Illae huc redire videntur:

I°. *Res mobiles ordinario possidemus sine ullo titulo*, id est, instrumento, quo ius aliquod constituitur (2). Quis enim de omnibus rerum mobilium translationibus, instrumenta, secundum formam legibus praescriptam, conficere posset?

II°. *In mobilibus saepius difficillimum est probare rem esse eandem, de qua quaeritur.* Mobilia aliquando sibi creduntur adeo similia, ut res, eademne sit, an minus, vix dici queat.

III°. *Mobilia citissime de manu in manum transeunt: quo sit, ut difficile sit dictu quomodo*

(1) *Cod. Nap. suivi des Mot.* T. VII. p. mea 261.
(2) Ita definit Merlin, *Rep. mot. titre.*

do ad aliquem pervenerint. Plurimae res mobiles sunt usus quotidiani, plurimae fungibiles, plurimae etiam post certum tempus valorem suum amittunt, unde, qui ipse iis non utitur, eas quantocyus in alterum transferre conatur.

IV°. *Lites, quantum fieri possit, sunt minuendae.* Haec ratio uti generatim summi est ponderis, ita tamen in mobilibus specialem vim habet; nam

1°. Haec saepissime ad alium dominum transeunt atque ideo eo frequentiores lites forent.

2°. Lis saepe magnis sumtibus est agenda. Mobilia vero saepius sunt vilioris, aliquando vilissimi pretii. Facillime itaque fieret, ut litis sumtus valorem rei litigiosae excederent, quod nemo negabit, qui *Codice de Ord. Iud. Civ.* inspecto, quot quantisque solennitatibus lis prematur, cognoverit. Iure antiquo lites in Gallia longe etiam fuere graviores, cum quaeque provincia suo diverso uteretur iure. Mala inde oriunda moverunt Cod. Architectos, ut nihil magis agerent, quam litium praecidere causas (1).

(1) Quantum hoc egerint patet ex tumidis Jauberti, dictis in Concil. legisl. 11. Mai. 1816. „ *Tous „ les hommes sont d' accord que c' est* (*Cod. Nap.*) *le „ plus bel ouvrage, qui soit sorti de la main des hommes. La grande diminution des procès, attesterait „ seule son heureuse influence.*"

CA-

CAPUT TERTIUM.

QUA TANDEM RATIONE UTRIUSQUE IURIS DOCTRINA OPTIME TEMPERARI POSSE VIDETUR, UT TUM IN IURE DOMINII TUENDO, TUM IN LIBERO RERUM COMMERCIO HAUD IMPEDIENDO, AEQUITATIS ET BONI PUBLICI, QUOAD EIUS FIERI POSSIT, HABEATUR RATIO?

Ius Francicum et Romanum constitutum prioribus capitibus adumbravimus, ita ut nunc ad ius constituendum transeamus, cuius tractatio insignes continet difficultates; utrumque enim ius, quibus se commendet, plurima habet. Verum, neque quod lex sit aequa, neque quod commercia rerum faveat, solummodo sufficit; utrumque, ut bona dicatur, contineat. Eleganter Lusac (1): „ *Il y a ici deux écueils à éviter, l'un de nuire* „ *à*

(1) In notis ad Wolffii *Inst. du Droit. Nat.* in fin. § 262.

„ *à la sureté, que chacun doit avoir par rap-* „ *port à ses biens, l'autre de nuire à la sure-* „ *té, que le commerce de la vie exige par rap-* „ *port aux acquisitions.*" Hosce igitur inter duos scopulos rectam quaeramus viam, memores aurei praecepti:

„ *Inter utrumque tene!*"

Ut et hoc capite tractando, dilucidum, quoad eius fieri possit, sequamur ordinem, statim quidem de eo, quid naturalis ratio hac in parte postulet inquirere, dein vero an et quasnam limitationes salutis publicae cura suadeat, investigare, haud incongruum existimavi.

§ I.

Quid postulet aequitas.

Ex ipsa dominii natura sine ullo dubio sequitur dominum rem ereptam malae fidei possessori posse extorquere, sive ipse eam contrectaverit, sive alterius delicti socius aut conscius eam detineat. Huius enim actus physicus moralem domini facultatem nequaquam perimere potest et ex ipso suo facto illicito ad rei restitutionem obligatur, unde etiam si aliquid pro re dedit, illud nullo fundamento repetere potest; scivit enim

rem

rem esse alienam et proinde damnum, quod sentit sibi ipsi imputare debet (1).

Sunt tamen, qui dominium actu physico interire posse statuant, ita ut dominus cogatur iuri suo renunciare, quam sententiam tuetur magnus Lusac (2); quia, verbi causa, absurdum est, rem in terra reconditam aut mari iniectam semper manere in dominio.

Sed vereor, ut hoc argumento quicquam efficiatur: hoc enim in specimine non petit dominium, quod demum fieret si et res periisset; nam si res casu extrahitur et dominium potest probari, utique dominus rem recipit, unde patet suspendi tantum dominii exercitium. Si dominus nescit quisnam rem teneat, aeque *suspenditur* dominii exercitium, sed reviviscit simul ac cognoverit.

Longe vero alia est conditio bonae fidei possessoris: is utrum rem restituere teneatur, necne, lis est inter interpretes. Nos eum teneri statuimus, quoniam *a parte domini* illi, cui ius est rem possidendi, huic etiam inesse debet facultas rem vindicandi, *et a parte bonae fidei possessoris*, is ius rei retinĕndae non habet; unde enim tale ius oriatur, cum ratio naturalis, non minus quam ius

(1) Conf. L. 38. D. de Usurp. et usuc.

(2) In Notis citt. ad § 262.

ius Romanum (i), nos doceat, neminem plus iuris in alterum posse conferre, quam ipse habet.

Verum, dicunt dissentientes, facultas moralis consistit in facultate exercendi actus physicos, quibus nemo se opponere potest; si quis igitur potest, amittitur facultas moralis, et potest bonae fidei possessor, quia a sua parte nullum vitium actui acquirendi inest. Sed nec illa ratio nobis valere videtur: licet enim *quoad animum* acquirendi bonae fidei possessoris ius vitio non laboret; contractum tamen est super re, de qua contrahi non potuit, aut res occupata, cuius possessio non erat vacua, adeoque non illa adsunt omnia, quae ad legitimum dominium acquirendum requiruntur.

Quoad regulam, „ nemo *plus iuris in alte-* „ *rum* potest conferre quam ipse habet," hanc Lusacius ita interpretari conatur, ut significet illum, qui rem alienam transtulerit, dominum indemnem praestare debere; sed si hoc admittimus, tum, si rem meam alter vendiderit, hoc pati teneor et tantum regressum habeo contra venditorem, qui forsitan in remotissima deget regione. Sic dominus iure suo quaesito privaretur absque ullo aequitatis fundamento.

Bo-

(i) Vid. Lex. 54. 120. D. de Reg. iur.

Bonae igitur fidei posſeſſor rem domino vindicanti reſtituere tenetur, ſive eum titulo oneroſo ſive lucrativo acquiſiverit: ſed ſi *oneroſo*, anne tum aequum, ut pretium, quod pro re dedit, ipſi a domino refundatur? Haec ſane quaestio, quae accurate exponatur utique digna, anterioribus longe est difficilior: quae enim de obligatione rei reſtituendae diximus, ex iuris naturalis principiis deduci posſunt; quaestio vero de aequitate non ita ſtabili baſi est innixa et multum pendet a ſingulorum opinionibus, unde Paulus ICtus: „ Quod aequum est, inquit, illud in„ certum est."

Ex variis aequitatis definitionibus, unice placuit ea, quam tradit ſummus Pestelius (1) ſcilicet ut ſit: „ *ſtudium in officiis* imperfectis „ ſervandis alios ſibi, et alios inter ſe pro eo„ rum merito coaequandi." Hanc igitur legem civilem *aequam* merito dixeris, quae homines inter ſe pro eorum meritis coaequet; quare operae pretium esſe videtur, ut, cum domini, qui rem amiſit, tum bonae fidei posſesſoris, qui rem tenet, conditionem paulo accuratius inſpiciamus.

Nullus profecto *dominus* res plurimas posſidens, licet omnem adhibeat curam, quin non ali-

(1) In fundam. iuris nat. T. I. p. 633.

aliquando una alterave ex rebus suis illi sive casu excidat sive dolo subtrahatur, sive vi eripiatur, prohibere potest, imprimis cum talis sit multarum rerum v. c. animalium natura, ut semper obicibus et seris custodiri nullo modo possint, unde frustra diceretur dominum habere, quod sibi negligentiam imputet. Ius ad rem possidendam et per consequentiam vindicandam dominio inesse ostendere conati sumus, sed unde, quaerimus, probatur obligatio domini ad rem redimendam? nullus enim actus ad obligationem creandam idoneus inter hunc et possessorem intercessit.

Verum quidem est quod ait Barbeyracius (1) dominum saepe ob singularem affectum, quod rem pro pretio *recipere possit*, gaudere; sed quod aliquando fit, regulae generali locum non facit: neque minus verum, dominum actione personali eum persequi posse, qui rem contrectavit; sed illud factum plerumque est difficillimae probationis, et insuper actio talis saepissime competit contra tales homines, qui unde pretium solvant non habent, quosque si in ius vocaveris, litis impensas insuper perdideris. Immo licet furem vel raptorem utiliter convenire pos-

(1) Ad Puffendorffi, Iur. nat. et Gent. l. IV. c. 13. No. 1.

posſimus, hic tamen plerumque caret rei reſtituendae facultate et pretium tantum praeſtare potest. Quamvis igitur minime negemus, dominum, qui pretii ſolummodo iacturam facere nolit, ſi a fure aestimationem conſequi posſit, melius facturum ſi ab isto pretium, quam ſi a bonae fidei posſesſore rem petat, obſervandum tamen rem continere aestimationem, non vero aestimatione rem contineri, quin ea, quae ipſe Barbeyracius de ſingulari affectu monet, ſatis indicare videntur, dominum ſaepe aestimatione non esſe contentum, et nulla ratio esſe videtur cur illi ius quaeſitum ad rem ipſam auferatur.

Bonae fidei posſesſor est, qui ignorat vitium tituli, quo rem alienam acquiſivit. Nonne igitur iniquum, eum iacturam facere, cum de mala fide auctoris ſui *nihil ſciverit? Ut non ſciverit*, ſaepe fit, ut ſcire non potuerit, rarisſime, et hic ſi diligentiam omiſerit, hoc domino minime imputandum esſe contendimus. Barbeyracius ideo posſesſorem culpa carere contendit (1), quia non ſemper curare potest, ſibi de evictione caveri. Emtionem ſic difficultate premi fatemur, ſed obſervatio Barbeyracii potius ad id facere videtur, ut doceatur legibus quasdam hic inducendas esſe limitationes, quam ad id ut probetur bonae fidei posſesſorem, ex aequitate pre-

(1) Loc. cit. § 3. No. 1.

pretium petere posse. Si quis ab homine ignoto emit, tum quidem non statim adest malae fidei praesumtio, sed adest tamen quaedam dubitatio; si quis vero a cognito emit, actione de evictione sibi prospicere potest.

Ex hac autem exposita utriusque conditione, comparatione instituta, satis elucere videtur, aequum esse, ut dominus bonae fidei possessori pretium non restituere cogatur: „ Iure naturae „ enim aequum est, neminem cum alterius „ damno fieri locupletiorem" (1). Detrimentum autem, quod quis per se patitur, merito non pati intelligitur et patitur bonae fidei possessor per factum *suum:* nam si non emisset aut sibi idonea ratione caveri curasset, non pateretur: unde et hic in favorem bonae fidei possessoris, nulla est vis argumenti, *factum tertii nemini nocere debere* (2): quin e contrario huic aequitatis regulae repugnaret, si dominus aut re sua, quam pleno iure petit, carere, aut pro ea aestimationem solvere cogeretur hoc fundamento, quod tertius rem bona fide teneat.

Fortiores igitur rationes pro domino militare videntur, unde hic rem suam vindicet nullumque refundat pretium, postulat aequitas.

Si

(1) Uti dicitur in l. 206. D. de Div. reg. iuris.
(2) Conf. l. 63. D. de Re iud.

Si cui tamen bonae fidei posſesſor non quidem laedi, ſed tamen paulo durius teneri videtur, ad eum ſpectant verba Iavoleni (1): „ Quo„ ties nihil ſine captione investigari potest, eli„ gendum est quod minimum habet iniquita„ tis."

Haec autem, quae diximus non impediunt quo minus dominus bonae fidei posſesſori actiones ſuas contra eum, qui rem dolo alienavit, cedere cogatur: hae enim domino, ſi rem iam recipiat, ſunt inutiles, posſesſori prodesſe posſunt, illius etiam qui rem contrectavit nil interest, utrum dominus ipſe an alius agat, neque hac cesſione perit ipſius obligatio ad damnum datum reſarciendum. Has actiones, ſi dominus cedit, paret utique regulae aequitatis: *quod tibi non nocet et aliis prodest, ad hoc faciendum es obligatus.* Haec argumenta actionum cesſionem admittendam ſuadent, cumque, quae merito obiiciantur, nulla videam, utique hanc cesſionem legibus introducendam esſe opinari ſum auſus.

Haec autem dicta valent de illis quidem rebus, quae ſine conſenſu domini ex eius manibus exierunt, ſed aliud quid obtinere videtur in illis, quas dominus ipſe ex cauſa locationis, depoſiti, commodati, ſimili, alteri detinendas tradi-

(1) In l. 200. de Div. reg. iuris.

didit. Hoc si factum, sunt, qui dominum ad refundendum bonae fidei possessori pretium obligatum existiment (1). „ Quae sententia, ut „ summi Voetii utar verbis, non omni desti- „ tuta est aequitatis ratione, cum utique sit „ quod dominus facilitati suae imputare debeat, „ quod tam maligno, cuius fidem necdum habe- „ bat exploratam, rerum suarum usum, curam, „ custodiam aut detentionem commiserit, neque „ ignarus esse debuerit conditionis eius, quo „ cum contrahebat" (2). Hic par esse videtur causa domini et bonae fidei possessoris, quatenus uterque non satis cognitum habuit, cuius fidem alter in emendo, alter in contrahendo sequeretur, unde hisce in casibus aequitatis esse putamus, ut *dominus bonae fidei possessori dimidium pretii*, quod hic pro re dedit, refundere teneatur, nisi bonae fidei possessor actione de evictione adversus suum auctorem indemnitatem consequi possit.

Ne vero bonae et malae fidei possessorem eodem loco habere, iisque eadem iura concedere vi-

(1) Uti etiam caverunt nonnullae constitutiones municipales. Vid. Ius. Lubec, l. III. V. 2. *Art.* 1. Carpzovius, def. forens. p. II. const. 26. def. 5. Constit. Antwerp. Tit. 58. *Art.* 5.

(2) In comment. ad D. Tit. de Rei vindic. No. 12.

videamur, quod ſane esſet iniquisſimum, verbo notemus ſequentia, quae inter utrumque intercedunt, discrimina:

I°. Bonae fidei posſesſor, niſi fuerit negligens, tutus est actione contra ſuum auctorem, quod non est is, qui mala fide posſidet; rem enim ex cauſa iusta et titulo habili minime nactus est.

II°. Bonae fidei posſesſor, ſi rem iterum alienaverit, ad nihil tenetur, ſed malae fidei posſesſor etiam ex hoc damnari potest, quod aliquando rem posſederit (1).

III°. Solus bonae fidei posſesſor petere potest ut actiones ſibi a domino cedantur contra eum qui rem furtivam contraxerit, ſi ſuum per *evictionem conſequi nequeat.*

IV°. Magnum intercedit discrimen quoad fructuum reſtitutionem; bonae enim fidei profesſorem fructus perceptos ſuos facere atque impenſas necesſarias repetere, voluptuarias, quatenus ſine rei detrimento fieri queat, tollere posſe, aequisſimum est, rem enim habuit ſuam (2). Malae autem fidei posſesſor fructuum perceptorum aestimationem refundere, extantes reſtituere debet,

(1) Conf. l. 175. et 131. de Div. reg. iuris.

(2) Conf. Iavolenus, in l. 136. D. de Div. reg. iuris.

bet: cur enim ex improbitate emolumentum caperet? Ad impensas quoque repetendas ius illi non est: quare enim illas fecit sciens rem esse alienam?

§ II.

Quid suadeat salus publica.

Et sic quidem, quid aequitas hac in materia postulare videatur, exposuimus; nunc igitur indagandum, quid lege civili constitui oporteat.

Hic autem, si de salute civitatis quaeritur, nihil magis rei naturae consentaneum est, quam ut ante omnia attendamus ad primarium societatis civilis scopum, qui ut sit perpetuus, moralis, atque sola civitate attingi queat, ex rei natura requiritur. Haec autem criteria omnia sola complectitur *securitas*, ea scilicet, qua nemo in usu libero neque qualitatum personalium neque bonorum iuste acquisitorum turbatur, atque, si turbatio intervenerit, quisque in liberum earundem usum restituitur. Haec securitas est basis salutis omnium et singulorum, hanc igitur leges diligentissime tueantur (1).

Se-

(1) Eleganter Ampl. Meyer, *Espr. orig. et progr. des inst. jud. introduction*, p. 35. „*Le grand objet de* „ *la*

Securitas illa est primarius, minime vero solus, civitatis scopus: quod si obtineret, latissima concedenda esset vindicandi facultas: verum alius datur scopus, qui licet secundarius et securitati postponendus sit, minime quoque legibus negligi, sed e contrario hisce accuratissime curari atque promoveri debet; is autem comprehenditur nomine *boni publici*, cuius consideratio efficere potest, ut, quamvis toti civitati et singulis eius membris expediat, iura dominii intacta manere; vindicandi tamen facultas aliquomodo sit restringenda, atque hic etiam verum elegantissimum M. Antonini dictum: „ Quod alveari non prodest, ne api quidem prodesse."

Cum vero bonum commune sit „ positum „ vel in bonis corporis aut animi vel in rebus „ externis acquirendis, conservandis, administrandis, recuperandis, prout consociatis salva „ naturae lege placeat" (1): cum diversarum civitatum alii sint mores, aliae loci aërisque opporpor-

„ *la législation est d'assurer ces avantages, qu'on a* „ *eu en vue, lorsque les hommes ont fait le sacrifice* „ *d'une partie de leur liberté et se sont reunis en so-* „ *cieté; c'est de garantir à chacun de membres de la* „ *societé, la tranquille jouïssance de ses droits.*"

(1) Sunt verba Pestelii, fund. iuris nat. T. I. p. 253.

portunitates, alia ſtudia; generalis omnino regula omnibus apta populis locisque cogitari non poteſt, quippe hisce omnibus, ut bonum publicum promoveat, lex accommodata esſe debet. Hinc ars politica non tantum continet regulas generales et ubique applicandas, ſed habet etiam regulas ſpeciales atque conditionales, quae ex peculiaribus rerum momentis fluunt. Unam igitur alteramve peculiarem civitatem nobis proponamus necesſe est; nulla vero hic videtur aptior, quam ipſa noſtra patria carisſima, cuius facultates et opes ut ad pristinum, eheu! florem aliquando reviviscant, Deus faciat omnipotens!

Omnes quidem civitates, quae divitias acquirere et acquiſitas augere conantur, ſimulac ad cultiorem pervenere vitae rationem, agros colunt, fabricas conſtituunt, mercaturam agunt, qui diverſi divitiarum fontes tam arcto inter ſe iunguntur vinculo, ut, ſi unus eorum tollitur aut impeditur, ceteri quoque languescant.

Variis tamen populis unum ex hisce fontibus prae ceteris arriſisſe, docet historia. Noſtris autem maioribus unice placuit mercatura, quod non mirabimur, ſi cogitemus, quam pulchra illis, ſummo mercaturae ſtudio pollentibus, contigerit eam exercendi opportunitas: quippe quorum territorium non tantum externe ad mare ſitum est, ſed interne quoque quam plurimis ſcinditur

flu-

fluminibus lacubusque, qui rerum commercium tam facile reddunt. Mercaturam igitur exercuere Belgae: neque eos sine fructu exercuisse, patet, si accidisse eius efficacia reputemus, ut minima regio toti Hispaniae resistere potuerit, ut clasfes Francorum Anglorumque penitus vincere valuerit, ut plurimae Provinciae seriem quasi ditissimorum pagorum exhibeant, ut orbis terrarum divitiae huc affluxerint, et, quod maioris putaverim momenti, ut in variis artibus atque disciplinis nostra patria aliquando primum sibi vindicaverit locum.

Quis igitur neget mercaturae florem plurimum ad opes civium augendas et ad ingenia eorum excolenda conferre? Quis inficias ibit, hanc *legem Belgis exoptatam esse dicendam*, quae mercaturae favet, et legibus quoque vindicandi facultatem minuendam esse, ut ne turbentur commercia? „ Quae ratio, ut verbis utar Ampl. de „ Brueys (1), etiamsi per se parum sufficiens, „ si tamen in his regionibus procedat, ita ut com„ merciorum usus a Iure Romano divortii de„ beat esse causa; nihilominus, caute admodum „ attendendum est, ne fines commercii, qua ta„ lis, nimis extendantur. Eatenus autem illi „ sen-

(1) In Spec. Iurid. exhib. rei vind. for. civ. et Belgic., Leydae 1765.

„ sententiae suffragari non haesito, quatenus
„ non admissa, revera turbaretur commercium,
„ nam populi utilitas et mercaturae libertas fa-
„ cile aliquid exceptionis mereri debent."

Ut talis turbatio oriatur si vindicatio permittitur, fieri potest ex ipsa rerum natura. Codice civili, uti vidimus, generatim prohibita est vindicatio mobilium et revera hac in materia distinctio inter res mobiles et immobiles minime est ficticia; possessiones enim nostras immobiles non ita quotidie permutamus, ad eas emendas vendendas multo difficilius progredimur, nemo rem immobilem facile emit, nisi cognito auctoris sui titulo, verbo, hae non ita de manu in manum transeunt. Codicis civilis auctores mercaturae favisse non dubitamus, sed cum dominus sic nimis facile rebus suis privetur, Charybdim vitare cupientes in Scyllam incidisse videntur, quod vitium haud paucis legum auctoribus commune fuisse, historia docet. Plato, uti avaritiae communionem bonorum opponere voluit, ita inter consilia de optimo civitatis statu fundando, hoc retulit, ut ad tollenda zelotypiae mala cives uxoribus communibus uterentur (1).

Ex

(1) Vid. Pestel, in additam. ad fund. iuris nat.

Ex dicta ratione generatim omnium mobilium vindicationem non excludendam esse arbitramur. Verum uti multa dantur mobilia, quae facile a se invicem cognoscantur, quae etiam non ita quotidie de manu in manum transeant; sic tamen datur species mobilium, quarum vindicatio, si concedatur, valde nocebit, et haec est *rerum fungibilium.* Harum quippe fert natura, ut homines eas celerrime coëmere debeant, neque in titulum auctoris inquirere possint: hae difficulter inter se distinguuntur, semper fere per partes divenduntur atque in plurimis casibus litis, quae de iis moveretur, sumtibus res ipsae sunt viliores.

Ne dubitemus de turbatione, quae ex harum rerum admissa vindicatione oriretur, fingamus mercatorem alicubi vina habere posita, quae a tertio mala fide sint alienata. Vina paulatim per varios mercatorum manus transiere, aqua etiam aut alio quodam fluido non imminuta, tandem per amphoras divendita sunt. Qualem iam dominus vindicans secum fert confusionem? Inde a maxima statione mercatoria usque ad infimas tabernas omnia turbat.

Rationes autem, quas proposuimus, tum omni vi carent, quum res fungibiles adhuc inapertis cadis, vasis similibusve continentur et obsig-

signatae sunt (1), unde videtur generatim neganda rerum fungibilium vindicatio, nisi adhuc hisce machinis contineantur et species dici possint.

Exceptio proposita ratione rerum fungibilium oritur ex ipsa rerum natura: nunc vero aliam consideremus, cuius causa in ipso, quo res acquiruntur, modo posita est, scilicet ut pretium non amittaht ii, qui rem in nundinis plublicis, in auctione publica atque a mercatore, *qui talium* rerum commercium facit, bona fide acquisivere.

Multum profecto ad rerum commercium augendum faciunt nundinae, ad quas igitur, ut quam plurimi ad emendum vendendum accedant, cives sunt alliciendi.

Cum vero in hisce homines sibi omnino ignoti secum agant, maximopere impediretur emtio venditio, si vindicationem timerent: atque in hisce pro venditore magna militat bonae fidei praesumtio; is enim, qui res furtivas tenet, eas in nundinis publicis tantae undique affluenti hominum turbae non facile exponere ausit, adeoque emtor minorem negligentiam admisit, si in ti-

(1) Hoc modo distinctum Cod. de com. *Art.* 580, item iure Patrio in nummis, ceu docet Neostadius Cur. supr. decis. dec. 37.

titulum venditoris non inquisiverit (1). Haec consideratio effecit, ut plurimae olim urbium constitutiones rem in nundinis emtam, nisi refuso bonae fidei posſesſori pretio, vindicare prohibuerint (2), „ ne, ut ait Voetius (3), „ timidius ad emendum accederent emtores, si, „ re aliena bona fide comparata, pretii periculum deberent subire, nulla licet in culpa „ plerumque haerentes, dum in peregrinorum „ promercii causa adventantium ac res venales exponentium conditionem integritatemque curiosius inquirere, onerosum ementibus „ ac prope imposſibile visum est."

Pares quoque rationes valere videntur de auctionibus publicis, unde et qui bona fide ibi eme-

(1) Maleville, Anal. raif. ad *Art.* 2280. ait: „ *Il est fondé sur la faveur que merite le commerce et la* „ *bonne foi de l'acquéreur, laquelle est prouvée par* „ *les circonſtances même de son achât.*"

(2) Vid. Grotius, *Inleid. tot de Holl. Rechtsg.* l. II. c. 11. Zypaeus, notitia iuris Belg. alii, quos citavit Voet. No. 8. Tit. de Rei vind. Item ſtatuta Antwerp. Tit. 58. § 1. et *Landrecht van Overijsſ.* D. II. Tit. 15. Conf. omnino P. G. Donker, tract. iuris Belg. de iure nund. § 1. p. 73. seq.

(3) Loc. cit. No. 8.

emerit, sit tutus, leges iubeant, ut etiam olim multae iussere constitutiones (1).

Eadem quoque bonae fidei praesumtio militat pro eo, qui emerit a mercatore, qui talium rerum commercium facit unde et aequissimum et bono publico consentaneum existimamus, hunc etiam non cogi ad rem restituendam, nisi refundatur a domino pretium.

Hae tres exceptiones inductae sunt Codice Civili, sed, uti praecedentium, ita et huiusce multa sunt vestigia in statutis multorum patriae locorum. Sic is qui emerat ab aurifice, tritarum vestium venditore (*uitdrager*) vel mensulario tutus erat (2).

Is autem, qui late mercatur, omnia solus coëmere et divendere nequit, unde mercatores hoc saepius per alios mandato munitos faciant, necesse est. Mandatarius igitur hic habetur eadem persona, quae dominus, ita ut, quod ille gessit, ipse gessisse habeatur. Quatenus autem proxenetae, institores, similes mandatum generale vel speciale habere intelligantur, olim pendebat a singularium urbium moribus statutisque. Hoc ve-

(1) Vidd. *Keuren van Zeeland*, a. 1595. c. 3. *Art.* 23. Conf. Groenewegen, de Legg. abrog. ad l. 2. C. de Furtis.

(2) Vid. Grotius, *Inleid.* l. II. c. 11. No. 14.

vero certum est illum, qui ab hisce emit, aequiparatum esse debere, contra tertium vindicantem ac si ab ipso mercatore emisset (1).

In praecedentibus vidimus et Iure Romano et Codice Civili admissam esse praesumtionem iuris, qua quis bona fide possidere intelligitur, donec probetur contrarium. Huius praesumtionis, si et hic admittitur, uti omnino admittendam existimamus, haec erit vis, ut in caussis quidem ordinariis possessor, a quo res vindicatur, fructus ut bonae fidei possessor lucretur perceptos; in illis vero casibus, ubi res est emta in nundinis publicis, in auctione publica aut a mercatore, qui talium rerum commercium facit, dominus possessori pretium, quod dedit, refundere teneatur, *nisi possessorem in mala fide versatum fuisse probet*. Quamvis enim ad lites minuendas facere possit, ut haec probatio non admittatur et in hisce casibus obtineat iuris et de iure praesumtio; hic tamen ab altera parte fortior ratio militare videtur, scilicet legem non versari debere in adiuvandis fraudibus eorum, qui cum alterius damno locupletiores fieri student,

(1) Sic institores et proxenetae suis dominis nocere dicuntur variis in legibus, quas citavit de Brueys, l. l. p. 24. No. p., q. et r.

dent, cum civitatis valde intersit, ut dolosi et furaces nebulones, quantum fieri possit, coerceantur.

Notanda superest exceptio, quam aequitas et salus publica pari ratione induci suadent, scilicet, ut dominus illi etiam pretium, quod dedit, refundere teneatur, qui rem amissam vel furtivam eo redemit animo, ut domino restitueret. Hic, si ex bono, quo erga dominum fertur, animo damnum pateretur, haberet quod merito quereretur. Ipsis etiam dominis naves v. c. emittentibus maxime prodest, ut leges hanc exceptionem contineant, nam si is, qui redimere velit, timere debet ne ab ingrato domino damno afficiatur, multo potius rem auferri sinet et summi tamen momenti esse potest, ut dominus ex. gr. naves a piratis occupatas vili pretio recipiat (1). Ne vero hoc modo color quaeratur, quo dominus rem a fure redimere cogatur, is, qui rem redemit, haec omnia bona fide menteque gesta esse doceat, quod ex variis colligitur rerum momentis, uti ex ipso emtionis instrumento, testibus, si rem minori pretio emerit, si ipse domino obtulerit, aliis.

Haec-

(1) Hanc exceptionem varia admisere urbium statuta, quae memoravit Voet, l. l. No. 8.

Haec exceptio proprie quidem pertinet ad doctrinam de negotiorum gestione et de in rem verſo, ſed eatenus cum rei vindicatione cohaeret, ut, illa inſtituta neque admisſa exceptione, dominus eum, qui rem redemit, cogere posſet, ad eam, nullo refuſo pretio, reſtituendam.

Verum ſi commodatarius rem commodatam, aut creditor pignus alienaverit, quaeritur an utile ſit ut tum dominus vindicans a bonae fidei posſesſore pignus luere aut ei pretium reſtituere debeat? Nonnulli interpretes pretium non refundendum esſe ſtatuunt, quia videre potest emtor a quo acquirat (1), alii vero refundendum arbitrantur, ex hac ratione, quod dominus non inquiſiverit in quo fiduciam poneret et praeterea moti, multis conſtitutionibus urbium mercatura florentium, ut ſunt *Lubeca*, et *Antverpia* (2), quod, uti ait Voet (3). „ Ita litium minu„ endarum gratia, tum praecipue ob com„ merciorum uſum videtur introductum, diffi„ culter accesſuris ad emendum emtoribus, ſi „ re-

(1) Vid. Voet, tit. de rei vind. No. 12.

(2) Vid. Groenewegen, de Legg. abrog. ad § 16. de Obl. quaſi ex del. Conf. Mathaeus, de Paroem. Par. 7. No. 7.

(3) l. cit.

„ rerum mobilium evectio tam facile pristinis
„ earum dominis permissa esset."

Quoad aequitatem domini et emtoris conditio par esse videtur, quod enim sibi imputet uterque habet. Huc *igitur* redit quaestio: an contractus locationis, commodati, depositi, pignoris, an vero contractus emtionis plus favoris mereatur; quod utique inde pendet, cuiusnam sit maior ineundi necessitas Hoc si quaeritur, tum profecto pro contractu depositi, commodati, locationis, pignoris respondendum est; horum enim frequentissimus, immo quotidianus inter homines usus: hi ut facile ineantur civitatis valde interest. Hae quidem rationes de emtione venditione quoque omnino valent, verum non tanta videtur esse necessitas emendi res mobiles a *privatis vel ignotis*, et emtor, qui eas in nundinis, in auctione vel a mercatore acquisivit, secundum propositas exceptiones, pretium repetere potest.

Liceat itaque domino vindicare rem depositam, commodatam, pignori datam, locatam neque ordinario bonae fidei possessori pretium restituere aut ab eo pignus luere teneatur: „ hoc etenim
„ concesso (ut harum rerum non detur vindicatio
„ nisi refuso pretio) contractus generi humano
„ utilissimi quodammodo tollerentur e medio.
„ Quis enim rem suam tanto cum periculo lo-
„ ca-

„care velet? Quis autem commodare amico„
„si tanti constet beneficium alteri dedisse" (1)?
In materia autem rei vindicationis utique valere debet regula: *nemo vindicat rem suam a se alienatam*, unde fluit dominum res a suo mandatario, sive is proxenetae, sive institoris, sive quocunque alio nomine veniat, alienatas non posse vindicare, ne refuso quidem bonae fidei possessori pretio (2). Et profecto, si liceret, gravissime turbarentur commercia; tum enim dominus mercator merces, quarum pretium postea cresceret, semper repetere posset, hoc colore, quasi se inscio essent alienatae atque ita pessimis fraudibus via aperiretur.

Aliqua tamen difficultas oriri videtur si eandem regulam applicare velimus ad casum olim rarissimum, nostris temporibus frequentissimum, scilicet *fori cessionis*. Is, qui merces venditionis titulo in alium transtulerit, hasce vindicare ne-

(1) Sunt verba Ampl. de Brueys, *Op. cit.* p. 25.

(2) Hoc quoque multis constitutionibus cautum esse docent, Mathaeus, de Paroem. Par. 7. No. 7. et de auction. l. I. c. 18. No. 9. Responsa ICtorum Holland. p. 4. consl. 178. in medio. Statuta Antwerp. t. 58. *Art.* 5. Neostadius cur. supr. decis. dec. 85.

nequit, licet alter non solvat, sed solummodo agere potest ad implendum contractum. Sed si tum emtor mox foro cedit, nonnullae leges concessere vindicationem non tantum contra foro cedentem, sed etiam contra tertium quemcunque rerum possessorem (1), quasi, cum alienatio nulla esset ob dolum, res fierent furtivae, adeoque dictae regulae nullus hac in parte esset usus. Haec autem ratio non semper procedit; facile enim fieri potest, ut v. c. Titius hodie bona fide a Caio emat hac conditione, ut post tres menses solvat, paucis vero post contractum initum diebus, Titius, inprovisa quadam calamitate oppressus, foro cedere cogatur.

Aliud vero placuit Amstelodamensibus scilicet ut, licet emtor foro cederet, nulla tamen daretur vindicatio rerum de quarum pretio fides esset habita, sed venditor eadem uteretur conditione, qua ceteri creditores chirographarii (2). Haec constitutio, uti ex eo ipso quod Amstelodamensibus placuerit, praesumi debet mercaturae favere, sic etiam regulae, nemo vindicat rem

(1) Vid. Voet, No. 14. et quos citavit auctores, item Cod. de Com. *Art.* 576 seqq.

(2) Vid. Groenewegen, in notis ad Grot. *Inleid.* etc. l. II. c. 5. No. 19.

rem ſuam a ſe alienatam conſentanea est et omnino aequitate fulciri videtur, quia, ſi datur vindicatio, creditor, cuius merces extant, utitur favore prae ceteris, huius autem favoris idoneum deſideratur fundamentum. Titius v. c. et Caius merces miſere Maevio deque earum pretio fidem habuere. Maevius mox foro cedit, res quae a Titio emit iam alienavit, non item quae a Caio. Cur igitur hac in ſpecie Caius prae Titio favore utatur? cur alteri forte omnia ſua ſalva erunt, alter omnia amittet? cum tamen aut ambo male fiduciam in Maevio poſuerint, aut ambo clade ipſius ſint oppreſſi. Non igitur liceat vindicare res, de quarum pretio fides est habita, ab emtore, qui foro cedit eiusque creditoribus et proinde multo minus, a tertio bonae fidei poſſeſſore.

An is, qui merces vendidit ſed nondum tradidit alicui, qui mox ante traditionem foro cedit, contractui ſtare teneatur, inde pendet an dominia rerum ſolis pactionibus transeant et huius loci non est, quamvis fateamur durum videri aliquem hoc caſu teneri. Ex hac quoque ratione Architecti iuris Francici, Codice de mercaturâ hic exceptionem induxere (1).

Si

(1) *Art.* 576 ſeqq.

Si quis rem suam apud furem esse novit, utique actione furti agere potest et fur, si condemnatur, omnia restituere debet; verum furtum sua natura est factum, quod ordinario non facile probatur et si evidenter probari non potest, dominus utique malit agere rei vindicatione. Inde etiam, quamvis ea, quae diximus, doctrinam de delictis ac quasi delictis non evertant, actionis tamen personalis, qua iure Codicis ex dolosa possessionis acquisitione agitur, non magnus erit usus (nisi aliquando in rebus fungibilibus) si generatim conceditur vindicatio, cum longe facilius sit possessionem, quam dolosam eius acquisitionem, probare.

De fructuum et impensarum restitutione, quippe quae ad aliam iuris materiam pertinet, hic non agimus, idque eo minus, cum res mobiles rarissime fructus proferant et impensas exigant. Verbo notemus aequissimam hic videri Codicis Civilis dispositionem (1).

Quoad *tempus* per quod mobilium conceditur vindicatio, Codex Civilis et Ius Romanum hic admisere triennii spatium (2), sed eo discrimine-

(1) *Art.* 548, 549.

(2) *Art.* 2280. Cod. Civ. pr. Inst. de Usuc. et long. temp. praes. l. un. Cod. de Usuc. transform.

ne, ut triennium Codice Civili computetur a die amisſionis aut furti, Romano vero iure, ab eo die, quo quis iusto titulo et bona fide posſidere inceperit.

Codicis diſpoſitio prima quidem fronte laudanda videtur, quia dominus patitur negligentiae poenam, verum existimamus tales dari poſse caſus, in quibus ne diligentisſimus quidem rem ſuam invenire et repetere potest, et praeterea eum, qui per triennium rem tanquam ſuam habuit, ſecundum aequitatem meliore conditione uti debere illa, qua is, qui per nonnullos dies forte posſedit, uti debeat. Hisce moti rationibus Iuris Romani doctrinam hac in parte praeferendam habemus, adeoque contra rei vindicationem detur exceptio illi, qui per triennium ſe *rem ut dominum posſedisſe* docet, neque alter dolum admisſum probet. Triennii quippe ſpatium neque nimis longum, neque nimis breve putamus.

De rebus ab hostibus occupatis ab hisce vero in cives iterum translatis, uti et de rebus a fisco emtis, hic non quaerimus, cum hae quaestiones ad ius publicum pertinere et Iure Civili privato non regi videantur.

§ III.

§ III.

Summarium de iure conſtituendo iudicium.

Prudens iudex, ut bene de ſpecie propoſita iudicet, hanc certe viam inibit, ut, primo perpenſis utriusque partis argumentis, de hisce ſingulis cogitet; tandem vero ex omnibus ſimul ſumtis, de eo quid iuris ſit ſententiam ferat.

Non aliter nos, post expoſitum nostrum de ſingulis legibus iudicium, iam eo perveniſſe videmur, unde totam materiam quaſi ex altitudine intueamur. Quid autem ex dictis concludamus, ſic optime patebit, ſi poſito principio generali, exceptiones addimus neceſſarias (1).

Regula generalis.

Detur per triennium quarumcunque rerum mo-

(1) *Neceſſarias*, inquam, non immemor praecepti Montesquivii, *Eſpr. des Lois*, T. 3. l. 29. c. 16. „ *Lorsque dans une loi les exceptions, limitations, mo-* „ *difications ne ſont point néceſſaires il vaut beau-* „ *coup mieux n'en point mettre, de pareils détails jet-* „ *tent dans de nouveaux détails.*"

mobilium vindicatio domino contra quemcunque possessorem, nullo refuso pretio, quod forte pro re dedit possessor.

Exceptiones.

I. Pretium refundatur: si res bona fide sit emta 1°. in nundinis publicis. 2°. In auctione publica. 3°. A mercatore, qui talium rerum commercium facit, vel ab eius mandatario, aut 4°. denique possessor probet se rem emisse, ut domino restitueret.

Dominus vero cogatur cedere suas actiones contra eum, qui rem alienavit, bonae fidei possessori a quo rem sine pretio refuso vindicat, si is actione de evictione contra suum auctorem indemnitatem consequi nequit.

II. Omnino negetur rerum fungibilium vindicatio, nisi res adhuc sint intactae et obsignatae.

III. Nemo vindicet rem suam a se alienatam, de cuius pretio fidem habuit.

Hunc autem modum nostro, quod quam sit tenue probe novimus, iudicio maxime idoneum ha-

habuimus, quo utriusque iuris doctrinae optime temperari possit, ita ut tum in iure dominii tuendo, tum in libero rerum commercio haud impediendo, aequitatis et boni publici ratio habeatur. Rectam vero viam an tentarim a vestro, Viri Clarissimi! pendet iudicio: quodsi forte praeter spem, nostris iuvenilibus conatibus faveat,

„*Sublimi feriam sidera vertice!*"

LUDOVICI GERLACHI PAREAU,

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECT.
LITT. HUM. CAND. ET THEOL. STUD.,

RESPONSIO

AD

QUAESTIONEM LITERARIAM

AB ORDINE

PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM PROPOSITAM:

„ *Disquiratur, quaenam universe fuerit Tra-*
„ *goediae Graecae ratio, ad eamque exiga-*
„ *tur nobilissima Vondelii fabula,* Gysbrecht
„ van Aemstel."

Quae pariter ac Petri Iosuae Ludovici Huët *de hoc argumento disputatio, praemio digna iudicata, sortibus iactis, aureum reportavit nummum.*

Ὃς δ' ἂν ἄνευ μανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικὰς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανῶς ποιητὴς ἐσόμενος, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη.

Plato, *Phaedro*. 245. A.

* * *

In omni re literaria mihi semper difficillimum visum est, rite cavère, ne quis suas opiniones in aliorum temporum aliorumque hominum rationem transferret. Quam difficultatem maximam esse sensi in tractánda quaestione, a clarissimo Ordine philosophiae theoreticae et literarum humaniorum in *Academia Rheno - Traiectina proposita*. Nam cum esset comparatio instituenda Vondelii cum Graecis tragicis, sedulo cavendum videbatur, ne aut his tribuerem, quod ipsis non esset tribuendum, aut ex horum similitudine ducerem, quae aliunde petiverat ipse Vondelius. Cum vero saepe me monuissent optimi praeceptores, in artium operibus iudicandis fidissimam esse ducem historiam; huius moniti memor, multa ex historia aut petenda aut illustranda putavi in hac scriptione.

In qua si mirum videatur, quod dialogi forma usus sim; fateor me, eius rei suavitate abrep-

tum, fuisſe audaciorem. Nulla enim forma aut ſcribenti iucundior, aut de re ipſa disputanti expedita magis videbatur: et vero diffiteri nolo aliquantum arriſisſe cogitationem, non ineptum fortasſe viſum iri, ſi de dramatibus dramatice agerem. Quod ergo ſi perficere nullo modo posſem; at, quid posſem, experiri volebam.

Hi vero mei ad ſolvendam quaestionem conatus quam parum mihi ſuccesſerint, ipſe probe ſentio, et virium mearum tenuitatem fui expertus. Sed quid plura? Iam enim duorum iuvenum ſermo meam qualemcunque de Graecorum Vondeliique tragoedia ſententiam explicabunt.

LU-

LUCIUS

SIVE

NAVIGANTES.

Marcus. Suavissime Luci! quid tu tandem hoc alto mane extra urbem? Mirabar equidem, quis mihi tam vehementer vestem prehenderet. Terrore me paene suffocasti leni scilicet illa tua compellatione. Sed dic quonam abeas.

Lucius. Si paululum tibi cessaverit terror, dicam. — Ego vero eodem abeo, Marce! quo et te abiturum censeo, Traiectum ad Rhenum. Quare, amicorum dulcissime! me tibi comitem habebis navigationis. Nam ut me cogas hic manere, fortior esse debeas, quam nunc es: et si vel e navi me deturbes, natando te tamen sequar. *Marcus.* Amicissimus es, o Luci! tuique semper similis: nec, si iam redire in urbem

bem velles, ego te dimitterem. Sed dic, sodes, quare tu hoc hiemali tempore, mediisque his feriis Academicis, Traiectum cogitas? *L.* Haud male quaeris. Nam te quidem nemo miretur, si ad literarum studia iam redeas; es enim Musarum prae ceteris amantissimus. Sed nunc ego quoque, quamvis tardior, tuo ductus exemplo ad Musarum sedem iam redeo; nihil enim reliquum mihi erat, Marce! quod in hac urbe nostra nunc peragerem, et, quod postremum volueram, hesterna vespera eximie celebratam audivi huius ipsius urbis veterem fortunam. *M.* Quomodo dicis? *L.* Quid? tune ille poëseos amator non adfuisti in theatro, cum ageretur Vondelii tragoedia *Gysbrecht van Aemstel?* Ego vero et heri delectatus illa maxime fui, et nunc etiam eiusdem recordatione delector. *M.* Tu vero haec paulo postea mihi enarra, nunc vero propera. Nam dum animo tuo gaudes, corpore nimis lento procedis; et tamen tempus urget. *L.* Age procedamus. At vero, Marce, si heri mihi adfuisses spectator, molesta tibi accidisset mercatorum garrulitas, quos inter medius sedebam. Nam cum antiqua urbis fortuna celebraretur, illi interim mordacia quaeque et ridicula de hodierna mercaturae nostrae et navigationis conditione dicebant.

M.

M. Ego vero iam gaudeo, me tibi non affuisse: est hoc enim perquam molestum, Et vero hodie saepius de hac re queruntur. *L.* Sed, dum progredimur, dic mihi, Marce! num iure tibi videntur queri, an immerito? *M.* Neque si hac de re, quid sentiam, dicam, stultus ideo videar multis hominibus, qui solent hodie de patriae nostrae ratione dicere ea, quae aut ipsi vix intelligunt, aut quorum certe optimi iudices sibi solis videntur. Et sunt illa quidem maximae utilitatis; quae tamen ut rite iudicentur, perscrutanda sunt tenebrosa mercatorum horrea, aliorumque hominum horridae latebrae, in quibus ut omnia rite perspicias, centum tibi opus sit Argi oculis. Ceterum ad haec omnia cognoscenda mihi nondum suppetit otium. *Cuius rei caussa, amice! haec est;* nondum me ipse cognovi, nec ingenii humani latebras satis sum perscrutatus. Quare non illa, sed me specto, utrum ventorum quorundam et fluctuum arbitrio ipse ferar, an sit mihi datus animus aliquis gubernator, qui, rerum etiam iniquitatem prudentia temperans, illuc navem deducere queat, ubi possim ea mercari, quae mihi ad vitae felicitatem prosint. Hoc mihi, o Luci! propositum fuit semper maxime, quod aliquando ex historiae literarumque studio cognoscerem. Et nunc quidem Platonis dialogis et

tra-

tragicorum carminibus legendis delector maxime. Sed in mediis collocutionibus iam quo tendebamus pervenimus. Huc ergo, mi Luci! mecum cede in hanc navis partem: hic soli forte erimus.

L. Sed vide, o Marce! quantus sit hic hominum concursus, prorsus ut olim ad Charontis cymbam *omnis turba ad ripas effusa ruebat, matres atque viri pueri innuptaeque puellae.* *M.* Bona fortuna, ut videtur, in eandem, nec tamen mortuorum, cymbam ambo devenimus. Sed quantas fortunae gratias debemus, quod hoc hiemali tempore nobis liceat navi iter nostrum perficere; quod mihi semper omnium accidit suavissimum, propter aquarum iucunditatem, locorumque maxime, quae praetervehimur, amoenitatem. *L.* Et vero hoc iam itineris initio pulcerrimus, ut ais, adspectu locus est Quam enim placide in hac media aqua oras praeterlabimur! Sol autem mira quadam serenitate oritur primosque per undas spargit radios. Ipsa vero Amstelodami urbs aurorae fulgore collustratas turres extollit magnifice: placent omnia lucis novitate, et haec tota rerum natura, quamvis ab aestivo vigore multum abiit, tamen hilaritate quadam et laetitia perfunditur. *M.* Et hinc quidem laetissimum nobis hunc fore diem augurari licet, eritque haec nostra navigii

pars,

pars, si tibi ita videtur, quaedam hodie parvula Musarum sedes: quare iam mihi enarra de Vondeliana illa tragoedia. *L.* Sed dic mihi antea; quidni ipse ei adfuisti? *M.* Graecis tragoediis, ut dixi, delectabar, quas, quod pace tua dicam, ipsis etiam Vondelianis carminibus antefero. *L.* Et tibi videtur *sanctum vetus omne poëma;* et nimio quodam antiquorum amore recentiorum carmina despicis. *M.* Ne vero hoc me crimine accusa; quamquam de antiquis ita censeo, veram in iis et nativam haberi pulcritudinem: nam et tragici et ceteri Graecorum poëtae omnes, cum nullam artem cogitarent aut praecepta poëseos, suo quisque ingenio suoque pulcri amori indulserunt: unde illa suavitas et ipsius naturae simplicitas, quae me tantopere cepit. *L.* Habent te laudatorem eximium antiqui; minorem tamen, quam par est, recentioribus laudem tribuere mihi videris. Sed age scin' tu, quid iam diu mihi promiseris? *M.* Quid maxime? *L.* Graecarum tragoediarum rationem mihi declarare et saepe et ante hos paucos dies volebas, et, quid tibi in iis placeret maxime, enarrare: quare cum insperanti mihi, sed valde optanti, contigerit, ut in istum sermonem delaberemur, illud iam perfice; nam otio abundamus, et est hoc a studiorum tuorum ratione minime alienum. *M.* Quid ais? optime

me Luci! adeone arrogantem me putas, ut, qui sum tiro his in rebus, iam pleno marte pugnare ausim? Utinam vero Graecarum tragoediarum rationem ipse teneam! Pulcra profecto res esset, idque mallem, quam magno auri pondere a te donari. Sed bene se res habere videtur; nam si quem forte nanciscaris, qui antiquos tragicos digne celebret, metuendum tibi sit, ne et tu forte nimio quodam antiquorum amore capiaris. *L.* Misso aculeo, Marce, avolare studes; nec tamen effugies; nam etiamsi ludas et apum instar me pungas: ego te hac navi non dimittam, donec, quod promisisti, perfeceris. Hanc tu mihi poenam ideo dabis, quod, neglectis patriis Musis, peregrinarum quarumdam amore te abduci passus es, quo te crimine non *ante liberabis*, quam tragicam Graecorum Musam merito laudaveris: quare iam vide, quomodo caussam tuam agas. *M.* Mihi vero longe praestabit, quomodocunque potero, dicere; nam videtur haec mihi non quaedam Musarum sedes nobis esse, sed potius tribunal aliquod; quare dicam, ne me forte etiam deinde catenis huic loco alligatum teneas. Neque etiam in his mediis aquis effugiendi via patet, nec tu precibus aut supplicationibus ullis videris mihi moveri nunc posse. *L.* Et recte tibi ita videor. *M.* Tu vero primum

de

de Vondelio enarra. *L.* Haec postea audiemus; nunc de antiqua tragoedia tibi est dicendum. *M.* Vos ergo, o Musae Atticae, nunc adeste precanti! Nam non meam tantum excusationem ad iudicem paro, sed et vestra, o Musae, caussa agitur! Itaque pulcri amore me totum inflammate, ut tolerabiliter certe dicam coram hoc iudice Lucio! Videtis enim, quanto nunc pudore tenear huius amicissimi iuvenis; et vero multo difficilius est coram hoc uno amico dicere, quam coram ceteris hominibus omnibus. *L.* Ludis me denuo, invocationem simulans Musarum; sed rationes te daturum memento. *M.* Ne vero me custodi, o bone! nam te timeo vehementer. *L.* Sed adhibe mentem, et ita dic, ut rationes daturus; forte, si bene dixeris, te dimittam.

M. Itaque, ut initium ab eo ducam, quod modo dixi, Graecorum poëtae suo quisque ingenio prorsus indulgebant, et quod illis videbatur pulcerrimum, illud carminibus suis effingere solebant. Ita heroum facinoribus celebrandis et miris quibusque de Diis Deabusque et hominibus etiam fabulis narrandis delectatus Homerus, carmen epicum effinxit. Cum autem maxima sit in Graecorum carminibus varietas, pro varia aetate, qua exstiterunt: tum tragici generis peculiaris quaedam dos est atque laus pro-

propria. In hoc enim genere omnia plena sunt affectibus et sensibus quibusque moralibus caritatis, amicitiae, pietatis atque amoris erga patriam. Etenim cum Graecorum ingenium magis magisque excoleretur, sensimque se evolveret eorum indoles; sensim quoque magis se explicabant sensus quique interiores et moralis hominum conditio. Itaque cum antea rerum mirabilium et fabularum commemoratio et rerum bellicarum narratio maxime placuisset, postea appetere coeperunt Graeci, quidquid in internis hominum sensibus amabile videretur. Atque ita quidem in Graecis exstitit pulcri moralis amor, qui maxime in illis se prodidit bellorum Persicorum tempore, et ea ipsa aetate, qua exstitit tragoedia Graeca, quae vere sic dicitur. Quantum vero fuerit illo tempore in illis pulcri moralis studium, probat non modo tragoedia, sed longe etiam magis moralis illa philosophia, quae eodem paene tempore aut paulo postea exstitit. Spirat enim illa sensus quosque internos hominis et eum ipsum pulcri moralis amorem.

Cum ergo hoc esset Graecorum illo tempore ingenium, ut nihil iis pulcrius esse videretur, quam quod interiores quosque animi sensus proderet, huic ingenio suo et pulcri moralis studio ita indulserunt tragici Graeci, ut nihil fere

nar-

narrarent, nihil effingerent, nisi quod laetis sensibus esset plenissimum.

Sed iidem quoque tragici in mediis semper Deorum simulacris et rerum sacrarum solennitate versantes, a *mythologia* proficiebant maxime, et Homericorum aliorumque antiquorum carminum lectione instituebantur. Itaque si argumenta spectes, videatur adeo tragoedia ab Homero condita, quippe quae Homericis narrationibus tota nitatur (1). Quod quamvis ita sit, habuit tamen tragoedia maiorem quamdam et excelsiorem speciem, magisque honoratum retulit habitum (2). Etenim moralis illius pulcritudinis amatores poëtae tragici et ex Homero aliisque ea potissimum desumserunt, quae ad interiorem hominum sensum pertinerent, et haec ipsa ornarunt etiam magis, et ad moralem hominis rationem adduxerunt. In tragicis enim quantus sensuum ardor: quanta affectuum vehementia! Dicas nil eos magis egisse, quam ut maiores omnes et vividiores hominum sensus exprimerent. Quid agatur, fere non cogitas; quaeris unice, quid sentiatur: ipsae tragoediarum personae non pugnant, non agunt; sed patiuntur, sed lugent: omnia aut gaudiis aut luctibus aut iris aut vindictis sunt plena: et, unde haec ipsa proficiscuntur, caritas maxima, pietas, amicitia et bonarum rerum amor in omni-

nibus eluceant eximie. Et est omnino in tra-goedia quoddam πάθος, quod in alio poëseos genere nullo. Quod quidem unde potuit exsistere praeclarius, quam ex illarum virtutum significatione? Nam virtutem dico, non rigidam istam et horridam, qua, lapidis instar, sensu omni destitutus sit homo. Hanc Stoicorum sapienti linquimus, cui si similes fuissent homines omnes, nulla profecto unquam tragoedia exstitisset. Graeci vero universe eam amabant virtutem, quae ut ex natura oritur, ita naturae gratia delectat, quaeque ut a sensu hominis morali proficiscitur, ita sensui est gratissima, et rerum omnium pulcerrima apparet. Et hi quidem sensus omnes insunt in Homero et prioribus poëtis, sed latent fere, ut solent latere in iis, qui primum e pueritia excedunt adolescentes. In tragicis vero apparent haec et omnia, et omnibus locis, et in omnibus hominibus, luculentissime semper et pulcerrime: nec latent, sed splendore atque pulcritudine sua collustrant omnia.

„Ita affecti sumus, ait Seneca, ut nihil aeque magnam apud nos admirationem occupet, quam homo fortiter miser." Apud Graecos autem haec ipsa fortitudo non tam est vera illa et excelsa animi constantia, recto rationis usu comparata; sed cernitur in illis magis gene-

ro-

rosus aliquis periculorum calamitatumque contemtus, sive ex patriae amore, seu ex quocunque tandem vehementiori affectu sensuumque vigore oriundus. Et talis quoque in tragoediis proponitur Prometheus, qui a Iove tyranno iniuria affectus, maximos dolores perferre mavult, quam tyranno supplicari, quem ille odio prosequitur maximo:

> Εισελθέτω σε μήποθ', ὡς ἐγὼ Διὸς
> Γνώμην φοβηθεὶς, θηλύνους γενήσομαι,
> Καὶ λιπαρήσω τὸν μέγα στυγούμενον
> Γυναικομίμοις ὑπτιάσμασιν χερῶν (3).

Dolet ille et plorat de calamitatibus suis, omnesque ad misericordiam permovet; sed, si quis eum movere velit, ut Iovi se sponte subiiciat, fortiter id recusat, nec movetur magis quam ea ipsa rupes, cui est alligatus.

Ipsa autem illa misericordia in tragoediis egregie pingitur, quem sensum amabant Graeci maxime, et erga peregrinos praesertim sanctissima dicebant esse foedera, et contra eosdem peccata omnium maxime ultori Deo curae esse iis videbantur (4). Quare occurrunt Danaides infelicissimae, a rege Pelasgo opem flagitantes. Hic vero timet et cives suos et maxime hostes, ne ipsi irascantur, si peregrinis auxilium praestet

ster (5). Sed tandem impedimenta omnia atque pericula vincit misericordia, nec quidquam sanctius habent omnes, quam ut miseris opem ferant (6).

Subinde maximus in Graecis apparet et generosissimus iustitiae sensus. Sic Ulyssi omnium Achivorum iram minitanti respondet Neoptolemus: „ Si iustum perago, nihil timeo tuas minas; si iniustum sit, non tu me ad peragendum cogere possis" (7). Universe tamen, quo ipsos impellebat animus, quo ducebant affectus, illud etiam honestum, illud bonum esse putabant. „ Pietatem colere in rebus secundis honestum est, inquiunt, sed si quis vindicta in hostes ardeat, his quoque honestum est malefacere" (8).

Mirum est quantopere et ad universam virtutem, et maxime ad fortitudinem, valuerit apud Graecos pudor. Pudore ductus homo, dicebant Graeci, delectatur unice rebus pulcris, decoris, honestis; contemnit adeo mortem, si honeste non liceat vivere (9). Et profecto huius rei apud tragicos exstant exempla: ipsae adeo puellae mortem appetunt, ne ignominia obruantur. Itaque Polyxene mori mavult, quam turpiter vivere (10); quare se ipsa excitans: *morere*, inquit,

—— nisi herile mavis

Car-

Carpere pensum
Regius sanguis, dominaeque tradi
Barbarae pellex.

Neque harum tantum virtutum, quae unicuique nostrum cum omnibus hominibus communes habentur, eximiae in tragoediis inveniuntur picturae, sed et ea omnia splendent in iis praesertim, quae, ut peculiariter Graeca erant, Graecis hominibus non placere non poterant, tyrannorum odium, libertatis ardor, amor denique patriae. Ne vero mireris, Luci! me haec omnia primo quodam loco numerare in virtutibus, et, cum de sensu hominis morali dicam, memorare etiam politicam eius rationem; scito nos nunc dicere de Graecis, qui ut adolescentiae studiis quibusque praeclarioribus excelluerunt, ita maxime et aequalitatis studio et coniunctionis sodalitatisque amore illo, qui viget praecipue in adolescentibus. Quae quidem studia iam antiquis temporibus ipsas pepererunt respublicas, illasque in rebuspublicis leges constituerunt, quibus longe magis totarum civitatum commoda spectarentur, quam singulorum hominum utilitas (11). Quare quo magis deinceps se explicabant in Graecorum animis sensus omnes praeclariores, eo quoque magis haec ipsa studia et effloruerunt in illis, et fructus tulerunt uberrimos. Et vero illi ipsi viri, in quibus studia quae-

 que

que praestantiora patuerunt, philosophi iidem fere erant et politici viri: ne dicam de eloquentia, quae tota ex rerum civilium amore exstitit. Quid, quod eo ipso tempore, quo tragoedia exstitit, ostenderunt Graeci in bello cum Persis, quantopere iis cordi esset patriae salus, pro qua si moriendum esset, rerum omnium illud existimabant pulcerrimum esse et decorum maxime? Itaque haec ipsa studia in iis etiam virtutibus cernuntur, de quibus modo diximus, fortitudine et pudore. Etenim Prometheus fortis est, non ut aliquam animi excelsitatem prae se ferat, sed quia tyranno supplicare indignum libero heroë videtur. Polyxene autem mortem adit, ne civibus suis et patriae ignava esse videatur. *Sed in nulla facile sententia* magis elucet Graecorum illud aequalitas studium et tyrannorum odium, quam in hisce Creontis verbis: „ Certe equidem, ut sapientissimus quisque, tyrannica iussa exsequi, quam dare, malo" (12). Quantus autem patriae amor in Graecis fuerit, inde patet, quod et ipsae foeminae quidquid pro ea facere cupiant, mortemque adeo oppetant. Dubitat Agamemnon num sit filiam immolaturus Dianae, reluctatur vehementer mater sollicita; quid autem filia (13)? „ Non oportet me, inquit, amare vitam, o mater! peperisti me Graecis omnibus, non tibi soli;

qua-

quare trado me lubenter Graeciae. Mactate me, viri! ut Troiam devastare possitis: haec mea monumenta, haec proles erit, hae nuptiae, haec mea gloria!" Sed audias lamentantem Hecubam: luget illa liberos occisos, luget mortuum maritum; sed omnium maxime luget devastatam carissimam Troiam. „ Heu! heu! splendet Ilium, Pergamorum culmina flagrant! Heu! Deorum templa, carissima civitas! Cognovistis, audivistis Troiae ruentis fragorem: concussio totam, concussio obruet urbem!" (14) — Bellum memoravimus Graecorum cum Persis; sed est tota quaedam tragoedia, qua unice hanc Graecorum victoriam celebrat poëta (15). Imo vero tantopere his rebus, quae ad patriam pertinent, delectantur tragici, ut et bellorum pugnarumque descriptionibus faciundis sibi saepe placuerint (16), et vero in tragoediarum fine paene semper patriae aut veterem gloriam celebrarint, aut instituta paterna laudarint, aut omnino patriae suae laudes extulerint magnifice (17). Sed si haec iam aliquantum tibi placent, Luci! nunc porro attendas, quantum poteris, maxime. Nunc enim coram amico amicissimus de amicitia dicam: nec de amicitia tantum, sed de iis omnibus, quibus placent antiqui mirifice, quaeque unice pertinent ad peculiarem tragoediae Graecae delectationem. Scisne quaenam sint illa?

L. Haec si scirem, non ego nunc Marci tantopere mirarer in literis Graecis peritiam.

M. Itaque audi, ut princeps aliquando evadas tragoediarum Graecarum amator. Nam amicorum, fratrum, coniugum, parentum denique et liberorum vel ipsa nomina sancta habentur; quorum caritates et placere solent hominibus magnopere, et intimum animi sensum movere. Haec autem ut per totam antiquitatem spirant, ut occurrunt ubivis apud ipsum Homerum, ita vel maxime in tragoediis elucent: ubique et vi sua atque efficacitate proponuntur. Nam quod de ceteris virtutibus diximus, de his valet imprimis. Apud Homerum enim in medio armorum strepitu mediisque errorum calamitatumque narrationibus, apparent nonnunquam harum caritatum velut igniculi quidam, quorum adspectu delectantur oculi; in tragicis vero haec omnia solis instar effulgent, et miro quodam splendore collustrant omnia atque exhilarant, et paene vitam iis praebent atque vigorem; verbo: hisce sublatis, tollas paene totam Graecorum tragoediam, certe in densissimas eam tenebras detrudas.

Nihil in tota antiquitate celebrius amicitia. Plena est omni genere fabularum heroïca Graecorum aetas, sed ipsae fabulae amicitiae sensibus sunt plenissimae. Ubique aut cum Achille Patro-

troclus, aut cum Polluce Castor, aut cum Hercule Iolaus, aut cum Pylade occurrit Orestes. Omnia aut amicorum ope perficiuntur, aut ad amicorum salutem provehendam mortemve ulciscendam suscipiuntur (18). Iacet confossus ab uxore Agamemnon: Orestem iubet Apollo Argos reverti, ut patris vindicet caedem, quod pulcerrimum habebatur apud antiquos; proficiscitur statim Orestes, neque solus tamen, sed cum amico *Pylade*. Ad domum paternam veniens, primum ipse interficit impium caedis paternae adiutorem Aegisthum. Sed matrem videns supplicem Orestes, timet, nec manum audet proferre: „ Quid faciam, inquit, Pylade! matremne timebo?" — „ Memento, respondet ille, Apollinis mandatum et quod dedisti iusiurandum. Deos magis quam homines timeto!" — „ Recte, ait Orestes, dixisti, ad pulcra omnia me admones." Et amici monitu Deorum iussa peragit (19). Dein furiis agitatur Orestes matricida et capite damnatur a civibus. Accurrit celerrime Pylades: „ Quid agis, inquit, carissime aequalium meorum et amicorum et cognatorum: tu enim mihi es ista omnia!" (20) „ Periimus," exclamat Orestes. „ Itaque, respondet Pylades, peribimus tecum; communia enim amicorum omnia." Et revera postea cum amico mortem oppetere cupit: „ Quid enim, ait,

me

mene censeas te mortuo vivere aut sine tua amicitia degere posse?" (21). Tandem periculo liberatus Orestes cum amico in Tauros abit, ubi capiuntur, et, ad templum Dianae adducti, occidendi sunt. Gratia tamen quadam sacerdotis alteri domum redire licet, moriendum vero est alteri. „ Itaque, ait Orestes, Pylades in patriam redeat, ego vero moriar." — „ Minime vero, inquit Pylades, turpe sit, te mortuo, me lucem intueri. Quid enim dicent cives mei? Te prodito, dicent, aut forte occiso, me rediisse solum, et vituperabunt. Sed oportet me tecum mori, tecum iugulari, tecum comburi, quandoquidem sum amicus" (22). Sed ut hi praesertim amici celebrantur, ita cum Ulysse occurrit Neoptolemus (23), cum Admeto amicus Hercules (24) et cum eodem Hercule fidelissimus Theseus (25) et ubique adsunt paria amicorum.

Neque minor in tragoediis ratio habetur caritatum illarum, quas ipsa genitrix natura inter eiusdem generis domusque participes homines constituit. Itaque Antigones et Iphigeniae in caritate fraterna; in pietate erga patrem Orestis et Electrae; in materno denique amore Hecubae, Andromaches, Clytemnestrae ipso nomine nihil potest inveniri clarius. Nam cum esset Polynices profecturus cum exercitu, ut pugnaret

rex contra fratem, supplicat Antigone fratri, ut ipsam audiat. „ Quid habes, inquit ille, carissima Antigone! dic modo." — „ Ne quaeso pugnes, respondet illa, ne forte moriaris." — „ Sed turpe mihi est, inquit Polynices, nisi moriar." — „ O me miseram! exclamat illa: sed oro te, mi frater! ut mihi pareas, nam omnium sum equidem infelicissima, si te privor" (26). Abit tamen Polynices et urbem Thebarum obsidet. Videt Antigone ipsum ex urbis moenibus: „ Utinam, exclamat, volucris instar, mihi liceat per aërem volare ad meum fratrem: brachia collo circumdarem amicissimi viri!" (27) Pugnat cum fratre Polynices. Cadit uterque. Moribundis adest extemplo cum matre Antigone: quo spectaculo nihil potest esse ad fraternam caritatem efficacius; nam Polynices postrema sic moribundus verba effatur: „ Periimus, o mater! miseret vero me tui et sororis huius et fratris mei mortui: amicus enim mihi fuit, et, quamvis hostis factus, est mihi tamen amicus." Postremo autem petit a sorore, ut se velit sepelire (28). Sed adest praeco, qui Polynici sepulturam negat, eiusque cadaver proiici iubet volucribus: „ Sic visum, inquit, magistratui Thebarum." — „ Tu vero, reponit Antigone, dic Thebarum magistratui, me hunc sepulturam, quidquid contra isti dicant" (29). Rogat rex

Cre-

Creon: „ Tu itaque has leges transgredi audes?" — „ Quidni? ait illa, neque enim Iupiter, neque ipsa Iustitia haec dedit edicta; hi contra iusserunt mortuos sepeliri et amari fratres" (30). — Itaque ipsi quoque moriendum esse dicit Creon propter leges violatas, iubetque eam cum fratre se quoque ipsam sepelire. — „ Recte, respondet illa, est enim pulcerrimum, duos amicos sepeliri secum invicem" (31). Neque caritate erga fratrem cedit ullo modo Antigonae *Electra*. Haec enim cum crederet mortuum esse fratrem Orestem, accepissetque urnam, qua ipsius dicebantur contineri cineres, sic fatur: „ O carissimi hominum omnium monumentum, unicae Orestis mei reliquiae! Eheu! quem puerum ipsa e caedibus eripui, te nunc mortuum manibus gero, parvum pondus in urna parvula! Utinam potius eo ipso die et tu esses mortuus et ego tecum!" (32) Cuius loci tanta olim vis fuit in animos Graecorum, ut sororis lamentatione omnes qui aderant ad lacrymas moverentur (33). Ex quo caritatis sensu facile conficis, quaenam fuerit huius eiusdem Electrae laetitia cum fratrem postea agnosceret (34), quem illa, dum vixit, maximo semper amore est complexa (35). — Habuit autem idem Orestes aliam etiam sororem, nec sibi minus caram, et sui amantissimam, Iphigeniam, in qua puella nativam equidem amabi-

bilitatem semper amavi. Nam cum infelices duos sibi ignotos iuvenes videt, morti destinatos, statim illa: 'Eheu! quaenam, inquit, vobis est soror, si quam habetis, quae, talibus orbata fratribus, infelix erit" (36). Postea autem alter eorum se ipsius fratrem Orestem esse dicit; ipsa vero illi credere paene non ausa: „ O carissime, ait, fere mihi persuades, ut fratrem te agnoscam" (37).

Sed ut in caritate fratrum et sororum significanda, ita quoque in pietate pingenda liberorum erga parentes admirabiles sunt tragici Graeci. Quae pietas quanto apud antiquos honore sit habita, ex eo patet quod Orestes diceretur ob interfectam matrem furiis agitari (38). Qui tamen idem Orestes cum videret matrem lamentantem et enixe ipsi supplicantem, fere a proposito destitit, nec nisi Deorum reverentia ductus rem suam perfecit (39). — At vero, Luci! haeccine tibi minus placent, quae dixi? Videris enim aliquid velle dicere: vultum certe contrahis.

L. Tu vero pergas, ne te in medio sermonis cursu detineam. Sed ne me potius ita adspicias semper et observes; neque enim vultu te latere possum, si quid sentio de iis, quae dicis; et est hoc tibi molestum.

M. Molem istam molestiarum fero facile, dummodo dicas, quid sentias.

L.

L. Mihi vero displicet aliquantum illud vindictae ſtudium in Oreste, quem ceteroquin amo.

M. Laetor equidem magnopere, te iam idem experiri, quod mihi antea accidit; nam cum ubique vindicta ardentes viros et vero etiam foeminas puellasque viderem, displicebat magnopere ira iſta in iis hominibus, quos ceteroquin, ut tu, amabam et diligebam. Sed quo magis, Luci! in antiquorum agendi ſentiendique rationem me inſinuare conatus ſum, eo levior et haec viſa est difficultas. Nam, ut antea diximus, explicuit ſe in Graecis moralis hominum ſenſus; ſed iidem tamen longe aberant a maturioris illius aetatis ratione. Itaque adolescentiae et tenerrimae iuventutis in Graecis apparuerunt virtutes, ſed cum virtutibus etiam vitia. Ut autem ſolent iuvenes in ſumma amabilitate iram continuo prodere vix reſtinguendam; praeſertim ſi eorum aut patri aut matri aut amico aut fratri mali quid fiat, ita quoque apud Graecos ex hac ipſa caritate maxima, in iuvenili animorum vigore, ira exoriebatur et vindictae ſtudium maximum: quae vitia ſi videantur nobis homine indigna; at, concedenda tamen ſunt adolescentiae aetati et excuſanda: praeſertim cum eo ipſo alacriores et vi naturae vigentes nobis appareant in iuvenilibus Graecorum animis dotes atque virtutes (40). Itaque, ut redeam ad Orestem, quae tibi tandem hu-

huius filii erga patrem pietas, quis paene ardor amoris fuisse videtur, quo flagrans ipse patris interfectricem matrem occidere potuerit? Non minor perfecto in hoc quam in Electra fuit patris caritas; quam haec ipsa lugubri cantu his, credo, verbis expressit:

Οἷα δέ τις κύκνος ἀχέτας,
Ποταμίοις παρὰ χεύμασι,
Πατέρα φίλτατον καλεῖ,
Ὀλόμενον δολίοις βρέχων
Ἕρκεσιν· ὡς σὲ τὸν ἄθλιον
Πατέρ᾽ ἐγὼ κατακλαίομαι (41).

Erga matrem quoque caritatem maximam miratus sum equidem cum in aliis (42), tum praesertim in Aiace, qui moribundus solem invocat dicitque: „O tu qui per altum coelum agis currum, subsiste, quaeso, cum ad paternum solum perveneris, nuncia patri grandaevo, nuncia praesertim matri mortem meam! O quantas illa edet infelix lacrymas, quantum per totam urbem eiulatum!" (43). Idem vero ille Aiax ut erga matrem senem, sic erga filium quoque parvulum maximam ostendit caritatem; furibundus enim et morti propinquus hunc sibi afferri iubet, quem postremo nunc adspiciat (44). Quo iussu prodit in scenam, ut apud Homerum parvulus Astyanax,
sic

ſic apud Sophoclem infans Euryſaces, cui Aiax: „O nate, dixit, patre fortunatior ſis, cetera vero ſimilis! nunc certe longe es me beatior, quippe qui haec nondum ſentias mala." Ceterum ubique occurrunt patres, qui aut pro filiis ipſi mortem oppetere cupiunt (45), aut in miſerrima ipſi fortuna verſantes liberorum tamen magis, quam ſui miſerentur (46). Sed ſatis est unum nominasſe Agamemnonem, qui gloriam etiam ſuam negligere voluit, ut filiam retineret (47), nec niſi ab hominibus Diisque coactus, filiam Dianae immolavit. Itaque procedit ad aram Iphigenia; ſtant obſtupefacti animis milites omnes, defixi in terram haerent oculi omnium. Quid vero pater? In lacrymas prae dolore erumpit, et vultum avertens, oculos veste tegit (48). Qui locus omni aevo celebratisſimus olim fuit pictura expresſus a Timanthe, qui hanc maxime ob causſam laudatur ab omnibus (49).

Neque minus omni aetate et celebria fuerunt et erunt ſemper, quae exſtant apud antiquos exempla caritatis maternae. Hanc enim caritatem in omnibus ſectantur veteres, hanc in mediis pugnis memorat Homerus, hanc laudat Virgilius, hanc ad ſacra adeo retulerunt antiqui (50). Apud tragicos autem ubique adſunt matres; nullae vero occurrunt, quin libero-

rorum maximo teneantur amore. Deïanira adeo, cum videret infelicem quandam puellam, cogitat statim liberos suos et exclamat: „ O Iupiter! avertas istiusmodi mala a prole mea carissima, aut certe antea me interimas, ne mater liberorum adspiciam calamitatem!" (51) Sed nihil potest ad caritatis sensum cogitari pulcrius, quam Clytemnestrae spectaculum, quae descendens e curru: „ Accipite, inquit, hunc puerum Orestem, est enim infans. — Mi fili! dormis, vectatione consopitus. Expergiscere feliciter ad nuptias sororis conspiciendas"! (52). Cuius sororem cum cognovisset mater non nuptiis, sed morti esse destinatam: „ O quam, inquit, lugebo in aedibus, cum huius adspiciam *sedes vacuas! Lacrymans tunc sedebo sola*, lugens semper istam" (53). Cuius rei simile cum accidisset Eurydicae, ut filius moreretur, nec lamentata mater est, nec lacrymas fudit; sed tacita, terribilique silentio, abiit, et atrocia peragens, in morte saltem ad filium voluit redire (54).

Ceterum, mi Luci! innumera harum caritatum et sensuum praestantiorem omnium exempla occurrunt apud tragicos, quorum pauca tantum, quae memineram, enumeravi. Quae pauca, etiamsi sola essent in tragoediis, miraremur tamen et amaremus poëtas. Nunc contra, uti

his

his sensibus nostra nunc plena fuit oratio, ita iisdem refertae sunt tragoediae omnes, et ab initio ad finem usque plenissimae. Nam in initio tragoediarum delector equidem semper nativa ista spectaculorum simplicitate, qua plerumque primo theatri intuitu aut matres supplices apparent, aut infelices cum liberis patres, aut cum miseris fratribus sorores, aut infortunati cum amicis amici (55). Ex qua re, Luci! patet, ni fallor, tota nobis ratio tragoediae Graecae, in qua non ita politica ratio habetur, ut in plurimis recentiorum carminibus, sed unice fere res familiarum aguntur, narranturque aut controversiae cognatorum, aut calamitates et pericula propinquorum. Itaque infelix Oedipus oculis privatus filiaeque innixus humeris, non tam antiqui regis, quam infelicis patris imaginem refert (56). Sed et Agamemnon et Clytemnestra et Polynices et Antigone, et qui apud tragicos occurrunt omnes, non tam regis, aut reginae, aut herois, aut principis alicuius matronae rem agunt, quam potius et patris, et matris, et filii, et fratis, et sororis exprimunt sensus et affectus acerrimos (57). Illa enim iuvenili Graecorum aetate et in ipso naturae vigore, nec viros principes etiam pudebat, naturae sensibus obedire, et patris matrisque nominibus gloriari. Quare etiam nulla in heroibus est excelsitas,

nul-

nulla animi elatio, aut quid eiusmodi, quod solent vulgo mirari. Homines sunt, humani nihil a se alienum putant. Nam illi ipsi, qui pro suis mortem oppetunt, quod est maxime admirabile, amabiles tamen magis quam admirabiles videntur. Moriuntur enim, non ut fortitudinem suam ostendant, sed ut amicis carisve hominibus prosint, neque animi quandam granditatem prae se ferunt, sed lacrymantes subinde mortem oppetunt. Sic Alcestis pro coniuge moriens: „ O qualem, inquit, viam ego miserrima ingredior; o liberi, o liberi! non amplius iam vestra mater superest!" (58) Sed tantum abest, ut heroës tragici sensibus elati sint atque grandes, ut contra hilares videantur et levissimi. Ludunt adeo subinde et irrident aliis (59); suntque ipsi non tam constantes moribus, sed iuvenili feruntur alacritate. Ipse etiam Agamemnon ter resignat literas ad uxorem dandas, ter signatas easdem resolvit, mentis ipse suae in summa levitate non compos (60). Sed mirari subeat, quanta sit in foeminis apud tragicos astutia et vero puellaris quaedam calliditas (61). In viris autem inconsiderantia quaedam observatur, et iuvenilis levitas, et omnino, quod aiunt Graeci, νεαρόν τι καὶ μειρακιῶδες. Itaque cum vellet Agamemnon exercitum clam domum remittere, sed Calchantem metueret: „ Hic enim, ait, Deorum

suam voluntatem populo aperiet": „ Non aperiet, inquit Menelaus, si antea occidatur, hoc autem facile est" (62). Sed cum hac summa levitate quaedam coniuncta est iuvenilis amabilitas, quam idem ille Menelaus ostendit. Nam cum nollet Agamemnon filiam immolare Dianae, ille iratus gravissime in fratrem invehitur; at idem postea videns fratrem lacrymantem et de filiae adventantis sorte lugentem, lacrymas ipse fundit, et continuo fratris misertus, ad ipsum accedit, et, „ Frater, inquit, porrige mihi dextram;" atque dein Agamemnoni favet, tam, quam fratri amantissimus frater (63). Est autem praeterea tam candida omnium simplicitas, ut dicas te non principes viros audire loquentes, sed confabulantes hominum simplicissimos humillimosque. Quod ut in sermonibus omnium elucet, iis etiam, quos antea enumeravi; ita maxime patet in comparationibus, quibus omnes ubique utuntur, simplicissimis. Et iam video, te mihi assentiri; meministi nunc illius elegantissimae comparationis, qua patrem lugens Electra cycno canenti se vocabat similem, aut qua Antigone volucris instar ad fratrem avolare se velle dicebat. Quid vero simplicius unquam esse potest, quam quod matres gallinis se comparare solent quae pullos suos alis obtegunt? (64). Sed nusquam equidem magis amabilem istam simplici-

ta-

tatem fui admiratus, quam in sermone quo Iphigenia patrem supplex orat, ne morti ipsam tradat (65): „ Prima, inquit, ego te patrem appellavi, primam tu me filiam appellasti, dum equidem haerebam ad tua genua; nunc vero vis me occidere? Sed largire mihi tuum adspectum, et da filiae osculum, ut hoc saltem de te habeam." Et postea parvulum quem manu gestabat Orestem allocuta: „ Tu, inquit, parvulus quidem es; sed supplica tamen patri lacrymans, ne tuam sororem occidat. Ecce, o pater! tacens iste supplicat tibi; quare miserere supplicum duorum carissimorum." — Quae omnia si forte tibi videntur praeter tragoediae dignitatem esse dicta; scito hanc ipsam esse tragoediae Graecae rationem, qua nihil simplicius, nihil magis ad naturam exactum esse potest. Caveamus vero ne recentiorum poëtarum gravitatem ad antiquos tragicos transferamus. Illi enim dignitatem quamdam heroibus suis tribuerunt gravitatemque conciliarunt toti tragoediae, quae si maturiori aetati convenit, pullulanti primum Graecorum ingenio iuvenilique eorum levitati et alacritati minime erat consentanea. Ego vero hanc levitatem et naturae simplicitatem in Graecis magis, quam in recentioribus gravitatem illam, diligo et, nescio quare, amo magnopere. Nisi forte haec caussa sit, quod ipse iuvenis iuvenilibus studiis

ducor etiamnunc. Sed, ut vera dicam, mihi videtur quidam fructibus recens carptis adesse sapor et ipsius naturae flos, quem postea neque aromata, neque ullum arte paratum condimentum illis aut restituere potest amissum, aut compensare absentem. Itaque in recentioribus etiam illam naturae iucunditatem desidero suavitatemque, quam nec condimentum ullum gravitatis afferre potest, nec fucata dignitas (66). Sed finem nunc aliquando faciam dicendi; vereor enim ne molestus tibi sim: quamquam nihil adhuc dixi de toto tragoediarum habitu, et de misericordiae sensu atque terroris, qui per totam fabularum constitutionem est diffusus. Nam cum breviter dicere constituissem, pulcerrimorum carminum recordatione abreptum, longiorem me factum esse sentio.

L. Perge vero, Marce! Istam enim culpam, quam vereris, ego praestabo, et feceris mihi gratum admodum, si exposueris, quomodo putes delectationem oriri ex misericordiae sensu atque terroris.

M. Haec vero, Luci! percipiantur facile legendo; dicendo explicari vix possunt. Dicam tamen, quid sentiam; tuam enim auctoritatem negligere fas mihi non est. Itaque primum illud respondeo, non videri mihi antiquos tragicos illud sibi proposuisse, ut misericordia atque

ter-

terrore delectarent (67). Mihi saltem, nescio quomodo, ridiculum videtur, dolore voluptatem hominibus, et delectationem afferri terrore. Nam pueris admoveas terriculamenta; statim claudent oculos prae dolore, et, si possint, aufugient: iidemque parvuli, si videant plorare matrem, non delectabuntur, sed plorabunt. Neque his tamen adeo dissimiles mihi videntur provectioris aetatis homines, ut, quod illis dolorem, his idem delectationem afferat.

L. Quid igitur? nonne comoedia risu, tragoedia luctu delectat?

M. Neque in comoedia videtur mihi adeo delectare ipse risus; nam etiamsi cachinnum extollat histrio, tamen aliquando non placeat. *Sed in comoedia delectant ea maxime*, quae cum agant homines, ridiculi apparent et ridentur a ceteris personis atque a spectatoribus: quae sunt vitia quaedam leviora et quidquid deridendum quis fecerit aut reprehendendum. Et pariter in tragoedia delectant nos illi ipsi caritatis pietatisque sensus, quibus dum adversatur fortuna, lugendi sunt homines et lugentur ab omnibus, cum in theatro, tum maxime in cavea. Itaque quo magis hi ipsi sensus, quos modo memoravi, elucerent, ideo mihi videntur antiqui illam fortunae obscuritatem pinxisse. Etenim si quis luminis alicuius pulchritudinem tibi osten-

dere velit, non ostendat hanc profecto media solis luce, sed in tenebris: nonne? *L.* Videtur. *M.* Sed si quis tibi adstet in obscuro isto loco, neque attendat luminum pulcritudinem, sed dicat: o bone! quam *pulcrae sunt hae tenebrae, in quibus versamur!* quid illi respondeas? *L.* Mirum profecto esse hominem dicam et ridiculum. *M.* At vero *amicus certus in re incerta cernitur*, et omnino sensuum virtutumque lumina splendent maxime in media quadam velut nocte calamitatum. Si quis ergo illa videns tibi dicat: o optime! quam delectat me illa calamitatum densa caligo! quid ipsi dicas? *L.* Cepisti me, Marce! ut solent matres puerulos allicere splendidis quibusdam negotiis et nitentibus. *M.* Tu itaque sic existima, mi Luci! tragicos Graecos, sensibus istis plenissimos, et pulcri moralis amatores, ex antiquis fabulis elegisse semper illustrium virorum calamitates fortunasque eas, in quibus se exhiberent eximie affectus omnes praeclariores (68). Unde etiam patet, quare tragoediae Graecae non semper lugubrem exitum habeant (69). Neque enim hoc erat propositum, ut lugerent spectatores. Sed quo magis v. c. eluceret materna caritas, pingebant matris filium aut mortuum, aut in mortis etiam periculo versantem, postea vero ex eodem liberatum: aut Iphigeniam effingebant,

Dia-

Dianae sacrificandam: quo magis appareret Agamemnonis patris caritas. Nolo tamen negare inter recentiorum gentium tragicos fuisse, qui fortunae adversitatem pingerent, tanquam vitiorum quorumdam aut criminum poenam (70). Fuerunt etiam, qui heroës suos in maximis calamitatibus proponerent, quo magis illi aut veram patientiam aut alias excelsiores virtutes proderent (71). Sed hoc ipso a recentioribus maxime differunt Graeci, in quorum tragoediis ubique velut in densissimis fortunae tenebris sensus elucent et affectus omnes praestantiores, neque acri sed leni quodam suavique lumine nitent. Sed, ut dixi, haec percipiantur melius legendo. Nam quo magis lectitandis tragoediis animus calamitatum luctusque vehementia commovetur, agitur, quassatur; eo quoque iucundiorem quietem serenitatemque et tranquillitatem affert sensuum perceptio et affectuum praestantissimorem, pietatis, amicitiae, caritatisque; quam si attendas in matre supplici, aut moesto patre, in sorore lugente, aut lacrymante fratre, in filio denique, aut filia, aut amico, aut cive, aut humanissimo viro: hos profecto diligas, cum his idem sentias, et, si unquam, tum profecto ipsam ames virtutem, tanquam rerum omnium pulcerrimam, et in homine mortali divinam! Quid tibi videtur, Luci! nonne pulcra

est

est haec tragica Graecorum Musa? *L.* Pulcerrima. *M.* Sed nescio quomodo mihi nunc, quod somniantibus accidere solet, imago oblata est. Neque tamen cum pervenerimus ad viae terminum, ante nobis discedendum, quam omnia rite circumspexerimus. *L.* Minime vero, non discedendum. *M.* Itaque huc accede. Nam cum antea Musas invocaverim, nunc ipsam tragicam Graecorum Musam videre mihi videor. *L.* Sequor, dic modo. *M.* Mirabiliter me illa tenet formae decore et venustate. Plena sunt omnia dignitatis, sed gratiae simul ac suavitatis. Produnt oculi intimos sensus caritatis, amicitiae, pietatis, misericordiae: ducitur honesti iustique ardore: spirat acerrimum virtutis studium; placet autem in primis pudoris significatione et ingenua quadam *et puellari prorsus amabilitate.* Ut vero solent puellae illud spectare unice, quomodo possint eam, quam a natura acceperunt, pulcritudinem magis etiam ostendere: ita haec quoque lugubria omnia quaerit, quo magis et alat sensus suos, et eorumdem vim prodere queat. Progreditur igitur *δι' ἐλέου καὶ φόβου* (72), et sensus suos omnes lugendo lacrymandoque effundit. Et vero his ipsis luctibus lacrymisque pulcrior etiam evadit, et leni lamentantis voce totam se in hominum animos insinuat. Quare, si quis huius pulcerrimae *Musae*

ſae tanto amore capiatur, ut alias etiam Muſas aliquantum negligat; cum hoc equidem aut peccare velim aut certe facile ipſi ignoscam! *L.* Tibi vero equidem ignoscere nullus dubito; ſunt haec enim ita a te dicta, ut paene iam diu te dimiſisſem; niſi tanta ſciendi cupiditate me incendisſes, ut aliud quid etiam ex te audire cupiam. *M.* Quid istud? *L.* Gratisſimum mihi feceris, ſi illud etiam explices, unde chori illi in antiqua tragoedia orti tibi esſe videantur. *M.* Itaque haec paulo postea, ſi tibi ita videbitur, dicemus. Nunc enim tibi erit exeundum navi; nam, ut vides, partem iam aliquam itineris nostri peregimus. Mihi vero, cum causſam nondum totam dixerim, ex lege a te impoſita, egredi hac navi nondum licet. *L.* Sed per me tibi nunc licet, ea conditione, ut et redeas huc mecum, et dein, quae promiſisti, perficias. *M.* Itaque exeamus.

Marcus. Speraveram equidem me iam satis dixisse; sed, quoniam ita cupis, dicam: nam cum navim ingressi simus, navigandum est. Itaque

— *fortunam sequamur,*
Quoque vocat, vertamus iter;

quamquam nunc non *Aeoli* cuiusdam impetu agimur; sed quid refert, a quo cogar? cogor nunc certe: studiis enim amicorum nefas sit obsistere.

Diximus autem modo de interna ratione tragoediae Graecae; nunc quaeris de externa eius conditione et de choro, et de vi musices, unde illa in tragoediis exstiterint. Quod quidem optime, ut mihi videtur, tibi aperiam, si historiam ipsius tragoediae tibi enarrem. Sic enim statuo: tragoediam Graecam, e choro oriundam, musicum semper fuisse spectaculum. Sicci-

tine tibi quoque videtur? *L.* Non repugno equidem; attamen vaticinio opus sit, ut haec rite intelligam. *M.* Dicam igitur pluribus. Uti enim pueri cum primum adoleverint, prae vigore neque corpore nec voce quiescere possunt: pariter antiquissima iam aetate populi incultiores etiam, omnium vero maxime Graeci, natura sua ad cantum et saltationem proni erant. Apud Graecos autem, uti fere apud ceteras gentes, laetissimis quibusque anni temporibus solebant Diis sacrificare praestantissima quaeque de frugibus pecudibusve, gratum illis animum significantes, et, ut pueri parentibus, sic illi Diis rerum omnium primitias offerentes (1). In quibus adeo sacris omnium se explicabant animi, ingenia acuebantur, et qui aderant omnes canebant, saltabant, choros ducebant. Erant autem apud Graecos ea festa laetissima, quibus fruges horreis condebantur et colligebantur uvae. Itaque Bacchi festa omnium maxime hilaria erant saltationibus chorisque: in quibus cum adessent qui sponte sua versus funderent et canerent ex tempore, inde musica primum certamina exstiterunt, deinceps vero et tragoediae et comoediae. Hae enim, ut ipsa indicant nomina, primis temporibus fuerunt odae in pagis cantatae, quarum praemium victoribus erat hir-

cus

cus (2). Pro diversis autem hominum moribus, diversa exstitit poësis. Nobiliores enim quique honestas imitabantur actiones, ceteri malas ridebant; hi vituperationes faciebant, ut illi *hymnos* et encomia (3). Unde orta sunt dithyrambica in honorem Deorum heroumque cantata, itemque phallica ad perstringendos hominum mores composita, quae cum olim mixta essent et una canerentur, postea tamen viliora haec carmina in festis maxime rusticis, quae Διονύσια μικρὰ vocabantur, cani solebant (4); nobiliora vero illa in urbibus et Διονυσίοις μεγάλοις. Uti autem ex rusticis illis et vulgo aptis phallicis comoedia, ita tragoedia vere sic dicta exstitit e dithyrambis, Deorumque et heroum celebratione (5). Ex qua tragoediae comoediaeque antiquitate, ut *hoc obiter etiam attingam, facile* patet, quare tanta in his carminibus habeatur Deorum maniumque et oraculorum ratio, quanta unice ex antiqua illa hominum simplicitate, et rerum mirabilium consectatione poterat oriri. Sed haec obiter: redeamus ad tragoediae originem, quae, ut dixi, e festis Bacchicis est repetenda.

Est vero difficilius perspicere, quo modo ex illis choris exsistere potuerit tragoedia, quae videatur facilius oriri potuisse ex carmine epico,

eo, cuius narrationes et facta imitatur (6). Sed primum observo, alias esse recentiorum tragoedias, quae, demtis choris, totae ad rationem historicam fuere compositae, alias antiquorum, in quibus chori semper maximae fuere partes, quaeque in multis poëseos lyricae rationem refert. Deinde vero in illis festis Bacchicis, ut in ceteris Graecorum sacris, ne quaeso existimes Deorum tantum laudes fuisse cantatas celebratumque cultum. Nam et Bacchi victoriae canebantur, et res illius gestae, et quidquid aut Bacchi auxilio perfecerant heroës, aut contra eum peccaverant principes viri (7). Itaque procedente deinceps tempore, quorumcumque heroum celebrabantur facinora, quae aut parvam saepe, aut nullam cum festis Bacchicis habebant coniunctionem (8). Quod cum esset usu receptum, postea magis etiam invaluit, cum incresceret sensim in Graecis pulcri moralis amor. Tunc enim, uti antea diximus, poëtae illa maxime ex historiis fabulisque desumserunt, quae essent huic morali pulcritudini consentanea, res gestas fataque heroum, in quibus cernerentur praecipue sensus hominum morales et studia quaeque excelsiora. Itaque illud iam tenemus, quomodo e choris Bacchicis exstiterint eiusmodi carmina, in quibus sensus quique praeclariores,

in

in heroum facinoribus expressi, referantur, et ab ipso choro ceterisque histrionibus, huic postea additis, celebrentur. Nonne hoc iam perspicimus? *L.* Perspicimus omnino. *M.* At vero quomodo tandem e choro orta est dramatica illa ratio, quae obtinet in tragoediis? *L.* Et hoc equidem lubenter ex te audiam.

M Itaque lingua faveto. Dicam enim nunc de interiore sacrorum Graecorum ratione, et, quod a me petiisti, vaticinium dabo, ut intelligas, quomodo orta sit tragoedia. Habebant enim Graecorum sacra fere omnia hanc rationem, ut aut Deorum aut heroum quorumdam in illis effigies exhiberetur, quorum imitando exprimebantur voces atque habitus totus. In initiis Eleusiniis effingebatur Ceres, filiam ipsa suam quaerens, et cum luctu et lamentatione oberrans, ut hanc dilectissimam recuperaret, quam rapuerat Pluto (9). In Adonidis festis effingebatur ipse ille pulcerrimus iuvenis, quem lamentis mortuum prosequebatur infelix Venus (10). Neque dubitandum, quin in mysteriis etiam initiati eiusmodi sibi viderent oblata spectacula, quibus ipsi et ad vivendi laetitiam et ad spem immortalitatis erigerentur (11). In Bacchi quoque festis aderant Satyri ceterique hu-

huius Dei comites. Sed quod omnium maxime est attendendum, memorat Homerus, in festis Apollinis fuisse chorum aliquem virginum, quae, antiquorum virorum et mulierum fata narrantes, horum voces ita cantando imitarentur, ut unusquisque eorum putasset se loqui (12). Et omnino in Graecis mira haec fuisse ars videtur, ut omnia canentes saltantesque simul possent imitari, et, quod ipsi dicere solebant, *προσποιεῖσθαι*. Itaque ut nostri saepe pueri concionis sacrae rationem imitantes delectantur maximopere; sic apud Aristophanem chorus habetur mulierum, quae cantando saltandoque tota Atheniensium virorum comitia imitantur (13). Et vero mira quaedam vis est, eaque minime negligenda, imitationis in animos hominum, praesertim puerorum. Quid enim initio aut didicimus, aut fecimus, nisi, quod parentes vel nutrices aut dicerent aut agerent, imitati? Immo vero ad virtutem nihil valet magis, quam parentum proborum exemplum et magistrorum virtus, quam primum imitantes pueri, postea facile colent sua sponte cum ad rationis usum pervenerint (14). Itaque optima quaeque ex animis iuvenum prolicere mihi videtur imitatio, et velut illis obstetricari. Et profecto, nisi timerem, ne me rideres, dixerim equidem imitationem esse quamdam ingeniorum obstetricem.

L. Non male dicis. *M.* Quid igitur? Diximus antea poëtarum tragicorum animos sensibus moralibus fuisse plenissimos et velut praegnantes. Quo autem magis contemplandis antiquorum heroum fatis istos sensus alebant, eo magis velut parturire coeperunt eorum ingenia. Cum igitur accessisset etiam imitatio, haec effecit ut parerent istiusmodi tragoediam, in qua hi ipsi sensus proderentur prorsus naturales, et ab ipsis eorum personis expressi. Quod cum mirifice placeret, cetera etiam, quae antea a choro narrabantur, partim certe ipsis tribuerunt personis, unde tragoedia exstitit paene tota dramatica.

Age vero, mi Luci! haec, quae iam diximus, et, si quae alia restant dicenda, colligentes videamus, qualis ex quali choro orta sit tragoedia Graeca.

Chorus itaque huius fere modi fuisse videtur. Prodibat una quaedam cantantium turba, in varias partes se distribuens, quae aut separatim et per vices, aut coniunctim canebant atque saltabant (15). Primum Deos celebrabant, tum vero etiam heroum antiquorum atque mulierum fata et res gestas memorantes, hymnum canebant: et inter eos qui fabulam narrabant erant, qui ipsorum hominum antiquorum vocem habitumque totum ita imitarentur, ut illi ipsi viderent-

rentur et loqui et agere (16). Quod quidem quomodo fieri potuerit in medio cantu et saltatione, intelligitur cum ex iis quae de imitatione iam diximus, tum etiam ex tota ratione saltationis Graecae, cuius exemplum me aliquando videre memini in ea, quae dicebatur saltatio sementaria. Etenim agricola aliquis, armis indutus, prodit; haec primum deponit, ac boves iunctos agens, sementem facit, seque frequentissime convertit, quasi sibi metuat. Accedit ad eum praedo; quo viso, ille arma corripit, praedoni occurrit, ante iugum dimicat, praedonemque subactum abigit iugo. Quae omnia ad tibiae numeros perficiebantur saltando (17). Itaque tres artes coniunctim in choro cernebantur, saltatio, musica et poësis. Saltationis, quatenus *imitando valebat*, vis maxima erat in heroum habitu et ratione tota effingenda, musica una cum saltationis alacritate vigebat in Deorum heroumque celebratione, poësis vero et in hac excellebat et praesertim in narrationibus ipsisque fabulis referendis, ita tamen ut semper in omnibus et poësis haberetur et musica et saltatio.

Ex tali igitur choro exstitit tragoedia, cuius speciem ut rite nobis informemus, dicendum sic videtur. Solebat aut statim aut post prologum prodire chorus, in anterioribus theatri par

ti-

tibus saltans et per vices canens in heroum honorem atque Deorum. Accedebant alii histriones aut fabulam aliquam narrantes, aut hominum mores habitumque imitantes, ut *ipsi* illi viderentur adesse. Iterum et repetitis vicibus canebat chorus, semper in scena versans: iterumque prodibant histriones, sensus suos per cantum saepe et saltationem exprimentes; aut etiam fata sua narrantes. Unde videmus in externa ratione eatenus tantum diversam *esse tragoediam* ab antiquo illo choro, quod cum antea nonnullae ex ipso choro personae et res gestas narrarent et ipsorum hominum rationem imitarentur, postea hoc factum fere sit ab aliis histrionibus choro additis et velut insuper adiectis (18). Etenim, ut in choro, ita in posteriori etiam tragoedia *tres illae artes coniunctae* semper manserunt, poësis, musica et saltatio, quarum ultima vim suam imitandi exercuit praesertim in iis locis, ubi personae sensus suos atque affectus exprimebant: musica autem et rythmus in choris maxime viguerunt, et in lugubri cantu eorum, qui sensus suos velut effundebant cantando: poësis autem et in choris paene lyrica fuit, et carminis heroici ornatum retulit in frequentissimis histrionum narrationibus. Neque enim ipsae res gestae et actiones apud antiquos oculis subiiciuntur in scena. Quod si re-

requiras, desideres profecto saepe eam actionis vim, quae in nonnullis cernitur recentioribus; qui res, quales acciderant, in scena effingere maluerunt et historicam earum effigiem dare spectatoribus (19). Antiqui vero, a cantu et saltatione profecti, maluerunt *ipsos* homines, eorumque et habitum et vocem imitari; res et facta eorum narrationibus complecti solebant. Quod quomodo factum sit, intelligitur cum ex antiquo illo choro, tum ex universa sacrorum apud Graecos ratione, in quibus non tam rerum ipsarum spectacula praeberi solebant, quam potius Deorum heroumque effigies informari. Quae omnia cum ita sint, affirmare equidem non dubito, antiquam tragoediam, e choro oriundam, huius rationem semper retinuisse, atque adeo *spectaculum fuisse musicum.* Neque hoc profecto mirum cuiquam videri potest: nam cum Graeci musicam amarent magnopere, hanc quoque rationem spiravit tragica illorum Musa. Haec enim, quem in internis animi sensibus habet vigorem, eumdem quoque referens in externa ratione modoque, quo sensus suos et affectus omnes exprimit, canit semper atque saltat, et puellari quadam alacritate placet. Quare recte mihi videntur Graeci, ut ceteris Diis, ita quoque huic Musae perpetuam tribuisse iuventutem.

L. Non repugno equidem. Tu vero nunc mihi videris a Musa quadam divino spiritu inflari et omnino poëtice loqueris. Et ut olim ex Iovis cerebro tota armata prodiit Minerva, ita nunc ex tuo capite nata est haecce puella, quae, cum *primum* orta est, iam canit et saltat. *M.* Ipse vero hoc a me petiisti, ut tragicam Graecorum Musam laudarem. Hac vero missa, videamus, quanam usi sint institutione poëtae tragici et velut educatione ad *poësin.* *L.* Quanam igitur illa? *M.* Vere, ut mihi videtur, Platonica. *L.* Sed quae tandem illa est, et qualem mihi narras tragicorum educationem? *M.* Dicebat Plato puerorum institutionem peragi debere cum musica, tum gymnastica; gymnasticam autem contineri corporis motibus, *qui pulcerrimi sunt in saltatione* (20), utramque vero et saltationem et musicam ad chorum pertinere (21). Hac igitur ratione, quae prorsus Graeca erat, imbuti sunt tragici Graeci spectandis saepissime et audiendis chororum saltibus atque cantibus. Illi autem sensibus internis exprimendis delectabantur maxime, quos cum alio quodam poëseos genere exprimere potuissent, factum est hac eorum per musicam institutione et hoc ipso cantus saltationisque studio, ut chororum rationem sequerentur, chorosque in scenam

nam traducerent. Fuerunt enim tragoediae Graecae musica certamina, in festis Bacchicis instituta, in quibus qui arte musica et chori ratione praestitisset, is palmam et victoriam reportabat coram Graecis omnibus (22). Unde intelligis chori semper maximam habitam esse rationem, et tragoedias Graecas non historica aut poëtica fuisse spectacula, sed vere musica.

Age vero, Luci! si tibi ita placet, videamus, quid singulis illis Graecorum tragicis proprium fuerit et peculiare. Etenim sic demum cognoverimus, quae fuerit universa ratio tragoediae Graecae, quae contra peculiaris Aeschyli, Sophoclis, Euripidis. Nam ut hi fuerunt diversi, ita quoque morum suorum diversitatem attulerunt ad scribendas tragoedias. Quae poëtarum diversitas probe distinguenda est ab universa ratione tragoediae Graecae. Itaque distinguamus; nonne? *L.* Distinguamus. *M.* Vidimus autem modo, tragoediam e dithyrambis exstitisse et iis chori cantibus, quibus Deorum heroumque facinora celebrabantur cantando, aut narrabantur, aut saepe etiam ipsi imitando effingebantur heroës. Itaque solus olim chorus totas agebat fabulas. Saepe autem unus e choro separatim canebat, aliquem sermone habituque referens heroum illorum, quorum historiam celebrabat totus chorus (23); quod cum vidisset

ſet Thespis probasſetque, unum deinceps ſemper histrionem choro addidit, qui principis alicuius viri aut historiam narraret, aut ipſam illius perſonam imitando exprimeret. Cui alterum etiam histrionem addidit *Aeſchylus*, tertium postea *Sophocles*. Unde et diverbia exſtiterunt, et cetera colloquia extra chorum. Quae colloquia, chori cantibus inſerta, postea ita excreverunt, ut parem aut maiorem ſubinde haberent magnitudinem, quam ipſa chori carmina. Simul autem chorus, qui antea quinquaginta adeo histrionibus conſtabat, deinceps ad duodecim aut quindecim histrionum numerum decrevit (24). Procedente igitur tempore in iis colloquiis uſurpari coeptum est metrum iambicum, diverbiis aptisſimum; ita tamen, ut hi ipſi *histrionum ſermones chori fere rationem retinerent*; nam et ipſa colloquia variis identidem et aliis praeter iambicum metris distincta ſunt, et ſaepe aut cum choro colloquuntur, aut ſine eo canunt et ſaltant ceteri histriones, et contra chorus etiam aut res quasdam enarrat, aut agit, atque partes ſuas habet in ratione dramatica. Unde patet Graecorum tragoedias prorſus alias esſe ac recentiorum dramata, in quibus, praeter metrum et poëticam verſuum rationem, nihil magnopere est, quod communis vitae rationem excedat. Itaque, quod in his maximum aut paene ſolum

lum

lum esse solet, colloquium, in illis pars quaedam est, et accessit ad chorum, eique auxiliati sunt histriones, in iis praesertim, quae narrando imitandoque olim perficiebat solus chorus. Praeterea hae ipsae aut narrationes aut collocutiones non tam communis vitae sermones referunt, sed et magis poëticae sunt, et cum musica coniunguntur et saltatione: nam, ut dixi, his saepe utuntur histriones. Subinde vero in diverbiis minor habetur cantus saltationisque ratio; sed ita quoque necesse mihi videtur statuere, antiquissimum chorum nonnulla leniori quodam cantus genere perfecisse; nam si quaedam heroum gravia facinora essent narranda, aut ipsorum mores exprimendi imitatione, graviori quodam et magis sedato cantu et saltatione haec peragi debuerunt. Sed vel sic tamen *in tragoediis nunquam* deërat musica; etenim versus canebantur semper ad instrumentorum pulsationem (25). Et vero ea ipsa histrionum actio et corporis motus in Graecorum scena propius accessisse mihi videtur ad saltationem et cantum, quam nostra illa, quae dicitur, *declamatio.* Etenim cum universe Graeci Romanique in sensibus suis significandis alacriores fuisse videantur: cumque eorum oratores, quibus vestigiis primum institerant, in iisdem non semper solerent perorare, sed haberetur in illis et incessus sive inambulatio, et supplosio pedum,

et

et manuum humerorumque et laterum maximus motus et totius corporis, ut adeo in summa contentione terram genu tangerent (26): cumque iidem oculis, vultu, gestu ita nonnumquam agerent, ut inimici lacrymas tenere non possent (27): cum talis fuerit actio in oratoribus, minor tamen et moderatior, quam in histrionibus (28); quidni dicemus histrionum actionem, ad musicae modos exactam (29), vehementiorem semper fuisse et quamdam veram *saltationem*: quam adeo moderabatur atque docebat idem ille chori princeps, qui lasciviori chororum saltationi praeërat (30). Itaque quidquid tandem in tragoediae forma mutatum sit, mansit illa semper spectaculum musicum, poësin, musicam et saltationem continens. Quae tres artes, uti apud Graecos *sororum instar coniunctae semper* fuerunt (31), ita vim suam omnium maxime ostenderunt in tragoedia. Videtur autem mihi saltatio quaedam esse adspectabilis musica. Habet enim, uti haec, harmoniam gratiamque suam, et valet pariter ad exprimendos declarandosque hominum sensus (32): poësis vero aut ipsa ad musicam pertinet, aut, quod haec sonis atque harmonia perficit, idem poësis vocibus peragere studet, ut intimos animi sensus aperiat. Quam ipsam sensuum significationem cum sibi maxime haberet propositam tragoedia, his certe

tri-

tribus artibus et placuit egregie, et vero nomine musica dici potuit. In qua musica ratione non dissimilis fuit tragoedia Graeca recentiorum spectaculis, quae *Opera* vocantur, aut iis quae a cantu *Melodramatum* nomen accepere (33). Nam, ut vere dicam, mihi videtur lugubre quoddam et sensu plenissimum spectaculum musicum (34). Quid autem harum trium artium, poëseos, musicae saltationisque coniunctione atque harmonia pulcrius, quid ad sensum movendum efficacius excogitari potuit? aut quid amabile magis tragoedia, quae harum trium artium tanquam Gratiarum comitatu gaudebat? — Sed video me nunc prorsus, *qua vocabat fortuna, secutum.* Abreptus enim velut Sirenum quarumdam cantu, sic musicae suavitate, aberravi *prorsus et ab itinere deflexi.* Accedamus igitur nunc continuo ad Aeschylum.

Solet fere in gentibus animorum vigor belli primum, postea pacis artibus sese exserere. Itaque apud Graecos cum in bello Persico animorum vis se prodidisset, statim postea miro ardore se ad literarum studia artiumque applicuerunt ingenia: ex quo intelligitur, quomodo potuerit tam brevi tempore ad perfectionem perduci tragoedia Graeca. Ipse adeo Aeschylus et bello interfuit et fortissimum se praestitit. Hinc ergo rerum bellicarum studium in ipsius tragoediis per-

perspicuum, hinc illa exstitit personarum omnium fortitudo, hinc ista magniloquentia et stili sublimitas lyrica saepe ac vere Pindarica. Nam et huius Pindari celebratissima sublimitas ex eo ipso animorum ardore exstitisse mihi videtur, qui erat illo tempore communis totius *Graeciae*. *Illam* autem versuum *sublimitatem* potuit Aeschylus eo usurpare facilius, quo erat illo tempore tragoedia origini suae propior, minusque remota a dithyramborum audacia, *unde* exstiterat. Itaque chori etiam apud hunc longe maiores partes fuere, quam apud sequentes tragicos (35). Aeque autem in choro atque in diverbiis phantasiae vis maxima cernitur, et poëtica audacia prope Orientalis, et est omnino Aeschylus tragicorum ποιητικώτατος (36). Quod vero *dixi de personarum magniloquentia* animique fortitudine, longe haec alia est, atque excelsitas illa heroumque gravitas in recentioribus tragoediis. Neque enim gravitatem ullam affectant, sed ipsis naturae sensibus sunt conspicui heroës apud Aeschylum. Nam ille Prometheus, qui est certe omnium fortissimus, luget tamen de calamitatibus suis, neque pudet eum lamentari de suis miseriis (37). Sed est illa heroum fortitudo apud Aeschylum non tam ex indolis magnitudine profecta, quam *potius* ex ardore affectuum summoque, qualis *illo tem*-

po-

pore in Graecis erat, animorum fervore, ne dicam, effervescentia; quamobrem cum illa fortitudine coniuncta semper est quaedam naturae ratio (38). Pariter autem, in stili sublimitate maxima, mira quaedam est atque nativa simplicitas: cuius rei *exemplum* mihi forte succurrit e *sermone puellarum* hostes metuentium: „ Timemus, inquiunt, exercitum, uti serpentem pro pullis in nido iacentibus metuit infelix mater, sollicita columba" (39). Praeterea in Aeschyli dramatibus admirabilis quaedam est constitutionis simplicitas, qua nullis aut obiectis impedimentis, aut orta rerum conversione, cursu saepe suo profluunt omnia, sed rapido illo plerumque, et cum increscente paulatim *sensuum* ardore. Spirat vero in omnibus antiqui chori *rationem, necdum ad perfectiorem* dramatis artem pervenit (40).

Solebat apud Graecos musica coniuncta esse cum rebus bellicis atque militaribus. Celebrabatur adeo Hercules heroum fortissimus idem atque Musagetes. Hinc ergo intelligitur, quare saepius occurrant apud eos, qui et rebus bellicis praestiterunt, nec minus literarum inclaruerunt amore; nam uti Aeschylus, ita quoque Sophocles non minus vir bellicus fuit, quam tragicus poëta. — Improbabat Sophocles tria maxime in Aeschylo, scenae pompam et fastum ina-

inanem, tum etiam orationis magniloquentiam, denique ipsius fabulae rationem reddidit meliorem (41). Itaque cum antea Aeschylus scenam reperisset, eamque certo loco constituisset, actoribus etiam dedisset personas, vestitum decorum, atque cothurnum (42); Sopholes postea quidquid in iis inesse videretur inanis speciei, circumcidit. Qui idem sermonis sublimitatem dulcedine temperans, recedensque a dithyramborum audacia, ad Homeri magis et epicorum orationem accessit (43). Sed, quo maxime inclaruit Sophocles, hoc est: quod ipsius argumentum fabulae ad naturae veritatem descripsit, et actionem auxit, variamque reddidit (44). Qua in re, uti prae Aeschylo excelluit, ita superavit etiam Euripidem: quapropter ex antiquorum sententia hi *maxime lecti, Sophocles* spectatus placebat.

His fere temporibus immutari coepta est Graecorum musica, quod tribuendum ipsis Graecorum animis, qui uti post bella Persica fuerunt molliores, ita mollior quoque evasit musica. Cum igitur Aeschylus sermonis sublimitati consentientem musicam adhibuisset, Sophocles eamdem moderata magis ratione temperasset; Euripides novam illam mollioremque musicam traduxit in tragoediam (45). Atque ita tandem venimus ad eum, quem dixit Aristoteles esse τρα-

γι-

γικώτατον (46). Etenim quamvis Euripides in fabularum conſtitutione Sophocli cederet, tamen, quod erat maximum in tragoedia Graeca, ſenſibus affectibusque ſignificandis ita Aeſchylo non tantum, ſed et Sophocli et ceteris tragicis omnibus praecelluit, ut merito tragicorum princeps haberetur.

Acceſſit Euripides ad tragoedias ſcribendas non e caſtris, ſed ex Anaxagorae et Prodici ſchola. Hinc igitur eloquentiae vim incredibilem, hinc philoſophiae amorem maximum hauſit adduxitque in tragoediam ita, ut ſtudio ſuo nonnunquam etiam praeter fabulae veriſimilitudinem indulſerit (47). Sed hinc quoque factum, ut ſinguli eius verſus ſingulae fere ſint ſententiae. Sit igitur Sophocles diligentior, *cum in deſcribendo ad veriſimilitudinem* fabulae argumento, tum in accommodandis moribus ad perſonarum varietatem; habet quoque ſuas Euripides laudes, easque plane egregias: habet genus orationis propius accedens ad vitae conſuetudinem, et hominum captum: habet ſententiarum veritatem gravitatemque, ex ſapientiae ſtudio et civili prudentia: habet ſuavitatem, dulcedinem, elegantiam prorſus mirificam: habet eloquentiae vim incredibilem, ut, quamcunque perſonis tribuat orationem, ea probanda videatur: habet denique facultatem ad animi affectus admirabilem (48).

Quis

Quis igitur Aeschylum grandiloquentia et sublimitate, quis Sophoclem facundia et veritate, quis Euripidem ubertate et limato dicendi genere, quis eum admonitionis prudentia et sententiarum gravitate unquam assecutus est (49)? Itaque, quae solet esse in hominibus progrediendi ratio, quique maxime cernitur in artibus progressus, ut paulatim a sublimitate recedatur ad venustiorem illam pulcritudinem: idem observatur in tragoedia. Fuit sublimis Aeschylus, lenior Sophocles, dulcissimus omnium Euripides. Lubenter enim observare soleo in artibus ingenii humani rationem, viamque qua illud ad perfectionem progrediatur. Sunt autem tres maxime sensus in homine considerandi; nam et rerum sublimium sensus, et pulcri amor, et boni denique studium *in hominibus* elucent maximopere. Solet vero rerum sublimium amor praecedere pulcri venustique amorem. Etenim pueri appetunt praecipue quod magnum est, excelsum et grande; adolescentes vero amant magis quod venustum est et gratia sua placet. Et in artibus quoque architectura et statuaria apud Graecos praecessit *stilus* qui dicitur *sublimis*, quem dein secuta est ratio vere pulcra. Immo vero artium omnium et poëseos etiam apud Orientales propria fuit nota quaedam sublimitatis: in Graecorum poësi viguit magis pulcritudo, quippe quae se-

ſeriori demum humani generis aetate ex provectiori hominum ingenio exſtiterit. Uti autem, comparatione cum Orientalibus inſtituta, univerſa Graecorum poëſis pulcritudinem magis refert, ita tamen in peculiari hoc genere poëſeos tragicae eundem curſum tenuit ingenium humanum. Etenim Sophocle ſublimior est Aeſchylus, omnium dulcisſimus est Euripides, qui idem boni ſenſu ductus maiori ſententiarum gravitatem ad tragoediam adduxit, et virtutis amorem, non per totam quidem fabularum conſtitutionem, ſed per verſus quosdam et perſonarum dicta, aluit atque incitavit. Uti ergo homo primum phantaſiae fervore abreptus ſublimia omnia et mira ſectatur, dein ad obſervandum aestimandumque ordinem converſus pulcrum magis amat, postremo ad boni quoque et iusti ſenſum excelſiorem convertitur: pariter fingendi ſublimitatem in Aeſchylo, ordinis pulcritudinem in Sophocle, virtutis amorem in Euripide admiramur. Quamquam tamen obſervandum est, haec tantum a me dici, comparatione inſtituta inter tres illos principes tragicos. Nam ſi cum Orientalium poëtis eosdem compares, in ipſo etiam Aeſchylo, ut in omnibus Graecorum poëtis, minor est ſublimitas, maior pulcritudinis ratio. Sin vero cum Homero et prioribus poëtis Graecis comparationem inſtituas trium horum

rum tragicorum, viget in his singulis, ut antea dixi, sensuum internorum omnium significatio et pulcri moralis amor, qualis in illis nunquam fuit.

Itaque cum illa fuerit uniuscuiusque horum tragicorum propria et peculiaris ratio, redeamus nunc ad universam rationem tragoediae Graecae. Nam ut in his diversi fuere tragici, ita in hoc uno consenserunt omnes, quod ipsum est universae tragoediae Graecae proprium: *id vero est* sensuum praestantiorum omnium significatio per cantum et saltationem. Etenim est mirabile, quantum et ubique sensibus plenissimae sint Graecorum tragoediae, et, quo magis ad earum exitum progrediaris, increscant semper iidem atque augeantur. *Ferveat* enim *Aeschylus*, Pindari instar, *immensusque ruat*,

Monte decurrens velut amnis, imbres
Quem super notas aluere ripas:

leniorem, sed insigni simul cum maiestate, cursum teneat Sophocles: et placido velut flumine prolabatur Euripides; omnes tamen vigore pleni sunt, omnes sensuum quasi fluctibus te movent, et paulatim maiorem progrediendo vim nacti, te abripiunt secumque trahunt.

Enim-

Enimvero non tam id curant antiqui; ut suspensos teneant spectatorum animos dubio quodam rerum eventu, illud unum agentes, ut in rebus omnibus exprimantur intimi hominum sensus, quibus auditorum animi moveantur. Quare ipsae fabulae sunt universe simplicissimae, nihil contorti, nihil impediti, vix ulla in iis rerum implicatio, aut, qui nobis dicitur, *nodus actionis* (50). Subinde sponte sua ita profluit historia, ut nullum habeatur impedimentum, nulla rerum conversio (51). Quodsi vero, quod in plerisque fit, adhibeatur fortunae conversio, aut etiam personarum agnitio, haec non ad historiae ornatum pertinent, sed unice ad personarum sensus melius ostendendos. Fabula manet semper simplicissima; sed intimi hominum sensus elucent eo magis, si aut fortuna convertatur, aut aliquem sibi carissimum agnoscant (52). Immo vero saepe in fabulae initio totum rerum cursum eventumque iam perspicis (53), et si quando res magis implicitae fiant, Deus aliquis prodit omnia componens et ad ordinem redigens. Unde perspicimus, nullam omnino artem adhibuisse antiquos rebus aut implicandis aut explicandis, neque ipsius historiae difficultate et impedita ratione spectatorum animos tenuisse suspensos. Neque hoc profecto mirum cuiquam accidere potest cogitanti, antiquos unice id spectasse,

ut

ut historiam aliquam narrarent, in qua possent sensus morales omnes exprimere aptissime. Etenim ut materna aut paterna caritas ostendatur, non opus est sane implicita quadam historia; neque contorta rerum ratione opus est, ut eluceat aut pietas, aut misericordia, aut denique amicitia. Illae vero in simplicissimis etiam historiis nitent, praesertim si aut subito agnoscas aliquem vel fratrem, vel amicum, vel sororem aliquam, vel denique matrem, quam diu sive mortuam seu certe remotissimam putaveris: aut etiam si res ex prospera in adversam vel ex adversa in prosperam fortunam conversae carissimum aliquem hominem tibi vel reddant amissum, vel eripiant acceptum. Sed praeterea rerum historia apud antiquos non unica est, sed pars quaedam tragoediae, et choro subiecta: quae si procedente tempore magis magisque excrevit, ideo semper adhibebatur, ut musicae saltationisque vim augeret, ad hominum animos sensibus quibusque praeclarissimis movendos.

Etenim tota tragoediae Graecae ratio in hoc posita est, ut sensus omnes excitet animumque moveat (54). Primo iam intuitu solet spectatores movere Graecorum theatrum; nam initio statim aut supplices pro liberis matres, aut infelices cum parentibus liberi, aut lamentantes sorores, aut fratres aut amici, commiseratione re-

replent animos omnium. Sunt adeo scenae totae, in quibus nihil nisi lamentationes audiuntur, theatrum totum replentes, longo subinde tempore (55). Nec quicquam est in tragoediis, quod non te moveat et ad lacrymas prope excitet. *Si qui sunt morti proximi, moribundi* in scenam prodeunt, ut et ipsi de se doleant, et aliorum dolores excitent. Qui vero rerum infelicium nuncii habentur, lacrymis suis, paene magis quam narrationibus, animos audientium perturbant (56). Solent autem antiquorum tragoediae ita esse compositae, ut sensim sensimque increscant sensus, donec tandem aut laetissimus de bona rerum conversione gaudeas, aut de malo eventu lugeas moestissimus: delectatus semper intimis quibusque et praestantissimis ipsarum personarum sensibus. — Tota tragoedia, quae a Persis nomen habet, fere solos continet cantus lugubres de Persarum interitu, donec tandem infelicis Atossae infelix filius Xerxes, cum choro cantans, omnia tristitiae sensu impleat (57). In Sophoclis *Oedipo Coloneo* primum ipse ille senex Oedipus, oculis privatus, prodit humeris innixus et manu ductus amantissimae filiae Antigones (58); accedit deinde patrem errantem quaerens altera filia Ismene, quae, miserum patrem cum sorore videns, ambos simul amplectitur prae caritate (59). Postea

vero advenit, qui miserum Oedipum auferre cupit, insidiosus Creon. Hic coeco seni primum filiam Ismenem, deinceps ipsam surripit Antigonem (60), ut adeo magis magisque increscant sensus et paternae caritatis et pietatis amorisque in utraque Oedipi filia. Tum vero Theseus utramque filiam ad patrem reducit, quibus auditis manuque prehensis, senex: „ Non omnino, inquit, infelix moriar, cum vos mihi adsitis! (61)". Postremo in scenam prodit unus Oedipi filius Polynices, cui proximam et crudelissimam mortem praedicit Oedipus, quippe qui cum fratre pugnaturus esset et cum eodem occubiturus (62). Quem dum a fraterna caede retinere cupit lacrymans Antigone, a fratre moestissima linquitur; ille enim abit, sororem nunquam denuo visurus (63). Denique dum sensus omnium crescere amplius vix possunt, narratur ipsius Oedipi obitus (64): quo facto prodeunt infelicissimae filiae patris mortem ita lugentes, ut ad animorum commotionem nihil addi posse videatur (65). — Quid dicam de Phoenissis, quae tragoedia ut sensibus est refertissima, ita eius fine nihil est ad caritatis significationem efficacius, nihil ad animi commotionem tristius aut magis luctuosum (66). Et universe postquam res peractae sunt omnes, saepissime aut chorus, aut aliae quaecunque perso-

ſonae prodire ſolent, quae rerum eventum moeſtisſimum lugent, aut cantant de ſuorum felicitate (67). Ex quibus omnibus patet antiquos tragicos non tam voluisſe historiae alicuius effigiem informare, ſed ipſos potius affectus egregios quosque et naturae ſenſus exprimere, cum cantando, tum narrando, tum vero omnium maxime imitandis ipſis hominibus et principibus viris. Unde concludo, apud antiquos non confectum fuisſe drama ut quaedam historia aut res gestae narrarentur; ſed ipſam potius historiam aut quaeſitam aut confictam fuisſe ut materiem carmini praeberet, quod esſet plenum ſenſuum internorum ſignificatione, quae fieri ſolebat per cantum, muſicam et ſaltationem (68): verbo; antiquam *tragoediam non fuisſe theatrum* historicum, ſed ſpectaculum muſicum, non imitandis moribus, ſed pingendis ſenſibus aptum, non arte quadam historica contentum, ſed omni potius poëſeos, muſicae ſaltationisque efficacitate placens.

Poëſeos in antiqua tragoedia vim esſe maximam, nemo negabit: Quantus enim in choro, quantus in narrationibus poëſeos ornatus esſe ſolet? Et illae ipſae narrationes ac *μονολογίαι*, quae nobis videantur praeter veriſimilitudinem esſe confictae, referunt prorſus epicae poëſeos praeſtantiam (69). Utuntur autem ubique, in

colloquiis etiam, comparationibus illustrioribus, et ornatu omni poëtico. In mediis quoque affectibus, quamvis ad naturam expressis, tanta saepe vis est poëseos, ut verba non videantur ex ipsorum hominum mentibus profecta esse, sed ex poëtae phantasia profluxisse (70). Et vero quamvis poëseos ornatu ceteris praestet Aeschylus, Euripides magis accesserit ad communis vitae sermonem; singuli tamen in ipsa fabularum constitutione poëticam prorsus rationem sequuntur. Nam et mortuorum manes subinde prodeunt, et ipsi Dii saepe adsunt in scena, et oracula atque somnia frequenter adhibentur; quae omnia, quamvis sponte ex antiquissimi aevi simplicitate exstiterint, vel sic tamen habent in antiqua tragoedia poëseos *commendationem maximam.*

Sed quam vere antiquorum tragoediae dicantur spectacula musica, patebit tum maxime, si ipsius et musicae et saltationis vim perspexerimus, qualis illa fuerit apud antiquos. Diximus autem illud semper egisse tragicos Graecorum poëtas, ut affectus omnes et sensus praestantiores effunderent. Iam vero hoc fiebat praesertim per vim musices. Neve enim existimes, solum esse chorum qui cantet, ceteros actores simpliciter loqui; illud semper teneto, in antiqua tragoedia maximam semper fuisse musicae rationem habitam. Quare quotiescunque personarum

sen-

ſenſus ad vehementiorem aut iram aut luctum increſcunt, toties illae etiam a iamborum conſueto uſu recedunt, et ad chori rationem accedentes canunt et ſaltant. Sic Philoctetes, cum multa esſet lamentatus infelix, tandem in lugubre carmen erumpit, et canit cum choro (71). Sic etiam *Hecuba*, cum Polydorum filium amiſisſet: „ O fili, inquit, fili! eheu! eheu! incipio Bacchicis canere numeris." Quo dicto, ſtatim luctuoſisſimo carmine ſenſum ſuum effundit mater miſerrima (72). Item Iphigenia illa, quam ſaepius iam admirabamur, cum vellet ſe Dianae tradere immolandam: „ Iam, inquit, ducite me, me quae Troiam Troianosque expugnabo, et coronate et unguento perfundite et ducite me ad aram Dianae" (73). Quae verba, *ſenſuum ardore maximo prolata*, effert Iphigenia cantans et tripudians, ac velut triumphans ad Dianae aras procedit. Et est omnino maxima non tantum in omnibus muſicae vis, ſed etiam ſtudium eius incredibile (74). Quoscunque aliquod miſere factum ad triſtitiam movet, hi ſolent excitare omnes, qui adſunt, ut ſecum carmen lugubre canant (75). Immo vero, ſi quid miſerrimum acciderit, narratur illud nonnunquam lyrico carmine cum numeris et harmonia, quo maiorem illa narratio in audientium animos vim habeat (76). — Sed illa vis muſicae om-

omnium maxime cernitur in ipsius chori cantibus: nam si quid laetum acciderit alicui personarum, continuo chorus laetissimus de illius felicitate canit. Sin vero adversa fuerit fortuna, luget cum ceteris chorus, et musicae vi tristitiam suam exprimit, idque saepe in media quadam aut scena, aut actu aliquo reliquorum histrionum. Est autem chori usus praecipuus, quando, post actionem aliquam peractam, histriones aut partim aut omnes decedunt: chorus *enim* semper manet. Apud nos, si quae ad finem perducta est actio, velum cadit, et alia omnia cogitamus, quam quae ad sensus pertinent, quos in nobis excitavit tragoedia; auditur adeo musica, convivii saepe magis hilaritatem spirans, quam sensus excelsiores animi excitans. Apud Graecos contra tragoediae *vis maxima erat* in choro. Nam quicunque sensus ab histrionibus imitando fuerant expressi, his discedentibus, continuo repetebantur a choro et augebantur etiam musices et saltationis vi maiori, ut adeo spectatorum animi illis sensibus perfunderentur toti; quo maiori omnes animi intensione reversos adspicerent histriones. Sic in Euripidis *Iphigenia in Tauris* primum prodit Iphigenia sollicita de fratre Oreste, ne iam sit mortuus: accedit chorus puellarum; qui cum ipsa cantando exprimit sollicitum illum erga illius fratrem amo-

amorem (77). Tum vero nuntiatur adventus duorum peregrinorum, qui adeo ab Iphigenia Dianae sunt immolandi. Horret Iphigenia, neque illud nunc peragere posse sibi videtur. Accedit chorus cantans de istis peregrinis, eorumque et ipsius Sacerdotis infelicitatem luget (78). Hospitum alter immolandus est, alteri in patriam redeundi venia datur. Felicem hunc praedicat chorus, illum deplorat (79). Eorum alter agnoscit Iphigeniam sororem; laetantur ambo. Iam vero non chorus cantum instituit, sed ipse et frater et soror sensibus plenissimum carmen per vices canunt (80). Denique dolo usa Iphigenia cum fratre eiusque amico in Graeciam est reditura. Puellae cantum instaurant, et sacerdotem suam felicissimam celebrant, se vero esse *miserrimas*, *quippe* quae non *possint* cum illa in Graeciam abire (81.). — Itaque si diverbia inter chori cantum inserta demas, solus tamen chorus carmen tragicum efficiat, sive concentum aliquem musicum fortitudinis, misericordiae, caritatisque sensibus plenissimum, et ad animum movendum aptissimum.

Quanta vero vis sit in antiqua tragoedia saltationis, facile intelligitur cum ex frequenti chori usu, tum ex ipsa actionis scenicae ratione, quae cum et incitatissima esset, ut antea dixi, et ad numeros semper redacta, vera est sal-

saltatio dicenda. Saepius autem vis illa actionis ita augetur, ut accedat plane ad eam ipsam chori saltationem. Cuius generis est illa scena, in qua prodit Antigone cum sene quodam venerabili, quocum illa turrim conscendit, ut possit fratrem extra urbem in castris versantem conspicere. *Quo facto rogat, ubinam sit frater* ille inter heroas versans: ostendit eum senex, gaudet puella, et deinceps secum invicem colloquuntur de amabili isto fratre. *Sunt autem* haec omnia ad musicae saltationisque suavitatem ita composita, ut prorsus referant chori saltantis cantantisque rationem (82). — Ipse adeo chorus aut nuntii vices suscipit (83), aut in magnis quibusdam facinoribus peragendis auxilium suum praestat. Quo in genere pulcerrimus est apud Euripidem locus. *Nam procedit in scenam* Clytemnestra curru vecta cum filia et infante Oreste, quos videns appropinquantes chorus mulierum: „ Io! io! exclamat, magnae magnorum hominum fortunae! Regis filiam videte Iphigeniam atque Clytemnestram." Harum ergo laudes primum carmine celebrant, dein cantantes saltantesque ad currum accedunt et equos retinent aliae, aliae opem ferunt manusque et brachia porrigunt reginae eiusque filiae ut facile in humum descendant, aliae denique purvulum Orestem dormientem ulnis *suscipiunt*

tint (84). – Est vero semper cum ceteris tragoediarum personis ita coniunctus chorus, ut aut auxilium iis det, aut consolationes impertiatur, aut misereatur, aut cum iis doleat, aut gaudeat, aut quocunque modo et sentiat, et, si opus sit, agat atque opituletur. Etenim non inanis rerum *spectator* erat Graecorum chorus, sed actor et histrio, ceteris histrionibus in reliquis similis, in hoc etiam superior, quod maiore musices vi animos hominum moveret (85). Immo vero saepe tragoediae a choro nomen habent (86). Etenim nonnunquam primas partes tenet et principem personam agit ipse chorus. Qualis est illa matrum turba apud Euripidem, quae cum coniuges suos et praesertim filios amisissent, *omni vi poëseos musicae atque saltationis luctum suum exprimunt. Orant autem et precantur*, ut filiis suis carissimis sepulcri et funeris honorem tribuat rex Theseus: quare, cum eloquentissimo cantu maternae caritatis sensum declarassent, tandem se ad Thesei genua abiiciunt (87), oculosque prae dolore veste tegunt (88), quo magis regis animum moveant. Fiunt haec autem omnia a solo choro, accedente musices saltationisque efficacitate simul et suavitate maxima.

Itaque unde egressus sum, eodem nunc revertor; repeto enim illud, quod antea dixi, Graecorum tragoedias esse prorsus spectacula

mu-

musica, sensibus plenissima, easdemque ex antiquo choro ortas, huius semper rationem retinuisse in poësi, saltatione et musica. Poterant vero tragoediae aut poëseos sublimitate elatiores esse ad animi commotionem, aut sententiarum varietate ad mentis cogitationem effici graviores, aut denique imitationis veritate ad spectantium oculos iucundiores reddi; dummodo spectacula musica essent eademque sensibus plenissima. Nam, ut saepius iam dixi, hoc Graecum est universe, illa sunt aut Aeschylea aut Sophoclea, aut Euripidea. Quamobrem, Luci! equidem et efferror sublimitate Aeschyli, et amo philosophiam Euripidis, et Sophoclis laudo fabularum descriptionem; sed idem ego magis etiam delector sensuum ardore illo, et affectuum efficacitate et eximia suavitate *musices*. *Nam* quibuscunque tandem dotibus aut Aeschylus Sophoclem, aut Sophocles Euripidem vincat, aut ab eo vincatur, in hoc sunt singuli admirabiles, in hoc musices saltationisque vim omnem adhibuerunt, ut praeclarissimos quosque caritatis et amicitiae sensus exprimerent.

Sed videas, mi Luci! num forte et tibi placiturae fuissent antiquorum tragoediae. Stabat chorus in anteriori scenae parte; in altera prodibant ceteri histriones. Ipsam igitur scenam intuens, adspicis continuo aut sororem aliquam in-

infelici fratri assidentem, aut filiam ad patris sepulcrum lacrymantem, aut virum aliquem dirissimo modo cruciatum, aut cum sene patre lente procedentem puellam, aut denique miserrimas foeminas supplices ad Deorum aram accedentes, vel totam aliquam turbam matrum profugam coram *Diis* orantem ut funera filiis suis concedantur. Hoc iam spectaculo commotus, quaeris tantae tristitiae caussam; adest qui totam historiam poëticis descriptionibus aperiat. Sentis iam quam sint illi miseri: sentit tecum ipse chorus sensusque suos exprimit efficacissima musica. Continuo in scenam redeunt aut iidem aut alii histriones, intimos quosque animi sensus exprimentes, vultus gestusque et totius corporis actione incitatissima. Est autem tanta in *heroibus affectuum vehementia*, tamque iuvenilis simplicitas, ut eos magis magisque ames, amatosque misereris infelicissimos, cumque iis lugeas et doleas. Auditur denuo chorus, sensus illos magis etiam augens atque excitans. Eadem ratio duabus, tribus aut pluribus vicibus pro poëtarum arbitrio repetitur (89). Interim vero crescit rerum infelicitas, crescunt simul personarum omnium sensus, neque dicunt iam amplius aut agunt, sed canunt et saltant, quo melius affectus suos exprimant. Redit iam nuntius, miserrimum rerum eventum poëtice narrans;

rans: quo facto vides aut furentem matrem, aut vindicta ardentem filium, aut moestissimam sororem et ipsa caritate sua ad summam fortitudinem excitatam. Tum vero intonat chorus, et quam potest maxima vi musices spectatorum animos, illis iam sensibus quassatos, permovens, omnes paene ad lacrymas excitat et abripit penitus. Denique aut perficitur vindicta, aut si qui sunt mortui, cum summo luctu sepeliuntur, aut orta bona rerum conversione gaudent *omnes*, laetique abeunt. — Et sic quidem altera tragoedia peracta, sequebatur fere altera. Etenim nec pauci aderant spectatores, sed subinde ad triginta millia excreverat eorum numerus, et sedebant non *in* aede quadam tecta, sed sub dio, inter amoenissima naturae spectacula, et a matutino inde tempore *magnam diei partem transigebant*, tres subinde sibi invicem succedentes tragoedias spectantes, quas fere ad maiorem animi hilaritatem excipiebat deinceps satyricum drama. Quae ratio per plures adeo dies continuos repeti solebat (90). Quid censes, Luci! nonne haec egregia quaedam erant spectacula et festis popularibus celebrandis aptissima, in quibus animi relaxarentur, et acuerentur ingenia atque vere se expanderent? Ego certe in istiusmodi sacris contemplandis delector iuvenili illo vigore, et vera festivitate, qui Graecorum rebus omnibus

ines-

inesse mihi videtur, conspiciturque omnium maxime in eorum festis, cum privatis, tum praesertim publicis atque religiosis.

L. Ego vero, Marce! non te audire dicentem, sed illos ipsos choros videre mihi videor. Mallem tamen ipse tecum *oculis* auribusque haurire tantam spectaculorum festorumque delectationem. *M.* Itaque nunc finem aliquando sermoni huic imponam, nisi forte aliquid praetermiserim quod ulterius ex me quaeras. *L.* Sed totum me abripuisti tuo sermone; quamobrem cum antea vellem ex te rogare, num artis quoque regulas rite observassent antiqui, haec ipsa quaestio paene mihi ex memoria elapsa est: quod tamen vix aliter se habere potest in excellentissimis illis Graecorum poëtis. *M.* At vero, mi Luci! equidem in legendis antiquorum tragoediis non magnopere soleo attendere ad artis regulas aut praecepta. Ego enim, pro hac mea stultitia, putabam antiquorum opera, quae ex ipsa natura exstiterant, non esse ad artis leges exigenda. Quodsi vero et illud a me petas; vides nunc, quam vere dixerim, tironem me esse in his rebus, neque posse in aciem et pugnam descendere. Nam ego naturae suavitate, quae est in Graecorum tragoediis, abreptus ipsam rem et tragoediae artem parum curavi. Tu vero paulo in me iniquius agis; nam cum omnia, quae

quae scirem, iam dixerim, nunc tamen me vinctum tenes. Mallem autem nihil dixisse; tunc enim corpus hoc meum catenis huic carceri alligasses, nunc linguam in ore vincis, et haeret illa immobilis prae pudore et inscitia. *L.* Alia omnia, Marce! forte mihi persuadeas, illud persuadebis nunquam, te non rite de tragoedia disserere posse: quod neque equidem credo, et vero contra expertus sum. Attamen, ut vere dicam, mihi semper ita *visum* est, illud artis esse fastigium, si quis artis regulas omnes bene observet. *M.* Effugi, effugi, non tenebis me amplius arctis istis molestisque regularum legumque vinculis! Quanto enim praestat arti natura semperque praestabit, tanto mihi placebit semper magis antiquorum *nativa* ratio, quam artis istius anxia cura. Recte vero pulchreque dixit Plato (91): „ Si quis, inquit, sine furore quodam Musarum ad poëticas fores accedat, putans ex arte se probum poëtam futurum, profanus ille erit ac profana eius poësis, quae, a temperante profecta homine, prae furentium poësi evanescet tota." Quis vero his ipsis Musae tragicae sacerdotibus potuit maior excelsiorque adesse furor, quam qui in tragoediis omnibus velut bacchatur, quoque sensus interiores omnes effunduntur, poëseos, musicae saltationisque vi omni atque efficacitate? *L.* Ego

go vero haec omnia vehementer probo, quae et vere dicta videntur, nec ſine furore a te prolata ſunt. Sed quamvis naturae vigor in omnibus cernatur, non ideo tamen artis regulae negligendae mihi videntur. *M.* At vero, o optime! mihi videntur antiquae tragoediae nullo modo iudicari poſſe ex artis praeceptis. Nam ſi nunc nobis adſtent illi ipſi Graecorum poëtae tragici, et dicant: Vos quidem ex artis legibus nos iudicare vultis, at vero nobis ad haec reſpondete: nonne debet unusquisque ex iis legibus iudicari, quae ſunt in civitate ſua, et contra non debet ex iis, quae non ſunt? rogamus autem aliquid tale: num potuerunt ex Lycurgi aut Solonis inſtitutis iudicari qui ante ipſos vixerunt Graeci, et ſapientum illorum virorum proavi? — ad haec et ſimilia, Luci! quid reſpondebimus? dicemusne, neminem iudicari nec poenis affici oportere, niſi ſecundum eas leges, quas ipſe cognoscere antea potuerit? *L.* Videtur. *M.* Sed dicant forte illi tragici: Tu vero ignominia nos afficis, quae est poena libero homini graviſſima, quandoquidem legibus non obſecuti ſumus, quas nec ipſi cognovimus, nec quisquam noſtra aetate aut antea tulerat in hac literarum republica! — Quid illis reſpondebimus, Luci! ſi ita dicant. *L.* Iniuste me egiſſe, niſi forte illi aliunde leges illas cognoscere potuerint. *M.* At

ve-

vero, reponant, nos, o boni viri! ex nulla alia re leges nostras haurire potuimus, nisi ex maiorum institutis moribusque iis, qui in unaquaque civitate, ubi nullae sunt leges scriptae, legum vim habere solent. — Hoccine concedamus Luci? *L.* Concedamus. *M.* Rogent ergo: Quamnam vos igitur censetis ex patrum nostrorum institutis fuisse tragoediam, ex qua leges nostras hauserimus? — Ego vero, Luci! nunc nihil dicam, tu iis responde. *L.* Videntur mihi in tragoedia magnorum virorum fortunae ita referri ut non historia narretur, sed ipsae res effingantur ad vitae communis similitudinem, et coram accidere et geri censeantur. *M.* At vero, dicant, magnopere erras, o optime! nihil enim istius generis nos nec iuvenes didicimus, et vero nesciebamus, *quid tandem esset poësis dramatica*, quippe quam nemo ante nos tractasset. Sed inde a tenera aetate adfuimus choris Bacchicis, in quibus heroum fortunae cum narrabantur poëtice, tum etiam maxima vi musices celebrabantur, tum denique ipsi interdum imitatione effingebantur heroës. Quamvis igitur hanc imitationem actionemque cum saltatione coniunctam auxerimus universe, tamen in narrando et canendo antiqui chori rationem retinuimus. Quodsi ergo minus omnia censeas ad artem quamdam dramaticam esse conficta, aut non ha-

haberi probabilem quamdam et veram historiae effigiem, oculis subiectam: haec mittimus; de eo gloriamur unice, quod rhythmi harmoniaeque suavitate atque hominum sensibus et vultu, gestu et voce imitandis, intimos quosque animi affectus ita expresserimus, ut spectatorum animi permoverentur penitus. — Quid censes, mi Luci? nonne gratias iis agendas esse, quod nobis ostenderint, quaenam ipsis in animo fuerit species tragoediae et velut forma, quam intuentes ad illius rationem carmina sua effinxerunt? *L.* Gratias potius tibi agam, quod mihi ostenderis, non ex artis regulis iudicandam esse antiquam tragoediam. Ceterum quid illis tribuas, tu quidem videris; possis sic enim hominis, nescio cuius, mihi verba narrare. *M.* Quid vero interest, *a quonam dicantur*; modo vere sint dicta. Dicam vero nunc ex mea ipse persona: nam cum tria maxime requirantur in tragoedia, ut uno loco et tempore unaque actione contineatur fabula, haec quidem ab antiquis, posteriori certe tempore, ita observata sunt, ut ipsa postulabat rei natura, nunquam vero ad artis diligentiam fuerunt adacta (92). Dramaticam autem rationem in permultis habent antiqui. Quodsi vero requiras, ut omnia omnino sint verisimilia et communis vitae rationem semper referant, frustra id apud antiquos

quaeras. Hi enim in narrationibus poësin eximiam, in choris musicam et saltationem, et vero in colloquiis ipsis et poësin adhibebant, et musicam, et actionem tam incitatam, ut vera esset saltatio dicenda. At vero, Luci! videntur mihi pleraeque istae regulae ex recentiorum demum ratione petitae. Sunt autem horum tragoediae non musica, sed poëtica spectacula et plane historica; quippe orta ex historiae quibusdam et rerum gestarum simulacris (93). Quamobrem in his universe neque chorus adest, et prodeunt histriones, non ut aut narrent, aut canant et saltent, sed ipsi semper agant et actionem quamdam oculis subiiciant (94). Et est omnino recentiorum tragoedia quaedam historiae effigies; quare apud hos requiritur, ut et hominum mores rite pingantur, et *res ipsae non narrentur*, sed oculis subiiciantur, neque quicquam aut fiat, aut dicatur, aut agatur, nisi quod verisimile sit, et eodem modo possit et dici et fieri in communi hominum vita. Etenim sine veritate, aut, quae huic proxima est, verisimilitudine, nulla historiae imago esse potest. Hinc ergo repetenda est tota illa ars dramatica, qua res ipsae in scena agi et revera accidere videantur. Recentiores igitur ipsas res et historiam imitantur, antiqui vero heroës virosque, quorum narratur fortuna: illi rerum gestarum effingunt simulacra; hi hominum: illi ipsos mores pingunt,

gunt, qualesque ex iis moribus actiones consequantur et effectus, oculis subiiciunt (95); hi ipsas fortunas enarrant, qualesque in iis fortunis sint hominum sensus et affectus et studia declarant, cum ipsorum et vultu, et voce, et corporis totius motu imitando, tum vero omnium maxime per vim musices et saltationis: illi omnia ad vitae familiaris similitudinem adigunt; hi contra saltando cantandoque ea perficiunt, quae ratio quamvis sit iucundissima, ex familiari hominum consuetudine expressa non est. Denique Graecorum fabulae sunt simplissimae et fluminis instar placide, sed cum maiore semper vi et impetu prolabuntur; in recentiorum vero dramatibus uti in labyrintho oberras, ubi nec Ariadneo saepe *filo exitum tibi* parare possis. Verbo: antiqua tragoedia e choro orta musicae, poëseos saltationisque efficacitate animum movet; recentior tragoedia, e spectaculis historicis orta, artis dramaticae praestantia admirationem excitat. Itaque antiqui a recentioribus arte vinci possunt, natura non possunt: etenim in exprimendis naturae sensibus non naturam imitari, sed ipsi eam exprimere videntur (96).

Et sic quidem, mi Luci! de tragoedia antiqua dixi, quae, ut mihi videtur, non ex recentioris tragoediae regulis et artis praeceptis iudicanda est, sed tota dimetienda ex

 an-

antiquorum chororum ratione, quorum adeo vigorem poëticum et vim musices saltationisque semper retinuit. Quae ipsa musicae et saltationis vis quantam habeat praestantiam, nos quidem vix perspicere possumus: haec enim utraque ars, si pauca excipias, in omnibus referri coepta est ad levius quoddam animi oblectamentum: quae tamen utraque apud Graecos maxima pars erat ipsius institutionis et educationis puerorum (97). Graeci enim utraque illa utebantur, non tam ad animum relaxandum, quam potius ad sensus suos exprimendos: quos ergo si in aliorum hominum animos velut transfundere vellent, rhythmi harmoniaeque suavitate et quasi flumine eos effundebant. Sunt enim *quidam et soni et gestus in homine naturales*: aliam vocem habet iracundia, aliam amor, miseratio aliam, cumque voce ipsa semper mutatur corporis habitus. Et vero omnis motus animi suum quemdam a natura habet vultum et sonum et gestum, totumque corpus hominis et eius omnis vultus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae (98). Quodsi vero hi ipsi vocis soni et motus corporis per harmoniae numerorumque sensum ad venustatem suavitatemque compositi musicam effecerint et saltationem (99); intelligitur quantam haec utraque vim habeat ad ani-

animum movendum. Hac ergo imperiti, hac pueri, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. Sed illi ipsi et soni et motus eo solent alacriores, eo magis efficaces esse, quo magis aut in tenera sua aetate versantur homines, aut minus ratione temperati atque sedati sunt animi, aut denique quo sunt pueritiae suae propiores populi. In his enim omnibus minus valet iudicium et ratio, ardent magis affectus et sensus et animi commotiones, quae ipsae corporis vocisque motum efficiunt. Ita fit ut Orientales, affectibus suis continue abrepti, motus habeant in toto corpore vehementissimos. Apud Graecos vero Romanosque, quamvis paulo quidem magis sedatos, iuvenili tamen vigore plenos, iuvenilis erat actio et vigore plena: ut ipsi adeo *philosophi non minimum ea uterentur in* docendis iuvenibus (100); oratores vero vehementiorem haberent actionem et quemdam etiam cantum obscuriorem (101). Quae omnia apud nos solent longe magis esse composita et temperatiora et magis sedata. Sed idem hoc, ut in vita communi vim quamdam sermonibus addebat, ita vigorem maximum tribuit eorum populorum poësi. Orientales adeo, qui in poësi sua unice sensus ipsi suos exprimebant, tam incitatam et incompositam in cantando vocem tamque inaequabilem, prae affectuum vehemen-

tia,

da, saltationem habebant, ut hodieque nulla certa modulatio aut metrum constitutum in Hebraeorum carminibus inveniri possit (102). Graeci vero ordinem magis animadvertere coeperunt, et ad certam magisque compositam, et artis ope excultam, rationem pervenientes, certa saepe metra et magis ordinatam harmoniam induxerunt. Sed vel sic tamen in nonnullis carminibus, in quibus non alienos aut imitatione confictos, sed suos ipsi sensus significabant, liberiori quadam et musica et saltatione atque rhythmo usi sunt. Itaque uti Pindarus

— per audaces nova dithyrambos
Verba devolvit, numerisque fertur
Lege solutis:

sic et in choris tragicorum difficillimum est aequabilem quemdam et certum indicare numerum. Quod autem in Orientalium poësi antiqua nondum habebatur, id effecerunt Graeci, ut imitationem inducerent, imitatione exprimerent alienos sensus, fictosque hominum affectus: unde ipsa orta est poësis dramatica. Neque in poësi tantum, sed in cantu etiam et gestu imitationem induxerunt, unde exstitit lenior illa musica et saltatio mimica choris dein addita, quae adeo certis quibusdam aut iamborum aut trochaeorum aut alius generis metrorum numeris contenta est. Uti enim

enim in omni re vincit imitationem veritas (103), sic quoque in iis partibus, quae verum animi sensum indicant, id vero est in choris, vehementiores quidam vocis et corporis motus habebantur; in ceteris, quae imitatione efficta erant, leniores minusque incitati. Et sic quidem ab effusa illa velut libidine sonorum atque motuum ad temperatam musicam progressi sunt Graeci.

L. Progressi sunt, dicis? Mihi vero potius videntur retrogressi; sic enim vis musicae atque saltationis imminui coepta est. *M.* Artes ipsas si spectes, retrogressas esse assentior; sed si ipsum attendas hominum ingenium, progressum quemdam hac in re videre mihi videor. Infantiae enim proprium est, ut verus quidem sermo vix habeatur, soni tantum proferantur, et gestus, et motus incompositi. Quo vero magis ad rationis usum progrediuntur et homines, et ipsae etiam gentes, quoque simul magis sedantur affectus, eo fit lingua verborum flexione et accurato usu ordinatior, grammaticum quemdam acquirit habitum, faciliusque et scribi potest, et sine dicentis aut voce aut gestu intelligi; sed una cum lingua vox etiam ipsa et gestus et motus ad ordinem rediguntur, neque tam sunt vehementes, sed temperati magis atque sedati (104). — Attamen egregie mihi videntur egisse

se Graeci, quod et chorum ipsum et musicam atque saltationem retinuerint semper in tragoedia, quippe composita illa ad sensus affectusque significandos et ad movendos animos. Etenim huic actioni atque cantui quaedam inest vis a natura data. Verba, quamvis sint poëtica, vix aliquem commoveant: actio vero, quae prae se animi motum fert, omnes movet (105). Cuius rei umbram quamdam et levissimum sonum percipimus in oratorum nostrorum voce atque gestu, quorum verba, si legantur, nonnullis forte persuadent; quae, si et dicantur bene, et probabili corporis motu proferantur, animos omnium movent. Est enim actio naturalis quidam quasi sermo corporis, sensuum velut vocem sonumque exprimens animique commotiones effingens oculis. Quare, *Luci!* mihi videntur haec, quae nos nunc habemus, tragicorum Graecorum carmina esse quaedam inanimata corpora, quibus vitam vigoremque, et paene animum, dabant musica atque saltatio. Qua utraque arte factum est, ut non modo interna ratione et verbis atque dictione, sensibus esset plenissima tragoedia Graeca, sed externa quoque forma et cantu atque gestu, sensuum affectuumque vim maximam indicaret.

Et talis quidem tamque eximia exstitit tragoedia e festis Bacchicis, in quibus cum se expanderent

rent toti Graecorum animi, diutissime mansefat in iis liberior ille atque naturalis et vocis sonus et corporis saltatio. Quae qualia antiquitus fuerint, intelligitur ex una Euripidis tragoedia (106), in qua praecipuas partes agunt Bacchantes, quae, ut scis, non mediocriter et saltare et canere solebant. — Sed tandem aliquando meam garrulitatem compescam; est enim altera iam itineris pars nobis peracta. Quare navi nunc exeamus, et videamus, num quae in hoc diversorio Bacchi munera nancisci liceat, quibus corpus etiam nostrum reficiatur. *L.* Recte dicis, praesertim si Cereris etiam dona adiunxerimus. Quamquam tu me aluisti lautissimis sermonibus, et opimis nunc me dapibus recepisti, ipso praeside Baccho. Sed eamus.

Lu-

Lucius. Ego vero nunc oculis videre mihi videor, magnam nobis itineris partem iam esse peractam. Nam quamvis nunc frondibus arbores, campi gramine destituantur, et omnia hiemali quodam sopore consopita iaceant; tamen, nescio quomodo, videtur mihi universe maior adesse vigor in *plantis* et *arbusculis*, quam qui circum nostram Amstelodami urbem cernitur. Praesertim in his regionibus me delectat arborum excelsitas, et quaedam maiestas: qualis est earum, quas nunc videmus, arborum, quarum egregie in aqua velut in speculo reflectitur umbra. *M.* Est profecto propter maiorem soli altitudinem quaedam maior excelsitas in arboribus, quae mihi quoque saepe ambulanti delectationem praebuit. Sed ne, quaeso, urbis patriae oblectamenta vituperes! Mihi certe navium illarum continua cum fluctibus agitatio,

et

et ipsius maris spectaculum non minus subinde placuit. Et habet etiam aquarum contemplatio delectationem suam. Sed hoc loco arborum ad fluminis huius ripas sese efferentium quaedam est pulcritudo eximia, cum praesertim omnia solis fulgore laetiora sint et hilariora. *L.* Esto: sed, ut dixi, oculis iam video, quam procul ab urbe nostra vehamur; nam mente aut cogitatione illud nondum percipio, aut ullo modo sentio. Tam enim mihi placuit tua disputatio, ut tempus non praeteriisse mihi videatur, sed avolasse. *M.* Age, si quid praeterea habeas, quod aut dicas aut moneas, noli diffiteri, dic modo. Nam videris me clam admonere, ut ad dicendum redeamus. *L.* Ego vero de antiqua tragoedia nihil habeo, quod aut addam aut amplius quaeram. *M.* Quid igitur? *L.* Initio dicebamus de Vondelii fabula, *Gysbrecht van Aemstel:* nunc autem a te petam, ut si possis mihi exponas, qua in re antiquis ille sit similis aut par habendus, aut qua in re iis cedat. Potes autem certissime, nam, ut dixisti, Vondelium magni aestimas. *M.* Difficillimum hoc quidem est: nam in omni re videndum est, unde ea originem ceperit, et qualis sit pro temporibus et locis, quibus est orta. Itaque quod dicebamus modo, ut de arborum pulcritudine et maiestate iudicemus, videndum num ex altiori hoc solo fint or-

tae,

tae, an vero ex depresſiori Amſtelodami regione. Et ſic quoque in poëſi attendendum est ad populi et temporum rationem, num ex Graecis hominibus an ex aliis ſit orta, et qualibus illis, et quo ingenio praeditis. — Sed iam ſentio quid tibi velis, nam non hoc cupis, ſed ut ipſe depromas, quod animo reconditum habes, quodque iam initio itineris nostri volebas dicere: et ideo me admones, ut ad disputationem revertamur. Itaque iam dic, lubenter te dicentem audiam. *L.* Non hoc est, quod volo, ſed ut tu, inſtituta Vondelii cum antiquis comparatione, de eo tuum mihi exponas iudicium. *M.* Recte: illud ſimulans me clam hortabaris, quo magis ſcilicet te orarem equidem, ut quod volebas dicere, me rogante et flagitante diceres. Ne vero cuncteris, ſum enim te fortior; neque ego te hac navi dimittam, antequam quod promiſisti perfeceris. Nam paria paribus rependo. *L.* Itaque ne me repugnantiae accuſes, faciam, quod me cogis. Dicam autem ſic, ut non quid pulcrum mihi videatur recenſeam, ſed potius id enarrem quod minus fortasſe perfectum cenſeri potest. Quod quamvis non tam mihi proſit, quam potius tuae causſae faveat, dicentis in antiquis magis nativam cerni pulcritudinem; tamen ita nunc dicere lubet. Sunt enim tot a te pulcra enumerata, ut equidem illis paria proferre ex una tragoedia non poſsim.

Sic-

Siccine placet tibi? *M.* Dic modo; ceterum, quomodo velis, dicas.

L. Sed antea hoc moneo, perpulcra mihi videri ornamenta ista, quae eius tragoediae spectaculo nova nunc accesserunt. Nam et veteris illius portae Harlemensis effigies (1) et monasterii vasti spectaculum (2) habet aliquam vetustatis notam, qua mihi venerationem paene iniecit spectanti. Praeterea templum, in quo canitur, ut semper mihi placuit, ita nunc habet quamdam sanctitatem (3); et quod civi praesertim Amstelodamensi gratum accidere debet, in postremo actu, ubi arcis quandam partem exteriorem cum aditu conspicere licet, nunc adiecta est quaedam navium effigies, quarum velut e longinquo summas partes contemplabamur; verbo: qui semper egregius fuit huius tragoediae ornatus in scena, idem nunc ad rei veritatem et veteris urbis effigiem perpulcre est accommodatus. Sed, scena relicta, ad tragoediam accedo. Et iam in ipso dramatis initio habetur longissimus ille Gysbrechti sermo, quem solus habet, qui ut legenti perquam placet, propter narrationis pulcritudinem et poëseos praestantiam; ita spectanti longior videtur estque nimis otiosus. Quamquam diffiteri nolo, egregiam in illo esse narrationem historiae et ipsius fabulae expositionem talem, qua nihil amplius requiritur ad rei geren-

dae

dae intelligentiam. Huic autem prologo ſimiles ſunt ceterae narrationes, quae frequentisſimae ſunt in hac tragoedia, quaeque minus fortasſe temporum et dicentium rationi conveniſunt. Omnes vero pulcrae ſunt: et ceterae forte non adeo ſunt eximiae, ſed nuncii illius narratio tam pulcra est, ut unumquemque ſemper in admirationem rapuerit, et celebritatem adeo apud omnes acquiſiverit. Sunt enim omnia ita depicta, ut paene oculis ea adſpicere nobis videamur: quod maxime cernitur in iis verſibus quibus cruenta episcopi caedes deſcribitur (4). Et omnino ſi qua est minor convenientia earum narrationum cum perſona dicentis, iis praeſertim temporum angustiis et periculis; hanc inconvenientiam paene obliviscimur, et facile poëtae condonamus propter narrandi praeſtantiam et veram elegantiam. — Eodem autem modo equidem cenſeo de imaginum illo et comparationum ornatu et vi poëſeos quae apud Vondelium ſingulis paene verſibus occurrit eximia. Fuerunt enim qui hoc reprehenderent, nonnunquam nimis phantaſiae fervori indulſisſe Vondelium, ut adeo interdum non tam ipſae perſonae, quam poëta loqui videretur. Itaque Gysbrechti frater in maxima rerum anxietate verſans, et urbis ſuae deplorans interitum, nimia quadam, ut illis videtur, poëſeos vi ſic

lo-

loquitur de hostibus furentibus, ut eos compararet cum ventis, qui agmine facto confligunt et aquarum vi propulsa aggeres paene perrumpunt (5). In his vero et similibus locis egregiis malo equidem poëtae orationem audire, quam ipsarum personarum vocem, si minus pulcra dicant. Habet enim poëseos ornatus tantam apud Vondelium venustatem, ut, quidquid contra dicant isti, mihi semper eiusmodi loca magnopere placuerint. Praeterea tanta est sententiarum et copia et veritas in hacce tragoedia, ut nihil equidem censeam aut pulcrius dici posse aut praestantius. Quarum si qui forte nimiam existiment esse multitudinem, maioremque, quam in vita communi usurpari solet; videant isti ne omnem pulcritudinem e poësi demant. — *Sed iam sentio me satis dixisse* de Vondelio, nam cum vitia enumerare constituissem, virtutes potius laudare mihi videor et poëseos praestantiam.

M. Unum etiam hoc addere potuisses, Vondelium paucis exceptis fabulae constitutionem egregiam habuisse, in quo si minus Sophoclem est imitatus, fecit tamen *Sophocleo sua carmina digna cothurno.* Ceterum tu quidem nunc mihi videris non vitia quaedam numerasse tragoediae Vondelianae; ostendisti magis similitudinem quae Vondelio cum singulis Graecorum tragi-

gicis intercedit. Nam uti in fabulae constitutione et convenientia illa, quae cernitur in sermonibus dictisque ad hominum mores rite comparandis, Vondelius Sophocli saepe non cedit (6): ita in vi poëseos est Aeschylo simillimus; reliqua autem ex Euripide desumsisse mihi videtur, sententiarum pulcritudinem et prologi narrationumque rationem. Sententiae enim plurimae, ut dicis, in hac tragoedia occurrunt, quae partim rerum humanarum universam rationem spectant, partim aut Dei venerationem, aut etiam moralem hominum conditionem (7). Denique quo maxime delectabatur Euripides, si quam subinde sententiam interponeret, qua suorum temporum rationem perstringere posset (8); idem amabat Vondelius, qui suorum temporum rixas nimiamque in multis ambitionem interdum perstringere solebat (9). Neque minus Euripideam rationem refert longus ille prologus ceteraeque narrationes, quibus Vondelius rerum gestarum historiam poëtice describere maluit, quam minus perfectam rerum notitiam tradere. Ceterum, ut dixi, illa vis poëseos, quae in Vondelio cernitur, mihi videtur Aeschyli dictioni esse simillima, et omnino in hoc genere pulcritudinis equidem neminem cognovi Aeschylo similiorem quam Vondelium, qui illi paene par est in poëseos ornatu (10). Possint

ſint adeo nonnulla comparari ſecum invicem. Aeſchylus de Perſarum exercitu, cui nemo poſſit reſistere, ſic canit:

Δόκιμος δ' οὔτις ὑποςὰς
Μεγάλῳ ῥεύματι φωτῶν
Ἐχυροῖς ἕρκεσιν εἴργειν
Ἄμαχον κῦμα θαλάσσης (11).

Quam comparationem, latius etiam expoſitam, ſic effert, ſi bene memini, ipſe Gysbrechtus apud Vondelium de hostibus ſuis dicens:

Ik hiel hen ſtaen met kracht, als water voor den dijck;
Daer 't lantvolck opgeklept zich zoeckt bij nacht te redden;
En brengt vast zoden aen, en ſtenen, paelen, bedden,
En bulſters, en al wat den zeedijck ſtutten kan,
Waer die is doorgeweeckt; en zweet met alle man (12).

Sed animos mihi addidisti ſermone tuo, quo velut aura ſecunda iam propellor. Itaque velis paſſis pervehamur et ventis remisque tentemus rerum omnes difficultates ſuperare. Nam cum iam ostenderis tua oratione, quid in Vondelio ſimile ſit ſingulis Graecorum tragicis, conabor nunc equidem, quod a me petiisti, dicere, quid in illo ſimile ſit univerſae tragoediae Graecae.

Itaque nunc non dicam, quid Sophocleum, quid Euripideum, quid Aeschyleum videatur; sed quid sit in hac tragoedia universe Graecum. Discernendum igitur videtur id omne quod non ex ipsis tragicis, sed aliunde hausisse censendus est Vondelius, quodque ab universa Graecae tragoediae ratione diversum habet. Quamobrem ut antea de Graecorum indole quaesivimus, qualem illa vim habuerit ad constituendam tragoediae rationem, sic nunc de Vondelii aetate et *proavis* nostris dicamus: tum etiam uti de historia tragoediae Graecae disputavimus, sic nunc de recentiorum dramatum et maxime de Vondelianae tragoediae ortu et progressu disquiramus. Siccine rem probas? *L.* Vehementer probo.

M. Itaque cum antea de indole et studiis diximus, quae *viguerunt maxime in Graecis*, quo tempore ad formam rationemque suam perducta est tragoedia antiqua; agamus nunc de iis temporibus, quibus tragoediae Belgicae ratio constituta est, et ad perfectionem suam adducta. Et hoc quidem primum utrique illi aetati et Graecorum et maiorum nostrorum simile contigit, ut animorum in omnibus vigor esset maximus. Nam prouti Graeci animorum vigorem maximum prodiderunt in bellis istis pro patria gestis contra Persas, postea autem pacis artes et studia

quae-

quaeque egregia ostenderunt; ita etiam maiores nostri primum vim suam exseruerunt in bellis contra Hispanos gestis pro patriae simul et religionis libertate; atque dein literis et artium genere omni excelluerunt (13). Diximus autem in Graecis illis se explicuisse maxime sensus morales et studia quaeque praestantiora; in his vero proavis nostris longe etiam excelsiora prisco illo tempore studia se prodiderunt, religionis purique cultus divini studium, et amor virtutis illius, quae non ex sensuum ardore profluit, sed a rationis imperio suam habet praestantiam et ex obedientia Dei praeceptis praestanda originem ducit. Verbo: tragicorum Graecorum tempore delectabat praesertim affectuum caritatumque et sensuum moralium iuvenilis vigor atque pulcritudo; Vondelii aetati longe excelsior placebat maiestas religionis Christianae, et sublimis illa ac plane virilis morum doctrina. Quae universae gentis nostrae indoles quantam illo tempore vim habuerit in poësin, docuit exemplum poëtarum, qui *Rhetorici* (14) vocabantur, quique solebant ludis quibusdam publicis malos hominum, praesertim Sacerdotum, mores exagitare et verae virtutis probitatisque Christianae praestantiam commendare (15). — Hanc igitur excelsiorem indolem referens Vondelius, tum demum perfec-

tam fore tragoediam suam existimavit, si pietatis et verae virtutis probitatisque Christianae pulcritudinem depingeret, vitiorum contra et impietatis ostenderet deformitatem. Itaque cum antiqui sensus tantum hominum et amabiles illos affectus celebrando animos spectatorum moverent, Vondelius maluit docere simul et delectare proponendis admirabilibus quibusdam virtutis exemplis iisque imitatione dignissimis.

Quantam enim pietatem Deique reverentiam prodit Gysbrechtus in medio animi fervore! (16) Quam generosum et Christiano homine dignum animum ostendit, dicens invitum se inimicos nominare eos, qui, implacabili odio ducti, gladios ipsius sanguine commaculare cuperent; *se vero malle Dei iustissimi benignissimique curae sese committere!* (17) In quo est observatu dignum, istud vindictae studium ex nimia quadam et ultra fines effervescenti suorum caritate ortum, quod in Graecis tragoediis ubique occurrit, apud Vondelium non haberi, aut, si habeatur, vehementer damnari, quippe virtuti Christianae contrarium (18): quacum longe magis conveniat vera illa animi magnitudo, qua Gysbrechtus inimicissimis etiam hominibus et astuto illi atque infestissimo antea hosti Vosmaerio, si minus prudenter, at generose tamen

men condonat illatas iniurias (19). Sed ut Graeca illa sunt magis iuvenilia, ita apud Vondelium omnia sunt viro dignissima. Qualis etiam est virilis illa constantia, qua Gysbrechtus animo ipse suo imperat et lamentantis uxoris carissimae nec lacrymas videt, neque audit gemitum, ut officio suo patriaeque saluti prospiciat (20). Quanta denique est in hoc viro erga Deum pietas, qua et in prosperis et in adversis rebus Dei semper voluntatem observare studet eique obedire! Sed est haec non in illo tantum viro, verum in ceteris etiam plerisque admirabilis Dei reverentia. Nam cum primum quidem hostibus subito liberata urbs videretur, Deo haec accepta referuntur (21): cum vero postea vitae omnium immineret periculum, Dei hanc esse voluntatem docent, cui resistere impium esset (22). Increscente periculo increscit Gysbrechti fortitudo: ille enim Dei auxilio fisus pugnat; et Dei auxilio ex imminente periculo eripitur (23); neque unquam ad desperationem delabitur: „ Etenim eventus, inquit, a Deo proficiscitur, Deo res meas omnes trado" (24). Denique ad interitum vergit tota urbs, neque tamen a fortitudine deflectunt: „ Agite vero, inquiunt, pro patria pugnemus; vitae nostrae conservator est immortalis ille et omnipotens Deus!" (25) Hunc adeo omnes in genua pro-

lap-

lapſi adorant, et precantur ut ſibi propitius esſe velit (26). Tandem vero ad eos accedit Angelus, qui ipſis perſuadet esſe fugam capiendam et in exſilium eundum: ſic ferre voluntatem Dei. Quo audito: „ Sequimur, aiunt omnes, Deique iusſui obtemperare parati, hanc miſeram patriam linquimus" (27). Sed praeterea his omnibus virtutibus contraria etiam vitia, neque illa ex fato quodam orta, uti ſaepe apud antiquos, ſed ex ipſis hominum moribus repetenda, impietatem et voluptatum turpitudinem tam efficaciter depinxit Vondelius, ut nemini profecto non horrenda videantur (28).

Sed quid plura? In omnibus enim tragoediis morale quoddam propoſitum habuit Vondelius: quod ipſe etiam docuit, cum ſoleret in tragoediarum *titulis addere, quid maxime iis* morale inesſet, cum *Palamedem* dixerit *ſive innocentis caedem*, aut *Phaëtontem ſive temerariam audaciam*, aut denique *Adonian ſive perniciosſam ambitionem*. Et omnino in ipſam fabularum conſtitutionem recentiores moralem rationem induxerunt, neque delectare tantum, ſed docere ſimul ſuis tragoediis voluerunt. Etenim apud antiquos ſi qua moralis etiam doctrina accederet, haec non in univerſa fabula aut exemplis eorum qui inducuntur quaerenda est (29); ſed unice in ſententiis, quae ſub-

in-

inde interponuntur. Vondelius vero aut impiorum hominum insidias pingit (30), aut his verbis nos monet:

Discite iustitiam moniti et non temnere Divos (31).

Aut etiam virtutis praemia in eius tragoediis exhibentur (32), aut impietatis poenae (33); aut inconsiderantiae (34) mala pinguntur et audaciae (35); aut fortitudo cum pietate coniuncta (36), aut castitatis pulcritudo (37), aut contraria huic impudicitiae turpitudo (38), aut nimia imperii cupiditas (39), aut *infidos agitans discordia fratres* (40). Denique nihil Vondelio videbatur dignius, quod semper hominum mentibus velut inculcaret, quam rerum terrestrium inconstantia et fortunae varietas, quo magis discerent homines a rebus hisce fluctuantibus et incertis animum avocare ad certa illa et immutabilia, quae cum virtute et religione sunt coniuncta (41). Qua cogitatione ut nihil sublimius est in morali doctrina, ita nihil excelsius potest in tragoedia doceri, quam idem illud quod semper docere voluit Vondelius, qui adeo hanc ob caussam tragoediis suis omnibus praeposuit sententiam: *Suae cuique vices* (42). Et hanc quidem doctrinam omnium maxime spectasse mihi videtur Vondelius in illa de qua nunc agimus tragoedia

dia *Gysbrecht van Aemstel.* In hac enim omnia sacrum quemdam habitum referunt; sunt omnia ita proposita, ut Dei in iis voluntatem veneremur, divinamque suspiciamus Providentiam in bonis aeque et malis sapientissime agentem: rerum vero humanarum inconstantia paene ob oculos ponitur in subita illa urbis clade, qua pulcerrima omnia, brevi tempore in fumum cineremque conversa, ventis auferuntur atque pereunt (43). Cum vero, in tanta inconstantia fortunae, sola constans sit virtus et vera probitas, sibique ipsa sufficiat; hanc divinam virtutem, uti diximus, per totam tragoediam proposuit poëta. Itaque Vondelius hanc in hoc carmine doctrinam moralem docuit: in secunda fortuna Deo esse gratias agendas, in adversa Dei auxilio fidendum; et quidquid accidat, id quod Deus voluerit, patienter ferendum et aequo animo Illius iussui esse obtemperandum.

Quare, mi Luci! cum antea in Graecorum carminibus summam observaremus affectuum vehementiam, paremque morum levitatem et adolescentiae quemdam vigorem, ipsiusque naturae simplicitatem amaremus in heroibus Graecis; nunc ille amor in admirationem convertitur venerationemque virtutis. Est enim in Vondelii personis virilis quaedam gravitas: affectibus et sensuum impulsioni sese tradere nolunt, rationi

prae-

praeceptoque divino malunt obtemperare. In quo prae Graecis recentiorum est obſervanda praeſtantia, qualis viri prae adolescente praeſtantia esſe ſolet. Nam in homine primum ſponte ſua ſe exſerunt ſenſus pudoris, iustique ſtudium, omnium vero maxime pullulant ſenſus caritatis et amicitiae. Sed ſimul etiam adolescentis ingenii fervore abreptus homo, nimium ſaepe his ſenſibus indulget et ad iram atque vindictam rapitur aliaque vitia, quae ex optimis principiis et ipſo ſenſuum vigore nondum temperato et rationis frenis refragranti originem ducunt. Quo magis autem homo ad virilem accedit aetatem, eo magis invalescit ratio, domina omnium et regina, cupiditates omnes reprimens ſibique ſubiiciens, eo magis ſenſuum affectuumque impetus, laxatisſimis antea habenis prorumpens, adductis iisdem retinetur, iustisque continetur limitibus. Unde oriuntur temperantia, conſtantia veraque fortitudo, et ceterae virtutes, quae a rationis imperio proficiscuntur. Itaque cum recentiores gentes has ipſas virtutes ceterasque in religione Christiana praeſcriptas mirati ſint, magnamque earum praeſtantiam perſenſerint: cumque univerſe in ipſis artibus non tantum quid pulcrum videatur, quaerere ſoleant, ſed etiam quid bonum ſit, quid homine dignum (44); mihi videtur in iis

pro-

provectius quoddam inesſe ingenium, et magis adultum magisque virile, quam in Graecis. Horum enim tragoedia ſenſuum moralium et affectuum amabilitatem refert; ſed ſimul eorumdem vitia et iram, cumque illis coniunctam levitatem; recentiorum contra et Vondelii tragoedia habet ipſius rationis et verae probitatis virtutisque omnino Christianae excellentiam et perfectionem (45). Quae cum ſit Graecorum et recentiorum Vondeliique diverſitas, aliam utrorumque tragoedia rationem habet. Nam cum utrique adverſam pingerent fortunam, Graeci ea uſi ſunt, quo magis elucerent affectus: apud Vondelium vero ipſa effulget virtus et conſtantisſima probitas, eique contraria impietas atrocitate ſua ostenditur. Uti enim ſenſus hominum praecipue cernuntur in rebus adverſis, pariter quoque vitia multa in iisdem grasſantur: ipſa autem virtus ſibi ſufficiens, a nulla re pendens, in maxima rerum inopia ſummam ostendit praeſtantiam ſuam, et est omnino admirabilis. Etenim vir bonus ſecundis in rebus est reliquis fortunatis hominibus ſimilis, in adverſis unus in paucis praeſtantisſimus videtur. Itaque quo magis in hac, de qua agimus, Vondelii tragoedia increscit rerum adverſitas, eo magis hostium impietas ſaevusque furor et horrenda adeo crimina narrantur, contra Amſtelodamenſium civium, malo increscen-

te,

te, increscit vera constantia, certumque consilium, quidquid Deus velit, patienter ferendi. Tandem tota urbs evertitur, omnia vastantur atque delentur, Gysbrechtus vero nulla re commovetur, quominus in praestandis officiis maneat constantissimus. Etenim Vondelio videbatur tragoedia ideo esse instituta, ut quid honestum esset, quid turpe, doceret, exemplisque ex historia petitis veram hominibus commendaret sapientiam (46). Itaque quod aliquando somniaverat Plato et obscure significaverat dicens: tum demum probandam fore tragoediam, si verae probitatis exempla contineret: illud, tu quidem, divine poëta! effecisti, veram in tragoediis effingens virtutem, veramque sapientiam! (47) Nonne autem tibi iam videor, optime Luci! spiritu quodam poëtico duci, et paene dithyrambos dicere?

L. Tu vero, uti iam saepius, nunc denuo Musarum auxilio iuvari mihi videris.

M. Et nunc quidem earum ope praesertim indigeo: et animis iam opus est ad navim propellendam: sunt enim difficillima loca, per quae nobis nunc iter faciendum est, et praeterea valde tenebrosa. Venio enim ad historiam tragoediae Belgicae, quam enarrandam in me suscepi audacter. Sed progrediendum. Quamobrem ut antea ad primos Graecorum choros retrogressi

si sumus, sic et nunc ad antiquiora gentium Germanicarum tempora redeamus. Et est hoc quidem primum observatu dignum: nam ut tragoedia Graeca e festis Bacchicis orta est, sic quoque ludi Germanorum scenici e festis religiosis exstiterunt. Etenim antiquissimis gentium Germanicarum temporibus, cum nullus etiam tum ingenii cultus apud eos haberetur extra Clerum et Sacerdotes: populo effingi solebant historiae sacrae, ad festa Christiana pertinentes. Qualia historiae simulacra primum, ut videtur, tabulis pictis tradebantur, deinde vero mutis quibusdam personis, res gestas effingentibus per habitum, vestitum et cetera omnia, quibus possent oculis hominum subiicere ipsas, quales accidissent, res gestas. Quae cum agerenrur primum sine voce aut motu corporis ullo, procedente tempore accessit iis quaedam personarum actio et sermo. Atque hi *ludi mysteriorum* dicti aut in aede sacra, aut prope eam in hortis agebantur ab ipsis Sacerdotibus. Et sic quidem aut Christi incunabula efformabantur, aut ipse etiam Ille in cruce pendens, aut sanctus aliquis cruenta morte defunctus effingebatur. Quae cum saepe sine ullo sermone agerentur, erant omnino picturae instar confecta, aut operum quorumdam a statuario effictorum simillima (48).

Est ergo Graecorum hac in re et gentium Germa-

manicarum discrimen maximum. Graeci enim in religione sua ad rationem hominis omnia adaptabant, ipsos etiam Deos hominibus similes fingebant. Unde factum est, ut in festis sacris dominarentur musica et saltatio, quippe quae unice ipsos Graecos delectarent. Apud Germanos contra et Christianos, uti hodieque, sic antiquo iam aevo isto longe magis ad Deum omnia referebantur et cultum divinum, omninoque non tam ad delectandos, quam ad docendos homines. Quamobrem apud hos si subinde aliqua accederet musica, praecipua tamen festorum ratio in eo erat posita, ut res sacrae atque historiae ad religionem pertinentes oculis hominum subiicerentur, quo possent facilius Christiani in memoriam sibi revocare ea, quae ad salutem suam viderentur necessaria. Ex qua gentium diversitate intelligitur, quomodo factum sit, ut universe in ludis scenicis Graeci amaverint semper cantum et saltationem, recentiores populi appetiverint unice historicam effigiem et rerum gestarum actionem (49). Nam ut e choris Graecorum musicis exstiterunt musica spectacula, quibus velut intertexta erant quaedam historica; sic e mysteriorum ludis plane historicis apud recentiores exstiterunt historica spectacula, quibus si musica accederet, adventitia illa erat, et quasi inserta ceteris.

Etenim illi ipsi recentiorum sacri ludi sensim sensimque ex aedibus sacris in publicum deducti, et a Sacerdotibus ad alios quoscunque poëtas et privatos delati, scenam nostram constituerunt; unde etiam ratio patet, quare recentiorum antiquissimi ludi scenici sacras contineant historias. Nam cum ex mythologia sua Graeci tragici ea desumsissent, in quibus elucerent sensus quique morales; pariter recentiores poëtae, Vondelii maxime aetate, e S. Codice istiusmodi facta desumserunt, quae veram ostenderent pietatem erga Deum, virtutemque illam, quae praeceptis divinis est consentanea, quaeque eadem illo tempore omnium videbatur pulcerrima. Quam rationem cum saepius habeat Vondelius; ipse magnus ille nostras Hugo Grotius *divinum virtutis exemplum in tragoedia* proposuit *Iesum patientem.* Quamvis autem procedente tempore non sacrae tantum, sed et aliae historiae effingerentur, mansit in iis semper illa ratio ludorum sacrorum. Etenim eius aevi poëtae, qui *Rhetorici* vocabantur, duplex habebant ludorum genus, quorum alterum a mutis personis agebatur, alterum colloquiis quibusdam cum ipsius rei effigie coniunctis continebatur: utrumque autem vel e sacris literis petitum erat, vel certe, pro illius aetatis ratione, morale quoddam habebat propositum. Quod

cum

cum saepe allegoriarum ratione fieret (50), inde factum est, ut in plurimis eo tempore fabulis ipsa aut virtus, aut pietas, aut vitium, aut crimina, tanquam personae in scenam prodirent. Et ex his quidem Rhetoricorum ludis exstitit Vondelii aetate et constituta fuit tragoedia Belgica. Namque horum poëtarum schola Amstelodamensis aedem sibi exstruxit, in qua deinceps agerentur isti ludi. Atque in hoc theatro prima fabula acta est haec ipsa Vondelii tragoedia *Gysbrecht van Aemstel* (51).

Quae cum ita sint, facile perspicimus, qualis tandem futura fuisset Vondelii tragoedia, sine Graecorum imitatione. Nam cum tria maxime ex antiquis illis ludis sacris in scenam essent traducta, rerum gestarum actio, et quaedam earum *effigies sive mutis personis sive colloquiis facta*, denique religiosus aliquis fabularum habitus; haec profecto formam constituissent tragoediae nostrae, nisi Graecorum accessisset imitatio. Et vero talem habuerunt originem Franco-Gallorum tragoediae, quae cum primum ludi plane historici essent, postea, quamvis ad maiorem poëseos vim increscerent, manserunt tamen semper spectacula historica, quorum omnis praestantia est in rerum gestarum actione, ita efficta, ut virtutis excellentia et vitii foeditas ex ipso pateant rerum eventu (52). Quamvis ergo in multis Graecos imi-

imitatus sit Vondelius, in plurimis tamen refert sui temporis rationem; quae adeo rite tenenda sunt, si velimus eius tragoediam ad Graecorum rationem exigere. Et primum quidem, quamvis haec, de qua dicimus, tragoedia ex libris sacris petita non sit, ipsam tamen historiam, quantum potuit poëta, ad sacram religiosamque rationem accommodavit. Ex quo accidit, ut maxima pars fabulae contineatur iis, quae aut ad monasterium aguntur, aut ab ipsis Sacerdotibus dicuntur, aut denique de aede sacra eiusque ministris referuntur ab aliis (53). Et propter eamdem causam poëta eam rem factam esse finxit festo quodam die Christianorum et in media celebratione nati olim Christi. Quamvis enim huic rei fingendae ansam praebere potuerit Vondelio Virgilius, qui etiam in Troiae interitu festum aliquod memorat; mihi tamen videtur tam magno studio in hac re versatus esse poëta, propter suam aevique sui cogitandi rationem. Quare Vondelius urbis nostrae interitum depingens choros interposuit, egregios illos ad divini Conservatoris laudem, minime tamen cum ceteris narrationibus et urbis clade coniunctos (54). Quae sacra ratio repetenda est ex illorum temporum et ipsius Vondelii pinione, existimantis, tum demum pulcrum esse spectaculum, si religionis Christianae in eo haberetur commemo-

moratio. Alia etiam ex recentiorum ratione orta, et a Graecorum tragoediis diverſa, in hoc carmine inveniuntur. Nam uti Graecorum chorus, aurium praeſertim ſenſui placens, per cantum et muſicam, muſica effecit ſpectacula, eodem modo Germanicarum gentium ludi ſacri, oculorum ſenſui unice adaptati per ipſarum rerum effigiem, effecerunt ut recentiorum dramata longe magis esſent ſpectacula oculis exhibita, in quibus ipſae res agerentur et coram ſpectari posſent. Cum igitur Graeci non tam res gestas imitati esſent, quam potius homines eorumque et vocem et habitum; recentiores contra ipſa imitari maluerunt facinora et historiae effigiem facere per actionem: et omnino *illi* omnia ad muſicam ſaltationemque referebant, quae ſenſuum affectuumque imitationem per vocem et corporis motum continent; *hi* vero imaginem praebuere vitae communis, quae est quaedam actio eorum quae in historia referuntur. — Ab hac vero univerſa recentiorum ratione multum differt Vondelius propter antiquorum imitationem: attamen idem et colloquia multa habet, qualia erant illo tempore in Rhetoricorum ludis, ſine ſaltationis aut muſicae ſuavitate; et cum plurima Graecorum more narrasſet de urbis interitu, eorum partem aliquam ita in ſcena proponere voluit, ut ipſae res gestae oculis ſubii-

cerentur. Quo quidem consilio effinxit illud spectaculum caedis, in sacra aede factae (55). Cuius ratio cum ex antiquis illis mysteriorum ludis, aut posteriorum Rhetoricorum spectaculis desumta sit, neque ullam vocem audis, neque ullum cum voce coniunctum corporis motum vides, sed res ipsa ita effingitur, ut dubites, hominesne videas an statuas, et ex lapide excisam illius caedes effigiem. Quod ipsum cum Vondelio maxime placuerit, quantopere tamen a Graecorum ratione diversum sit, sponte patet. Neque vero minus in eo mihi videtur a Graecis differre Vondelius, quod tragoediam consideravit, non tanquam spectaculum musicum, sed tanquam spectaculum historicum. Etenim poëta eo unice proposito hanc confecit fabulam, ut, cum novum *aedificaretur Amstelodami* theatrum, civibus suis historiam antiquam eius urbis exhiberet, quod ut rite ageret, exemplum sumsit ex Virgilii Aeneide et *Troiae* interitu (56), ad quam epicam rationem tragoediam suam accommodavit. Cui rei cum simile quid conaretur efficere Aeschylus, alio prorsus modo id peregit. Nam cum vellet Graecorum de Persis victoriam celebrare, non ipsius victoriae effigiem dedit, sed Persas potius induxit de patriae suae interitu lugentes, quod longe magis est musicae consentaneum (57). Vondelius

con-

contra hanc praecipuam sibi legem scripsit, ut antiquae urbis historiam traderet. Quamvis enim chori carmina interposuerit, quae ipsa vehementer dubito num vere dicam musica; longe tamen maximas partes agunt ceteri histriones, narrando colloquendoque: quos eodem modo excipit chororum cantus, uti apud Franco-Gallos et apud nos etiam actorum partes excipit musica, ab ipsa fabula seiuncta. Quamobrem apud Vondelium chorus intermedius tantum est, et quasi adventitius, quo demto, naturam tamen suam tragoedia servat, neque ullo modo mutilatur: est enim spectaculum historicum, in quo et abesse et adesse musica potest. Qua in re quantopere haec tragoedia a Graecorum dramatibus differat, facile sentis. Ne vero mireris, mi Luci! quod Vondelius hanc musices vim minus sit imitatus. Haec enim uti universe maxima in omnibus erat apud Graecos, ita apud nos in ceteris parva esse solet; dominatur in sola laetitia, et hilarioribus festis, atque ad animum relaxandum pertinet.

Itaque ex minori recentiorum gentium erga musicam amore factum est, ut tragoediae non sint musica certamina, neque chori rationem referant, aut pertineant ad cultum sacrum, et ad Deum cantu et saltatione celebrandum. Contra, Vondelii aetate Rhetoricorum ludi certami-

 na

na erant, in quibus praemium reportabant ii, qui aut quaestionem aliquam solvissent optime, aut qui maxima pompa et scenae ornatu rerumque effingendarum solertia ceteros vicissent (58). Ex qua observatione intelligitur, quare neque apud *Vondelium*, neque apud plerosque recentiores tantus sit aut cantus aut *corporis motus*, quantus apud Graecos. Namque apud hos vocis sonus efficacissimus erat, vehementior corporis actio: quod utrumque musicae *saltationisque* summam vim tragoediis addebat. Apud nos vero vox ipsa histrionum eorumque actio ad oratorum dictionem gestumque accedit, nisi forte in eo differat, quod cum versus dicantur, aliqua in iis sit harmonia maior, et rhythmus aliquis, atque *levissimus cantus et perquam obscurus*.

Quamobrem, mi *Luci!* quo magis hanc Vondelii tragoediam considero, eo magis mihi persuadeo, habere eam longe plurima, quae, si ad universam tragoediae Graecae rationem exigantur, diversa ab ea sint, nec raro ei plane contraria: quae cum habeat ille cum ceteris recentioribus tragicis aut partim aut prorsus communia, ea repetenda censui ex ipso gentium recentiorum ingenio atque historia. Spirant haec autem, ut mihi quidem videtur, excelsiorem quamdam indolem, magisque virilem referunt habitum. Nam ea ipsa maior gravitas tragoediae

Von-

Vondelianae minusque in recentioribus musices studium ostendit horum provectius ingenium. Etenim, ut antea dixi, vocis sonus vehementior et incitatus ille motus corporis, qui cantum faciunt et saltationem, proficiscuntur ab affectuum vehementia; quos ergo si compescat ratio, et in eos dominetur, vox ipsa temperata, omnisque actio sedata fit magis: qualis cum universe apud nos habeatur, in scena quoque minor esse musica debuit atque saltatio. Praeterea histrionum actio, uti diximus, ad oratoris dictionem gestumque accessit: atque eo ipso maxime ab eloquentia differt poësis, quod haec magis a sensu proficiscitur, illa iudicio et ratione regitur. Quodsi igitur poësis externum habitum induat eloquentiae, nonne et ipsa dicenda est ad rationis imperium sese componere et magis virilem ostendere gravitatem? Et sic quidem, quantum ordinis sensu et temperatiore actione Orientales superarunt Graeci, tantum rationis moderamine et morali hominis praestantia ipsos Graecos superant recentiores. Nec vero gravior ille atque virilis habitus alienus est ab interna ratione et velut indole tragoediae recentioris. Haec enim non affectuum ardorem pingit, sed ipsa observat hominum vitia, virtutes celebrat a rationis imperio profectas et a sensuum temperantia; quales ipsa praecipit hominibus divina ratio atque

Dei

Dei voluntas. Itaque Vondelii tragoedia et interno et externo habitu sedatum magis animum ostendit et iudicio temperatum rationis; Graecorum tragoedia affectuum vigorem habet et effusam magis musicam ex affectuum vehementia ortam. Verbo: Graeci in omnibus sensuum ardorem ostendunt, et vigorem adolescentiae; Vondelius ad rationis perfectionem accedit et virilem maturitatem. Sed finem nunc imponam huic orationi, et iam me huc pervenisse *gaudeo*; maximas enim nunc itineris difficultates superavimus. Quare paululum a labore desistamus, respicientes in cursum illum, quem iam peregimus.

L. Et vero suavis ille respectus mihi accidit; tibi vero longe suavissimus, qui me huc perduxisti.

M. Itaque cum Graecorum tragicam Musam puellae similem dixerimus, aut Dianae apud Homerum, quae saltat in campis et canit cum nymphis, pulcris puellis, ipsa longe pulcerrima; haec contra Vondelii Musa Veneri illi Virgilianae similior est, quae *vera incessu patuit Dea.* Neque enim aut canit semper, aut saltat, sed matronae instar gravitatem quamdam habet atque maiestatem. Cumque Graeca illa Musa affectus quosque amabiles in facie vultuque ostendat, haec contra velut matrona quaedam

dam vitii contentum et virtutis sublimitatem in excelsa fronte gerit. Neque tantum oblectat, sed simul etiam docere studet; nisi forte dicas, hoc esse oblectamentum omnium maximum, si hominum animi ad virtutis admirationem rapiantur et sui maxime sensu elati ad probitatem ducantur et veram Dei obedientiam (59). *L.* Magna profecto in Vondelio fuit animi excelsitas, et, ut bene dixisse mihi videris, matrona quaedam est illius Musa, non levis aliqua puella. Itaque hac sensuum sublimitate Graecos superat Vondelius: nonne? *M.* Plane tibi assentior. Et omnino uti in artibus, ita etiam in hominum moribus apud recentiores gentes est quaedam excelsior ratio. Minus hae palam sensibus se suis libere tradunt, ratione magis reguntur, neque pulcrum amare solent, nisi in eo, quod simul bonum sit sanctumque. *L.* Est igitur hac in re Graecis potior habendus Vondelius? *M.* Et hoc quoque concedendum videtur. *L.* Cave vero, mi Marce! ne tibi ipse contradicas. Meministine adhuc, quodnam totius hujus disputationis initium nobis fuerit? Sed, si vis, ipse in memoriam id tibi revocabo. Dicebas enim, in Graecis omnium maximam esse pulcritudinem, qualem Vondelio tu praeferendam censebas, quod cum ego negarem, inde disputatio haec nostra exstitit. Nonne tale quid

re-

recordaris? *M.* Recordor, sic factum est. *L.* Nunc vero dicis, esse excelsius quid in Vondelio quam in Graecis. Et vero pro eo, quo es; pulcri et amore et iudicio sano, quod excelsius est, idem etiam praeferendum putabis? *M.* Tu vero, callidissime! neque Ulyssi nec Vosmaerio etiam Vondeliano cedis *solertia*: nam laqueis expansis nunc, meorum verborum sono repercusso, me allicere studes et irretire. Sed feliciter nunc accidit, ut tuas artes antea perspexerim: neque iterum me in angustias rediges. Habeo enim quod tibi reponam. Dic vero antea mihi: nonne puellas et tu quoque amas? *L.* Imo vero amo magnopere. Sed ne me argutiis tuis a via deducas; de Vondelio enim, non de puellis, dicimus. *M.* Hoc vero etiam respondeas: nonne eas magis *amabiles et pulcras* dicis, quam gravem aliquam matronam: et hanc reverentia, illas amore prosequaris? *L.* Recte de me censes. *M.* Etenim in puellis maior est alacritas, et habitus motusque vigor, et elegantia, et praesertim maior sensuum efficacia, et naturae simplicitas: nonne? *L.* Et omnino, ut iam dixisti, magis sunt amabiles. *M.* At vero haec eadem mecum consentis in Graeca tragoedia longe esse praestantiora, musices suavitatem saltationisque elegantiam, et vero sensuum amabilium omnium commendationem,

et

et quamdam ad animum movendum vim incredibilem. Quare, nisi tibi ipse contradicas, mecum consenties, maiori admiratione dignam esse Vondelii tragoediam, Graecam vero illam esse pulcriorem et omnino amabilem. *L.* Nolo mihi contradicere; tibi potius assentior. Video enim non te, sed me, esse irretitum. At recte dixisse mihi videris. *M.* Et vero universe mihi videntur recentiores gentes in hoc etiam virilis ingenii rationem spirare, quod, cum maiori boni verique studio ducantur, propter id ipsum minori sint pulcri amore. Quodsi vero tibi fingas tragoediam, in qua unice proponatur virtus, neque ulli occurrant sensus aut affectus: in qua praeterea nulla habeatur musica, nulla saltatio et poëseos perparum; possit ea te ad praestantiae humanae sensum efferre, num vero eadem amabilis et pulcra foret dicenda, vehementer dubito. Quamobrem quo magis recentiores poëtae excelsam illam indolem suam et sublimem moralis suae praestantiae sensum amabili Graecorum pulcritudine et nativa elegantia temperarunt, eo quoque placuerunt magis et delectarunt (60). Age vero, Luci! videamus, quomodo id ipsum consecutus sit Vondelius in iis, quae habet eius tragoedia universae Graecorum rationi consentanea.

Nolo nunc dicere de eo, quod ex universa

an-

antiquorum lectione profecerit Vondelius; qua factum est, ut ille inter primos fuerit, qui allegoricas personas, in Rhetoricorum ludis frequentissimas, a poësi et scena arceret; utque eius poësis purior sit et magis sincera. Mitto, quid ex *Aristotelis* aliorumque de Graeca tragoedia *scriptis* didicerit poëta, quo magis morum sermonumque diversitatem in diversis personis observaret, et actionis temporisque et loci, quam dicunt, *unitatem* diligenter expeteret. Quamvis enim in *Gysbrechto* scena aliquantum mutetur, manes tamen semper in eiusdem urbis vicinia (61). Praeterea et egregia illa Vosmaerii agnitio, qui cum primum amicus videretur Gysbrechto factus, postea ut infestissimus eiusdem hostis cognoscitur; et subita illa rerum fortunaeque conversio, qua in summum infortunium omnes coniiciuntur: haec igitur et alia similia Vondelius ex antis praeceptoribus petere potuit (62). Nos nunc de iis dicimus, quae universae rationi tragoediae Graecae convenientia habet poëta. Et primum quidem fabulae simplicitatem, eiusque proponendae rationem, qualis apud Graecos erat, imitatus est Vondelius. Ceteri enim recentiores tragici universe perquam implicatam habent fabulae constitutionem; at Vondelius simplicissimam. Nam praeter agnitionem fortunaeque conversionem, quas saepe etiam Graeci ha-

habent, res omnes facillime prolabuntur, nullum obiicitur impedimentum, vix ulla est rerum implicatio, aut *nodus*, qui dicitur, *actionis*. Increscit vero semper rerum infelicitas, donec tandem *Gysbrechtus* cum suis in exsilium aufugere cogatur. Quodsi modum spectes, quo haec omnia proposuit poëta, et hac in re antiquorum refert rationem. Hi enim solebant ipsos quidem homines dramatice proponere, res gestas vero et eorum fortunam poëtice enarrare. Contra recentiores ipsas res gestas oculis subiiciunt; in quo iis similis est una huius tragoediae effigies: quamquam haec tacita est, et sine colloquiis, qualia semper adsunt in Franco-Gallorum dramatibus. Sed praeter hanc rerum effigiem Vondelius ita Graecos imitatus est, ut *res gestae ab eo narrentur in scena* et audiantur poëtice relata, non vero exprimantur per actionem et colloquia (63). In quo tamen observandum est, hanc rerum narrationem apud Vondelium tragoediae partem occupare maiorem, quam quae solet esse apud Graecos. Quod ortum exinde mihi videtur, quod Vondelius historiam maxime spectaret in suo carmine narrandam; Graeci contra unice vellent sensus affectusque hominum exhibere; quo ipso factum est, ut ad animum movendum esset aptissima eorum tragoedia. Sed vel sic tamen ad animi quoque

com-

commotionem multa ex Graecis Vondelius desumsit. Nam cum illa urbis Amstelodami historia nullis fere sensibus amoris aut caritatis esset conspicua, poëta ex ingenio ipse suo Gysbrechti et fratrem et uxorem et liberos effinxit et totam familiam; ut posset sensus omnes naturales sub illorum hominum persona exprimere, atque effingere in scena (64). Atque ita quidem Graecorum imitatione ductus poëta historiam, quae nihil nisi politicas et bellicas res continebat, redegit ad familiae historiam, qualem unice in tragoediis suis referre solebant Graeci. Unde factum est, ut apud eum et sollicita uxor et moribundus frater et infelices cives et miseri liberi saepe audiantur in scena atque agant. Uti autem apud Graecos, sic quoque apud Vondelium, quo magis ad finem tragoediae procedis, eo et illa affectibus plenior est, atque tandem in ultima scena sensuum significatio tanta fit, ut nihil fere addi posse videatur ad animi commotionem. — Quae quamvis ita sint, potuisset tamen poëta propius etiam accedere ad Graecorum rationem. Nam cum moribundus in scenam proferatur Gysbrechti frater, pauca tantum ad huius rei luctum significandum proferuntur (65): cuius rei simile si accidisset in antiqua tragoedia, continuo omnes de eius morte lugentes triste quoddam carmen cecinissent. Pari-

riter in fine tragoediae, cum e patria decederent exsules, magis etiam ad sensum commovendum fecisset poëta, si lugubri quodam cantu tristes illos deperditae patriae sensus effudissent personae, uti similes apud Euripidem exsules patriae cladem deplorant (66).

Videamus autem, qualis sit apud Vondelium vis poëseos, musicae atque saltationis. His enim tribus artibus diximus antiquam contineri tragoediam. Et poësis quidem tanta in eo est, ut eius tragoedia vere dici possit spectaculum poëticum. Quanta enim haec est in choris, qui sunt vera carmina lyrica et odae praestantissimis Graecorum choris aequiparandae. Neque in his tantum, sed in ipsa etiam historia et effingenda, et more poëtico ornanda, Vondelius nulli cedit antiquorum. Nam uti Graeci, ita quoque Vondelius, naturarum divinarum et mortuorum maniumque et somniorum commemorationem in tragoediam induxit, quippe quae ad poëseos ornatum valde prodessent. — Quod tantum abest ut ego improbem, ut hinc potius pulcerrima quaeque in hoc dramate loca orta esse existimem. Quid enim pulcrius esse potest, quam illa somnii enarratio, quam facit Badeloch? (67) Quid poëticum magis et Vondeliano ingenio dignius, quam liberati ex maximis angustiis Gysbrechti descriptio, qui divino

il-

illustratus lumine, et voce coelitus audita admonitus, ex mediis eripitur periculis, ad suosque redit? (68) Quid tandem effingi potest ad poëseos ornatum excelsius, quam angeli illius ad Gysbrechtum sermo, praedictionem continens suavissimam de futura *Amstelodami gloria*?

Itaque si quantam poëseos, tantam quoque musicae vim haberet haec tragoedia, egregie antiquorum rationem expressisset Vondelius. At vero, quod antea iam vidimus, universe apud recentiores cantus in meram oratoris dictionem abiit, quod apud Vondelium non tantum in colloquiis habetur, sed in choris etiam; nisi quod unum chori carmen, ad religionem pertinens, in aede sacra cantatur ad instrumentorum modulationem (69). Sed quod frequentissimum est in Graeca tragoedia, ut quotiescunque personarum sensus increscant, toties canere incipiant et musicae vi sensus suos exprimant, id nusquam in hac tragoedia invenio, nisi forte aliquam eius rei levem similitudinem habeant pauci ii versus, qui dicuntur de mortuo Petro (70). Choros autem, quos induxit Vondelius, totos desumsit ex antiquae tragoediae ratione, in quibus adeo per metri brevitatem et versuum numeros lyricae poësi convenientes, aliquam induxit musicam, aut certe hos versus cantui aptos reddidit. Nec potuit tamen eo pervenire

Von-

Vondelius, ut antiqui Graecorum chori ratio-nem prorsus exprimeret. Hic enim et unus erat, et constanter in scena versabatur, cuius cantus, quamvis exceptus ille quidem a ceteris histrio-nibus, praecipuam tamen tragoediae partem con-stituebat, musica et saltatione animos hominum commovens atque omnia ducens. Contra apud Vondelium, ut iam diximus, adventitius est cho-rus et ceteris partibus additus atque subiectus. Quare neque unus aliquis est chorus, sed plures sunt cantantium turbae, neque in scena semper versantur, sed, uti ceteri histriones, in scenam prodeunt et, postquam dixerunt, decedunt: ne-que hi magis efficiunt praecipuam tragoediae partem, quam musica illa, quae aliis recentio-rum dramatibus interponitur. Praeterea autem plerique in hac tragoedia *chori* ad *ipsam* fabu-lam non pertinent, sed ad sacrum illud festum, cuius opportunitate accidisse hae res finguntur. Duo autem chori hic nominandi sunt, quibus ad Graecorum rationem proxime accessit poëta, alter virginum Amstelodamensium, alter princi-pum virorum: uterque ad animum movendum aptissimus (71). Nam virgines illae prodeunt, dum gaudent omnes de hostium fuga et urbis li-beratione. Canunt igitur et suorum civium for-titudinem Deique bonitatem celebrant, atque ita magis etiam exprimunt id ipsum, quod in

prae-

praecedentibus scenis laetum acciderat. Atque eodem modo alter chorus mirifice facit ad sensus augendos: nam, dum Gysbrechti uxor de marito absenti queritur, metuitque, ne iam sit mortuus, chorus omni vi poëseos amorem coniugalem celebrat, et foeminae huius infelicitatem luget, Deumque precatur, ut salvum reducat Aemstelium.

Uti vero saepe apud nos a poësi seiungitur cantus atque musica, ita fere semper ei deëst saltatio. In quo a natura paulatim defleximus propter affectuum temperantiam. Quodsi enim naturae consentaneum est, ut singulis verbis quidam peculiaris pro dicentis affectu adsit vocis sonus et motus corporis, verba autem in artem abeunt atque poësin; quidni eodem modo vox ipsa in cantum mutetur, motus autem corporis in saltationem? Itaque cum apud Graecos histrionum actio quoddam esset saltationis genus, incitatius in choro, in ceteris lenius, Vondelius contra actionem habet, quae vix ullam saltationis speciem refert, sed eloquentiae spirat gravitatem. Quamobrem illi ipsi choro, qui musica ratione cantatur, non magis adest saltatio, quam iis hymnis, quos solemus in aede sacra cantare ad celebrandum Deum. Quae vero apud Graecos ad saltationem tota pertinebat vis imitationis, haec apud Vondelium ita a saltatione

ne recessit, ut ipsae res tacita quadam effigie ostendantur, in qua ne levissimus quidem corporis motus cernitur. Hinc ergo factum est, quod colloquia in eius dramate familiarem sermonem plane referant: hinc, quod et parcius prodeant, et minori vi imitandi instructae sint personae, quae suos ipsae sensus suosque affectus non tantum colloquendo, sed et secum invicem agendo, exprimant: hinc, quod chori in hac tragoedia neque agant ipsi, neque opitulentur ceteris histrionibus, aut ullo modo cum dramatica fabulae ratione sint coniuncti.

Sed quod primo quodam loco fuerat dicendum, id nunc postremo observemus, quomodo Vondelius antiquos imitatus sit in affectibus sensibusque pingendis. Primum ergo celebranda nobis est patriae caritas, quae est in hoc toto dramate egregia. Nam ut antiqui, sic etiam Vondelius patriam ipse suam (72), et praesertim urbem Amstelodamum, eximie celebravit, et in fine maxime atque sermone Angeli fortunatissimam eius conditionem depinxit. Idem vero ille patriae amor, qui in ipso poëta cernitur egregius, summus quoque est in singulis personis. Nam et Gysbrechtus et ceteri omnes non tantum de urbis libertate gaudent primum, postea de eiusdem clade lugent; sed et iidem gravissima pericula laeti adeunt et pro patria mori nulli

dubitant. Quid, quod Gysbrechtus ab arce defendenda ante non desistit, quam ipsius Dei iussu in exsilium abire cogitur! Idem vero fortissimus heros, qui in bello pro patria suscepto nemini parcit, ad suos reversus, est hominum omnium tenerrimus. Pro uxore et liberis carissimis et consanguineis ille magna omnia facere paratus est, mortem adeo crudelissimam pati, si iis possit prodesse (73). Idem quoque postea avunculum Gosewynum, senem venerabilem, ex instanti morte eripere conatur, eumque vult humeris ipse suis sublatum auferre. Quo recusante, ille in genua se coniiciens, atque orans: „ Pater, inquit, ne, quaeso, hoc mihi ultimum eripias solatium: oro te per eum ipsum, cuius es sacerdos, oro te per Christum, ut mihi liceat te auferre!" (74) Tanta erga suos caritate affectus heros, postea pro uxoris liberorumque vita metuit. Sed quali eum animo fuisse existimemus, quum videret fratrem mortuum, mortique proximam uxorem, et filiam hostium libidini iamiam tradendam, et parvulum illum filiolum, suae sibi fortunae nondum conscium? Scilicet cum uxore in exsilium abire nondum sibi licitum esse censebat. Itaque amantissimus coniux coniugem osculatur, et, suarum calamitatum paene immemor, carissimam sibi mulierem omni modo consolari conatur

ei-

eique persuadere, ut suae suorumque liberorum vitae prospiciat. Et omnino est haec postrema tragoediae pars amoris caritatisque sensibus plenissima, in qua ostendit poëta, quam prope ad Graecos accedere posset.

Sed ubique et egregii elucent affectus omnium, et quae cum his coniuncta esse solet, adest nativa illa dicendi ratio et candida simplicitas, quam antea in antiquis admirabamur. Ita enim Vondelius in antiquorum sensus se insinuaverat totum, ut et hanc in iis naturae simplicitatem prorsus exprimeret. Quid enim antiquorum rationi similius, quid simplicius hac comparatione, qua de se utitur mater (75):

De klockhen deckt vergeefs het fidderende kiecken
Voor een' doortrapten vos met schaduw van haer wiecken!
Hij grijptze beide, en stroit de pluimen in den wint,
En koelt zijn' lust, en ruckt de moeder van het kint.

Quid vero magis ipsam refert naturam, quam illud in ultima scena spectaculum; Moestissima propter mariti liberorumque periculum lacrymatur Gysbrechti uxor, adstat ipse Gysbrechtus, adstant item et filia eius et filiolus. Matrem vero lacrymantem videns parvulus ille puerulus: „ Mater! inquit, mater! quid ploras? anne propter patrem meum"? „ Ploro, reponit Badeloch, mi puerule! propter patrem et

 prop-

propter te et propter nos omnes." Tandem tenerrima foemina, sui amplius non compos propter dolorem, humi delabitur. Tum vero eius filia: „ Eheu, exclamat, pater! eheu! mater mea moritur! heu mihi miserae!" Et omnino cum aliis sensibus, tum maxime illa antiquis laudatissima materna caritate celebranda, et in hac tragoedia, et in aliis etiam, sibi placere solebat Vondelius (76). — Quid autem tibi videtur, Luci! num iam omnia enumeravi, quae pertinent ad internos sensus huius tragoediae?

L. Minime vero, neque enim quicquam dixisti, quod iam diu optaveram, de choro illo egregio:

Waer wert oprechter trou
Dan tusschen man en vrou
Ter werelt oit gevonden?
Twee zielen, gloënde aen een gesmeet
Of vast geschakelt en verbonden
In lief en leedt.

M. Recte mones: ego vero ideo te rogabam, ut attenderes eo magis ad hunc sensum amoris. Est enim ille amor et intima animorum coniunctio inter diversi sexus homines aliena a Graecorum tragoedia. In hac occurrunt amicorum paria,

ria, qualia fortasse vix invenias in recentiorum dramatibus: dicas paene de Oreste et Pylade, in duobus corporibus unum inesse animum; sed excelsior ille amor, quo fit ut ex duobus diversi sexus hominibus unus exsistat homo totus, omnes sensus, humanae naturae et virili et foemineae proprios, et studia omnia complectens; istiusmodi amor in Graecorum tragoediis nusquam celebratur (77). Pauci quidam apud ipsos occurrunt coniuges, se invicem amantes: attamen haec coniunctio amicitia potius est dicenda, quam verus amor. Sic pro Admeto moritur Alcestis, non tanquam pro coniuge coniux, sed tanquam pro amico foemina amicissima (78). Contra vero novisti, quam celebris sit in recentiorum dramatibus amor, quamque ille paene semper maximas in iis partes agat (79). Apud Vondelium autem nullus est sensus, qui tam egregie elucet, quam idem ille amor. Hic ipsam in Gysbrechti uxore vincit maternam caritatem; hoc amore ducta mulier anxietate gravissima cruciatur: et qui solet esse sensuum vehementissimorum effectus, ut homines caritate ducti, omnia posse sibi videantur, hic idem impetus amoris cernitur in Gysbrechti uxore, quae cum marito pugnam adire et iuxta eum mori cupit; quod cum ei negasset maritus, illa gladium ipsi extorquens, mortem sibi consciscere

re

re mavult, quam carissimum illum virum relinquere (80).

Diximus autem antea, cum naturalibus istiusmodi sensibus coniunctam esse dictionis simplicitatem et nativam elegantiam. Et hoc quoque ipsum in amoris illo sensu miratus sum semper in his Vondelii verbis:

Door deze liefde treurt
De tortelduif, gescheurt
Van haer beminde tortel.
Zij jammert op de dorre ranck
Van eenen boom, verdrooght van wortel
Haer leven langk.

Quamquam observandum est in hac Graecorum Vondeliique similitudine, neque apud hunc, neque apud recentiorem poëtam ullum in personarum moribus illam haberi levitatem et volatile illud ingenium, et illum sensuum ardorem, saepe nimium et ad vindictam usque furentem, qui proprius est antiquorum personis. Est vero maior et Gysbrechti et ceterorum constantia, ac viril's quaedam moderatio et sedatior affectus. — Sed aliquando nunc loqui desinam: etenim haec sentiri a te possunt longe melius, quam a me describi aut enarrari. Et vero totum iam diem colloquendo consumsimus. Sol enim ad occasum

ſum vergit, propter curſus ſui hac tempestate brevitatem.

L. Ego vero gratias tibi ago, quas posſum maximas; ſed maiores tamen tibi gratias habebo, ſi unum hoc mihi explicueris. Quod ſi feceris, promitto, me non amplius tibi hodie molestum fore. *M.* Cedo, quid istud? *L* Quae tibi cauſa esſe videtur, cur apud Graecos nondum celebretur amor, qui eximius est apud Vondelium? *M.* Antequam tibi reſpondeam, attendas, quaeſo, num mecum conſentiendum putes. Dixi enim antea Graecos in omnibus ſpirasſe adoleſcentiae ſenſus atque ſtudia; recentiores vero maturiorem referre aetatem atque virilem. Rectene illud dixisſe tibi videor? *L.* Recte. *M.* Quid igitur, nonne aliqua probabilitate tibi videor ſic ratiocinari? Apud Graecos non tantum ceterae caritates, quas ipſa inter conſanguineos conſtituit natura, ſed omnium maxime floruit amicitia, quippe cum adolescentiae ſtudiis arctisſime copulata, atque eiusmodi illa cuius haec aetas capax esſe videatur. At vero amor ille, quem maturior demum aetas concipit, quique perfectionem continet naturae humanae (81), omni ſua praeſtantia et ſentiri et florere demum coepit apud gentes, quae ad maturioris aetatis rationem pervenerunt. Rectene ita dicere tibi videor? *L.* Recte omnino hanc rem explicare videris.

ris. *M.* Sed quidquid hac de re est; id certe constat, et apud Orientales paene nullam, et apud Graecos parvam muliebris indolis habitam esse aestimationem (82), quae maxima apud nos esse solet. Foeminae Graecae fere in interiore quadam domus parte seclusae vivebant (83), eaedemque a viris tum demum tanquam excelsa indole praeditae laudabantur, non quando amabiles quosque muliebris animi sensus ostenderent, sed quando viris se gererent simillimas, fortes et imperterritas (84). Ille autem apud Graecos vir habebatur omnium praestantissimus, qui se amicitiae traderet totum, coniugium vero non appeteret nisi legibus coactus et reipublicae conservandae studio incitatus (85). Immo vero in Graecorum traditionibus antiquis omnia plena sunt amicitiae sensibus; Germanicarum contra gentium primis temporibus nihil celebrius amore: et si dicendi sunt Graeci fere omnia pro amicis et patria egisse; antiqui illi Germani omnia peragebant pro sanctissima religione et pro foeminis (86).

Vondelium ergo laudo, qui cum Graecorum in sensibus pingendis rationem sequeretur, adderet etiam pulcerrimum illum amoris sensum. Neque tamen minus eundem laudandum censeo propter id ipsum, quod Graecos imitatus sit in exprimendis sensibus, quodque etiam tentaverit

mu-

musicam illam atque poësin, Graecae tragoediae propriam, in scenam nostram traducere. Nam uti virilis aetatis sapientiam atque gravitatem veneramur, adolescentiae vero vigorem amamus atque sensuum efficacitatem; ita perfectissimus ille habebitur, qui cum gravitate coniunxerit amabilitatem. Quam perfectionem assequetur tragoedia, si, Graecorum sensibus imbuti, et musicae saltationisque suavitate deliniti, poëtae nostri excelsiorem illam rationem sequantur, quae est Germanicarum gentium indoli propria. Quo magis est dolendum, mi Luci! poëtas nostrates post Vondelii aetatem hunc eximium poëtam non esse imitatos, ad Franco-Gallorum potius exempla sese conformantes. Vondelii enim vestigiis insistentes, eo accessissent magis ad Graecorum *suavitatem*, quo fuit melius deinceps explorata Graecorum tragoedia (87). Quod quantopere placere potuisset nostratibus, ex hac ipsa Vondelii tragoedia aliquantum apparet, quae per duorum paene seculorum decursum, repetitis quotannis vicibus acta, maiori semper applausu spectatur et acclamatione omnium.

Quamobrem, ut a Musis hoc mane initium cepimus, ita ad easdem nunc revertamur, easque oremus, ut in hac nostra patria Graecorum vigorem, et tres illas amabiles sorores, poësin,

mu-

musicam et saltationem in scenam nostram tragicam reducant. Quid enim cogitari potest sublimius, quam si in scena pingatur adversa hominum fortuna, non a fati cuiusdam, ut apud Graecos, arbitrio pendens, sed ab ipso Dei Optimi Maximi consilio profecta; cuius benignissimam naturam celebret chorus aliquis, semper in scena consistens, et musicae saltationisque suavitate totum replens theatrum? (88) Quid amabilius simul, quam si in adversa illa fortuna non modo excelsissimae effingantur virtutes, sed suavissimi sensus omnes exprimantur: quos et laudet subinde chorus, et quorum impulsu acti ceteri quoque histriones flebilibus cantibus, cum musica et saltatione, animos omnium moveant? Nos vero interim, optime Luci! ex hac nostra velut Musarum aedicula ad Rheno-*Traiectinam* illam Musarum sedem reversi, Vondelium nostrum laudemus, quippe qui istiusmodo tragoediam, si minus perfecerit, at inchoaverit tamen, eiusque modum aliis aperuerit.

L. Haec ego tecum, ut amicus cum amicissimo iuvene, et opto et ex animo precor. Neque unquam Vondelium laudabo, nisi Graecorum venustatem eorumque in Vondelium vim eximiam simul celebrans.

AN-

ANNOTATIO.

ANNOTATIO.

P. 13. (1) Aristoteles, Poëtica, Oper. II. p. 504, v. c. edit. Aureliae Allobrogum, 1605.

(2) Id. ibid. c.

P. 15. (3) Aeschylus, Prometh. vinct. vs. 1001 seqq. edit. I. G. de Pauw, Hagae 1745.

(4) Πρὸς δ' αὖ τοὺς ξένους διανοητέον ὡς ἁγιώτατα ξυμβόλαια ὄντα· σχεδὸν γὰρ πάντ' ἐστὶ τὰ τῶν ξένων καὶ εἰς τοὺς ξένους ἁμαρτήματα παρὰ τῶν πολιτῶν εἰς θεὸν ἀνηρτημένα τιμωρὸν μᾶλλον. Plato, Legg. p. 729. E. Quod in Supplicibus ipse significat Aeschylus vs. 351.:

Βαρύς γε μέντοι Ζηνὸς ἱκεσίου κότος.

P. 16. (5) Egregie pingitur haec regis dubitatio Aesch. Suppl. vs. 384. seq.

(6) Id. ibid. vs. 613. seqq.

(7) Sophocles, Philoct. vs. 1251. seq. edit. R. F. P. Brunck, Argentorati 1786.

(8) Euripides, Ion. vs. 1045. seqq. ed. Beckio, Lips. 1779.

(9) Sunt verba cl. van Heusde, Orat. *de Pulcri amore* p. 18. Annal. Acad. Rheno-Traiect. ann. 1817-1818. Conferatur eximius locus Platonis Sym-

Sympof. p. 179. A. Ἐρῶν γὰρ ἀνὴρ ὑπὸ παιδικῶν ὀφθῆναι ἢ λιπὼν τάξιν, ἢ ὅπλα ἀποβαλὼν, ἧττον ἂν δήπου δέξαιτο ἢ ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων· καὶ μὴν ἐγκαταλιπεῖν γε τὰ παιδικὰ, ἢ μὴ βοηθῆσαι κινδυνεύοντι, πρὸ τούτου τεθνάναι ἂν πολλάκις ἕλοιτο. Ita enim, e coniectura Cl. van Heusde, locus legendus omnino videtur.

(10) Eurip. Hecub. vs. 347. feqq. quem locum breviter illis verfibus expresfit Horatius Od. III: 27. vs. 63. feqq.

P. 17. (11) Hoc rite de Solonis legibus obfervatur in opere: *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* I. p. 112. feqq. à Paris 1790: *Solon s'est proposé dans toutes ses lois le bien général de la république, plutôt que celui des particuliers* etc.

P. 18. (12) Soph. Oed. tyran. vs. 587. feqq. Idem vero ille Creon alibi etiam occurrit tanquam patriae amoris plenisfimus, Soph. Antig. vs. 178. feqq. Conf. Aefch. Septem contra Thebas vs. 1013—1033, ex quo postremo loco patet, maiorem etiam patriae quam iustitiae habitam esfe rationem apud Graecos, aut potius id omne eos iustum cenfuisfe, quod pro patria fieret, quod contra patriam, iniustum.

(13) Eurip. Iphig. in Aul. vs. 1388. feqq.

P. 19. (14) Eurip. Troad. vs. 1294. feqq., 1316, 1325. feqq.

(15) Aefchyli Perfae.

(16) Vid. Eurip. Phoenisf. vs. 1365. feqq., Aefch. Perf. vs. 302. feqq. et Septem ad Thebas vs. 381. feqq.

(17) Exemplo fint quae modo ex Troadibus attulimus. Ceterum vid. Eurip. Iphig. in Aul. in fi-

fine, Soph. Oed. Col. vs. 1518. seqq. et aliae tragoediae maxime in fine. In Aeschyli Eumenidibus continue inicitur mentio Areopagi.

P. 21. (18) Apud Thebanos adeo, teste Plutarcho, in Pelop. Oper. I. p. 287. edit. Francofurti 1620, habebatur sacra cohors, ex istiusmodi iuvenibus constans, qui amicum sibi quisque haberent, pro quo omnia agerent, quocum et viverent semper et pugnarent. — Ceterum de hoc argumento conf. doct. Bax, *de Nat. simpl. in Eurip. Oreste* p. 57. seqq.

(19) Aeschyl. Choëph. vs. 899. seqq.

(20) Eurip. Orest. vs. 730. seqq.

P. 22. (21) Ibidem vs. 1072, 1074. Ceterum hanc totam rem ita exposuit doct. Bax, l. l. p. 46. seqq. ut nihil addi posse videatur.

(22) Eurip. Iphig. in Taur. vs. 597. seqq. et vs. 674. seqq. Conf. denuo doct. Bax, de hoc amicorum certamine: de quo etiam cecinit Ovidius Epist. ex Ponto III: 2. vs. 85. seqq. Conf. item Cicero, Laelio c. 7.

(23) Soph. Philoct., ubi principes personas per totam fabulam agunt hi duo amici expeditionem facientes, uti idem Ulysses apud Homerum cum Diomede.

(24) Eurip. Alcest. vid. praesertim vs. 510—570.

(25) Eurip. Herc. fur. vs. 1198. seqq. Conf. doct. Bax, l. l. p. 53. seqq. Ceterum in illo Euripidis loco, praesertim vs. 1154. sqq. egregie apparet celebratissimus ille apud antiquos et maxime apud Platonem amicorum pudor: nam ibi Hercules Theseo

ſeum adventantem videns, tegit caput ne pudore perfundatur, ſi amicus adſpiciat ipſum liberorum occiſorum ſanguine etiamnum foedatum.

P. 23. (26) Soph. Oedip. Col. vs. 1414 ſeqq.

(27) Eurip. Phoeniſſ. vs. 166. ſeqq.

(28) Ibidem vs. 1451. ſeqq.

(29) Aeſch. Septem contra Thebaſ. vs. 1021 ſeqq.

P. 24. (30) Soph. Antig. vs. 449. ſeqq.

(31) Eurip. Phoeniſſ. vs. 1653. Huic ſententiae non diſſimile est eiusdem puellae effatum apud Sophocl. Antig. vs. 73.:

φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα.

(32) Soph. Electr. vs. 1126. ſeqq.

(33) A. Gellii Noctes Att. VII. 5.

(34) In quo loco elaborando tres tragici ſuam oſtenderunt facultatem; vid. Aeſchylus Choëph. vs. 233. ſeqq., Sophocles Electr. vs. 1222. ſeqq., Euripides Electr. vs. 570. ſeqq.

(35) Quomodo occurrat eadem denuo in Euripidis Oreste, vid. doct. Bax, pag. 62. ſeqq.

P. 25. (36) Eurip. Iphig. in Taur. vs. 473. ſeqq.

(37) Ibidem vs. 815. Ceterum haec Iphigenia pro fratre potius ipſa mori vult, quam hunc interfici, vs. 998.; ſimilis in eo Macariae, quae pro fratribus mortem oppetere non dubitat, Eurip. Heraclid. vs. 530. ſeqq. Digni quoque ſunt, qui de hoc argumento legantur, Sophoclis Aiace vs. 992. ſeqq., ubi est fratris lamentatio de mortuo Aiace.

(38) Aeſch. Eumen. vs. 655. ſeqq., Eurip. Oreſt., vid. Bax p. 25. ſeqq.

(39)

(39) Aesch. Choëph. vs. 896. seqq. Conf. de Oreste etiam Euripidis Electr. vs. 967. seqq.

P. 26. (40) Egregie hanc rem explicuit doct. Bax, p. 82. seqq. Ceterum quod iam dixi, mihi videtur illud ipsum vindictae studium ex patriarchica ratione et familiae caritate ortum. Quare apud Orientales et Arabes praesertim frequentius etiam et maius cernitur, quippe qui multo etiam magis quam Graeci patriarchica ratione teneantur et familiae conditionem in omnibus sectentur,

P. 27. (41) Eurip. Electr. vs. 151. seqq. Similia sunt eiusdem verba apud Sophoclem, Electr. vs. 107. seqq.:

— τεκνολέτειρ' ὥς τις ἀηδὼν,
Ἐπὶ κωκυτῷ, τῶνδε πατρῴων
Πρὸ θυρῶν, ἠχὼ πᾶσι προφωνεῖν.

(42) Ut in Eumelo ob mortuam Alcestidem plorante, Eurip. Alcest. vs. 394. seqq. et in Antigone comitante patrem infelicem in exsilium, Eurip. Phoeniss. vs. 1678. seqq. et postea lugente eiusdem mortem, Soph. Oed. Col. vs. 1670. seqq.

(43) Soph. Aiace vs. 845. seqq. In quo longe etiam maior pietatis significatio inesse mihi videtur quam in Niso, qui periculum subiturus matrem cogitat, apud Virgilium, Aeneid. IX. vs. 283. seqq.

(44) Soph. Aiace vs. 530. seqq.

P. 28. (45) Uti Creon apud Euripidem, Phoeniss. vs. 970. seqq.

(46) Uti Oedipus apud Sophoclem, Oedip. tyran. vs. 1462. seqq.

(47) Eurip. Iphig. in Aul. vs. 90—96.

(48) Eurip. Iphig. in Aul. vs. 1549. seqq. et 1577.

(49) Vid. Val. Max. VIII: 11. ext. 6. Conf. Cicero, Orat. 22. Plinius autem Hist. Nat. XXXV: 10. refert hanc picturam oratorum laudibus celebratam esse.

(50) Hoc argumentum eximie explicuit Bax, p. 25.

P. 29. (51) Soph. Trachin. vs. 303. seqq.

(52) Eurip. Iphig. in Aulide vs. 621. seqq.

(53) Ibid. vs. 1173. seqq.

(54) Soph. Antig. vs. 1244. seqq. *Conf.* de hoc argumento doct. Bax, l. l. p. 26. seqq. Ceterum haec quoque caritas in Atossa cernitur, Aesch. Pers. vs. 290. seqq.

P. 30. (55) Vid. v. c. Aesch. Suppl., Soph. Oed. Col., Eurip. Orest., Androm. et Herc. fur. aliaeque tragoediae, quibuscum conferatur inter alias Voltarii Brutus, in cuius initio totus adeo ostenditur *Senatus* Romanus.

(56) Soph. Oed. Col. vs. 1—21.

(57) Quod ipsum praecipit Aristoteles, Poët. Oper. II. p. 510. F. *Ὅταν δ' ἐν ταῖς φιλίαις ἐγγίνηται τὰ πάθη· οἷον εἰ ἀδελφὸς ἀδελφὸν, ἢ υἱὸς πατέρα, ἢ μήτηρ υἱὸν, ἢ υἱὸς μητέρα ἀποκτείνῃ, ἢ μέλλῃ, ἢ τοιοῦτόν τι ἄλλο δρᾷ, ταῦτα ζητητέον.* Apud recentiores contra magis politica habetur ratio, quod ipse animadvertit Brumoy *théatre des Grecs*, tom. II. p. 377. qui idem de recentiori tragoedia dicit, tom. III. p. 165.: *Avouons qu'à force de vouloir annoblir la nature, nous lui ôtons cette fleur, qui faisoit toute sa parure dans l'âge d'or.*

P. 31. (58) Eurip. Alcest. vs. 264. seqq., coll. Phoe-

Phoeniss. vs. 617. seqq. et Soph. Antig. vs. 891. seqq., et videantur, quae iam diximus de plorante Agamemnone et Oedipo lugente.

(59) Vid. Eurip. Orest. vs. 1510. seqq et Soph. Oed. tyr. vs. 370. seqq. et 429. seqq.

(60) Eurip. Iphig. in Aul. vs. 35. seqq.

(61) Vid. doct. Bax, l. l. p. 76. seqq.

P. 32 (62) Eurip. Iphig. in Aul. vs. 519 seq.

(63) Eurip. ibidem vs. 317—500.

(64) Vid. Eurip. Herc. fur. vs. 71. seq.

P. 33. (65) Vid. Eurip. Iphig. in Aul. vs. 1220. seqq.

P. 34. (66) *En cela nous sommes audessus des Grecs, qui de leurs héros n'ont pas dédaigné de faire des hommes et du compagnon même d'Hercule un malheureux qui s'abandonne au sentiment de sa douleur. Ce que nous appellons dignité gêne et refroidit la nature.* Marmontel *Poëtique Franc.* P. II. p. 191. Idem dicit Batteux, *Princ. de la Litterat.* III. p. 116, 117: *Dans les tragédies grecques les caracteres sont en général plus vrais qu' héroiques. Oedipe paroît un homme ordinaire, ses vertus et ses vices n'ont rien qui soit d'un ordre supérieur. C'est la nature choisie, mais dans sa simplicité. Bien loin d'en faire un reproche aux Grecs, c'est un mérite réel, que nous devons leur envier. Notre tragédie est plus riche, plus savante, plus philosophique; mais la leur etoit plus près de la nature; or à la tragédie, et partout, c'est la nature, qui pleure.*

P. 35. (67) Illud complures philosophi, secundum Aristotelicam tragoediae definitionem, probare studuerunt, ex ipso misericordiae et terroris sensu delectationem oriri. Quod quamvis forte explicari probabi-

liter possit, ipsos tamen poëtas si spectes, simplicius mihi videtur, statuere eos sensuum et affectuum significatione delectare voluisse et movere hominum animos. Hoc ergo propositum est tragoediae, modum vero rationemque, qua id perficiatur, constituunt misericordia et terror sive calamitatum illa enarratio, qua ipsa sensus maxime elucebant. De priori illa sententia vid. Batteux, l. l. III. p. 77. seqq. Marmontel. l. l. cap. 12.

P. 36. (68) Quare dixit Aristoteles, Poët. Oper. II. p. 510. A.: *νῦν περὶ ὀλίγας οἰκίας, αἱ κάλλισται τραγῳδίαι συντίθενται· Οἷον περὶ Ἀλκμαίωνα ——— καὶ ὅσοις ἄλλοις συμβέβηκεν ἢ παθεῖν δεινὰ ἢ ποιῆσαι.*

(69) Vid. praeter alias plurimas vel sola Euripidis tragoedia Iphigenia in Tauris quae laetissimum habet exitum.

P. 37. (70) Haec saepe est ratio Franco-Gallorum. Vid. Marmontel. l. l. p. 118. seqq.

(71) Haec saepe in Vondelio ratio cernitur uti postea ostendemus, p. 106.

P. 38. (72) Aristoteles, Poët. Oper. II. p. 505. H.

P. 41. (1) Ita iam statuit Aristoteles de moribus, Oper. II. p. 81. E.: *Αἱ γὰρ ἀρχαῖαι θυσίαι καὶ σύνοδοι φαίνονται γίνεσθαι μετὰ τὰς τῶν καρπῶν συγκομιδὰς οἷον ἀπαρχαί.*

P. 42. (2) *Κωμῳδία* est a *κώμη pagus* et *ᾠδή*: *τραγῳδία* verisimiliter derivatur a *τράγος hircus* et *ᾠδή*. Alias de hac voce sententias habent Vossius, *Institutionum Poëticarum* II. 11. et Vatry, *Recherches sur l'origine de*

la

la Tragédie in opere: *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, XV. p. 255.

(3) Aristoteles, Poët. II. p. 504. E.

(4) Quare etiam comoediae sero demum Athenis fuerunt introductae earumque semper minor fuit aestimatio apud optimos quosque Athenienses. Aristoteles, ibidem p. 505. D. Socrates comoediis vix interesse solebat. Aelianus, Var. Hist. II. 13.

(5) Aristoteles, ibid. p. 505. A.

P. 43. (6) Vatry, l. l. p. 257. seq.: *Il paroitroit assez naturel que les poëtes épiques eussent produit les poëtes dramatiques. — Cependant il est certain, que ce fut de la poësie lyrique que se forma la Tragédie.* — Sed materiem fabularum ex Homero aliisque epicis sumserunt tragici poëtae, quare Aristoteles, Poët. l. l. p. 504. A.: ὥστε τῇ μὲν ὁ αὐτὸς ἂν εἴη μιμητὴς Ὁμήρῳ Σοφοκλῆς· μιμοῦνται γὰρ ἄμφω σπουδαίους. Formam vero et originem suam duxit tragoedia e choris Bacchicis, uti diximus secundum Aristotelem.

(7) Cuius generis nobis adhuc superstes est Euripidis tragoedia Bacchae.

(8) Unde explicat Vatry, l. l. p. 261. illud Graecorum proverbium, οὐδὲν πρὸς Διόνυσον.

P. 44. (9) Ovidius, Fast. IV. vs. 419. seqq.

(10) Theocritus, Idyll. XV. vs. 80. seqq.

(11) Cicero, Legg. II. 14.

P. 45. (12) Hymno in Apoll. vs. 160. seqq.

(13) De hac re eleganter egit doct. Bax, l. l. p. 85. seqq.

(14) *Enitendum omni ope censebant antiqui sapientes, ut quidquid adspicerent, quidquid audirent,*

cent, *quidquid omnino sensibus perciperent pueri*, *id pulcrum esset.* — *Amabunt ita virtutem pueri*, *aiebat Plato*, *ut diu sibi cognitam*, *antequam quid virtus sit ne suspicentur quidem.* cet. Sic cl. v. Heusde, Orat. *de Pulcri amore*, l. l. p. 16, 17.

P. 46. (15) Hoc facile effici potest e choris, qui in tragoedia occurrunt, quique fere distinguuntur in Strophen, Antistrophen et Epodon.

P. 47. (16) Haec descriptio desumta est ex Homeri hymno in Apoll. vs. 157. seqq.

(17) Xenophon. Exped. Cyri. VI. initio.

P. 48. (18) Recte igitur dixisse videtur Bilderdyk, dissert. *Treurspel* in opere *Treurspelen* II. p. 127.: *Het Grieksche treurspel is een dichtstuk*, *en wel een zangerig dichtstuk.* — *Het bestaat in liederzangen*, *doormengd met alleen- en zaamgesprekken.*

P. 49. (19) Apud recentiores imitatio maxime obtinuit non hominum, sed actionum, ita ut hae revera agi viderentur. Vid. Blair, *Rhet. Lessen* III p. 297.

P. 50. (20) Conf. doct. den Tex, disf. *de vi musices ad excolendum hominem e sententia Platonis*, p. 58. seqq. et p. 59. seqq.

(21) Conf. idem p. 58.

P. 51. (22) Vid. Vossius, *I. P.* l. l. p. 92.

(23) Vid. opus laudatum: *Voyage du jeune Anacharsis*, VI. p. 5.

P. 52. (24) *Voyage du jeune Anach.* VI. p. 9; 80.

P. 53. (25) Iambicorum alia dicebantur ad pulsationem instrumentorum, alia canebantur apud tragicos. Plutarch. de musica, Oper. II. p. 1141. A. Conf. Aristot. Poët. Oper. II. p 595. B. Ceterum de hoc loco egre-

egregie egit auctor operis Voyage d. j. Anach. VI. in annotatione: sur le chant et sur la declamation de la Tragédie, p. 488. seqq.

P. 54. (26) Cicero Bruto, c. 38., Tusc. Quaest. II. 24. et de Orat. III. 9.

(27) Cic. de Orat. III. 56. Conf. exempla apud Valer. Max. VIII. 1.

(28) Cic. de Orat. III. 59, Orat. 18, e quibus locis patet histriones plurimis corporis motibus res ipsas exprimere magis et demonstrare solitos fuisse.

(29) Cic. Parad. III.: *histrio si paullum se movit extra numeros, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior aut longior, exsibilatur et exploditur.*

(30) Vid. *Voyage d. j. Anacharf.* VI. p. 84. seqq.

(31) Vid. doct. des Tex, l. l. p. 123. et 143.

(32) Διὰ μίμησις τῶν λεγομένων σχήμασι γενομένη τὴν ὀρχηστικὴν ἐξηργάσατο τέχνην ἅπασαν. Plato, Legg. p. 816. A.

P. 55. (33) *La tragédie Grecque n'étoit, comme l'opéra François, qu'un mélange de poésie, de musique, de danse et de spectacle. Voyage d. j. Anacharf.* VI. p. 105. in annotatione.

(34) Quare Brumoy, l. l. P. IV. p. 432. postremam partem tragoediae Euripideae, quae Troades inscribitur, recte vocat: *un concert lugubre.*

P. 56. (35) Vid. Vatry, l. l. tom. XIX. p. 225, 226. et Fuhrmann, *Handbuch der Classische litterat.* I. p. 253.

(36) Quinctilianus, I. O. X. 1. edit. Bipont, p. 220.

(37) Vid. Prometh. Vinct. passim, praesertim vs. 93. seqq.

P. 57. (38) Revera diversam esse rerum sublimitatem a dignitate illa quae est in recentiorum tragoediis, patet ex simili, quamvis in contraria re, comparatione. Nam et Racine et Corneille eandem habent in dramatibus suis dignitatem; hic vero sublimior, ille lenior est. Atque eodem modo lenior est Euripides, sublimior Aeschylus, uterque vero sine ulla maiori gravitate simplex atque naturae consentiens poëta.

(39) Sept. contra Thebas, vs. 297. seqq.

(40) Fuhrmann, l. l. p. 252, 253.

P. 58. (41) Plutarchus de profect. virt., tom. II. p. 79. B.

(42) Horatius A. P., vs. 275. seqq.

(43) Vid. *Voyage d. j. Anacharsis*, l. l. VI. p. 34., et qui ibi laudatur vitae Sophocleae Graecus auctor, qui narrat Sophoclem tam multa ab Homero didicisse, ut prae ceteris solus diceretur Homeri discipulus.

(44) Sunt haec desumta e *Biblioth. critica*, I. 4. p. 5.

(45) *Voyage d. j. Anacharsis*, VI. p. 21, 40.

P. 59. (46) Poët. l. l. p. 510. B. Ὁ Εὐριπίδης, εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ, ἀλλὰ τραγικώτατος τῶν ποιητῶν φαίνεται. Contra Blair, l. l. III. p. 315. sic iudicat: *Sofokles is van de drie Griekſche tragedie - dichters de grootſte: hij is de kunſtigſte in de behandeling van zijn onderwerp.* — Ex quorum comparatione patet an-

antiquorum et recentiorum in iudicandis tragoediis diversitas; illi sensuum significationem, hi artis praestantiam magis laudare solent.

(47) Huius rei exemplum sit sermo Phaedrae in Hippol. coron. vs. 373. seqq. et Thesei in Supplic. vs. 195. seqq.

(48) Haec descripsi e *Biblioth. crit.*, l. l. p. 10, 11.

P. 60. (49) Cf. I. Bake, *de prim. Tragicorum meritis* cet.: in Annal. Acad. Lugd. Bat. 1815 - 1816: p. 103.

P. 63. (50) Conf. omnino Marmontel, l. l. p. 155. *Voyez dans les modèles anciens, voyez même dans les règles d'Aristote, en quoi consistoit le tissu de la fable: l'état des choses dans l'avant-scène, un ou deux incidens qui amenoient la révolution et la catastrophe, ou la catastrophe sans révolution; voilà tout. Aujourd'hui, quel édifice à construire, qu'un plan de Tragédie, où l'on passe sans interruption d'un état pénible à un état plus pénible encore, où l'action — ne forme qu'une chaine, tortueuse à la vérité, mais une; simple et sans branche. — Or telle est l'idée que nous avons de la Tragédie à l'égard de l'intrigue.*

(51) Tales sunt Aeschyli pleraeque tragoediae, Euripidis multae, ipsius denique Sophoclis nonnullae; quare dixit Blair, III. p. 283.: *Zoodat zij ons somtijds al te naakt en ontbloot van gewigtige gevallen voorkomen, b. v. in den Oedipus Coloneus van Sofokles; — doch deze eenvoudige en in schijn zoo schrale onderwerpen zijn door Sofokles met zoo veel kunst bearbeid, dat zij ten hoogste aandoenlijk worden.*

(52) Recte peripetiam a nodo distinxit Bilderdyk, l. l. p. 192.: *Dat de peripetie der Ouden onze intrigue of verwarring, noch ook hare ontknooping uitmaakt, ziet ieder;* et quae sequuntur lectu digna.

(53) Hoc de Euripidis Hecuba et Hippolyto observatur, in *Voyage d. j. Anach.*, VI. p. 44. in fine.

P. 64. (54) Est hoc tam verum, ut hanc ipsam ob caussam Plato tragoediam improbaverit quippe rationi contrariam et ciendis affectibus aptam, Rep. X. p. 605 seq. Conf. doct. Den Tex, l. l. p. 68.

P. 65. (55) Huius generis est sermo Admeti, aut potius lugubris illius cantatio, Eurip. Alcest., vs. 864. seqq.

(56) Vid. Talthybii narratio, Eurip. Hecub. vs. 488. seqq. Conf. narratio quam dat Phryx ille in Eurip. Oreste, vs. 1369. seqq.

(57) Aeschyli Persae.

(58) Oedip. Colon., vs. 1. seqq.

(59) ibidem, vs. 330.

P. 66. (60) vs. 818. seqq.

(61) vs. 1110.

(62) vs. 1284. seqq.

(63) vs. 1414. seqq.

(64) vs. 1579. seqq.

(65) vs. 1670. seqq.

(66) Idem dicendum de ceteris, quod de Euripidis Alcestide dicit Brumoy, l. l. III. p. 176.: *Quel accroissement de noble tristesse depuis l'ouverture jusqu'au dénouement, et cela sans Episode!*

P.

P. 67. (67) *Na het voleinden der handeling bleef bij de Ouden nog altijd iets over, het beklag naamlijk des treurigen uitſlags: terwijl bij de nieuweren het ſtuk, na de ontknooping, niet ſpoedig genoeg eindigen kan.* Bilderdyk, diſſ. *Treurſpel*, l. l. II. p. 169.

(68) Bilderdyk, l. l. p 127, 128. de antiqua tragoedia dixit: *dat niet het dichtſtuk om de daad, maar de daad om het dichtſtuk is.* Et contra p. 128, 129. ostendit de recentiori tragoedia: *het ſtuk is geheel om de daad, en de daad niet om het ſtuk.*

(69) De istiusmodi locis recte dicitur, quod obſervat Da Costa de antiqua tragoedia, annotat. ad verſionem tragoediae Aeſch. Perſ. p. 76, 77.: *Het is de dichter zelf die in zijne perſonaadjen ſpreekt.* cet.

P. 68. (70) Huius rei exemplum ſit elegantisſima metaphora Atosſae lamentantis lugentisque, Perſ. vs. 600. ſeqq.

P. 69. (71) Soph. Philoct. vs. 1081. ſeqq.

(72) Eurip. Hecuba, vs. 685. ſeqq. Vid. etiam lugubre carmen Electrae, cum cognovisſet fratri esſe moriendum, Eurip. Oreste vs. 958. ſeqq.

(73) Eurip. Iphigenia in Aul., vs. 1475. ſeqq.

(74) Eurip. Medea, vs. 190. ſeqq.

(75) Vid. v. c. Eurip. Alcest. vs. 425. ſeqq.

(76) Eurip. Orest., vs. 1369. ſeqq.

P. 71. (77) Iphig. in Taur. vs. 123. ſeqq.

(78) vs. 392. ſeqq.

(79) vs. 642. ſeqq.

(80) vs. 827. ſeqq.

(81) vs. 1089. ſeqq.

P.72.(82) Eurip. Phoenisſ. vs. 103. ſeqq.

(83) Id. Electra, vs. 167. ſeqq.

P.73.(84) Id. Iph. in Aul., vs. 590—622. Conf. Electr. vs. 988. ſeqq. et Orest. vs. 1251. ſeqq.

(85) Ariſtot. Poët. p. 513. E. Horatius, A. P. vs. 193, 194.

(86) Vid. Aeſchyli Eumenides et Supplices, Sophoclis Trachyniae, Euripidis Supplices et Troades.

(87) Eurip. Supplic., vs. 278. ſeqq.

(88) Ibidem vs. 286, 287.

P.75.(89) Non opus est, ut moneam apud Graecos nondum haberi accuratam actuum distinctionem aut diviſionem tragoediae certam.

P.76.(90) Vid. *Voyage d. j. Anach.*, VI. p. 1. ſeqq. de his omnibus quae tragoediarum actionem ſpectant.

P.78.(91) Phaedro, p. 245. A.

P.81.(92) Sic antiquo tempore non magis in tragoedia, quam in carmine epico, arctis limitibus temporis circumſcripta fuit fabula, quod postea demum uſu invaluit. Ariſtot. Poët. p. 505. E, F, 507. D.

P.82.(93) Vid. Bilderdyk, l. l. p. 115—127.

(94) *Vandaar dat het oude treurſpel duizend voorvallen, die wij op het tooneel in werking zouden brengen, daar buiten hield.* Bilderdyk, p. 168.

P.83.(95) Marmontel, *Poët. Franc.*, II. p. 134.: *C'est par les actions qu'on est heureux ou malheureux (diſoit Aristote): la tragédie n'agit donc point pour imiter les moeurs, mais elle ajoute les moeurs à cauſe de l'action. Prenez l'inverſe et vous aurez la nôtre: c'est*

c'est par les qualités, les inclinations de l'ame, qu'on est heureux ou malheureux: — donc il ne faut imiter les actions que, dans la vue de peindre — les moeurs.

(96) *Par rapport à la constitution de la fable, l'art plus approfondi découvrira peut-être des moyens, qui manquèrent aux premiers auteurs, parce qu'on ne peut assigner des limites à l'art; mais on ne peindra jamais mieux qu'ils n'ont fait les sentimens de la nature, parceque la nature n'a pas deux langages.* Haec de Graeca tragoedia dicuntur in opere: *Voyage d. j. Anach.* VI. p. 194.

P. 84. (97) Vid. doct. den Tex, l. l. p. 15, 16.

(98) Cicero de Orat., III. 57. Conf. Orat. c. 17, 18.

(99) Hanc rem egregie exposuit secundum Platonem doct. den Tex, p. 51.

P. 85. (100) *Voyage d. j. Anacharf.*, VI. p. 85.

(101) Cicero Orat., c. 18.

P. 86. (102) Vid. L. Dibbits, *Disquisitione literaria de Hebraïca Poësi cum Graeca comparata*, Annal. Acad. Rheno-Traj. a. 1817-1818. p. 68. seq. Quod idem in sublimioribus Graecorum odis quodammodo habetur; quare dicitur Pindarus, apud Horatium Od. IV: 2. vs. 9—12:

Laurea donandus Apollinari,
Seu per audaces nova dithyrambos
Verba devolvit, numerisque fertur
Lege solutis. cet.

P. 87. (103) Cic. de Orat., III. 57.

(104) Vid. I. G. Herder, *Abhandlung über*

den

den Ursprung der Sprache, p. 145. Qui universe de sonis illis naturalibus agit, p. 28. seq., ex quibus etiam partim repetit vim musicae in Graeca tragoedia, p. 100. Ceterum, quam sit naturae consentaneum quod musica et vere ita dictus cantus, in tragoediis habeatur, liquet etiam ex simili aliarum gentium consuetudine. Certe de Sinensibus haec habentur in opere: *Lao-Seng-Eul, Comédie Chinoise* Paris 1819. p. 33.: *On peut remarquer la ressemblance d'une tragédie Chinoise sur plusieurs points avec l'Electre de Sophocle, principalement par l'introduction dans les endroits passionnés de chants poëtiques qui s'élèvent pompeusement jusqu'au sublime, et qui ont le caractère du choeur des anciens.* Et p. 37, 38.: *Les morceaux de poësie lyrique, plus nombreux dans la tragédie, que dans la Comédie, et qui ont tant de ressemblance avec les choeurs du théatre Grec, sont chantés de même avec accompagnement.* Item p. 39.: *Les sentimens de joie, de chagrin — sont ordinairement exprimés en vers lyriques et chantés sur des airs doux ou éclatans, suivant la situation du personnage. Un orchestre placé au fond du théatre accompagne les voix avec une musique bruyante.* Conf. p. 43. Notabilis etiam de prologis ibi locus est, p. 38, 39.: *Le prologue d'un drame Chinois, dans lequel les principaux personnages viennent décliner leurs noms et faire connaître l'argument de la fable sur laquelle l'action est fondée, ressemble beaucoup également à celui des pièces Grecques, et particulièrement à ceux d'Euripide.*

P. 88. (105) Cicero, de Orat. III. c. 59.

P. 89. (106) Euripidis Bacchae.

P.

P. 93. (1) In Actu I. Ceterum de hoc novo scenae ornatu vid. *Vaderl. Letteroef. Mengelw.* 1818, p. 127—133. *Iets over Vondel's Gijsbrecht van Amstel, en deszelfs jongste voorstelling, met nieuwe decoratien, op de Amsterdamsche Schouwburg.*

(2) In Actu II.

(3) In fine Actus III. et initio Actus IV.

P. 94. (4) Vid. p. 56, 57. in editione Amstelod. 1659. symbolo putei insignita.

P. 95. (5) Paginae 49. vs. 10. seqq. Conf. paginae 13. vs. 9. seqq., item p. 46. ubi Gysbrechti uxor de marito sic queritur:

—— —— Och was hij slechts behouwen
In 't onweêr, dat de staet in zee drijft zonder roer.

Quae dicendi ratio non dissimilis est sermoni Atossae reginae in infelicissima etiam conditione versantis, Aesch. Pers. vs. 600. seqq.:

Φίλοι, κακῶν μὲν ὅςις ἔμπορος κυρεῖ
Ἐπίςαται βροτοῖσιν ὡς ὅταν κλύδων
Κακῶν ἐπέλθῃ, πάντα δειμαίνειν φιλεῖ.
Ὅταν δ' ὁ δαίμων εὐροῇ, πεποιθέναι
Τὸν αὐτὸν αἰὲν δαίμον' οὐριεῖν τύχας.

P. 96. (6) Hoc satis comprobatum habebit, quicumque legit in Actus II. Scenis I. et II. militum et sacerdotis sermones, et dicta etiam Willebordi, Act. I. Sc. II.

(7) Paginae 65. vs. 9., p. 64. vs. 10., p. 39. vs. 7. seqq. p. 21. vs. 1—3. et p. 19. vs. 2. Praesertim notandum, quod interdum duorum maxime dis-

dissentientium hominum alter sententiam quamdam adversario opponit, quam alter, sua quoque usus sententia, repellit: quae res miram in scena vim habere solet:

Soldaten brengen ons heel zelden veel gelux.
Wij zienze noo van voor, en allerliefst van achter.

Cui reponit miles:

Wie eenen hopman huist, die heeft een trouwen wachter,
En ridderlijk beschut, en heeft geen poort nog slot.

Tum denuo alter:

De beste wachter is de stercke en groote Godt,
Die nimmermeer en slaept, en luistert naer ons zuchten.

Quod habetur Act. II. Scen. II. Eadem ratione saepius apud Euripidem colloquuntur adversarii. Sic Agamemnon Menelaum perstringens ait:

——— Πονηρὸν γλῶσσ' ἐπίφθονον σοφή.

Sed et suam contra fratrem sententiam habet Menelaus:

Νοῦς δέ γ' οὐ βέβαιος ἄδικον κτῆμα, κοὐ σαφὲς φίλοις.

In Iphig. in Aul. vs. 333, 334.

(8) Cuius rei exemplum est in Iphig. in Aul. in sermone Menelai, vs. 366. seqq. Et in tota illa descriptione indolis, quam habuerit Agamemnon, universe pinguntur mores ambitiosorum civium.

(9) Vid. p. 41.:

Wat kan de blinde staetzucht brouwen,
Wanneerze raest uit misvertrouwen!
Wat luit zoo schendigh dat haer rout!

Conf. paginae 16. vs. 22. seq., quibuscum comparetur initium tragoediae quae a Palamede nomen habet.

(10) Hoc observat Da Costa, l. l. p. 70.

P.

P. 97. (11) Persae, vs. 87. seqq.

(12) Vid. p. 52.

P. 99. (13) Docuit hoc egregie Erud. L. de Vries, *Proeve eener gesch. der Nederd. Dichtkunst*, I. p. 69. seqq.

(14) *Rhetorijkers* sive *Rederijkers*.

(15) Vid. Wagenaar, *Vaderl. Hist.* VI. bl. 70. et W. Kops, *Gesch. der Rederijkeren*, p. 242, 245. seqq.

P. 100. (16) Vondel, *Voorspel:*

Zijn deughden staen ten top voor elck ten toon
Niet min godvruchtelijk als dapper.

(17) Paginae 17. vs. 24. seqq.

(18) Paginae 14. vs. 23. seqq. et p. 16. vs. 22. seqq.

P. 101. (19) Significo generosum illud: *Ga heene, ick schenck u 't lijf;* quod Vosmaerio reponit Gysbrechtus, Act. I. Sc. III.

(20) Vid. scena ultima.

(21) Vid. initium tragoediae, et *Rey van Amsterd. maagden.*

(22) Paginae 42. vs. 6. seqq. et p. 45. vs. 14. seqq.

(23) Vid. Act. V. Sc. I.

(24) Paginae 60. vs. penult., et p. 63. vs. 10.

(25) Paginae 46. vs. 10, 12, 13.

P. 102. (26) Vid. p. 67. in fine.

(27) Vid. p. 69. in fine.

(28) Vid. praesertim Act. V. Sc. I.

(29) Hoc ipse docet Vondelius, Proleg. ad trag. *Iephta: Wanneer goeden en quaden onder een gemengt worden, streckt de Schouwburg ten nadeele van 't*

 Staet

Staetgezag, eene school van gebreken en niet van deughden, waerin zelfs aeloude tooneelmeesters van het rechte wit afdwaelden.

P. 103. (30) *Palamedes.*

(31) *Salmoneus* et *Gebroeders.*

(32) *Joseph aen 't hof.*

(33) *Lucifer.*

(34) *Jephta.*

(35) *Faëton.*

(36) *Samson.*

(37) *Joseph in Egypte.*

(38) *David in ballingschap* et *Salomon.*

(39) *Adonias.*

(40) *Joseph in Dothan.*

(41) Proleg. ad trag. *Zungchin: Ons leerende geene zekerheit buiten Godt in veranderbaere dingen te stellen.* cet.

(42) *Elk zijn beurt.* Videantur editiones cum symbolo putei, quod ipsum symbolum ad eandem, de qua hic agimus, rem referendum est.

P. 104. (43) Vid. *Voorspel.* Et propter eandem caussam huic tragoediae duo adiecit epigrammata; alterum:

Tooneelspel quam in 't licht tot leerzaem tijdverdrijf.

alterum:

De wereld is een speeltooneel,
Elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel.

P. 105. (44) Vid. omnino cl. van Hengel, *het publiek als regter* cet. in *Recensent, mengelw.* XII. 4. p. 159. 160.

P. 106. (45) Hoe etiam de Franco-Gallis docuit Marmontel, l. l. p. 118. seqq.

P.

P. 107. (46) *De tooneelkunst wijst aen wat eerlijck, wat schandelijck lust. — Zij deelt levendigh de wijsheit uit.* cet. Vondel, Prol. ad trag. *Salmoneus.*

(47) Hoc ipse e Platone observavit Vondelius, Proleg. ad tragoediam *Faëton: De goddelijke Plato moght hierom met recht zeggen:* Wij zullen de moeders en voesters vermaenen den jongen knaepen uitgelezene Fabelen te vertellen, en hunne gemoeden naerstiger met Fabelen dan met handen te fatsoeneeren. Ceterum de ea re vid. Plato, Legg. p. 817. A—E.

P. 108. (48) Vid. Bilderdyk, l. l. p. 113. et W. Kops, l. l. p. 218. Dicuntur illi ludi *mijsterie - spelen.*

P. 109. (49) *De geest aller natien heeft zich ongevoelig gewend aan toestel en beweging.* Bilderdyk, l. l. p. 141.

P. 111. (50) Vid. de utroque hoc ludorum genere, quorum alterum, *intreden*, mutis rerum simulacris, alterum, *zinnespelen* colloquiis cominebatur, W. Kops, l. l. maxime p. 223, 233. et de earum morali et allegorica ratione, p. 228, 245. Conf. etiam Vondel, Proleg. ad trag. *Salmoneus.*

(51) Brandt: *Vondels leven*, p. 40. et. W. Kops, l. l. p. 305, 306.

(52) Vid. Bilderdyk, l. l. p. 115. seqq.

P. 112. (53) Vid. Act. I. Sc. II. Act. II. Sc. II. Act. IV. Sc. I. Act. V. Sc. I.

(54) Vid. chori 2^{m}, 3^{m}, 4^{m}.

P. 114. (55) Quae narratur a nuncio Act. V. Sc. I.

(56) Vid. *Gysbr. v. Aemst.* Prol. et *Voorspel.*

M 2 (57)

(57) Vid. Aeschylus in Persis.

P. 116. (58) Vid. W. Kops, l. l. p. 224.

P. 119. (59) Ita statuit Schiller: *Die Braut von Messina*, Proleg. p. IV.: *Es giebt keine höhere und keine ernsthaftere Aufgabe als die menschen zu beglücken; der höchste Genuss ist die Freiheit des Gemüths in dem lebendigen Spiel aller seiner Kräfte.*

P. 121. (60) Hoc etiam profitetur cl. van Hengel, l. l. p. 157, 158. recentiorum moralem praestantiam, Graecorum vero prae illis pulcri sensum efferens.

P. 122. (61) In recentiori tragoedia locus aliquantum mutari potest, in Graeca non poterat. Vid. Marmontel, l. l. p. 210.

(62) Vid. de hac re ipse Vondelius, Proleg. ad trag. *Iephta*.

P. 123. (63) Videantur Gysbrechti, nuntii, aliorumque narrationes per totum drama.

P. 124. (64) Ea omnia, quae de Gysbrechti consanguineis profert Vondelius, ab ipso ita efficta esse, ostenditur in *Letteroef*. 1816. *Mengelw*. p. 8, 9.

(65) Vid. p. 60. initio.

P. 125. (66) Vid. Troades versus finem.

(67) Vid. p. 36. seq.

P. 126. (68) Vid. p. 54.

(69) Est chorus, p. 40. seq.

(70) Vid. p. 60. initio.

P. 127. (71) *Rey van Amsterd. maeghden*. Act. I. et *Rey van Edell*. Act. IV.

P. 129. (72) Vid Proleg. ad trag. *Gysbr. v. Aemst*.

P. 130. (73) Paginae 15. vs. 12. seqq.

(74) Vid. p. 44. seqq.

P.

P. 131. (75) Vid. p. 64.

P. 132. (76) Vid. Proleg. ad trag. *David herstelt*, qui locus clasficus est.

P. 133. (77) Vid. *Voyage d. j. Anachars.*, VI. p. 154, 155.

(78) Vid. Eurip. Alcest. Ceterum haec de Alcestide sententia non tam mea est, quam ipsius potius Platonis, qui inter amicorum paria recenset etiam Admetum et Alcestidem. Cumque in amore proprie sic dicto habeatur vir amans, amata vero foemina; Plato contra ἐρώμενον vocat Admetum, estque ἐρῶν et ἐραστοῦ similis Alcestis: quod cum amicitiae sensu inter foeminam et virum conciliari potest, in verum amorem cadere non potest. Vid. Sympos., p. 179. B., 180. B.

(79) Vid. Marmontel, l. l. p. 187.

P. 134. (80) Vid. p. 65.

P. 135. (81) Perfectionem humanae naturae contineri amore egregie ostenditur in libello: *Waarnemingen over het gevoel van het schoone en verhevene, door M. Imm. Kant*, p. 45—76.

P. 136. (82) Hinc orta est frequens illa in optimis Graecis μισογυνία, in ipso Euripide notissima.

(83) Hinc multa explicantur in tragoediis loca, ut Aesch. Pers., vs. 831. Soph. Elect. vs. 518. seqq. Eurip. Iphigen. in Aul., vs. 821. seqq. et Phoeniss., vs. 88. seqq.

(84) Vid. Eurip. Orest. vs. 1204. seqq. Ipse vero Plato in sua Republ. foeminas voluit iisdem negotiis occupari ac viros. Vid. *Diatribe in polit. Platon. princip.* auctore I. L. G. de Geer, p. 179. seqq.

feqq. Ceterum Plato, Alcib. I. p. 127. A. aperte dicit: ἢ ἄρα γυναῖκες τὰ αὑτῶν πράττουσιν, οὐ φιλοῦνται ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν.

(85) Vid. Plato Sympof., p. 191. A, B.

(86) *Pour Dieu et m' Amie:* talis erat fententia, quam femper in ore habebant illius temporis equites. Videatur de St. Palaye, *Discours fur la Chevalerie* I. 1.

P. 137. (87) Fuerunt iam pauci quidam poëtae, qui Graecorum rationem et praefertim eorum chorum in fcenam reducere conati funt, in quibus praecipuus est Schiller, in tragoedia: *Die Braut von Mesfina*; cui ille disquifitionem praemifit de choro antiquorum, quem recentioribus etiam poëtis maxime commendabilem esfe ostendit.

P. 138. (88) Conf. Bilderdyk, l. l. p. 144, 145.

ERRATA.

Pag.	21,	lin.	7.	ut, patris *lege*	ut patris
—	27,	—	10.	βρέχειν	— βρόχον
—	97.	—	5.	Φοτῶν	— Φυτῶν

PETRI IOSUAE LUDOVICI HUËT,

IN ILLUSTRI AMSTELODAMENSIUM ATHENAEO

LITT. HUM. CAND. ET THEOL. STUD.

RESPONSIO

AD

QUAESTIONEM LITERARIAM

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,

AB ORDINE

PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM PROPOSITAM:

„ *Disquiratur, quaenam universe fuerit Tra-*
„ *goediae Graecae ratio, ad eamque exiga-*
„ *tur nobilissima Vondelii fabula,* Gysbrecht
„ van Aemstel."

Quae pariter ac Ludovici Gerlachi Pareau *de hoc argumento disputatio, praemio digna est iudicata.*

Omne genus scripti gravitate Tragoedia vincit.

Ovidius, *Fast. II.* 381.

PRAEFATIO.

Quidquid ad Graecorum Romanorumque operum famam minuendam a nonnullis dictum fuerit, talia nihilominus videntur eorum ſcripta, ut quod eis melius atque perfectius vocari posſit, neque ſcriptum ſit adhuc, neque umquam ſcriptum iri videatur. Patet autem illud, ut ex multis aliis rebus, ita etiam ex eo, quod, *ab omni aevo, et nostris adhuc temporibus, ubi ſummae eloquentiae exempla quaerantur*, ostenduntur ilico Demosthenes atque Cicero; ubi de historicis agatur egregiis, primo loco ponuntur Herodotus atque Thucydides, Livius atque Tacitus; ubi de poëtis Epicis ſermo ſit, in omnium ore verſantur Homerus et Virgilius; ubi vero Tragicorum opera recenſeantur aut Comicorum, omnibus anteponuntur Aeſchylus, Sophocles, Euripides, Aristophanes. Et ſane quidquid re vera ſublime, pulchrum, venustum est, illud in veterum illorum operibus invenitur. Hinc quo

 pro-

propius quaeque ad ea accedant, eo sublimiora pulchriora, venustiora atque admiratione digniora esse iudicantur (*a*). Neque igitur, ut de caeteris taceamus, mirum accidet *Vondelium* nostratem, summum poëtam Tragicum, Veterum et Graecorum maxime exemplum sibi proposuisse. Atque haec etiam praecipua causa videtur, cur omnibus idoneis harum rerum iudicibus tantopere placeant atque summis laudibus ab iisdem efferantur eius Tragoediae. Elucet enim in omnibus sublime illud et pulchrum quod maxime animum afficit in Graecorum operibus; elucet simplicitas illa coniuncta cum arte affectus animi excitandi atque movendi, quae sunt Graecae Tragoediae quasi characteres; praesertim autem in eo conveniunt Vondelianae fabulae cum Graecis, quod sunt prorsus poëticae; splendent versibus pulcherrimis; occurrunt in iis descriptiones, comparationes, narrationes, Graecis neutiquam inferiores; et quis tandem Lyrica carmina, quae Choris a Vondelio tribuuntur, legere potest, quin ei statim in memoriam Graecorum divinos illos choros revocent? Cernitur prae-

(*a*) Egregié dixit la Bruyére in *Charactères*, Vol. I. p. 10. Ed. Stéréot. *On ne saurait en écrivant, rencontrer le parfait, et s'il se peut, surpasser les anciens, que par leur imitation.*

praeterea in plerisque eius fabulis finis quidam moralis, five Dei gubernationem ostendendi; five erga infelices misericordiam movendi; five oppresforum iura tuendi; five aliud quid huius generis docendi. Tamquam gemmis splendent eius Tragoediae sententiis brevibus, concinnis, maximum pondus habentibus; sunt autem talibus sententiis plenae Graecorum Tragoediae; inest iis semper finis utilis; atque ad Deorum reverentiâ et erga miseros misericordiâ imbuendos hominum animos plerumque tendunt.

Non igitur nisi utile atque periucundum opus esse potest, aliquam summi illius poëtae fabulam ad Graecae Tragoediae rationem exigere; quippe sic patebit quatenus cum Graecis fabulis conveniat, quatenus ab iis discrepet. Inserviet autem ille labor ad detegendam atque enucleandam causam non exiguam, cur tam pulchrae sint tantisque laudibus efferantur Vondelii Tragoediae.

Gratissimum igitur nobis accidit Clarissimum Ordinem Philosophiae Theoreticae et Litterarum Humaniorum in Academia Rheno-Traiectina quaestionem proposuisse, qua *disquiri* postulat, *quaenam universe fuerit Graecae Tragoediae ratio, ad eamque exigi nobilissimam Vondelii fabulam*; Gysbrecht van Aemstel. Simulatque eam legeramus, statim nobis ortum est con-

conſilium ei pro viribus noſtris reſpondendi, gaudebamusque inclitos in hac Academia viros, tum elegantia, tum doctrina atque eruditione excellentes, ſic utile dulci miſcuisſe, et certaturis talem propoſuisſe quaestionem, cui qui reſponſuri esſent, opus ſuſciperent, quod, etiamſi praemio non ornarentur, ſuavisſimos nihilominus fructus ipſis esſet laturum, quippe tum ad Graecae Tragoediae rationem penitius cognoscendam, tum ad Vondelii nobilisſimam illam fabulam melius iudicandam magisque etiam admirandam inſerviens.

Antequam autem ipſam reſponſionem aggrediamur, pauca dicenda videntur de ratione qua eam inſtituere in animo habemus.

Videtur igitur nobis Clarisſimus Ordo, cum proponeret *disquirendum*, quaenam univerſe fuerit Graecae Tragoediae ratio, hoc voluisſe, ut ex ipſis potius Graecis Tragicis in eam *inquireretur*, quam ut res ex iis auctoribus *describeretur*, qui de industria rem Graecorum Dramaticam expoſuerunt. Neque tamen auctores istos prorſus negligendos esſe existimavimus, tamquam Ariſtotelem περὶ ποιητικῆς, Brumoium, Barthelemium, Blairium, Bilderdykium, Schlegelium, alios; ſed eos tum demum, quum non ſatis clare aliquid nobis perſpectum esſet, aut variis explicationibus anſam praeberet, adhibendos

dos

dos esse duximus. Ut enim linguae ante artem Grammaticam, ita et Tragoediae ante praecepta de arte Dramaticâ exstiterunt, haec vero ex illis nata sunt; et hinc, cum ad ipsos fontes accedere praestet, quam ex rivulis inde deductis haurire, hac etiam in responsione illud sequendum putavimus. Quae igitur, legendo Tragicorum Graecorum nonnulla opera, universe ratio Graecae Tragoediae fuisse nobis visa sit, eam prima huius responsionis parte exponemus. Requiritur autem ut agamus de *materia*, de *forma*, deque *fine* Tragoediae apud Graecos; quibus vocabulis omnia comprehenduntur, quae ad eam partem quaestionis pertinent, quaeque variis in capitibus describemus, additis exemplis ex trium Tragicorum operibus quae nobis supersunt, et vel praecipue ex Aeschyli *Persis*, Sophoclis *Oedipo Rege*, Euripidisque *Medeâ*, quippe quae Tragoediae nobis ad propositum nostrum assequendum aptissimae visae sunt.

In secunda autem parte eodem modo quo Tragoediae Graecae rationem exposuerimus, Vondelii fabulam *Gysbrecht van Aemstel* examinabimus, ut hinc appareat, quatenus Vondelii fabula cum Graeca ratione conveniat, quatenus vero ab ea discedat.

De vita Vondelii, eiusque in poësi meritis, quippe saepius vernaculâ linguâ descriptis

tis (*a*), et nuper in dissertatione *Camperi* de Vondelio, Latine expositis (*b*), dicere, necesse nobis visum non est.

(*a*) A Brandtio, sc. in *vita Vondelii* post hujus Poëzy, Vol. II. ab I. de Bosch, in oratione cui titulus: *Lof van Joost van den Vondel als Dichter*; aliis.

(*b*) Reperitur in Annalibus Lugd. Batav. anni 1817—1818.

PARS

PARS PRIMA.

QUAENAM UNIVERSE FUERIT GRAECAE TRAGOEDIAE RATIO.

PROLEGOMENA.

DE ORIGINE ET INCREMENTIS TRAGOEDIAE GRAECAE.

Priusquam ipsam de Tragoediae Graecae ratione aggrediamur disputationem, nonnulla de eius origine et incrementis (*a*) dicenda videntur.

Sicut igitur multae nobilissimae artes doctrinaeque, ita et *Tragoedia* nata est inter Graecos, et

(*a*) Pulcherrime ea exposita sunt a Boilavio in Art Poëtique III. 62—80. Breviter de iis agit auctor dissert. *iets over het Treurspel, in Bijdragen ter beverd. der schoone Kunsten en Wetenschappen enz. door* Feith *en* Kantelaar. Vol. I. 53—57.

et ab exiguo alienisſimoque, ut videtur, initio orſa, maxima accepit incrementa, et praeſtantisſimum illud humani ingenii evaſit opus. Scilicet eo anni tempore quo vindemiae agebantur, laeti omnium et ad laſciviam proni erant animi. Sicut autem animalia et infantes gaudium, quo afficiuntur, variis motibus, geſtibus, vocis flexibus prodere ſolent, ita et homines laetitia ob feliciter peractas vindemias affecti, ſaltationibus quibusdam cantibusque eos animi motus, quos experiebantur, exprimebant. *Haec Chori* origo (*a*). Nihil enim aliud erat, primis illis temporibus, quam turba hominum vino gaudioque ebriorum, qui Bacchi feſtum celebrantes, Faunos Satyrosque referentes, in eius honorem laſcivos agebant motus, et hymnis dithyrambicis extemporalibus non tantum eius beneficia, verum et ingentem eius potentiam, eius bella geſta, ſupplicia de impiis hominibus ſumta, ut poenam Lycurgi, et luctuoſum Penthei fatum, celebrabant. Cumque initio haec univer-

(*a*) Vid. praeter alios multos, Brumoy *discours ſur l'origine de la Tragédie*, Vol. I. pag. 42—45. operis cui titulus: *Théatre des Grecs.* Conf. Blair, *lesſen over de Redekunst en fraaije Letteren*, Vol. I. pag. 275 ſqq. verſionis Belgicae.

verse tantum tractata fuisſent, mox iam ſenſim ſenſimque ſingulae partes accuratius exponi coeperunt. At vero iam ſtatim animadvertendum erat Graecis, neque Lyricam poëſin aptam ad narrationem, neque Chorum idoneum esſe narratorem. Interruperunt igitur Chori cantum, ut exciperetur ab uno actore (*a*), qui verſibus Trimetris aut Tetrametris factum quoddam ad Bacchum pertinens Choro congregataeque turbae narraret. Quo melius vero is audiri posſet,

dicitur . . . . plauſtris vexisſe poëmata Thespis,
Qui canerent agerentque peruncti faecibus ora (*b*).

Praemium autem quo donabatur, *hircus* erat, Graece τράγος dictus (*c*), unde nomen ortum *Tragoediae.* Iam vero mutata res erat. Actor enim

(*a*) Diogenes Laërtius III. 56. ait: τὸ παλαιὸν ἐν τῇ τραγῳδίᾳ πρότερον μὲν μόνος ὁ χορὸς διεδραμάτιζεν, ὕστερον δὲ Θέσπις ἕνα ὑποκριτὴν ἐξεῦρεν, ὑπὲρ τοῦ διαναπαύεσθαι τὸν χορὸν, καὶ δεύτερον Αἰσχύλος, τὸν δὲ τρίτον Σοφοκλῆς.

(*b*) Horat. A. P. vs. 275. 276.

(*c*) Tibullus II. Eleg. I.

Agricola et minio ſuffuſus, Bacche, recenti,
Primus inexperta duxit ab arte Choros.
Huic datus a pleno memorabile munus ovili.
Dux Hircus pecoris: duxerat Hircus oves.

enim ille iam non amplius *suam*, sed *alterius* personam agebat: iam a turba festum celebrante separatus, Deum, Semi-Deum aut Heroëm referebat, qui Chorum alloqueretur, eique facta sua narraret. Tum vero ulterius etiam progressi sunt; et hoc fere modo res sese habuisse videtur (*a*): plaustrum narrator ille adscendebat, primo ex. gr. Pentheum agens, qui conviciis Bacchum petens, Chorum alloquebatur, ab eoque reprehendebatur, et meliora monebatur. Mox idem redibat, Bacchum agens impio minitantem Pentheo; et Baccho quoque nonnihil respondebatur a Choro. Postremum vero eadem persona redibat ut nuntius, et Choro infelicem Penthei exitum narrabat; quo audito, Chorus, aut miserum deflendo, aut Bacchi victoriam honoresque celebrando finem fabulae faciebat.

Sic igitur nata est paulatim Tragoedia: cuius *Thespis* re vera (*b*) fuit *inventor* et iure celebratur,

(*a*) Vid. Bilderdyk, *over het Treurspel. Aanteek.*, Vol. II. p. 167. 168. Brumoy, *Discours sur l'origine de la Tragédie*, p. 47. 48. 49.

(*b*) Horatius, A. P. l. c.

Primus inexpertae *genus* invenisse *camoenae*.
Dicitur . . . . , Thespis.

Primus autem fabulam docuit Olympiad. LXI. Vid. Wyttenb. *Bibl. Crit.* Vol. I. P. II. p. 69. Conf. item

tur., tamquam qui ansam praebuerit poëtis posterioris aevi, divinam illam Tragoediam condendi, quae etiam nunc ab omnibus admiranda est. At vero huius tempore multum adhuc illa aberat a perfectionis culmine, quod postea per Aeschylum, Sophoclem, et Euripidem attigit. Quominus enim Thespis et Phrynichus ulterius progrederentur, apparatus, quo utebantur, impediebat exiguitas. Quas igitur illi exhibebant, Tragoediae, quamvis singulae earum partes quodammodo inter se coniunctae fuerint, *dramata* tamen, proprie sic dicta, nondum erant (*a*). Verum

Post hos, personae pallaeque repertor honestae,
Aeschylus *et modicis instravit pulpita tignis,*
Et docuit magnumque loqui, nitique cothurno (*b*).

Mag-

item de Thespide idem Wyttenb. *Bibl. Crit.* Vol. I. Part. IV. pag. 3. Blair, pag. 276. Barthélémy, *Voyage d' Anacharsis*, Vol. IV. 381. 382. 383. Recte autem nobis videtur auctor dissert. cui titulus: *Iets over het Treurspel* (in Horreo citato) dicere: *ik geloof dat men* Thespis *als den aanleidenden uitvinder, en* Eschylus *als den werkelijken schepper, van het eigentlijk Treurspel aan moet merken.* Caeterum de variis Tragoediae formis dignus est, qui legatur, Hermannus *Comment. in Arist. Poët.* p. 107 sqq.

(*a*) Conf. Bilderdyk, l. c. p. 169. et Brumoy, l. c.

(*b*) Horatius, A. P. 278—280.

Magnus ille *Aeſchylus*, iure *Tragoediae pater* (*a*) vocatus, primus viam ſtravit, quam postea *Sophocles* et *Euripides* non minori ſane fama calcarunt. Etenim duos pro uno, qui antea fuerat, actores induxit (*b*); unde probabiliora omnia existebant, et verum actionem melius referebant: cumque Chorum a *multitudine* ſeparavisſet inque ſcenâ collocasſet, hinc is non ſemper Faunis Satyrisque conſtare poterat, ſed aliis etiam perſonis conſtare aliquando debebat. Chori denique carmina Aeſchylus minuit, quo factum est, ut maior histrionum actioni locus tribueretur, et hoc tantum egit, ut cum eâ Chorus aliquomodo coniunctus esſet. Quia enim festum illud, unde originem traxerat Tragoedia, Baccho ſacrum erat, Chorum penitus abiicere non auſus, eum ad ſuam tamen convertit utilitatem. „ Inprimis autem apparatu „ Tra-

(*a*) Ariſtoteles περὶ ποιητικῆς dicit Cap. IV. § 16. τό τε τῶν ὑποκριτῶν πλῆθος ἐξ ἑνὸς εἰς δύο πρῶτος Αἰσχύλος ἤγαγε, καὶ τὰ τοῦ χοροῦ ἠλάττωσε, καὶ τὸν λόγον πρωταγωνιστὴν (*primarum partium actorem*. Conſ. Hermannus, *in Comment. ad h. l.* pag. 109.) παρεσκεύασε. Conferantur de Aeſchylo, *Anacharſidos auctor*, Vol. IV. p. 383—394. Wyttenbach. *in Bibl. Crit.* I. IV. p. 4. Brumoy, *Disc. ſur le Parall. des théatr.* p. 168—172. Schlegel. I. p 134—168. operis cui titulus: *ueber Dramatiſche Kunst und Litteratur.*

(*b*) Vid. Ariſt. l. c.

„ Tragoediam ornavit; namque Heroum for-
„ mis, nuntiis et internuntiis, et iis omnibus
„ quae in ſcena aut ſub ſcena vulgo adhiben-
„ tur, grandiorem eam fecit (*a*)." Caeterum,
vulgo trimetris, primus autem in fabulis ſuis,
ut in *Perſis* (*b*) etiam tetrametris uſus, hos
actoribus, lyricum vero illud et ſublimius poë-
ſeos genus Choro tribuit; unde igitur poëſi non
ſolum non interdicebatur, ſed inſignis etiam re-
linquebatur locus; et poëtico ingenio (*c*) pa-
tentisſimus et glorioſisſimus aperiebatur cam-
pus, quem, vivo adhuc Aeſchylo, ingres-
ſus *Sophocles* (*d*) magis etiam auxit Tragoe-
diae famam. Hic, quia vox ipſi debilior erat,
non niſi ſemel agere perſonam potuit (*e*),
quod

(*a*) Verba ſunt Philoſtrati, citata et Latine reddi-
ta a Barneſio, *in Tract. de Tragoedia Vett. Graec.*
p. XI. Conf. Barthélémy, l. c. pag. 392. et
vita Aeſchyli.

(*b*) Vid. Hermannus, *Comment. ad Ariſtot. l. c.*
pag. 108. Ariſtot. περὶ ποιητικῆς IV. § 18.

(*c*) Conf. Bilderdyk, *over het Treurſpel*, p.
127.

(*d*) De eo conf. Schlegel, Vol. I. p. 168—198.
Barthélémy, Vol. cit. pag. 394—397. Brumoy,
Disc. ſur le Parall. des théatr. pag. 1[illegible]—175.

(*e*) Vid. eius vita.

quod ſemper faciendo Aeſchylus (*a*), multum fabulis ſuis addebat ſplendorem. Caetera vero quod attinet, *Aeſchylum* ſuperavit omnino *Sophocles* (*b*). Maiori enim hic arte fabulas ſuas disponebat: cum ſaepe in illius Tragoediis nullus aut debilior ſaltem esſet nodus (*c*). Breviora etiam Chori carmina reddidit: numerum eius, contra, a duodenis ad quindecim perſonas auxit (*d*): agentibus perſonis, ſimpliciorem tribuit ſermonem; quas plures (*e*) induxit, praeterea σκηνογραφίαν ſive ſcenae picturam invenit (*f*); candidos item calceos, quos, cum ſaltaturi, tum actores, quo melius pedum motus cernerentur, induerent (*g*): fabulas quoque ſuas, quo melius actioni proſpiceret, πρὸς τὰς φύσεις τῶν Ὑποκρίτων componere ſolebat, ut eius vitae prodit auctor: caeterum dictione pure Attica, praecipue vero ſuavitate, qua nomen *apis Atticae* meruit (*h*), Aeſchylo antecelluit: adeo

(*a*) Vid. Barthélémy, Vol. cit. p. 393.
(*b*) Vid. Barthélémy, Vol. cit. p. 407.
(*c*) Conf. Wyttenb. *Bibl. Crit.* I. IV. p. 5.
(*d*) Vid. vita Sophoclis.
(*e*) Conf. Barthélémy, Vol. cit. p. 389 et 391. Diog. Laërt. l. ſ. c. et vita Sophoclis.
(*f*) Teste Ariſt. *de Poët.* IV. 17.
(*g*) Vid. vita Sophoclis.
(*h*) Vid. vita Soph. in fine.

adeo ut dicere non vereamur, Aeschylum genuisse, Sophoclem vero eduxisse quasi et perfecisse Graecorum Tragoediam.

Huius aequalis fuit (*a*) *Euripides*, qui Aristoteli (*b*) omnium poëtarum maxime Tragicus visus est. Addit tamen Philosophus *εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ*. Et sane, quod prudenter fecerat Sophocles, non item Euripides egit. Chorum scilicet ille cum tota actione coniunxerat, quin et actoris ei partes tribuerat, quod non semper hic secutus est; quodque alio loco reprehenditur ab Aristotele (*c*). Neque tamen in excolendâ Graecâ Tragoediâ parum praestitit Euripides. In diverbiis enim, quae dicuntur, familiarius etiam quam Sophocles, locutus est: in dramatum suorum limine lucem toti fabulae aperuit, et, ut verbis utar Thomae Magistri in eius vita, *τὸν ἀκροατὴν ὥσπερ χειραγωγεῖ εἰς τὸ ἔμπροσθεν*: mirabili praeterea dexteritate praesentibus temporibus veteres accommodabat fabulas, easque sententiis philosophicis spargebat, quod Atheniensibus omnino non poterat non placere.

Θαυ-

(*a*) Conf. de eo Wyttenb. *in Bibl. Crit.* I. IV. pag. 6. 7—10. Brumoy, *Disc. sur le Parall. des théatr.* p. 176–182. Barthélémy, Vol. cit. 397 sqq.

(*b*) *Poët.* XIII. 10.

(*c*) l. c. XVIII. § 21.

Θαυμαστὸς (δὲ ἦν) τὴν ἑρμηνείαν ποικίλλειν ἐπιχειρήσεσί τε καὶ ῥυθμῷ χαρίεντι (*a*). „ In affec-
„ tibus vero cum omnibus mirus, tum in iis
„ qui miſeratione conſtant, facile praecipu-
„ us (*b*)."

Non minus ergo Euripidi quam Sophocli et Aeſchylo praeſtantisſimum illud humani ingenii opus debuit: de quibus verisſime Velleius Paterculus I. 1: „ Una neque multorum annorum
„ ſpatio diviſa aetas, per Divini ſpiritûs viros,
„ Aeſchylum, Sophoclem et Euripidem illuſtra-
„ vit Tragoedias (*c*)."

Praeter tres illos celeberrimos Tragicos multi alii in Graeciâ exſtiterunt, ut *Ion*, *Agatho*, *Philocles*, *Astydamas*, et Syracuſarum rex *Diony-*

(*a*) Auctor vitae Euripidis.

(*b*) Verba ſunt Quinctiliani, *I. O.* X. I.

(*c*) Difficilis ſane quaestio est, utrum Sophocli an vero Euripidi maior ſit laus tribuenda. Videri potest Wyttenb. in *Bibl. Crit.* I. IV. p. 10—13. qui merita Euripidis recenſet. Nobis vero cum Cicerone facere liceat, quando dicit III. de Oratore 7: „ Id
„ primum in poëtis cerni licet, quam ſint inter ſeſe
„ Ennius, Pacuvius, Acciusque disſimiles; quam
„ apud Graecos Aeſchylus, Sophocles, Euripides.
„ quamque omnibus par paene laus in disſimili ſcri-
„ bendi genere tribuatur."

nysius (*a*). Quum tamen eorum nullum ad nos Drama pervenerit, et ex veterum testimoniis patere videatur (*b*), eos cum tribus illis, de quibus diximus, comparari non posse, de iis agere hic loci opus non erit; praesertim quia nonnulla potius in medium proferenda videntur de *loco* et *modo* (*c*) quo apud Graecos agebantur Tragoediae. Haec enim, quamvis non adeo pertinere videantur ad quaestionem propositam, quippe quae de *Tragoediae* ratione, non vero de *apparatu scenico* exponi postulat, strictim tamen ideo attingenda sunt, quod ex iis multa usum habeant in ipsius Tragoediae ratione explicandâ. — Qui enim Graecorum theatrum huic nostro simile sibi informant, vehementer falluntur, neque ab iis Tragoediae Graecae intelligi recte poterunt. Erat enim non tectum, sed apertum superne, neque unquam Dramata agebantur, nisi interdiu et sub dio. Graecis nimirum indignum videbatur Heroës aut Deos qui in scenam prodibant, includere. Itaque factum est, ut facile *loci unitas* observari posset, quoniam in loco subdiali omnia agenda erant, ad quem aditus semper om-

(*a*) De iis conferendus est Barthélémy, Tom. IV. p. 411—413.

(*b*) Conf. Wyttenb. *Bibl. Crit.* I. IV. p. 3.

(*c*) Conf. de iis Blair, T. III. 316. 317. 318.

omnibus patebat. Erat autem in hoc loco altare Diis Domesticis ſacrum, cuius in Dramate uſus esſe poterat, et quando internam domum conſpici opus esſet, hoc fiebat per *Encyclema.* Ideo vero praecipue apertum erat theatrum, ut etiam Dii quaſi ſpectatores atque testes esſent: Graecis enim monarchiâ non utentibus actio gravis et ſolemnis, niſi quae publica, nulla videbatur; quod etiam Chori praeſentiâ indicabatur, qui populum referebat, omnium, *quae* agerentur, perpetuum testem. Ingens autem erat Graecorum theatri amplitudo, cum ad cives et affluentes undique peregrinos comprehendendos, tum vero hoc maiestati debebatur agendorum Dramatum, quae non niſi e longinquo ſpectari liceret. Gradus autem circum Orchestram retro adſcendentes, *quibus* inſidebant ſpectatores: cothurni, quibus altiores incedebant actores; perſonae, quibus utebantur, quaeque his inerant ad vocem fortiorem reddendam inſtrumenta, omnia eo adhibebantur, quo melius ſpectari et audiri posſet: quin et ipſam theatri conſtructionem totam ad auditui conſulendum accommodatam fuisſe, iure existimare posſe videmur.

Semicirculare autem erat Amphitheatrum, circumdabatque Orchestram in qua nulli ſedebant ſpectatores, quaeque et infimâ Amphitheatri ſede, et ipſâ ſcenâ depresſior erat. *Scena*

ab

ab uno ad alterum Amphitheatri extremum porrigebatur; latitudine quam altitudine maior. Vocabatur autem *Logeum*, in cuius medio ferme versabantur qui loquentes inducebantur. Post hanc vero mediam partem recedebat scena, formam habens quadrangularem, latiorem item quam profundam; in cuius partis, *Proscenium* dictae, remotissimâ orâ spectabatur palatium, ante quod praecipue Drama agebatur; ad sinistram autem erat urbs, ad quam palatium pertinebat; ad dextram vero campus, silvae, mare, et huius generis alia.

Primarum partium actor per mediam maioremque ianuam in scenam prodibat: secundarum vero actores per minores, ad utrumque istius latus positas. Qui ex Urbe venire fingebantur, exibant per ianuam in sinistrâ *Logei* parte factam: qui contra e longinqua regione, prope Orchestram situm exitum egressi, per gradus in scenam adscendebant, unde iam diu ante a Choro et ab actore cernebantur, quam ad ipsos accessissent. Defunctorum umbrae adducebantur per viam, cui *Charontiae* nomen, quaeque sub spectatorum sedibus ducta erat. Chorus, quamdiu varios motus exhibens canebat, manebat in Orchestra; quum vero in scenam rediissent actores, in Orchestrae locum se sistebat altiorem, et mediae fere scenae adpositum, altarisque formam

mam referentem, qui *Thymele* dicebatur, et punctum totius aedificii erat medium, ex quo etiam ductum erat Amphitheatrum; quod sane pulcherrime factum, quum sic omnes radii eius loci in quo spectatores sedebant, vergerent ad Chorum, qui eos repraesentabat, et quae ipsi sentiebant, cantibus suis exprimebat.

Plerumque etiam nullo velo obducebatur theatrum; sed erat apertum, unde, ut infra videbimus, nullo modo locus mutari poterat (a). In Sophoclis tamen *Oedipi Tyranni* initio velo opus fuisse videtur; sed si semel illud remotum fuerat, eo non iterum spectatorum oculis subtrahebatur scena.

Sed haec de Graecorum theatro (b), quamvis brevissime, nec fortasse satis accurate exposita, heic loci tamen sufficere videntur.

(a) Conf. Blair, p. 285. 286.

(b) Sunt maximam partem desumta e Schlegelii libro citato; *Ueber Dramatische Kunst und Litteratur*, p. 76. multisque sqq. Conferri potest etiam Barthélémy, *l. c.* p. 426—455. et Vol. I. p. 442 sqq. Multus etiam de Graecorum theatro est Barnesius, *l. c.* pag. 17—26. Brumoy, *Disc. sur l'Orig. de la Trag.* p. 127—134. Conf. etiam liber cui titulus: *Litterarische Analecten*, *herausgegeben von* Fried. Aug. Wolf, 1818. Vol. III. p. 98 sqq. *de theatri Graeci partibus*, *inprimis de parasceniis et hyposceniis in Pollucis Onom.* IV. c. 19. § 123.

CA-

CAPUT PRIMUM.

DE GRAECARUM TRAGOEDIARUM ARGUMENTO (a).

Sicut igitur omnis poëseos praecipuus auctor et fons Homerus fuit, ita etiam Tragoediarum Graecarum argumenta ex eo pleraque desumta sunt. Et multam omnino similitudinem habet Tragica Epicae poëseos: magno tamen hoc intercedente discrimine, quod haec *narratione*, illa vero *actione* praecipue constet: unde multa aliter in hac, aliter in illâ disponuntur. Quum vero, quod ad caetera attinet, in multis conveniant, mirum non est ex Epicis argumentis haustam esse Tragoediarum materiam (b), unde et ipse Aeschylus sua poëmata dixit esse tantum μικρά τινα τέ-

(a) Graecae Tragoediae definitionem dare necesse nobis non visum est, quippe quae postea ex iis quae in hac parte dicentur, facile deduci poterit. Neque enim recte aliquam rem definire posse nobis videmur, antequam in eius rationem naturamque inquisiverimus.

(b) Conf. Aristot. *Poët.* 23.

τέμαχια τῶν μεγάλων Ὁμήρου δείπνων; et argumenta Andromaches, Hecubae, Orestis, Troadum, Helenae, Rhesi, Euripidis; Aiacis et Philoctetis Sophoclis; Agamemnonis vero Aeschyli, ex Homero hausta fuisse quis dubitabit? „ Adeo „ bellum Troianum Homero, ille autem omni- „ bus poëtis materiam dedit. Hinc Palaton „ pictor, magnam circa Homerum, Stomachum „ regerentem, poëtarum pronam turbam descrip- „ sit, singulos τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐμεμεσμένα resor- „ bentes" (*a*): et ipse Plato in X. de Republica dixit: ἔοικε (Ὅμηρος) τῶν καλῶν ἁπάντων τούτων τῶν τραγικῶν πρῶτος διδάσκαλός τε καὶ ἡγεμὼν γενέσθαι (*b*).

Ex Tragoediis autem quae supersunt, patet Graecos poëtas talia argumenta prae ceteris elegis-

(*a*) Vid. Barnesius, *l. c.* p. VIII. sq. ex quo haec sumsimus.

(*b*) Heyne, in disquisitione I. de *Carmine Epico Virgilii*, pag. XX. ait: *Errores* isti *heroum ab Ilio redeuntium* variis Graecorum *Carminibus Epicis*, Νόστοι ea inscripta erant, materiam et argumentum praebuerant; — sed eaedem historiae seu fabulae de Achivorum reditu magnae *Tragoediarum Graecarum* parti materiam subiecerant, ut inprimis ex Euripide apparet, et multo magis ex tot deperditarum titulis intelligitur.

gisse, quae misericordiam terroremque moverent: e. gr. magnorum virorum fortunae in deteriorem partem mutationes: Deorum in certas familias iram et vindictam: sceleratorum hominum poenas: bonorum remunerationem. Quo maiori vero terrore et misericordiâ spectatorum animos afficerent, talia plerumque tractabant argumenta, in quibus cognatae, et arctissimis quibusque vinculis iunctae personae vel mutuis odiis sese exercerent, vel inscie commissorum scelerum poenas darent, vel maximis calamitatibus afflictae sibi invicem salutis auctores evaderent.

Ea autem apud exteros quaerere iis opus non erat: traditiones enim de Herculis, Iasonis, Thesei, Oedipi, aliorumque heroum Graecorum fatis, ditissimum fontem constituebant, ex quo omnium ferme Tragoediarum argumenta hauriebantur. Sic ex historia Herculis ob Ioles amorem, a Deïanira, ope Nessi sanguine infectae vestis interemti, nata est Sophoclis Tragoedia quae inscribitur Τραχίνιαι; ex Iasonis fatis et amore Medeae, quâ postea relictâ, Creontis, Corinthi regis, filiam Creüsam duxit, orta est Euripidis *Medea;* Thesei filius *Hippolytus* item Euripidi Tragoediae nomen dedit: at vero plurimae de *Oedipi* familiâ prodierunt. Sic ille se esse patris Laii interfectorem eiusque simul

uxo-

uxoris, ſuae matris, maritum agnoſcens, Thebas exſul relinquit in Sophoclis *Oedipo Tyranno:* moritur infelix in Colono, prope Athenas vico, in eiusdem *Oedipo ἐν Κολωνῷ.* Bellum inter Eteoclen et Polynicem, eius ex Iocasta filios, geritur in Aeſchyli Tragoedia Ἑπτὰ ἐπὶ Θηβὰς et in Euripidis *Phoenisſis.* Post Oedipum Thebis expulſum, quum Eteocles pactum ſervare nollet, Polynices ſex Argivorum duces contra Thebas armavit; quibus tamen interfectis, copiis profligatis, Eteocle denique *ipſo et Polynice* mutuis ictibus confosſis, Creon edixit huius ne cadaver ſepeliretur: quomodo igitur eius ſoror Antigone, omnibus Creontis minis *ſpretis*, fratrem funebri honore afficere conata fuerit, quidque hinc ſecutum, cernimus in Sophoclis pulcherrima et affectu plenisſima fabula: *Antigone.*

Omnes igitur hae Tragoediae fata referunt Heroum Graecorum. Neque ſane, cum Graeci omnes non Graecos, *barbaros* vocarent, aliter fieri poterat, quin etiam in Tragoediarum materiâ eligendâ nihil ex barbarorum, omnia contra ex antiquorum ſuae patriae heroum historiis depromerent, praeſertim cum illa magnorum et inclitorum virorum feracisſima fuisſet (*a*).

Non

(*a*) Conf. Brumoy, *Discours ſur le Parallèle des Théatres*, pag. 156—161.

Non igitur nisi semel Drama Athenis actum est barbaram terram barbarosque referens homines. Nempe Aeschylus, qui ipse celeberrimis pugnis ad Marathonem, Salaminem et Plataeam interfuerat (*a*), et strenue ibi rem gesserat, Atheniensibus displicere non posse ratus, si ex ipso Persarum ore laudes suas extolli audirent, et infestissimos sibi hostes in extremas angustias per se adductos cernerent et contemplarentur, Drama conscripsit, cui titulus est: Πέρσαι, in quo pugnam ad Salaminem, victoriam de Persis, et horum de tanta clade dolorem, regisque desperationem pulcherrime auribus oculisque spectatorum audiendam videndamque obtulit.

Solebant autem, ut videmus, argumenta Tragoediarum depromi ex antiquissimis temporibus: Quod igitur Aeschylo in *Persis* recens quoddam factum tractare permiserunt Athenienses; propter laetam atque iucundam tantae victoriae recordationem; id aliis poëtis fortasse non concessissent. Quid? quod Phrynichum mille drachmis mulctaverint, quoniam in Tragoedia, quae dicebatur Μιλήτου Ἅλωσις, domestica mala in memoriam ipsis revocaverat (*b*). Maxime enim Athenienses om-

(*a*) Vid. vita Aeschyli.

(*b*) Herodotus VI. 21. Ἀθηναῖοι — ποιήσαντι Φρυνίχῳ

omnesque omnino Graeci delectabantur historiis illis antiquis, temporis Heroïci, quae nescio quam (*a*) maiestatem prae se ferebant, et cum sacris, quorum pars erat Dramatum actio, optime adeo conveniebant, quum reverentiâ spectatores afficerent et sacris religiosisque affectibus ipsos moverent.

Istis caeterum antiquis historiis ita utebantur, ut secundum suum quisque ingenium eas mutarent, variarentque, et talia etiam fingerent, qualia maxime spectatoribus placitura existimabant. Quod, ex. gr. patet ex diversa ratione qua Aeschylus in Choephoris, Sophocles et Euripides in Electrâ idem argumentum tractarunt (*b*).

νίχῳ δρᾶμα Μιλήτου ἅλωσιν, καὶ διδάξαντι, ἐς δάκρυά τε ἔπεσε τὸ θέατρον, καὶ ζημίωσάν μιν, ὡς ἀναμνήσαντα οἰκήια κακά, χιλίῃσι δραχμῇσι· καὶ ἐπέταξαν μηκέτι μηδένα χρᾶσθαι τούτῳ τῷ δράματι. Conf. Barthélémy, Vol. IV. p. 411. Schlegel, Vol. I. p. 118. et Heren, *Ideēn ueber die Politik.* etç. Vol. III. P. I. p. 486. in nota.

(*a*) Vere Heyne, in disquisitione de *Carm. Epico* p. 17. 18. „Est a naturâ res ita comparata, ut priscorum hominum, multo magis heroum, ipsa nomina, res gestae et fata, etiam per se non adeo memorabilia, animum humanum teneant et admiratione afficiant."

(*b*) Conf. Schlegel, *l. c.* p. 222—239. Aristot.

ftot. *l. c.* IX. § 1. 10. Bilderdyk, *Brief van den navolger van Sophocles Oedipus*, p. 16—20. De Graecarum Tragoediarum argumento caeterum conferri etiam potest, Schlegel, *l. c.* p. 118—125. et Brumoy, *Discours sur le Parall. des Théatr.* pag. 187 sq.

CA-

CAPUT SECUNDUM.

DE UNIUS ACTIONIS, TEMPORIS LOCIQUE APTA ET CONNEXA RATIONE.

Unicuique, Graecorum Tragoedias attente legenti et confideranti, ftatim patebit, unam tantum in iis praecipuam actionem exhiberi, eamque gravem, fublimem, integram atque perfectam. Neque tamen per *actionis unitatem* (*a*) hoc volebant Graeci, *ut unius* tantum heroïs facta omnia exhiberentur, *fed ut* (*b*) quemadmodum Homerus in Iliade non totum bellum Troianum, aut omnes Achillis actiones, fed *folam* eius iram et cum Agamemnone contentionem, quaeque hinc fecuta erant ad eamque pertinebant, tractaverat, ita etiam in Tragoediâ unius Herois una tantum actio quaedam ante oculos poneretur.

Eam

(*a*) De ea vid. Blair, III. p. 281—284.

(*b*) Conf. Ariftot. Cap. VIII. integro.

Eam autem actionem esse volebant integram atque perfectam, ita ut neque ante initium, neque post finem aliquid desiderari posset. Sic in *Oedipo tyranno* actio praecipua est haec, quod Laii interfectorem detegere conans Oedipus, eum se esse et simul matris suae, Laii uxoris, maritum agnoscit; quo cognito, oculis evulsis, quum et Iocasta suspendio vitam finivisset, Thebas exsul relicturus, e scena regiam ingreditur. Quibus factis, nihil amplius desideratur; ea enim res quae Dramatis caput erat, detecta fuit: neque ad eam pertinet, in quamnam regionem migret Oedipus, aut quomodo in ea vitam degat; nihil autem ante initium desideratur: nam actio tota pendet ab inquirendo Laii interfectore, cuius poenâ pestis, quae in initio fabulae a Sacerdote describitur, cessatura erat.

Actionis autem illius certa erat magnitudo. Aristoteles C. VII. § 12. „ Quo temporis spa-„ tio, factis vel verisimiliter vel necessario suc-„ cedentibus, res adversae in secundas, vel se-„ cundae in adversas mutari solent, eam idone-„ am esse eius magnitudinis descriptionem (*a*) „ censet; et alio loco (VIII. § 5.) Tragoedia, „ ait, quantum potest, uno solis circuitu ab-„ solvi, aut paullum excedere laborat." Nec sa-

(*a*) Interpretatio est Hermanni.

ſane contra veriſimilitudinis leges, quae in omni Tragoediâ ſemper ſunt obſervandae (*a*), pugnat, ſi hoc temporis ſpatio, actiones, quae e. gr. in *Perſis*, in *Oedipo Tyranno*, aut in *Medea* exhibentur, actas fuiſſe exiſtimemus.

Ex hac autem, quam dicunt, *actionis unitate*, *unius* etiam ſequebatur *temporis locique* apta et connexa ratio: quum enim Tragoedia tota in imitatione actionis esſet poſita, hinc etiam requirebatur, ut ſpectatores cernerent, quomodo omnes eius actionis, quae exhibebatur, partes cohaererent et ſuccederent, ad quod opus erat ut temporis obſervaretur perpetuitas: „ quae „ enim intuemur, eo ſunt una, quod temporis „ perpetuitate continuantur. Huius autem rei „ veteres, naturâ duce, uſum et necesſitatem „ multo melius, quam *recentiores perſpexerant.* „ Si enim ſcenis vel actibus finitis aliquod tem„ poris vacuum praeterire poëtae fingunt, quid „ aliud quam Dramaticam poëſin in Epicae poë„ ſeos fines commigrare, faciunt? Tunc enim „ non amplius intuemur perſonas agentes, ſed „ vel poëtâ, ut in Epica poëſi, vel rei naturâ „ et ratiocinatione noſtrâ, monitore indigemus, „ qui nobis indicet, iam non aliquid intuendum, „ ſed

(*a*) Conf. Boileau, *l. c.* 47 ſqq. Barthélémy, T. IV. p. 463 ſqq.

„ ſed cogitandum eſse (*a*);" quod quam ſit à Dramate alienum, ipſum vocabulum δρᾶμα indicat.

Ea autem temporis perpetuitas ne interrumperetur, Graeci unitatem etiam *loci* obſervabant: quo modo enim locus mutari poterat, niſi illâ interruptâ? Et ſane hac mutatione non indigebant Graeci; actio enim, ut ſupra in Prolegomenis diximus, fere ſemper agebatur in loco ſubdiali, ante palatium, templum aut domum, ad quem aditus unicuique patebat. Simpliciores deinde eorum erant fabulae, neque tot in iis adhibebantur artes (*b*), quot in recentioribus; mutari denique locus non facile poterat, quoniam velo obduci theatrum apud Graecos fere non ſolebat, et quoniam Chorus, ubi ſemel advenerat, ſcenam non relinquebat (*c*).

Ex illâ vero a Graecis conſtanter obſervatâ uni-

(*a*) Fere ſunt ipſa Hermanni verba in commentatione *de Tragica et Epica Poëſi*, eius Ariſtotelis *Poëtices* editione adiunctâ, Cap. XXI. p. 254 ſq.

(*b*) Conf. Brumoy, *Discours ſur le Parallèle des Théatres*, p. 194 ſqq.

(*c*) Conf. de unitate actionis etc. Barthélémy, T. IV. p. 458 ſqq. Bilderdyk, *Annot. ad Diſſ. de Trag.* p. 212 ſq. Brumoy, *Disc. ſur l'Origine de la Tragédie*, pag. 77—84.

unius temporis locique aptâ et connexâ ratione hoc quoque oriebatur commodum, quod eorum Tragoediae non in *actus* divisae essent, sed uno tenore procederent: quod etiam, quominus interrumperetur spectatorum attentio, impediebat: Chorus enim eam cantibus suis ad ipsam actionem pertinentibus alebat et recreabat, donec rediissent actores. Recentiores vero, postquam Chorum semel sustulissent, eâ indigebant partitione, ut reficere se possent actores, utque ipsis, loci unitatem non eodem modo quo Graeci observantibus, tempus esset ad scenam mutandam. Quae distinctio quantum attentionem nostram debilitet, facile quisque fatebitur, qui spectacula hodierna viderit. Quam ineptam autem Tragoediarum partitionem in *scenas* duxerit *Muretus*, patet ex eius *Epistolarum Libri III. Ep.* 44. ubi Hieronymo Zoppio, Tragoediae ad veterum Tragoediarum rationem compositae auctori, sic scribit: „ placeret etiam, ita edi hanc fabulam, ut „ ne notarentur principia actuum, sed ita continuarentur omnia, ut in Aeschyli, Sopho„ clis, Euripidis tragoediis, etiamque in Ari„ stophanis comoediis factum. Omnino au„ tem illam inutilem et supervacaneam, et a „ stultis literatoribus excogitatam actuum (*a*) in

(*a*) Conf. de significatione vocis *actus* apud Romanos;

„ in *ſcenas* diviſionem, quaeſo te, ut tol-
„ las."

nos, et de cauſa cur Senecae Tragoediae in actus ſint diviſae, Cl. Bilderdykius, *Annot. in Diſſ. de Tragoed.* p. 181—183. Blair, *l. c.* p. 284. 285. 286.

CAPUT TERTIUM.

DE TRAGOEDIAE GRAECAE DISPOSITIONE SIVE PARTITIONE.

Diximus ſupra Tragoediam ortam eſſe a *Choro:* postquam *ſcilicet* interrumpi eius carmina coeperant narratione unius actoris, qui primo hanc, mox aliam perſonam referendo, actionem quandam ſpectatoribus exhibebat, quae vero ſpectari non posſent, narrabat. Illae actiones et narrationes, quia antiquisſimo tempore ad Chorum non pertinuerant, vocabantur ἐπεισόδια (*a*). Hinc duo praecipuae partes fuerunt Tragoediae: *Epiſodia* et *Choricum*. De hoc in Capite V°, nunc vero de illis agemus.

Magis igitur perfectâ Tragoediâ, vocabuli *Epiſodium* ſignificatio mutari coepit: quum enim initio omnia ea ſignificasſet, quae Chorica non esſent, postea eae tantum partes ita dictae fuerunt,

(*a*) Conf. Blair, *l. c.* pag. 276. Feith en Kantelaar, *Bijdragen* Vol. cit. pag. 29. 30.

runt, quae ad actionem implicandam inserviebant; pars autem, quae Chori primum cantum praecedebat, *Prologi* nomine insignita fuit; ea vero, post quam Chorus, solus in scena remanens, non amplius Strophica cantabat, *Exodus* dicebatur (*a*); unde, praeter *Choricum*, tres erant Tragoediae partes: *Prologus*, *Episodia*, *Exodus*, quas recenset Aristoteles de Poëtica, XII. § 1,

In *Prologo* (*b*) exponebatur, quinam totius actionis esset cardo, sive illud a Choro, ut in Aeschyli *Persis* (*c*), sive a pluribus actoribus, ut in *Oedipo Tyranno* a Sacerdote, Creonte et Oedipo; sive ab unâ tantum personâ, solâ secum, aut ad spectatores conversâ, loquente, fieret, ut in *Medeâ*, cuius nutrix optare se dicit ut Argonautarum expeditio numquam facta fuisset, quia sic Iasonem perfidum experiri Medea non potuisset; quam ob rem nunc vehementer vereri se ait, ne, ulciscendi causa, liberos suos laedat illa aut interficiat.

Episodiis continebantur omnes ii casus, qui ve-

(*a*) Sic Aristot, *l. c.* XII. 6. ubi tamen conferendus Hermannus.

(*b*) Conf. Blair, p. 287.

(*c*) Ab initio usque ad vs. 64. tum vero incipit παρόδος. Vid. Hermann. *Comment. ad Aristot.* p. 139.

verosimiliter poterant (*a*) aut necessario debebant accidere, ut efficeretur id, quod in *Prologo* expositum fuerat. Inserviebant autem simul ad nodum magis magisque implicandum, simul ad *Exodum* praeparandum; donec in eo aut per ἀναγνώρισιν aut per περιπέτειαν (*b*), aut per ambo simul nodus solveretur, et tota actio ad finem perduceretur.

Caeterum, in *Episodiis* sive *Diverbiis*, alio metro Graeci utebantur quam in *Choricis: Iambico* (*c*) sc. quia, ut ait Aristot. IV. 18. 19. μάλιστα λεκτικὸν τῶν μέτρων τὸ ἰαμβεῖόν ἐστι· σημεῖον δὲ τούτου· πλεῖστα γὰρ ἰαμβεῖα λέγομεν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῇ πρὸς ἀλλήλους. Quae quamvis non negamus, nescimus tamen an verior causa sit, quam affert Bilderdyk, *Annot. ad Dissert. de*

(*a*) Conf. Bilderdyk, *Annot. ad Dissert. de Tragoed.* pag. 238 sq.

(*b*) De quibus conf. Arist. XI. XVI. Blair, III. 289.

(*c*) Saepe etiam utebantur Trochaico tetrametro, de quo, paulo ante locum, quem exhibuimus, sic Aristoteles: τὸ πρῶτον τετραμέτρῳ ἐχρῶντο, διὰ τὸ σατυρικὴν καὶ ὀρχηστικωτέραν εἶναι τὴν ποίησιν. Eo autem utebantur in vehementioribus animi affectionibus, ut in Oreste vs. 720 multisque sequentibus. Conf. Schlegel, I. p. 105.

de Tragoedia p. 188, ſcilicet, quod ad lyricum poëicos genus, quo utitur Chorus, facilior ſit transitus ab Iambis, quam ab alio quovis metro (*a*). Sed haec per tranſennam. Quae vero de Prologo, de Epiſodiis deque Exodo diximus, ea age illustremus Sophoclis *Oedipo Tyranno*, cuius perfectisſimae Tragoediae fabula eaque ſimplicisſima haec est (*b*): Thebis peste afflictis, oraculum Delphicum conſulitur: reſpondetur: mortem Laïi esſe ulciscendam; Oedipum esſe eius occiſorem, ſimulque Laïi uxoris, ſuae matris, maritum. Oraculum vera dixisſe eventus docet. Apparet Oedipum a parentibus ſuis expoſitum et a pastoribus ſervatum, Corinthi educatum fuisſe, et revera patrem interfecisſe, matrem autem uxorem duxisſe. Tum Iocasta deſperatione furens laqueo vitam finit, Oedipus, ſua manu, *oculis evulſis*, ſe occoecat.

Iam in Tragoediae, quam huic *μυθῳ* ſuperſtruxit Sophocles, *Prologo*, qui dicitur, a Sacerdote Thebanorum peste afflictorum miſeriae Oedipo exponuntur. Creon ab Oedipo ad oraculum iam antea misſus, redit, dicens pesti fi-

(*a*) Schlegel, I. p. 104. ait Anapaeſtos huic transitioni etiam inſervire.

(*b*) Conf. Feith en Kantelaar, *Bijdragen*, Vol. I. p. 27.

finem fore, simulatque Laïi mortem rex ulciscatur: hic statim solemni iureiurando se obstringit ad investigandum eius interfectorem, eumque vehementer puniendum. Sic igitur mala, quibus Thebani premuntur, eorumque causa, modus denique quo sint cessatura, in *Prologo* exponuntur. Incipiunt iam *Episodia*, quibus actio implicatur, eiusdemque Exodus praeparatur. Post Chori de Thebarum miseria lugentis cantum, e regiâ in scenam redux Oedipus de Laïi interfectore populum interrogat; *is vero innocentem* se esse solemni iureiurando testatur; simul autem advenit, ab Oedipo, Creontis suasu, arcessitus Tiresias, qui interroganti regi *respondere* nolens, huius in se iram excitat; mox eius minis et conviciis lacessitus, tandem ab ipso Oedipo Laïum *interfectum esse dicit*; irâ percitus rex a Creonte *vatem corruptum putat*; *multae*que erant causae, cur ei fidem non haberet; Chorus etiam vatem vera loqui non censet; *turbat* tamen Oedipi quietem haec criminatio. Mox accusatus Creon apud regem se excusare conatur; sed irascitur ille vehementer, et mortem Creonti minatur: tum vero Iocasta concordiam restitutura advenit, digressoque, cuius veniam impetraverat, Creonte, maritum de Tiresiae effato sollicitum exemplo e suis fatis petito *firmare* studet: narrat ipsi oraculum Apollinis, *quod*

edixerat, Laïum a filio suo interfectum iri; eum nihilominus a praedatoribus in trivio obtruncatum, puerum autem recens natum in monte expositum fuisse. Sed eo ipso, quo ad quietem reducere Oedipum studet, magis anxium eum reddit, et perterrefacit: plura a marito interrogata, talia ei narrat, quae Oedipo confirment ipsum revera Laïum interfecisse: una tamen ei superest dubitandi causa, quod nempe vulgo feratur Laïus non ab *uno* sed a *pluribus* interfectus fuisse; servum igitur, aetate confectum, qui Laïum occisum videns fugâ sibi consuluerat, et redux Thebas illud narraverat, arcessi rex iubet: ipse interim uxori narrat, sibi aliquando, dum apud Polybum Corinthi degebat, exprobratum fuisse, non se regis esse filium; Delphos itaque sciscitatum de eâ re profectum esse: ibi vero responso accepto: oportere ut et patrem interficeret, et matrem uxorem duceret, non Corinthum se rediisse, sed Thebas petentem in trivio virum obviam habuisse, Laïo (quem ipsi descripserat Iocasta) similem: eum, lite exorta, occidisse cum parte comitatûs; omnia igitur convenire cum uxoris suae narratione, praeter hoc unum, quod non ab uno sed a pluribus interfectus tradatur Laïus. Hoc itaque alterum est Episodium, quo omnia magis obscura et terrore plena fiunt: antea tantum Laïi occisorem investiga-

bat

bat Oedipus; nunc iam detegere conatur, utrum ipse eius necis auctor fuerit; ab uno nunc servi verbo potentis regis fatum pendet; quae vero sibi invicem Oedipus et Iocasta narrarunt, spectatorem docent ea omnia, quae scire ipsum oportet, ut *summa misericordia* terroreque afficiatur. Eoque *infelicior est Oedipus*, quod, si probatum iam fuerit eum interfecisse Laïum, in fatis esse sciat, ut patrem etiam exanimet, matrem vero uxorem ducat. Ignoratur enim quinam sint Oedipi parentes: ipse patrem Polybum *esse putat*, matrem vero Meropen. Hinc igitur non minus, quam quod videmus eorum, quae de Oedipo praedixerat Apollinis oraculum, partem iam evenisse, prae exspectatione anxii, timore vero vehementi commoti sumus. — Interim Iocasta Apollinem *orat*, *ut Oedipum* et se ipsam imminentibus *malis subducat*: mox e Corintho nuntius advenit, mortuum senio Polybum dicens; quo audito, Iocasta maritum statim arcessi iubet, ut eum sollicitudine de patris caede liberet: hic igitur non veretur amplius ne occidat patrem, sed unum adhuc ne matrem ducat uxorem. Quem timorem tollere studens Corinthius, ipsi narrat neque Polybum neque Meropen eius esse parentes; se vero eum accepisse a Laïi pastore. Quibus dum Oedipi timorem tollere conatur, ad desperationem adducit Iocastam,

tam, quae maritum obsecrat ne amplius hanc rem investiget; sed ille genus suum explorandi cupidus, eam prae superbia talia loqui existimat, verentem, ne filius servi maritus deprehendatur. Pastorem igitur adduci iubet; quo facto, Iocasta Oedipum Chorumque desperata relinquit.

Sic igitur iam fere detecta sunt omnia: ultimum hoc Episodium, adventum Corinthii nuntii continens, animum spectatoris ad terroris culmen adduxit, quoniam praevidet calamitates, quas iam iam sit Oedipus experturus. Incipit igitur ea Tragoediae pars (*a*), quae Ἔξοδος ab Aristotele vocatur. Postquam Chorus de Oedipi iam iam detegendo genere laetitiam suam et spem prodidit, e regiâ cum Corinthio in scenam revertitur Oedipus; advenit mox arcessitus servus; agnoscunt sese nuntius et Phorbas pastor; illum hic obsecrat, ne plura loquatur; mox ipse Oedipi minis cogitur omnia quae noverit patefacere, a quonam puerum acceperit, et quare eum exponi voluisset pater. — Sic igitur per ἀναγνώρισιν et περιπετείαν (*b*) (agnitionem et for-

(*a*) Sequimur sententiam Bilderdykii, *Annotat. ad Oedipum Tyrannum Belgicis versibus redditum* p. 153.

(*b*) De quibus conf. Aristot. XI. XVI. Barthé-

fortunae mutationem) nodus solvitur, et tota actio absoluta videtur. Sed Graeci in Tragoediis suis πάθος etiam requirebant, i. e. ut ait Aristoteles XI. 9. πρᾶξιν φθαρτικὴν, ἢ ὀδυνηρὰν· οἷον, οἵ τε ἐν τῷ φανερῷ θάνατοι καὶ αἱ περιωδυνίαι καὶ τρώσεις, καὶ ὅσα τοιαῦτα: sive potius, ut cum Hermanno (*in Comment. f. l.* XXIV. p. 258.) loquamur: „ requirebant Graeci illud quod per „ has res efficeretur: animi scilicet affectiones „ ad sublimitatem aptas." — Quod πάθος quamvis in totâ regnare volebant Tragoediâ, in *Exodo* tamen praecipue requirebant, unde haec pars apud Graecos longior ferme quam apud recentiores esse solet (*a*).

Itaque, postquam Oedipus se ipsum et Iocastam agnovit, pro fecilissimo antea rege, maximis sceleribus nunc pollutum hominem se esse vidit, et scenam desperatus reliquit, dum Chorus Oedipi sortem deflet, advenit *nuntius* mortem Iocastae et miserandam poenam, quam ultro dederat Oedipus, referens: mox ope *Ency-*

thélémy, Tom. IV. pag. 482 sq. Dissert. cit. in Peithii et Kantelarii *Bijdragen* p. 45.

(*a*) Conf. Bilderdyk, *Annot. ad Diss. de Tragoed.* pag. 169. et Aeschylus, *in Persis* a vs. 910. usque ad finem.

cyclematis (*a*) ostenditur interior regiae pars (*b*); cernitur Iocastae cadaver humi iacens (vs. 1266 sq.) et Oedipus, cruentis oculis, gemens, et de miseriâ sua eiulans; (vs. 1268—1280 et 1306 sqq.) Chorus eum deflet, cumque eo per aliquod tempus de horrendâ eius fortuna queritur: donec advenit Creon, qui Oedipum in regiam redire cupit, ne solem et homines taetro sui aspectu offendat; precatur ille Creontem, ut filiarum ipsius (*c*) curam gerat, ipsum autem e terra exsulem mittat; quod cûm etiam Dei oracu-

(*a*) Cuius explicationem habet Schlegelius, Vol. I. pag. 88.

(*b*) Intelligitur hoc ex vs. 1294. sqq.

Δείξει δὲ καὶ σοί· κλῆθρα γὰρ πυλῶν τάδε
Διοίγεται· θέαμα δ' εἰσόψει τάχα
Τοιοῦτον, οἷον καὶ στυγοῦντ' ἐποικτίσαι.

Scilicet in Graecis fabulis spectatoribus coram nunquam aliquis occidebatur: (quod ortum videtur ex sensu pulchri et honesti, quo prae caeteris populis Graeci, horum praecipue Athenienses erant praediti.) sed postquam hoc domi factum esset, foribus apertis, interior huius pars horrenda illa spectacula videnda praebebat. Conf. Horat. in A. P. vs. 180—188. Boileau, A. P. III. 51 sqq.

(*c*) Quas Creon in scenam adduxerat (vs. 1459 sqq.) quaeque mutae personae dolorem augent et πάθος. Conf. Hermann. *Comment. cit.* XIX. pag. 249.

culum iussisset, Oedipus, mox exsul Thebas relicturus, in regiam discedit. Chorus denique finem Tragoediae facit, ex Oedipi fatis docens, antequam supremum diem obierit, neminem beatum vocandum esse.

Haec est pulcherrimae illius Sophocleae fabulae dispositio: ad eandem fere normam omnes, quotquot nobis supersunt Graecorum Tragoediae, compositae sunt: omnes habent *Prologum*, omnes plura pauciorave *Episodia;* omnes denique *Exodum*, quo totius fabulae nodus solvitur. Neque tamen omnes Tragoediae Graecae eodem semper aut aeque perfecto modo solvuntur, atque Sophoclis *Oedipus Tyrannus:* sed saepe adhibetur *Deus*, qui dicitur, *ex machina.* Scilicet, quando alio modo solvi nodus non poterat, poëtae, et praecipue Euripides, Deum quendam inducebant, qui de primariae personae fato pronuntiaret, aut opem suam infelici tribueret: ut in Euripidis *Electrâ*, *Ione*, *Medeâ:* Sic etiam in *Oreste*, dum Menelaus Agamemnonis filium precatur ne Hermionem interficiat; cum nec tamen ipse eum adiuvare contra Argivos et a morte cum sorore Electrâ vindicare velit; ecce advenit Apollo, quo auctore Clytemnestrae manum Orestes intulerat: litem dirimit; Orestem Hermionem uxorem ducturum ait: eundem, anno transacto, Athenas petere iubet, ubi

Eu-

Eumenidas superaturum eum pollicetur: mox eum Argis, cum cuius urbis civibus omnia accommodaturum se promittit, regnaturum vaticinatur. Electram insuper nubere Pyladi, Menelaum ira abstinere iubet: et sic servantur Orestes et Electra matricidae, adventu Apollinis, et laete omnia ad finem perducuntur. Haec tamen solutio minus probanda videtur; sic enim implicatissima quaevis solvi possunt; deinde prodere illud videtur poëtam non satis de oeconomia fabulae suae cogitasse; primariae porro personae gloria sic minuitur; videtur enim illi non promtum satis aut prudens inesse ingenium ad subducendum se imminentibus periculis. Idem dicendum de Exodo *Medeae* Euripidis: quod exemplum attulit etiam Aristoteles, *Lib. cit.* XVIII. § 8—14. quo in loco ait: „ machina tantum esse utendum in iis quae extra fabulam sunt: „ vel quae ante acciderunt, quae homo scire „ non potuit; vel quae postea, quae indigent „ praedictione et narratione: omnia enim cernere Diis tribui ab hominibus: solutiones tamen fabularum ex ipsa fabula nasci debere, „ non ex machina (*a*)." — Quamvis igitur hoc philosophi effato excusari posse Euripides in Oreste videatur, quia Apollo, quae futura erant,

(*a*) Interpretatio est Hermanni.

erant praedicit; rectius tamen fecisse videretur, si machina usus non fuisset, quia in Tragicâ poësi *fati* magis, in Epica vero *Deorum* mentionem fieri solere videmus, et quia in contentione libertatis eorum, qui agentes inducuntur, cum necessitate, sive fati legibus, illa magis elucescat, si Dei nulla interponatur auctoritas (*a*).

Sed neque omnes Tragoediae Graecae alterâ parte cum Sophoclis Oedipo tyranno conveniunt; non omnium scilicet *tristis* est *Exodus*, quod tamen probandum nullo modo videtur. Etenim hoc fere praecipuum erat inter Comoediam et Tragoediam discrimen, quod huius tristis, illius vero laetus esset Exodus (*b*). Quod si huic exitum poëta laetum tribuat, naturam finemque Tragoediae penitus eum evertere quisque videt. Ex Graecorum enim Tragoediis plerisque, quibus pepercit temporis iniuria, apparet, earum *finem* praecipuum fuisse eum, ut magnorum virorum in adversis rebus constantiam spectatores cernerent. Quum vero hominis libertas eo maxime elucescat, quod malis frangi se non patiatur, cumque in *Tragoediâ* libertatis, in

(*a*) Conf. Hermannus, *Comment. cit.* XXVI. pag. 262. Barthélémy, Tom. IV. pag. 485 sq. Blair, p. 314.

(*b*) Aristot. *l. c.* XIII. 11 sqq.

in *Epopeia* vero necesſitatis vis ostendatur, facile intelligitur illius Exodum non niſi tristem esſe posſe (*a*). Ut vero tristis esſe posſet, hoc obſervarunt Graeci Tragici, ut primaria perſona, cuius proſpera fortuna in adverſam mutanda esſet, non prorſus inſons (*b*), neque tamen atrocis cuiusdam ſceleris esſet rea; ſic enim terrorem debiliorem fore intelligebant. Luculentum huius rei exemplum praebet Sophoclis *Oedipus Tyrannus*: quaecumque enim ſcelera rex commiſerat, ea ignarus commiſerat; neque tamen innocens plane Deorum vindictam experiebatur; ſed calamitates eius fere omnes ex curioſitate, nimiâ gloriae cupiditate, ex irâ denique et iuvenili ardore ortae erant (*c*).

(*a*) Aliter ſtatuit Blair, p. 290. ſed conferatur Hermann. *Comment. Cit.* XXV. p. 260. Heeren, *Ideën* etc. Vol. III. p. 487. Barthélémy, T. IV. p. 483 ſq. et, in qua fuſe haec quaestio examinatur, *Commentatio* quae reperitur ad calcem voluminis VIII. fabulae Romanticae: *Clariſsa Harlowe*.

(*b*) Ariſtot. XIII. 1—7.

(*c*) Expoſuit haec Bilderdykius, in *Annot. ad interp. Oedip.* p. 145—147. Quibus refutari potest Blair, III. p. 301 ſq.

CAPUT QUARTUM.

DE PERSONIS EARUMQUE MORIBUS.

Quum Graeca Tragoedia (*a*) actione *inprimis* constaret, per se apparet *personis* opus fuisse, quae spectatoribus actionem quandam ita exhiberent, ut illi putarent eam iis accidere temporibus ex quorum historia depromta fuisset. Hoc autem ut efficeretur, necesse erat personis illis easdem tribui affectiones, eosdem sensus et mores, quos ipsis fuisse *historia* aut *traditiones* ferebant (*b*). *Mores* illi Graecis dicti ἤθη, multusque est de iis Aristoteles Cap. XV. Antequam autem de iis dicamus, primo de ipsis *personis* nobis est agendum.

Solebant igitur Graeci paucas tantum inducere personas; neque umquam tribus plures colloquentes, unde Horatii praeceptum (*c*).

„Nec

(*a*) Arist. VI. 12. 21.

(*b*) Conf. Aristot. Cap. VI. 7—9. 13. 21.

(*c*) A. P. vs. 192.

„ Nec quarta loqui persona laboret." Quum autem, ut vidimus, unam tantum praecipuam actionem exhiberent, inde etiam unam tantum primariam personam inducebant, cui reliquae omnes essent inferiores: ad illam, quaecumque hae agebant, referebantur: neque has aliquid agere sinebant, quod non ad illius fortunam mutandam faceret. Sic in *Medeâ* Euripidis, ipsa Medea est primaria persona, caeterae vero secundariae. Medeae nutrice et paedagogo utitur poëta ad totius actionis cardinem declarandum; Creon Medeam exsulem Corintho cedere iubet; Iäsonem haec primum obiurgat: mox, quum Aegeus ipsi Athenas refugio fore pollicitus est, pacem cum perfido marito simulat: Iäson igitur *discedit*, Creüsam, (quam, inutilem quippe, in scenam sapienter non induxit Euripides) rogaturus, ut liberis saltem Medeae Corinthi manere liceat; quos igitur haec cum donis ad Creontis filiam mittit; mox advenit, donorum veneno infectorum taetrum horrendumque effectum narrans, nuntius; tum liberos domi interficit Medea, maritum sic ulta; reditque Iäson, παθοῦς ergo, liberorum caedem auditurus, suamque sortem defleturus. — Apparet igitur Medeam esse primariam personam; caeterarum vero actione efficitur ut ulcisci maritum possit.

Iis autem personis, quae proprie non agebant, sed nuntiis tantum ferendis, aut, quae interrogabantur, declarandis inserviebant, ut nuntiis, servis aliisque huius generis hominibus (*a*) nullum Graecos nomen tribuere, sed simpliciter *ἀγγέλους*, *ἐξάγγελους*, *θεράποντας*, *φύλακας*, etc. vocare solebant; et recte omnino; ita enim simpliciores eorum erant fabulae, captuque faciliores (*b*).

Sequitur, ut dicamus de *moribus* (*c*). Tribuerunt autem Graeci Tragici personis suis tales *mores*, quales cum actionis gravitate et sublimitate convenirent, *graves* igitur et *sublimes:* — quod fere idem esse videtur, quod ait Aristoteles, quando (II. 7.) dicit Tragoediam mores imitari *βελτίους τῶν νῦν*. *Id enim nullo modo* significare voluisse videtur philosophus, *omnes mores in Tragoedia bonos esse oportere:* (contrarium enim ex Graecorum Tragoediis patet, neque parum sublimes saepe sunt minus boni

(*a*) Conf. Bilderdyk, *Annot. ad Dissert. de Tragoedia*, p. 215 sq.

(*b*) Conff. de personis et de persona primaria Hermannus, *l. s. c.* XXII. XXV. Brumoy, *Discours sur l' Origine de la Tragédie*, pag. 100. § XIV.

(*c*) De iis agit etiam Blair, *l. c.* p. 301. 302. 305.

ni (*a*) mores) sed *sublimiores* posteriorum temporum moribus. — Et sane postulabatur illud ab aevi, quo vixerant qui agentes inducebantur, naturâ: quum enim, ut saepius iam diximus, ex antiquis illis Heroum familiis Tragoediarum depromerentur argumenta, hinc opus erat mores convenire cum imagine, quam istorum Heroum Deorumque fingebant homines. *Convenientes* porro sive *aptos* mores personis suis tribuebant; ita ut alii regis, alii subditorum; alii dominorum, alii servorum; alii virorum, alii feminarum; alii senum, alii essent iuvenum. Mores deinde *constantes* personis esse volebant, ita, ut quos in initio actionis mores aliquis habuisset, eos haberet adhuc in postrema actionis parte, neque umquam iis contraria diceret ageretve. Unde nata videntur praecepta Horatii in A. P. 144 sqq.

Intererit multum Davusne loquatur an heros,
Maturusne senex, an adhuc florente iuventa
Fervidus: an matrona potens, an sedula nutrix:
Mercatorne vagus, cultorne virentis agelli:
Colchus an Assyrius: Thebis nutritus an Argis.
Aut famam sequere, aut sibi convenientia finge,
Scrip-

(*a*) Conf. Hermann. *l. c.* Cap. XXIII. Schlegel, Vol. I. p. 105.

Scriptor. Honoratum si forte reponis Achillem,
Impiger, iracundus, inexorabilis, acer
Iura neget sibi nata, nihil non arroget armis;
Sit Medea ferox invictaque, flebilis Ino,
Perfidus Ixion, Io vaga, tristis Orestes.
et vs. 125.
servetur ad imum
Qualis ab incepto processerit, et sibi constet; (a)

Age vero, quae diximus, ostendamus exemplis. Mores personis suis Tragici Graeci tribuebant *sublimes* (*a*). — Thebae diris affliguntur calamitatibus. Vittas sacras ramosque gestantes, supplices ante aras cuiusvis aetatis sexûsque Thebani iacent; sacerdotes eorumque ministri ad Templi stant introitum et ad altaria, Diis sacra facturi. Mox Iovis sacerdos regem orat, ut auxilium populo suo praestet eique, si possit, malorum levamen afferat. Haec sublimitatis sensu spectatoris animum afficiunt. *Convenit* cum istis ipsius Oedipi morum *sublimitas*. Populum, ut pater liberos suos, alloquitur: quae possit, facturum se pollicetur: iamque mis-

(a) Conff. 153—178. Boileau, A. P. III. vs. 93—134.

(b) De sublimi conferri potest Hermann. C. IV. p. 202.

fisse se Creontem ad Oraculum, declarat, qui cum advenit, palam eum responsum Apollinis effari vult, ut omnis populus audire illud queat; mox omnia adhibet ad detegendum Laïi interfectorem; huius enim poenâ pestem cessaturam novit; quin et, quum suspicari iam incipit, se eum esse, ab inquirendo non desistit, donec omnia sint patefacta; ita enim populum suum servaturum se non ignorat. Magnanimi sunt hi mores, et cum totius rei sublimitate egregie congruunt.

Aptos porro, sive *convenientes* personis, quas inducebant, mores tribuebant Graeci. Oedipus, rex, iuvenis, vir, cum auctoritate, ardore, vigore loquitur et agit. Phorbas, pastor et senex, sicut senem pastoremque decet: mortem ei rex minatur; timidus deprecatur pericula senex. Iocasta, quippe femina, dissidia componere; soror fratrem periculo eripere; coniux maritum solari; Deos pro eo precari; omnia adhibere ut eum anxiae eripiat solicitudini. Corinthius, exilis homo, quippe pastor, mercedis cupidine agit: et huius caussâ Polybi mortui nuntium regi attulit, ut ipse ait vs. 998 sq.

Καὶ μὴν μάλιστα τοῦτ᾽ ἀφικόμην, ὅπως,
Σοῦ πρὸς δόμους ἐλθόντος, εὖ πράξαιμί τι.

Ex hac autem multisque similibus quae in Grae-

cis

cis fabulis occurrunt, dictionibus, patet ſimplicisſimos ſimul mores in Tragoediis Graecorum fuisſe, actionesque in eis ita exhiberi, ut omnia ſint probabilia; neque ſublimitatem tollit, ſed vero auget haec ſimplicitas (*a*).

Conſtantes etiam esſe volebant perſonarum mores. Medeae ἦθος in Euripidis tragoedia est quod maritum ulciſci cupiat: hoc vero efficere tantum poteſt Iāſonis occidendo liberos, quorum ipſa ſimul mater est: illa tamen ulciſcendi cupido maternum ſuperat amorem. In omnibus igitur, quae dicit facitve Medea, elucet illa cupiditas, omniumque eius actionum est cauſa: cum Choro conſilia agit: Creontem, ut unum ſaltem diem Corinthi remanere ſibi liceat, ſupplex precatur; Aegeum orat, ut Athenas fugere ſibi concedat; in Iāſonem primo conviciis invehitur; mox cum eo pacem ſimulat; quin et liberos ad Creūſam cum donis mittit. In his omnibus ſemper ſibi conſtantem Medeam cernimus: dum precatur, dum obſecrat, dum ſupplex orat, dum perfidum maritum mitioribus verbis alloquitur, ſemper ulciſcendi deſiderio flagrat; hoc cogitationum, conſiliorum, ſermonum, actionum eius, perpetuus et conſtans est ſtimulus atque calcar.

Prae-

(*a*) Conf. Blair, III. p. 310.

Praeterea, ut in totâ fabulâ ita etiam in moribus ſemper obſervabant Graeci aut necesſitatem, aut probabilitem.

Necesſarium erat, Oedipum Tireſiae iraſci, eumque a Creonte corruptum exiſtimare; talis enim ſceleris conſcius ſibi non erat: iratus ipſum accuſaverat Tireſias: Creon peregrinum hominem Thebis regnare inique ferre poterat: ipſe praeterea Oedipo Tireſiam arcesſere ſuaſerat (*a*).

Creon Medeae unum adhuc diem Corinthi manere concedit: probabile eſt eum ſic acturum fuisſe, ſi Medea eum hoc revera rogasſet: huius enim feminae ſors infelicisſima, ceteroquin boni, ſed de filiae tantum periculis ſolliciti regis animum commovebat: aliam praeterea ipſe cauſam indicat, dicens, vs. 357:

Νῦν δ' εἰ μένειν δεῖ, μίμν' ἔθ' ἡμέραν μίαν·
Οὐ γάρ τι δράσεις δεινὸν, ὧν φόβος μ' ἔχει.

Mores denique tales heroïbus ſuis tribuebant, quales eos habuisſe ex hiſtoria aut ex traditione notum erat, et quales cum populi, cuius erant, indole conveniebant. — Sic quos fama Xerxis mores fuisſe ferebat, eos Aeſchylus in *Perſis* ipſi tribuit; ante victoriam eum elatum viribus, do-

(*a*) Vid. Opus cit. in Feith et Kantel. *Bijdragen*, Vol. I. p. 29.

dominandique cupidum depinxit; post cladem vero afflictum, deque adversâ fortunâ instar feminae lugentem exhibuit.

Orestem et Electram patris ulciscendi causa matrem interfecisse fabula ferebat: moribus itaque eos Euripides (in *Electra*) huic actioni congruentibus induit.

Bonus miserorumque adiutor Theseus in *Oedipo Coloneo*, quippe Atheniensis; malus et perfidus, miserisque irridens Oresti et Electrae, Menelaus, quippe Lacedaemonius (*a*), exhibetur; Atheniensibus enim, cum virtute, tum humanitate inferiores fingebant et caeteros Graeciae populos, et praecipue Lacedaemonios (*b*). – Ex hoc igitur accurato morum usu pulcherrimum ortum fuisse spectaculum omnes intelligunt. Sicut autem pictores coloribus ita Graeci Tragici moribus utebantur. Quantum tamen picturae Tragoedia praestat! Illa enim ea tantum quae uno temporis momento fiunt, exhibet: haec vero quos agentes inducit, eos in omnibus diversissimisque temporibus spectandos nobis praebet: omnes animi affectiones, diversis tem-

(*a*) Conf. Hermann. *ad Arist. Poët.* Cap. XV. § 7. pag. 151.

(*b*) Conf. Brumoy, *Disc. sur le Parall. des Théatres*, pag. 150—168.

temporibus diverſas ostendit: „ In poëſi deni-
„ que Dramatica" (ut Hermanni verbis, in
Capite XX, utamur) „ ipſos animi motus, ip-
„ ſas dubitationes, ipſa conſilia, ſaepe etiam
„ facta eius, cuius libertas animos nostros ex-
„ ſpectatione ſuſpenſos tenet, cernimus; nihil,
„ quod eum agitet, praetermitti; nihil quod
„ ad agendum impellat, latere potest; dimica-
„ tio, quam libertati eius imminere videmus;
„ contentio; victoria denique libertatis et ce-
„ lerrime et vehementisſime mentibus ſe nostris
„ inſinuat; ipſi quae ille agit, agere; ipſi cum
„ malis conflictari; ipſi animum ad ingruentem
„ necesſitatis vim obfirmare nobis videmur."

Sed haec de Perſonis earumque moribus dicta
ſunto.

CA-

CAPUT QUINTUM.

DE CHORO.

Graecae Tragoediae proprius et peculiaris est Chorus; ex quo cum illa nata esset, a poëtis postea, cum religionis, tum utilitatis causa non reiectus fuit. Eoque ita usi sunt Graeci Tragici, ut vehementer dolendum nobis esset, si eum ex fabulis suis expulissent, quippe cui pulcherrima illa et plane divina lyrica carmina debemus, quae ingenti Graecarum Tragoediarum ornamento sunt et splendori. Sed quamvis Chorum servaverunt, hac tamen libertate usi sunt Graeci, ut, quum antea praecipua Tragoediae pars fuisset, mox breviora eius redderent carmina, pro satyris autem et Faunis, quibus antiquitus constiterat, aliarum (*a*) etiam personarum Chorum inducerent. Variis autem in fabulis varias personas Chorus referebat; et saepe,

(*a*) Conf. Brumoy, *Discours sur l'Origine de la Tragédie*, p. 103.

pe, sicut a Satyrorum Choro, Satyrico Dramati, ita et Tragoediae, cuius origo Choro debebatur, ab ipso illo Choro nomen tribuebatur, pro diversis, quibus constaret, personis diversum. Tales Aeschyli sunt fabulae quae inscribuntur Εὐμενίδες, a Choro Furiarum, quae Orestem matricidam poenis cruciatibusque persequuntur: Ἱκέτιδες, a Choro quinquaginta Danaï filiarum, quae patruelium, Aegypti filiorum, nuptias evitandi gratia, per mare in terram Argivam aufugientes hospitium ab eius incolis petunt et impetrant: Χοηφόροι, a virginum, Clytemnestrae famularum, coetu, quas illa somnio exterrita ad placandos mariti manes miserat: Sophoclis Τραχίνιαι et Euripidis Φοίνισσαι, quarum fabularum prioris argumentum est Herculis mors; posterioris gestum inter Eteoclen et Polynicen bellum. Neque tamen in omnibus Tragoediis aeque magnae partes Choro tribuebantur, atque in Aeschyli Eumenidibus. Sed homines (*a*) plerumque primariae personae sub-

(*a*) Erant hi vel *senes*, ut in Aeschyli *Persis*, in Sophoclis *Oedipis utrisque* et *Antigone*, in Euripidis *Alcestide*, et *Hercule furente*; vel *milites*, ut in eiusdem *Rheso*; vel *ingenuae feminae*, ut in *Medeâ*, *Hippolyto*, *Andromache*, *Electrâ*, *Iphigeniâ in Tauride*, *Ione et Bacchis*; vel *servae* ut in *Hecubâ* et in *Troa-*

fubiectos fidosve referens Chorus, aut ipfe Prologum eloquebatur (*a*), ut in *Perfis* Aefchyli; aut post Prologum Orchestram ingresfus argumenti ad praefentia tempora accommodati carmina canebat, ut in *Oedipo Tyranno* vs. 150 fqq. in *Antigone* 100 fqq. Tum vero, et quotiescumque, fcenâ vacuâ manente, cantaret, motus agebat (*b*), quibus dolorem, laetitiam, metum aliasve, quas audita et fpectata movebant, animi affectiones exprimeret, qua *in re praeibat* ipfi Κορυφαῖος (*c*); movebatur autem nunc a dextrâ ad finistram, nunc a *finistrâ* ad dextram, unde quae canebat carmina *Strophica* vocabantur, et *Antiftrophica* (*d*); *Epodus* dicebatur illa pars quam in medio fubfistens canebat Cho-

Troadibus; vel *virgines*, ut in Aefchyli ἑπτὰ ἐπὶ Θή-βαις, in Sophoclis *Ekctrâ*, et Euripidis *Oreste*: quin etiam functorum Argivorum ducum liberi infantes et impuberes in Choro Euripidis *Supplicum* fuisfe videntur. Conf. de Chori perfonis Barthélémy, pag. 432.

(*a*) Conf. Bilderdyk, in *praefatione ad interpr. Oedipi Tyranni*, p. 8.

(*b*) Conf. Barthélémy, pag. 437—440.

(*c*) Conf. Barnefius, *l. c.* pag. 33. Brumoy, *Discours fur l'Origine de la Tragédie*, p. 103.

(*d*) Conf. Barthélémy, pag. 433. 434.

Chorus (*a*). Aliquando in duas discedebat partes, quarum suum quaeque ducem sive Coryphaeum haberet, ut in Euripidis *Oreste* vs. 1255, in Aeschyli *ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας* vs. 870 (*b*). Quum autem plerumque constaret 15 personis, vel in fronte ternas habens et ordine quinquepartito, vel in fronte quinas, et ordine tripartito Orchestram ingrediebatur (*c*); eamque semel ingressus, numquam relinquebat (*d*); quamdiu autem non cantabat, sistebat se in Thymele, ex quo loco cum eis personis loquebatur, quae in scena adessent, ita ut tunc actoris partibus fungeretur (*e*).

Sed haec de Choro universe sufficiant (*f*).

Vi-

(*a*) Conf. Brumoy, *l. c.* pag. 106—108. Item eiusdem Voluminis I. pag. 255. in nota.

(*b*) Conf. Barthélémy, p. 433.

(*c*) Conf. Barnesius, ibid. Barthélémy, ibid.

(*d*) Factum equidem hoc est in Euripidis *Helena*; sed peculiarem ob causam. Vid. Cl. I. ten Brink, in *Museo Siegenbeekiano*, Part. I. pag. 139.

(*e*) Conf. Schlegel, *l. c.* Vol. I. p. 90.

(*f*) Non enim est huius loci disquirere quaenam cantata fuerint a Choro, quaenam vero recitata; qua de re legi potest Hermannus, in *Comment. ad Arist. Poët.* pag. 132—143. et Barthélémy, IV. p. 436. et 530—534.

Videamus de caussis propter quas Chorum servaverint Tragici, de commodis quae hinc oriebantur, deque Chori officiis.

Antiquissimis temporibus (ut supra diximus in Prolegomenis) in Bacchi honorem festa celebrabantur, cuius laudes a *Satyrorum* Choro carminibus extemporalibus extollebantur. Quum igitur inde post varias mutationes Tragoedia orta esset, Aeschylus eumque secuti poëtae Chorum e fabulis suis expellere non potuerunt: *ad sacra enim, quorum pars erat festorum celebratio* (*a*), *pertinebant*. Haec praecipua forte servati in Tragoediâ Chori causa *fuit*. *Quis tamen existimabit*, hanc solam satisque validam non tollendi Chori rationem fuisse poëtis tanto ingenio praeditis, *quique* iam tantopere *Chorum immutaverant?* Nos *quidem sic* statuere non possumus (*b*). Sed (*c*) quum apud Graecos, quippe Δημοκράτιᾳ utentes omnia *publice* fierent, indeque talia poëtae eligerent Tragoediis

(*a*) Conf. Bilderdyk, *Diss. de Trag.* pag. 128. Heeren, *Ideën* etc. Vol. III. P. I. p. 476. usque ad 479.

(*b*) Sicque igitur nobis liceat dissentiri ab auctore *dissertationis de Trag.* in Feithii et Kantelaarii *Op. cit.* Vol. I. p. 48.

(*b*) Conf. Schlegel, I. p. 114.

diis suis argumenta, quae circa publicas res versarentur, (qualia sunt e. gr. in Aeschyli *Persis* et *Supplicibus*, in Sophoclis *Oedipo Tyranno* et *Coloneo*; in Euripidis *Oreste* et *Heraclidis*) hinc ipsis Choro opus fuisse putamus, qui populi quasi vices ageret, et omnibus quae agerentur, adesset (*a*): deinde poëtico ingenio obsequendi locum ipsis praebebat Chorus: primaria persona ei consilia sua exponere, et cum eo de statu suo loqui poterat: videbatur denique ipsis idoneus ad spectatorum attentionem, dum scena actoribus vacua esset, alendam simul, et recreandam; ad eorumque animi affectiones dirigendas, quoniam Choricis carminibus ea inserere se posse videbant, quae ipsi spectatores sentirent (*b*) cogitarentque, et utilia iis innectere, quae ex actione ipsa deduci poterant, praecepta.

Multa igitur nascebantur commoda (*c*) ex ser-

(*a*) Conf. Brumoy, *l. c.* pag. 102.

(*b*) Conf. Schlegel, I. p. 115. ubi dicit: *der Chor ist, mit einem worte, der* idealisirte Zuschauer.

(*c*) Commoda chori recenset Bilderdyk, in *praef. ad Oed. Tyr. interpr.* p. 6—14. Blair, *l. c.* Vol. III. p. 277. 278. Qui choros Graecorum reprehendunt, eos refutavit Schlegel, I. p. 116. 117. Utrum vero Chori sint etiam usurpandi in recen-

ſervato in Tragoediis Choro. Neque enim Graecis opus erat iis perſonis, quae Gallice *confidents* dicuntur, quibus primaria perſona omnia ea narret, quae ſpectatorem noviſſe opus est, ut fabulam bene intelligat: quod quam parum veriſimile in multis recentiorum ſit Tragoediis, quisque eius rei non plane ignarus facile ſentit (*a*). In Graecorum vero fabulis, quum Chorus plerumque populum referret, aut fidos ſaltem primariae perſonae homines, omnia ad *veriſimile* erant compoſita. Hi enim erant testes omnium rerum quae agebantur, eorumque intererat ea non ignorare.

Chori etiam ope fiebat, ut Graecorum vacua numquam eſſet ſcena: unde actionis perpetuitas, locique unitas ſequebantur (*b*). Nullum porro erat periculum, ne a virtutis via falſis ratiociniis abducerentur ſpectatores, quia virtutem ſemper tuebatur Chorus, vitio contra adver-

centiorum Tragoediis, an vero minus, eam quaestionem tractat Blair, p. 279. 280. Conf. etiam Feith et Kantelaar, *Bijdragen* etc. I. p. 29. ſeqq. in nota.

(*a*) Conf. Bilderdyk, *Annot. ad Diſſ. de Trag.* p. 217. et *praefatio ad interpr. Oedipi*, p. 9.

(*b*) Conf. Bilderdyk, *l. c.* p. 7. ſq.

versabatur (*a*). Quae denique cantabat, plena erant Deorum, plena patriae civitatis, et totius omnino Graeciae laudibus ac praeconiis, quibus utili simul dulcique modo attentio spectatorum sustentabatur.

His autem dictis, difficile non erit, paucis officia (*b*) Chori describere et exemplis ex Tragicorum operibus illustrare.

Choro consilia sua primaria fabulae persona exponebat, ab eoque, ubi opus erat, postulabat, ut ea silentio premeret: quod Chorus pollicebatur, neque fidem fallebat umquam. Sic Iphigeniae (*c*) petenti a Choro ne consilia patefaciat quibus ipsa se fratremque suum servare in animo habet, sed ipsam potius adiuvet, Graecae feminae sic respondent (vs. 1083):

Θάρσει, φίλη δέσποινα, καὶ σώζου μόνον,
Ὡς ἔκ γ' ἐμοῦ σοὶ πάντα σιγηθήσεται,
Ἴςω μέγας Ζεὺς, ὧν ἐπισκήπτεις πέρι.

Medeaeque roganti (*d*):

Τοσοῦτον οὖν σοῦ τυγχάνειν βουλήσομαι,

Ἥν

(*a*) Conf. Bilderdyk, *l. c.* p. 11. sq.

(*b*) Conf. Brumoy, *Discours sur l'Origine de la Tragédie*, pag. 103.

(*c*) In Euripidis Iphigenia in Tauride.

(*d*) In Euripidis Medea, vs. 262.

Ἢν μοι πόρος τις μηχανή τ' ἐξευρεθῇ,
Πόσιν δίκη τῶν δ' ἀντιτίσασθαι κακῶν,
Τὸν δόντα τ' αὐτῷ θυγατέρ' ἣν τ' ἐγήματο,
Σιγᾷν.

fidem pollicetur (*a*) Corinthiarum Chorus:

Δράσω τάδ'. ἐνδίκως γὰρ ἐκτίσει πόσιν,
Μηδεῖα, πενθεῖν δ' οὔ σε θαυμάζω τύχας.

Chorus igitur, ut ex allatis exemplis *patet*, actionis etiam partibus fungebatur; *fed tum* una tantum perfona, *Corypheus* dicta, omnium nomine loquebatur: unde Chorus de fe ipfo loquens, et qui eum alloquitur fingulari numero utuntur (*b*); patet hoc, ut e locis allatis, ita etiam ex *Oedipo Tyranno* vs. 277, ubi postquam Oedipus populum rogavit, utrum Laïi interfectorem cognitum habeat, fic totius populi nomine refpondet Coryphaeus:

Ὠ-

(*a*) Fufe autem de hoc Chori filentio Medeae praeftito egit Cl. I. ten Brink, in disquifitione: *over de rei van Corinthifche Vrouwen in de Medea van Euripides*; quae est in Siegenbeekii, *Mufaeo*, Vol. I. pag. 131—154. Ubi fententias Corneihii, Dacerii, et Hardionis refutat; de Choro autem univerfe agit a pag. 154. finem.

(*b*) Conf. Barthélémy, IV. p. 433. Schlegel, I. pag. 90.

Ὥσπερ μ' ἀραῖον ἔλαβες, ὧδ' ἄναξ, ἐρῶ.
Οὔτ' ἔκτανον γὰρ, οὔτε τὸν κτανόντ' ἔχω
Δεῖξαι· τὸ δὲ ζήτημα τοῦ πέμψαντος ἦν
Φοίβου τόδ' εἰπεῖν ὅστις εἴργασταί ποτε.

A toto autem Choro canebantur carmina quae dicuntur παροδὸς et στάσιμα (a); tum igitur actoris partes deponebat Chorus, populique vice fungebatur (b). Quum enim hoc esset Tragicis propositum, ut recrearetur spectatorum attentio et aleretur, ab illo utique aberrassent, si Choro, scenâ vacuâ, canenti actionem tribuissent. Neque tamen ab ipsa actione aliena eum canere voluerunt (c): sic enim interrupta fuisset cogitationum series. Choricorum igitur carminum tum argumento, quod cum actione cohaerebat; tum formâ, lyricâ scilicet, quae maxime idonea erat ad recreandos auditorum animos, simulque eorum exspectationem et alendam et augendam, quia liberrimum cogitationi campum aperiebat, optime illud propositum assecutos illos esse quisque fatebitur, qui vel legerit eorum Tragoedias; quan-

(a) Conf. Aristoteles, XII. 7. 8. ibique in *Commentario* Hermannus, qui etiam videndus Cap. XXX. *Commentationis saepius iam citatae*, pag. 268 sqq.

(b) Conf. Bilderdyk, *praefat. cit.* pag. 11.

(c) Conf. Hermannus, *l. c.* p. 269.

quanto magis vero illi, quibus earum actioni adesse contigit!

Si quae civitas igitur calamitatibus premeretur, scenâ vacuâ, Chorus eas deplorabat, Deosque orabat, ut iis finem imponerent; facit illud Chorus in *Oedipo Tyranno* a vs. 150 - 215, qui sicut et caeteri omnes eius Tragoediae, pulcrior est quam ut satis legi laudarique possit.

Si quis horrenda moliretur consilia, Chorus, quid de iis sentiret, declarabat, ut in *Medeâ*, postquam illa liberos suos interfecturam *se dixerat*, a vs. 820–858.

Si quid patriae periculi immineret, illud avertere conabatur precibus suis, deque eo metum suum sollicitudinemque prodebat, ut in Aeschyli *Persis* ab initio — 150.

Si quis Deos, eorumve vates et oracula *laesisse videretur, reprehendebatur* a Choro, ut in *Oedipo Tyranno* Iocasta a vs. 855–903.

Si quis calamitatibus premeretur, perfidum aliquem experiretur, aut contra a generoso viro adiuvaretur, ei solatium Chorus afferebat sortem eius deflendo; huius laudes extollebat, illius vero crimina carpebat. Sic Chorus Medeam solatur a vs. 270–274. 359–366. 441–447: Iasonem reprehendit vs. 577–580; exsecratur vs. 644–661. Aegeo autem, ut votorum compos fiat, abeunti optat vs. 756–762.

Si

Si quis horrendos ferret nuntios, de iis dolorem suum et desperationem significabat Chorus, ut in Aeschyli *Persis* a vs. 530—590. et in *Oedipo Tyranno* Sophoclis 1297—1306.

Omnibus denique quae ad δρᾶμα pertinebant, peractis, sententiâ quadam moralem fabulae finem indicante, plerumque totam fabulam concludebat. Sic ad *Oedipi Tyranni* calcem haec effatur:

Ὦ πάτρας Θήβης ἔνοικοι, λεύσσετ', Οἰδίπους ὅδε,
Ὃς τὰ κλείν' αἰνίγματ' ᾔδη, καὶ κράτιστος ἦν
    ἀνήρ,
Ὅστις, οὐ ζήλῳ πολιτῶν καὶ τύχαις ἐπιβλέπων,
Εἰς ὅσον κλύδωνα δεινῆς ξυμφορᾶς ἐλήλυθεν.
Ὥστε θνητὸν ὄντ' ἐκείνην τὴν τελευταίαν ἰδεῖν
Ἡμέραν ἐπισκοποῦντα, μηδέν' ὀλβίζειν, πρὶν ἂν
Τέρμα τοῦ βίου περάσῃ, μηδὲν ἀλγεινὸν παθών.

Thebanorum senum Chorus *Antigonam* sic concludit:

Πολλῷ το φρονεῖν εὐδαιμονίας
Πρῶτον ὑπάρχει· χρὴ δὲ τὰ γ' ἐς θεοὺς
Μηδὲν ἀσεπτεῖν· μεγάλοι δὲ λόγοι
Μεγάλας πληγὰς τῶν ὑπεραύχων
    Ἀποτίσαντες
Γήρᾳ τὸ φρονεῖν ἐδίδαξαν.

Me-

Medeae Euripidis Chorus finem facit his verbis:

> Πολλῶν ταμίας Ζεὺς ἐν Ὀλύμπῳ,
> Πολλὰ δ' ἀέλπτως κραίνουσι θεοί·
> Καὶ τὰ δοκηθέντ' οὐκ ἐτελέσθη,
> Τῶν δ' ἀδοκήτων πόρον εὗρε θεός.

Eadem sunt ad calcem Alcestidis, Andromaches, Baccharum, Helenae. In Ione autem haec sunt:

> Ὦ Διὸς Λητοῦς τ', Ἄπολλον, χαῖρ'· ὅτῳ δ' ἐλαύνεται
> Συμφοραῖς οἶκος, σέβοντα δαίμονας θαῤῥεῖν χρεών·
> Εἰς τέλος γὰρ οἱ μὲν ἐσθλοὶ τυγχάνουσιν ἀξίων,
> Οἱ κακοὶ δ', ὥσπερ πεφύκασ', οὔποτ' εὖ πράξειαν ἄν.

Sic igitur Chorus omnia ea exsequebatur, quae postea de eo, secundum Graecas Tragoedias, praecepit Horatius, A. P. vs. 193–201:

> *Actoris partes Chorus officiumque virile*
> *Defendat; neu quid medios intercinat actus*
> *Quod non proposito conducat et haereat apte;*
> *Ille bonis faveat, et consilietur amicis;*
> *Et regat iratos, et amet pacare tumentes;*
> *Ille dapes laudet mensae brevis; ille salubrem*
> *Iustitiam legesque, et apertis otia portis;*

Il-

Ille tegat commissa: Deosque precetur et oret,
Ut redeat miseris, abeat fortuna superbis.

Omnibus autem absolutis quae ad *formam* Graecae Tragoediae pertinere nobis visa sunt, progrediamur ad eius *finem*

CAPUT SEXTUM.

DE TRAGOEDIAE GRAECAE FINE.

Ex iis quae hucusque de Tragoediae Graecae ratione protulimus, satis apparet Graecorum Tragoedias non fuisse levium et *inconsideratorum* sed contra solertissimorum et sapientissimorum ingeniorum opera; neque dubitandum est quin *finis* etiam, quem assequendum iis sibi proponebant, tantis ingeniis dignissimus fuerit. Quum igitur de eo dicendum nobis restet, age ex *ipsis Graecorum Tragoediis* disquiramus *quinam* tandem *ille fuerit finis.*

Longe autem alium Tragoediae apud Graecos fuisse finem, alium apud recentiores esse, vel ex Graecae Tragoediae origine et argumento manifestum est. Quum enim antiquitus Satyrorum quasi Chori in Bacchi honorem diebus festis canere solerent, inde postea enata Tragoedia sacrorum quaedam pars fuit. Argumenta autem Graecarum fabularum plurimum versabantur circa fabulas sive traditiones ex heroïcis temporibus; ita, ut qui agentes inducebantur, homi-

mi-

mines quidem, fed fimul tamen posterioris temporis hominibus cum corporis tum animi viribus esfent fuperiores (a); quod multum conferebat ad vividioribus fublimioribusque affectionibus fpectatores movendos.

Quum igitur totius rei fcenicae nec non etiam Tragoediae is plerumque hodie fit finis, ut homines recreët et oblectet, apud Graecos et huic rei ferviebat Tragoedia, et imbuendis hominibus Deorum timore et reverentiâ, erga infelices vero mifericordiâ. Utili innocuoque terrore homines afficiebat, ut nullo modo profperâ fortunâ niterentur, neque adverfam numquam fe experturos putarent; fed aliorum potius exemplo faperent, fibi etiam timerent, quum ne Hercules quidem aut Philoctetes, aut Oedipus a fati plagis tuti fuisfent; miferis opem non negarent; Deos denique et inprimis Nemefin Iovemque vererentur.

Ad hunc autem finem profequendum tota Graecorum μυθολογία Tragicos poëtas ducebat, ut patet ex iis fabulis, quae ad nostra usque tempora fervatae fuerunt Ubique enim Deorum potentia hominum imbecillitati opponitur: qui huic fubvenire, hominesque Deorum potentiae fubducere conatur, omnem eorum in fe iram

(a) Conf. Schlegel, I. p. 118—120.

iram provocat. Testis est Caucaso affixus Prometheus! — Qui Apollinis oracula flocci facit, in se suosque miserias cumulat atrocissimas. Quantas calamitates in se ipsam, in *Oedipum*, in totam eius domum eâ levitate concitavit Iocasta! — Qui Deos offendere non veretur, sciat ille *Deos istos non eum tantum qui ipsos laeserit*, sed eius etiam posteros in aeternum calamitatibus persequi (*a*). Venus ab Hippolyto laesa, nefandum Phaedrae immittit amorem, *qui non illi tantum sed huic simul fuit exitio*. — *Qui e contra hospites supplicesque bene excipit*, is Diis placet, ab iisque remuneratur. *Sic Admetus*, functâ iam uxore iterum potitur, quod, quamvis vehementi dolore affectus, Herculem hospitio excepit.

Quum autem hic *praecipuus Graecae Tragoediae finis esset, ut Deorum reverentiâ et erga infelices misericordiâ* homines afficeret, alii praeter hunc fuerunt, tamquam: virtutes quascumque commendare; fortunae levitatem ostendere; fati ineluctabilem vim significare; *aliaque* huius generis docere. Quos fines, datâ opportunitate, assequi poëtae studebant, sententiis illis brevibus, concinnis, et maximi ponderis, quas

(*a*) Conf. Cl. v. Lennep, *ad Ovid. Heroid.* Ep. XIV. 85. p. 243. Ed. primae.

quas non solum Chori carminibus, verum etiam personarum, quae agentes inducebantur, sermoni innectebant, qua in re maxime excelluit Euripides, quamvis ille nimium (*a*) fortasse huic studio indulsisse videri possit. Neque tamen Sophoclem aut Aeschylum hac arte caruisse, ex eorum Tragoediis apparet. Chorus e. g. in Aeschyli *Persis* vs. 93 sqq. haec dicit:

Δολόμητιν δ' ἀπάταν θεοῦ
Τίς ἀνὴρ θνατὸς ἀλύξει;
Τίς ὁ κραιπνῷ ποδὶ πηδή-
ματος εὐπετοῦς ἀνάσσων;
Φιλόφρων γὰρ σαίνου-
σα τὸ πρῶτον, παράγει
βροτὸν εἰς ἀρκύστατα,
τόθεν οὐκ ἔστιν ὑπὲρ θνα-
τὸν ἀλύξαντα φυγεῖν.

In ἕπτα ἐπὶ Θήβας haec legitur sententia vs. 596.

Δεινὸς, ὃς Θεοὺς σέβει.

in Agamemnone vs. 930 sq.

ὀλβίσαι δὲ χρὴ
Βίον τελευτήσαντ' ἐν εὐεστοῖ φίλῃ.

In Sophoclis *Oedipo Tyranno* vs. 613 sq.

Cre-

(*a*) Conf. Blair, pag. 311 sq.

Creon Iocastae maritum, ut suspicionem affectatae tyrannidis a se removeat, sic alloquitur: vs. 613.

> Χρόνος δίκαιον ἄνδρα δείκνυσιν μόνος,
> Κακὸν δὲ κἂν ἐν ἡμέρᾳ γνοίης μιᾷ,

Vera etiam haec eiusdem Creontis sententia ibid.

> Φίλον γὰρ ἐσθλὸν ἐκβαλεῖν, ἴσον λέγω,
> Καὶ τὸν παρ' αὐτῷ βίοτον, ὃν πλεῖστον φιλεῖ.

Theseus in *Oedipo Coloneo* vs. 658 haec dicit:

> Πολλὰς δ' ἀπειλὰς, πολλὰ δὴ μάτην ἔπη
> Θυμὸς κατηπείλησεν· ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν
> Αὑτοῦ γένηται, φροῦδα τἀπειλήματα.

Pulcherrima etiam et utilissima haec est Antigonae dictio in Sophoclis *Antigone* vs 74:

> πλείων χρόνος,
> Ὃν δεῖ μ' ἀρέσκειν τοῖς κάτω, τῶν ἐνθάδε.
> Ἐκεῖ γὰρ αἰεὶ κείσομαι.

Inter plurimas alias, in Euripide hae occurrunt sententiae.

In *Andromache* vs. 100.

> Χρὴ δ' οὔποτ' εἰπεῖν οὐδέν' ὄλβιον βροτῶν,
> Πρὶν ἂν θανόντος τὴν τελευταίαν ἴδῃς,
> Ὅπως περάσας ἡμέραν ἥξει κάτω.

In

In *Oreste* vs. 802. de veri amici pretio,

Ὡς ἀνὴρ, ὅστις τρόποισι συντακῇ, θυραῖος ὢν,
Μυρίων κρείσσων ὁμαίμων ἀνδρὶ κεκτῆσθαι φίλος.

In *Iphigenia in Aulide* vs. 1396. Clytemnestrae dicit filia:

Πᾶσι γάρ μ' Ἕλλησι κοινὸν ἔτεκες, οὐχὶ σοὶ μόνῃ.

Sed et alius, neque ſane ſpernendus ille, erat Tragoediae in Graecia finis; ſcilicet eius ope animi Graecorum, heroum virtutibus, quae totius reipublicae maximum erant fulcrum, imbuebantur (*a*). Quum enim Tragoedia in hiſtoria verſaretur Heroum et Semi-Deorum (*b*), qui olim in Graecia exſtitiſſe ferebantur, hinc ad eorum exemplum imitandum, eandem fortitudinem exſerendam, eodem modo, quo iſti, omnia patriae ſaluti devovendum excitabantur. Quantum, ex. gr. *Perſae* Aeſchyli eorum Atheni-

(*a*) Conf. Heeren, *Ideën* etc. Vol. III. P. I. pag. 486. 487. 488.

(*b*) Et hinc igitur factum est, ut in Graecorum Tragoediis (excepto Euripidis *Hippolyto*, et Sophoclis *Antigone*) *amori* nullus esſet locus. Conf. Brumoy, *Discours ſur le Parallèle des Théatres*, I. pag. 199. Boileau, A. P. III. 93–102. Blair, pag. 303 ſq.

niensium, qui ad Salaminem pugnaverant, posteris incitamentum fuerit ad patriam omnibus viribus defendendam, facile intelligitur. Neque minus proderant exempla Oedipi, *suam ipsius* felicitatem *patriae* saluti devoventis; Thesei, miserum Oedipum *hospitio* excipientis; Admeti denique ab Hercule propter *virtutem* remunerati.

Neque mirum videri potest Aeschylum, Sophoclem et Euripidem, Atheniensium prae caeteris populis laudes celebrasse, quippe *qui Athenis* nati erant, aut ibi maiorem saltem *vitae* partem degerant. Sic igitur Atheniensium prae caeteris Graecis humanitatem, erga *supplices* hospitesque benevolentiam, sapientiae denique artium et doctrinarum famam, quacumque opportunitate, extollebant, in Tragoediarum, cum argumento, tum Chori *carminibus* et agentium personarum sermonibus. Ad hunc finem totae sunt compositae Aeschyli *Eumenides*, Sophoclis *Oedipus Coloneus*, Euripidis *Supplices* et *Heraclidae*. Et digna omnino est, quae hic describatur ea Chori in Euripidis *Medeâ* pars, quae legitur a vs. 821—842.

Ἐρεχθεῖδαι τὸ παλαιὸν ὄλβιοι,
Καὶ θεῶν παῖδες μακάρων,
Ἱερᾶς χώρας ἀπορθήτου τ'
Ἀποφερβόμενοι

Κλει-

Κλεινοτάταν σοφίαν,
Ἀεὶ διὰ λαμπροτάτου
Βαίνοντες ἁβρῶς αἰθέρος,
Ἔνθα ποθ' ἁγνὰς
Ἐννέα Πιερίδας
Μούσας λέγουσι
Ξανθὰν Ἁρμονίαν φυτεῦσαι·
Τοῦ καλλινάου τ' ἀπὸ Κηφισοῦ ῥοὰς
Τὰν Κύπριν κλήζουσιν ἀφυσ-
σαμέναν, χώρας καταπνεῦσαι
Μετρίας ἀνέμων
Ἡδυπνόους αὔρας·
Ἀεὶ δ' ἐπιβαλλομέναν
Χαίταισιν εὐώδη ῥοδέ-
ων πλόκον ἀνθέων
Τᾷ σοφίᾳ παρέδρους
Πέμπειν ἔρωτας
Παντοίας ἀρετᾶς ξυνέργους.

Neque Atheniensium tantum, sed totius etiam Graeciae prae barbaris, laudes celebrabant; sic e. gr. Iāson Medeae (vs. 536 sqq.) dicit:

Πρῶτον μὲν Ἑλλάδ' ἀντὶ βαρβάρου χθονὸς
Γαῖαν κατοικεῖς, καὶ δίκην ἐπίστασαι
Νόμοις τε χρῆσθαι, μὴ πρὸς ἰσχύος χάριν.

Ex dictis igitur satis apparere nobis videtur Graecorum Tragoediae eum fuisse finem ut simul

 re-

religionis et patriae amorem aleret, simul talibus virtutibus cives ornaret, quae Deorum hominumque benevolentiam possent ipsis conciliare.

De loco autem Aristotelis, (Cap. VI.) quo Tragoediae finem *describit*, locuti non sumus, quoniam de eo *vehementer dissentiunt* viri docti (*a*). Maluimus igitur ex ipsis Graecorum Tragoediis, quantum in nobis erat, finem illum exponere, quam philosophi verbis uti, quae non satis intelligeremus.

Requiri autem videtur, ut breviter Tragoediam Graecorum, universe, quoad poteramus, a nobis descriptam, definiamus: ex iis quae hac in parte diximus commode sequens descriptio effici videtur:

„ Est igitur Graeca Tragoedia: *imitatio* unius actionis *sublimis*; circumscripta certis „ temporis locique limitibus, ortis ex *Chori*, „ qui et actoris partibus fungitur, perpetuâ in „ scenâ praesentia; ad sublimitatem actionis „ ac-

(*a*) Vidd. quae dixerunt Schlegel, Vol. I. p. 105—113. Bilderdyk, *Annot. ad Dissert. de Tragoedia*, p. 218—227. Hermann. in *Commentario in Aristotelis* Cap. VI. § 2. p. 114. 115. Barthélémy, Vol. IV. p. 466 sqq. Brumoy, *Discours sur l'Origine de la Tragédie*, pag. 62—77.

„ accommodatos mores et sermonem agentibus
„ personis tribuens; a Choro cantanda lyrica
„ carmina actioni intertexendo spectatorum at-
„ tentionem alens simul et recreans; ad certum
„ denique finem tendens, scilicet ad Deorum
„ reverentiâ et timore, erga infelices miseri-
„ cordiâ, patriaeque amore hominum animos
„ imbuendos."

PARS ALTERA

QUA

AD GRAECAE TRAGOEDIAE RATIONEM EXIGITUR VONDELII FABULA NOBILISSIMA: GYSBRECHT VAN AEMSTEL.

PROLEGOMENA.

DE TEMPORE *QUO VIXIT VONDELIUS*, ET NUM GRAECOS TRAGICOS IMITANDOS SIBI PROPOSUERIT.

Quo melius de Vondelii fabula *Gysbrecht van Aemstel* iudicemus, age prius de tempore quo vixit et num Graecos Tragicos imitandos sibi proposuerit, nonnulla dicamus.

Quo tempore igitur Vondelius natus est, longissime aberat, quin aut in nostra patria, aut in ali-

aliis Europae regionibus Tragica poësis ad magnum aliquem ſplendoris gradum evecta esſet; quin imo vera Tragoedia eo tempore nulla exſtitisſe dici potest. Simul enim atque Christi doctrina magis magisque propagabatur, quaecumque ad idolorum cultum pertinerent, veterum igitur etiam Graecorum Romanorumque Tragoediae, in deſuetudinem penitus abierunt; quarum deſiderium leniendi cauſa Gregorius Nazianzenus de Christi, quae dicitur, pasſione, verſibus ex Euripidis Tragoediis drama compoſuit. Neque tamen istius conatus Christianum theatrum inducendi magnum in Orientis imperio momentum habuisſe videtur. In Occidente vero, ex ipſâ, quae illud invaſerat, medii aevi barbarie, aliud ſpectaculi genus, *mysteriorum* ſcilicet, natum est *(a)*: quibus ab Euangelii mysteriis, quae iis docebantur, nomen datum. Quum vero haec ſapientioribus displicere, quin et plerosque ſpectatorum offendere coepisſent, primo ex aedibus ſacris, in quibus antea exhibita fuerant, expulſa fuerunt, mox penitus iis fuit interdictum. Succesſerunt autem iis in nostrâ patriâ abſurdis proſopopoeiis et obſcurisſimis al-

(a) Conf. Bilderdyk, *de Tragoed.* pag. 112 ſqq.

allegoriis referta spectacula (*a*), quae exhiberi solebant in coetibus *Rhetorum* (*b*), qui dicuntur, inter quos tamen, et ante *Vondelium*, et ipsâ eius aetate multi insignes fuerunt viri (*c*). In Hispaniâ vero, in Angliâ et in Galliâ *historicis* (*d*) maxima opera navabatur fabulis, ita dictis, quoniam earum argumenta petebantur ex historiâ fortium facinorum, quae tempore Cruciatarum expeditionum, aliorumque contra non Christianos gestorum a Christianis bellorum, patrata fuerant. Satis autem ex earum argumento formâque notum est, eas a Graecorum Tragoediis longe diversas fuisse (*e*). Inter has ve-

(*a*) Belgice: *spelen van Zinne*. Conf. Bilderd. *l. c.* pag. 115 sqq. *Annot.* p. 171—176.

(*b*) Belgice: *Rethorijkers* vel *Redenrijkers*.

(*c*) Ipse Vondelius fuit coetûs Rhetorum, cui nomen, *in liefde bloeijende*. Vid. Cl. Siegenbeek praefatio ad *Proeven van Nederduitsche Dichtkunde*, p. 29. Conf. Bilderd. *l. c.* p. 117 sqq. I. Koning, dissertatione infra laudandâ, p. 11 sq.

(*d*) Ad earum normam plerumque conformata erant spectacula illa allegorica de quibus diximus, quibus nomen erat: *Spelen van Zinne*. Sic e. gr. Historicum drama vocari posset illa fabula *Costeri* quae anno 1620 aut 1621 exhibita fuit, et Parabolem *Lazari* et *Divitis* illius referebat.

(*e*) Conf. Bilderd. *ibid.* p. 118 et 129 sq.

vero et illas medii ferme generis auctor fuit in Gallo-Franciâ celeberrimus poëta *Corneille* (*a*), qui Tragoediam suam pulcherrimam, cui titulus: *le Cid*, in lucem edidit (*b*), cum iam quinquagesimum annum noster ageret Vondelius: unde facile intelligitur, nihil eum Cornelio debuisse, quum eo iam aetatis progressus, a via, quam per tot annos iam calcaverit, non soleat homo discedere ut novam plane, atque alienam sequatur. Iure igitur celeberrimus ille Iustus Vondelius Tragoediae in nostrâ patriâ praecipuus auctor habendus. Quamvis enim Hooftii (*c*) scripta diligenter legendo multum profecit, at poëtico tamen ingenio ipse vividissimo prae-

(*a*) Conf. Bilderd. *ibid.* pag. 130—136.

(*b*) Sc. anno 1636. Vid. Corneille, *Examen du Cid. Ed. Stéréotyp. Oper. Corneil.* Vol. I. p. 104. Vondelius autem natus erat anno 1587. Vid. Brandt, in *eius vita*, pag. 10. quae invenitur ad calcem Vol. II. cui titulus: *Vondels Poëzye.*

(*c*) Multum debuisse Hooftio Vondelium scribit Vollenhoven, in *Epistola ad Brandtium* (citatus ab I. de Vries, in *Commentatione quae reperitur in Operibus Societatis Batavae, linguae poësique sacrae.* Vol. III. pag. 155.) „ *Dat Vondel geen Vondel zon-* „ *der Hooft waar, zou hij zelf, meen ik, naar zijne* „ *openhartigheid, niet ontkennen, en ik hebbe dier-* „ *gelijk een taal wel uit zijnen mond gehoort.*"

praeditus erat, et Tragicum poëseos genus ad propiorem multo perfectioni gradum evexit, quam per Hooftium attigerat. Vondelii praeterea illustrissimus ille poëta et celeberrimus historiarum scriptor aequalis ferme erat, nec nisi paucis eum annis superabat. Quamquam igitur summae laudes Hooftio nullo modo negandae sunt, maiores tamen Vondelio deberi videntur, quippe qui (*a*) totam vitam Tragicae poësi colendae consecravit, quum ille iuvenili (*b*) maxime aetate ei incubuisset. Quum vero, quo plures quis in aliqua re difficultates expertus fuerit, eo maiori dignus sit admiratione, si nihilominus maximos in istâ re progressus fecerit, quis non maximopere suspiciet Vondelium nostrum, qui, cum iuveni defuisset Graecis Latinisque literis operam dandi opportunitas, his viginti sex demum annos, illis vero triginta octo natus, maximo cum ardore incubuit (*c*)? At vero abunde compensati fuerunt, quos his linguis addiscendis pertulerat, labores. Multo enim

(*a*) Anno demum aetatis octogesimo primo fabulas Euripidis et Sophoclis duas, Phoenissas scilicet, et Trachinias vernaculis versibus reddidit, teste Brandtio, in *eius vitâ*, p. 67.

(*b*) Vid. Cl. Siegenbeek, *praefatio cit.* pag. 16.

(*c*) Vid. Brandt, *l. c.* p. 14 et 25.

enim perfectiores sunt Tragoediae quas confecit, postquam linguas illas didicerat: et Graecorum Tragicorum scripta legendo, vernaculisque versibus reddendo (*a*) sublime illud atque pulchrum, quod in eorum scriptis enitet, adeo in succum et sanguinem redegit, ut et hoc eius Tragoediarum maximum sit ornamentum. Neque igitur mirandum est Vondelium (*b*), quod ad Tragoediae rationem attinet, Graecos imitatum fuisse, quippe quorum opera cerneret multo esse perfectiora posterioris aevi, quae exstabant, fabulis. Ne vero, quod in nonnullis locis ab eorum ratione aberraverit (*c*), ipsi Vondelio semper imputemus, tenendum est, illum plerumque cùm doctis sui temporis viris, ut Hooftio, Realio, Isaäco Vossio, Victorino, Barlaeo, Hugone Grotio, aliisque, de veterum operibus colloqui solitum fuisse (*d*); quum autem

(*a*) Vid. Brandt, *ibid.* p. 39.

(*b*) Quid profecerit Veterum et Graecorum inprimis Tragoediis legendis optime exposuit I. de Vries, *l. c.* p. 155 sqq. et Cl. Siegenbeek, *l. c.* p. 35. 36: Exemplis illud nuper ostendit Petrus Camper, in *Dissert. supra citatâ.*

(*c*) Conf. Bilderd. *Diss. de Trag.* p. 139. et annot. *ibid.* p. 207. eiusdemque *praefatio ad Oedip. Tyrann. Interpr.* p. 23.

(*d*) Vid. Brandt, *l. c.* p. 16. 17. 77. I. de Vries,

tem illo tempore multa adhuc essent, quae quamvis doctos viros laterent, hinc a verâ viâ Vondelium aliquando aberrasse nemo mirabitur (*a*). Quantopere autem Graecos *Tragicos*, aut potius Aristotelis praecepta, sequi studuerit, vel ex ejus praefatione ante *Iephtham* liquet. Universe in eo maxime eorum vestigia pressit, quod ut Graecarum, sic ipsius etiam Tragoediarum quasi anima est poësis (*b*): quamobrem etiam Choros conservavit, intelligens quantam *illi* veri nominis poëtae praeberent opportunitatem ornandi sublimioresque reddendi, quas tractaret, fabulas (*c*). — Quod ad *Gysbertum Amstelium* attinet, quamvis in praefatione ipse Vondelius non omnia digito commonstravit, in quibus Graecos imitatus est, unicuique tamen, ad tempus (*d*), quo composita fuit, attendenti,
et

Vries, *l. c.* p. 154 sq. Wagenaar, *Amsterd.* XI. p. 364. Vondelius, in *praefatione ad interpretationem Electrae.*

(*a*) Vid. Bild. *l. c.*

(*b*) Conf. I. de Vries, *Op. cit.* Vol. IV. p. 382.

(*c*) Conf. I. de Vries, *Op. cit.* Vol. IV. p. 382 et 375—381. Huic tamen causae praecipuae, accessit et altera, exemplum scilicet Hoofdii aliorumque Vondelii tempore poëtarum, de quo dicemus in Capite V.

(*d*) Sc. anno 1637. Duodecim igitur annis post-
quam

et ipsam fabulam attente legenti non diu latebit poëtam nostrum Graecorum exemplum sibi proposuisse. Hoc tamen bene tenendum videtur, Vondelium historicum spectaculorum genus reformasse, et ad Graecae Tragoediae rationem refingere studuisse (*a*); unde multa et in aliis eius Tragoediis et vero etiam in Gysberto Amstelio inveniuntur, quae cum hac minus quam cum illo convenire videntur.

Hanc celeberrimam Tragoediam (*b*), quae, tametsi duo ferme sunt saecula, ex quo quotannis, multis continuis diebus, Amstelodami exhibetur, nihilominus ingentem adhuc omnis loci ordinisque spectatorum turbam allicit, et eâdem semper voluptate et admiratione affectos dimittit, hanc igitur ad Graecae Tragoediae rationem exacturi, age eandem ingrediamur viam, quam in istâ exponendâ secuti sumus.

quam Graecam linguam discere coeperat; duobus vero antequam Electram Sophoclis vernaculis versibus reddidisset. Vid. Brandt, *l. c.* p. 44.

(*a*) Conf. I. de Vries, *Op. cit.* Vol. IV. p. 382.

(*b*) De eius meritis vid. Macquet, *Proeven van Dichtkundige Letteroef.* P. III. p. 1—5. et 38—40.

CA-

CAPUT PRIMUM.

DE ARGUMENTO VONDELII FABULAE: GYSBRECHT VAN AEMSTEL.

Quod attinet ad fabulae Vondelianae, de qua agitur, argumentum, cuique attente illud consideranti statim apparet, in eo eligendo et tractando Graecos omnino imitatum fuisse poëtam. Sicut enim illi, ut supra diximus, ex Homeri Iliade et Odyssea fabularum suarum argumenta petere plerumque solebant; ita et noster, etiamsi ipsam historiam non ex Epico quodam poëta deprompsit, hoc tamen egit, ut Virgilii Aeneidos librum secundum exprimeret; adeo ut dicere liceat, huius fabulae argumentum ex Aeneide quasi haustum esse: multa enim quae in illâ leguntur, nonnullis mutationibus factis, aeque bene de Troiae atque de Amstelodami exitio dici possent; quin et multis adeo presse Virgilium secutus est Vondelius, ut ipsum Maronem legere saepius nobis visi simus. Quamvis autem haec convenientia cuique Vondelii fabulam et Aeneidos Librum secundum cognitum ha-

habenti apparet, magis tamen certa redditur ipsius Vondelii versibus qui leguntur in Prologo, quem Tragoediae suae praefixit:

Het nieuw tooneel drie eeuwen springt terugh,
Om Aemstels vesten te verstooren,
En bouwt de wreetheit eene breede brugh,
'T aeloude Troje wort herboren,
En gaet te gronde in 't gloeiende Amsterdam;
Onze Aemstel zal een Xanthus strecken
Geverwt van bloet: de Kermerlandsche vlam,
Als 't Griexse vier, de daecken lecken;
Hier zweemt 't bestormt stadthuis naer Priaems hof.
Hoe kort kan 's weerelds pracht verandren!
Hoe stuift ze weg voor wind in roock en stof!
Kristynen strecken hier Kassandren
By 't hair gesleurt. De Bisschop Gozewyn
Besprengkelt, als Priaem, d' autaeren:
Daar Pyrrus woedt en moort, in Haamstels schyn,
En geen Klaeris noch gryze hairen
Verschoont. De helsche en goddelooze Vries
Geen snoode Ulysses wyckt in boosheit.
Nooit leê Heleen door 't schaecken dit verlies
Dat door des schenners trouweloosheit
Vrou Machtelt lydt. De schalcke Vossemeer
Bootst Sinons aert naer in 't stoffeeren.

Het

Het zwanger paert van Troje baert er velt
De kryghslien, die de kans doen keeren.
Heer Gysbreght draeght zich als Anchises zoon,
En wort in tegenspoet niet slapper;
Zyn deugden staen in top voor elck ten toon,
Niet min godvruchtelyk als dapper.
Proost Willem stort in 't Priesterlyk gewaet,
Als Panthus, Febus Priester, neder.
Vrouw Badeloch, die op Kreüse slaet,
Verbeelt ons hoe getrouw en teder
Oprechte liefde in rampen is beladn
Met haer beminde wedergade.
In Veenerick herleeft de kleene Askaen,
Waermeê de heldt op Godts genade
Zich scheep begeeft, en op een beter wacht. . . .

Neque hac tantum parte imitatus esse Graecos Tragicos Vondelius videtur; sed eo etiam, quod sicut illi, ita et ipse tale argumentum elegit quód misericordiam terroremque moveret; quae affectiones quo essent vehementiores, Gysbertum non tantum ut urbis dominum, sed etiam ut patrem, maritum et fratrem induxit, cumque eo simul uxorem, liberos, fratrem aliosque arctissimis cum eo vinculis coniunctos agentes exhibuit; quod quantopere huius Tragoediae πάθος augeat, omnes haud dubio sentient, qui eam vel legant, vel exhibitam videant.

Grae-

Graeci autem Tragici non ex peregrinorum populorum fatis, fed ex indigenorum heroum historiâ; non ex temporibus quibus ipfi vivebant, fed ex longe remotis et antiquisfimis illis, fabularum fuarum argumenta petere folebant: fimiliter Vondelius ex antiquisfimâ traditione de fatis heroïs indigeni et ipfius urbis, in qua fabula exhibenda erat, quondam domini, Tragoediam illam nobilisfimam confecit, quâ in re Graecos fe fecutum esfe ipfe diferte testatur in dedicatione ad Hugonem Grotium (*a*).

Historicis autem monumentis et antiquâ traditione, de Gysberti Amftelii fatis multâ certa, mul-

(*a*) Verba eius haec funt: *het is kennelijk dat d'aeloude dichters poogden de gedichten den Volcke fmaccкelijk te maecken met zaecken te ververfchen die hunne Vorften en voorouderen betroffen. Homeer verhief de daden en rampen der Grieken zijne landslieden, en trompette, wat geduurende en na het belegh van Troje gebeurde. — En onder de Griekfche Tooneeldichters hangen Sophocles, Euripides en Aefchijlus doorgaans om Ilium, en wat daer aen vast is, gelijck wolcken om het gebergte, en bouwen hunne bloedige tooneelen te Thebe, t' Argos, en elders, en fmilten tot traenen van droefheit, of raecken aen 't hollen van dolheit en ijdele inbeeldingen. Het is ook de reden niet ongelijk, dat onze eige zaecken ons meer ter harte gaen dan die van vreemden en uitheemfchen.*

multa vero, ut fit in rebus adeo remoti temporis, incerta ferebantur. Vixit enim ille saeculo N. A. XIII°. Fuit autem unus coniuratorum, qui Florum V^m primum in Angliam *abducere* studuerant, mox, urgentibus eos Flori amicis, interfecerant (*a*). *Scilicet provectus iam aetate, neque adeo solers* (*b*), *Hermanni Woerdenii* dolis et coniuratione implicitus fuerat Amstelius: nobiles enim irati erant Floro, *quippe* qui plebi (*c*) magis quam ipsis faveret: *praeterea*, quam uxorem Gerardus Velsenius *duxerat*, Woerdenii filiam, sceleste violasse fertur Florus (*d*); quo etiam auctore *ipse Woerdenius* diu exsul, Gysbertus Amstelius vero per *longum* tempus in carcere manserat. Hinc igitur Florum tolerare nullo modo poterant; et quamvis postea cum eo *conciliati viderentur*, vetus tamen simultas exstincta *nondum* erat (*e*). Eum itaque, adiuvantibus multis aliis nobilibus, *interfe-*

(*a*) Conf. Wagenaar, *Amsterd.* Vol. II. p. 42.

(*b*) Hinc eum Vondelius dicit *misericordiâ* magis quam *irâ* dignum esse in dedic. *ad H. Grotium.*

(*c*) Conf. Wagenaar, *Amsterd.* II. 38. 39. 41.

(*d*) Conf. Wagenaar, *Vad. Hist.* III. pag. 68. et ibid. *nota* et p. 69.

(*e*) Conf. Wagenaar, *Vad. Hist.* III. p. 69.

fecerunt (*a*). De caeterorum fatis non est hic dicendi locus. Nos Gysbertum tantum sequamur, qui, interfecto Floro, patriâ suâ relictâ; exsul aliquamdiu in Flandriâ degit (*b*). Haec, quae satis certis constant testimoniis, Vondelius magnam partem secutus est in ipsius Tragoediae Prologo, quem eloquitur Gysbertus. Neque tamen de iis, quibus tota fabula nititur, scilicet de Gysberti Amstelodamum reditu; de urbe ligneis turribus pontibusque munitâ, tandemque ab Harlemensibus aliisque Flori mortem vindicare cupientibus populis expugnatâ atque incendio deletâ; de Amstelii denique profectione in Borussiam, ubi Hollandiam urbem sive condiderit, sive saltem incolis frequentaverit, — de iis igitur non aeque certo constat. Sed ut disquiratur, quatenus iis fides sit tribuenda (*c*); pos-

(*a*) Conf. Wagenaar, *Vaderl. Hist.* III. p. 75. 76. 77.

(*b*) Conf. Wagenaar, *Amsterd.* Vol. II. p. 44.

(*c*) Fuse in illam rem inquisivit Wagenaar, *Amsterd.* Vol. II. pag. 52—69. Quatenus vero Vondelius historiam in Tragoediâ suâ secutus sit, explicavit I. Koning, in dissertatione cui titulus: *Redevoering over Vondels Treurspel* Gysbrecht van Aemstel, quae reperitur *in Vaderlandsche Letteroefeningen*, anni 1815. p. 721 sqq. et 1816. pag. 1 sqq. —

 No-

postulare quaestio proposita non videtur. Hoc tantum dixisse sufficiat, traditionem eam fuisse antiquissimam, neque omni prorsus ratione caruisse. Eâ autem non ita usus est Vondelius ut nullo modo eam, demendo addendove, mutaret; *quin*, contra, eo processit ut urbem Amstelodamum *describeret, non talem,* qualis Gysberti tempore fuerat, sed qualis paulo ante sua ipsius tempora, suâque aetate demum evaserat (*a*), ut patet ex iis locis in quibus mentio fit *Claustri St. Clarissae* dicati, *Templi novi, Turris*, quae dicitur de *Schreijers-toren*, *Curiae*, *Mercatorum fori*; et ex aliis multis rebus (*b*). Horum enim alia aliis temporibus exstruc-

Nobis autem in hac nostrâ disputatione non videtur disquirendum, quid revera acciderit, quid vero accidisse false feratur, sed quaenam Vondelio aut ex historicis aut ex traditionibus innotuerint. Propterea nos, nunc Wagenarium potius quam Koningium secuti, putamus revera Vondelii tempore celebratam fuisse traditionem de Gysberti in urbem post exsilium reditu, de urbis vastatione, deque eius domini in Borussiam profectione.

(*a*) Conf. Bilderdyk, *Epist. cit.* p. 20. I. de Vries, *l. c.* IV. 372 sqq.

(*b*) Conf. Bilderdyk, *Epist. cit.* p. 18. 19. Wagenaar, *Amsterd.* Vol. II. p. 62. Koning, *l. c.* p. 4 sqq.

ftructa fuerunt, nulla vero Gysberti tempore exftabant. Neque tamen propter has mutationes reprehendi meretur Vondelius. Quae enim libertas omnibus poëtis conceditur, eâ ipse, veri nominis poëta, fummo iure uti poterat (*a*). Quid? quod hac etiam parte cum Graecis Tragicis conveniat; hi enim, ut fupra ostendimus, quae tractabant argumenta, ea quisque fecundum ingenium fuum variis modis ornabant. Cui autem Tragoediam fuam poëta dedicavit, Hugo Grotius, non folum illas mutationes non reprehendit in Epiftolâ quam ad Vondelium mifit, fed et *pulcre* eum historiam *ornasse* fcripfit (*b*).

Ex iis autem quae diximus, fatis apparere videtur, ad Graecarum Tragoediarum argumenti indolem atque rationem, omnino conformatum esfe Vondelianae, de qua agitur, fabulae argumentum.

(*a*) Ipse in dedicatione ad Hugonem Grotium ait: *Wij bouwden dit Treurfpel op de gedachtenis ons bij de Schrijvers en de faam daer van naergelaten, en ftoffeerden en bekleedden de zaak naar de goude vrijheit der edele poëzije.* Conf. Ariftot. IX. 1. 10.

(*b*) *Bij anderen wil ik wel fpreken van de gelukkige uitkiezing van deze in der daat waarachtige, maar bij U. E.* fchoon gecierde *gefchiedenisfe, de ftadt van Amfterdam, daar dit werk is gemaakt en vertoont, eigentlijk toekomende etc.*

CAPUT SECUNDUM.

UTRUM ACTIONIS, TEMPORIS, LOCIQUE APTAM ET CONNEXAM RATIONEM, SICUT A CRAECIS OBSERVARI SOLEBAT, SECUTUS NOSTER FUERIT?

Diximus in Prolegomenis, Historicum spectaculi genus a Vondelio reformatum fuisse; hinc igitur multa in eius Tragoediis inveniri, quae cum istarum fabularum ratione conveniant. Et sane ex ea Tragoediâ, de quâ nunc agimus, luce clarius illud apparere nobis videtur. Quum enim historicae illae fabulae eo maxime tenderent, ut rebus eodem modo, quo revera acciderant, actionis et narrationis ope exhibendis, homines delectarent, i. e. quum in iis historice tantum, non vero poëtice, res tractarentur, facile intelligitur, nullam in iis rationem habitam fuisse actionis, temporis, locique unitatis. Quo longius enim erat tempus, eo pluribus casibus, personis, splendidisque spectaculis locus

erat

erat (*a*). Temporis autem unitate neglectâ, contra actionis locique aptam et connexam rationem peccare necesse erat. Non enim unus tantum locus obtinere poterat ingenti illo temporis intervallo, quod saepe complectebantur istae fabulae. — Iam vero, si attente Gysbertum Amstelium consideramus, statim in oculos incurrit neglecta *loci unitas*. Quod ad illam igitur attinet cum Graecarum Tragoediarum ratione non convenit Vondeliana illa fabula. Graecis enim unus tantum erat locus, in quo omnia agebantur: in *Gysberto* contra nunc *ante* urbem, neque semper eodem loco; nunc *in* ipsâ urbe, ibique modo in Claustro, modo in Gysberti domo, modò ante eam res agitur. Quin imo, ut et in *Palamede*, sic in nostrâ fabulâ non semper satis est perspicuum, quo loco omnia agantur (*b*). Videtur igitur Vondelius, eo saltem tempore, quo nobilissimam istam fabulam confecit, Graecae Tragoediae indolem atque rationem nondum penitus perspectam habuisse; neque ab Historico genere prorsus abstinuisse. Quod tamen non ita volumus accipi, quasi fabu-

(*a*) Conf. Bilderd. *Dissert. de Tragoed.* p. 122. sqq.

(*b*) Ubinam e. gr. constituendus est Chorus nobilium, qui post actum secundum scenam ingreditur?

bulam eius *Historicam* potius (*a*) quam *Tragicam* appellandam censeamus: multa enim Graecorum Tragoediis non postponenda continet; sed hoc dicimus, eam, quod ad *loci unitatem* attinet, ad Historicorum Spectaculorum rationem magis quam ad *Graecarum* Tragoediarum exemplum esse conformatam. *Neglectae* autem eius unitatis praecipua caussa videtur non bene a Vondelio intellecta Chori Graeci ratio. Huic enim quum non constituisset perpetuum in scenâ locum, facile mutandae scenae *opportunitas* praebebatur, simulatque et actores et Chorus eam reliquissent. Sed de Choro postea nobis erit dicendum. Haec nunc monuisse sufficiat, ne uni historico spectaculo culpam tribuere videamur, cuius caussa praecipua in Graeci Chori non penitus perspectâ ratione quaerenda est: ex quâ etiam ortum est ut *temporis perpetuitas* a Vondelio negligeretur. Quum enim in Graecis Tragoediis omnia cernerentur a spectatoribus, neque ab iis aliquid cogitari opus esset, factum etiam est ut temporis perpetuitatem non interrumperent; quod quo minus facerent, impediebat perpetuo manens in scenâ Chorus: contra in Gysberto Amstelio, quum non semper iis-

(*a*) Sc. eo sensu, quo fabulae, quae mysteriis successerunt, *Historicae* dicuntur.

iisdem, sed nunc his, nunc illis personis constaret Chorus, neque adeo in scenâ perpetuo adesse posset, facile interrumpi poterat temporis perpetuitas. Sic igitur spectatori ratiocinatione fingendum est, inter actum secundum et tertium, hostes, ex insidiis erumpentes, urbe potiri, et incautos securosque incolas aggredi; unde temporis interrumpitur perpetuitas: fingendum enim est tempus quoddam praeterire inter Vosmeri reditum in urbem, et inter initium actûs III[i], quo Badelocha Gysberto somnium suum narrans clamoribus interrumpitur Petri urbem hostibus plenam esse narrantis, et auxilium rogantis. Sic etiam necesse est, ut inter actûs V[i] scenam primam et secundam satis magnum temporis fingatur intervallum, quo repelli potuerit Gysbertus, qui cum suis ex arce eruperat, et cum hoste manum conseruerat (*a*).

Quod vero ad *actionis unitatem* attinet, de eâ dicere non adeo facile videtur; attamen, si bene de eo cogitemus, quod illâ intellexerunt Graeci, certi aliquid statui posse existimamus. Scilicet, ut diximus in Partis I[ae] Cap. II°, unitas

(*a*) Ut mens nostra bene intelligatur, monendum nobis videtur, nos non dicere Vondelium temporis *unitatem*, sed temporis *perpetuitatem* neglexisse.

tas actionis iis erat, quando *unius tantum herois una actio exhibebatur, quacum ita coniuncta essent quaecumque a caeteris agerentur personis, ut horum aliquâ parte sublatâ, tota fabula turbaretur.* — Iam vero, quamnam esse *actionem* huius fabulae dicemus? *An* dubitationem Gysberti, utrum Amstelodamum sit ipsi relinquendum, an vero ad mortem usque defendendum, uxore et liberis suis, omnibusque ad bellum non idoneis hominibus dimissis? *Sed hanc* non esse huius fabulae actionem vocandam, omnes intelligunt. Quis enim putabit Vondelium quatuor priores actus *prologo* impendisse, ultimo tantum actionem comprehendisse? Estne igitur modus, quo urbs Amstelodamum ab hostibus insidiarum ope capitur, et a Gysberto eiusque sociis defenditur, quibus tamen hostium numero superatis, urbem relinquere cogitur Amstelius, monitu magis Raphaëlis quam necessitatis vi, quippe cui cedere tamquam fortis heros nollet? — Verissimum omnino videtur hanc dicendam esse huius fabulae actionem; quae sic tamen non tantum ad Gysbertum, verum et ad eius hostes pertinet, sic ut patet ex actu secundo integro; neque igitur, sensu Graecorum scilicet, unam esse actionem dicere possumus. Quamvis enim necesse erat spectatorem certiorem facere eorum, quae in animo haberent hos-

tes

tes, et quamvis actus II^us aliquatenus cum totâ actione cohaeret, non sic tamen cohaerere videtur, ut eo sublato, omnia turbentur. Quae enim Vosmerus narraverat in actûs Primi scenâ tertiâ, ficta esse, *et* spectatoribus, *et* vero etiam Gysberto apparet ex iis quae in Actûs III^i scena I^a narrat *Petrus*. Non negamus quidem, pulcherrime et maxima cum arte fabulam suam sic disposuisse Vondelium, quo maiorem spectatori quam ipsi Gysberto de urbis fatis metum et sollicitudinem incuteret; sed, si hoc postulatur, ut ad Graecae Tragoediae rationem hancce fabulam exigamus, respondendum nobis videtur, non esse *unam* actionem, eo scilicet modo, quo in Graecis Tragoediis obtinebat. – Quodsi quis forte neget eam esse huius fabulae actionem, quam modo esse diximus, age, Vondelium ipsum audiat in dedicatione ad Hugonem Grotium: „ *Het rijzen van onze nieuwe Schouwburg* —— „ *dede onzen lust rijzen, om dit aanzienelijk* „ *Gebouw in te wijden met eenigh werck, dat* „ *deze stadt en burgerije moght behagen; waar*„ *om wij voor onze stoffe uitkozen de* jammerlijc„ ke verwoestinge van Amsterdam en Ballingschap van Gysbreght, van Aemstel, *toen hee*„ *re derzelver stede.*" – Sicut igitur fabulae Aeschyli, quae inscribitur Πέρσαι, argumentum est clades a Graecis ad Salaminem illata

Per-

Persarum exercitui: actio vero senum anxia sollicitudo; de fatali, qui iis affertur, nuntio, querela; et Xerxis fugâ evasi desperatio; sic *Gysberti Amstelii* argumentum est vastatio Amstelodami, et Gysberti exsilium; actio vero modus, quo et hostes *urbe potiuntur*, et eam defendit Gysbertus; *eiusdem denique dubitatio* utrum, urbe iam ab hostibus captâ incendioque deletâ, arx ipsi sua sit defendenda, an vero exsuli patriâ ex cedendum.

Actio autem est integra et perfecta, sicut in Graecorum Tragoediis, ita ut neque ante initium, neque post finem aliquid desideretur. Quae scilicet spectatori ad intelligendam Tragoediam, cognoscenda erant, ea Gysbertus exponit in Prologo, cuius prioribus versibus auditis, intelligunt iam spectatores quanam de re agatur. Omnes vident Gysbertum laetitia affici propter inopinatum hostium discessum; laetantur cum eo, dicente, urbem, quam toties ferro ignique vastare cupierant hostes, nunc ultro ab iis fuisse obsidione liberatam; caeterum causas hostium in se odii exponit Gysbertus, dolisque Woerdenii et Velsenii coniuratione contra *Florum* se implicitum fuisse, dicit.

Sicut autem in Sophoclis *Oedipo Tyranno* nihil a spectatore desideratur, postquam Thebas exsul relicturus ille e scenâ in regiam ingressus

est;

est; ita etiam prorſus ad finem perducta est actio. ſimulatque navem ingresſurus infelix Gysbertus arcem cum ſuis reliquit: quo facto nihil ad ſpectatores attinet, quo modo exſul vitam degat, aut quid urbe potiti hostes ulterius agant.

Quod vero ad magnitudinem actionis attinet, ſecutus esſe Ariſtotelis praeceptum Vondelius videtur (*a*): omnia enim fieri finguntur illo tempore, quod praeterit ab horâ post meridiem quartâ usque ad ſolis ortum; uno igitur ferme ſolis circuitu (*b*).

In ſcenas denique atque actus dividitur haecce Tragoedia; quod quantopere cum Graecarum Tragoediarum ratione pugnet, diximus in Capite II° partis prioris. Orta autem haec distinctio ex male intellectâ Graeci Chori ratione et hinc neglectâ actionis, temporis, locique unitate: ſubducenda enim ſpectatorum oculis ſcena erat, quotiescumque locus mutandus, aut temporis aliquod ſpatium praeterire fingendum esſet: quibus mutationibus non eguisſet Vondelius, ſi, quo Graeci, eodem modo etiam ipſe Chorum adhibuisſet. Quum vero *Senecae*, qui hoc tempore a multis non legebatur tantum, ſed et ni-

(*a*) Περὶ ποιητικῆς, VIII. § 5.
(*b*) Conf. argumentum fabulae Vondelianae in fine.

nimiis extollebatur laudibus, Tragoedias ſedulo verſaret, quin etiam Troades et Herculem Furentem verſibus Belgicis iam reddidisſet, non mirum est, eum exemplum ſecutum esſe poëtae, qui quamvis cum Graecis nullo modo comparandus ſit, eo tamen tempore ab omnibus ei vehementer commendabatur. Sicut igitur ille, quamvis fabulas ſuas in actus dividebat, Chorum nihilominus post cuiusque actûs finem induxit, ita et poëta noster ad uniuscuiusque actûs calcem Chorum partes ſuas agentem in ſcenâ conſtituit.

CAPUT TERTIUM.

UTRUM SIT EADEM VONDELII FABULAE DISPOSITIO SIVE PARTITIO, QUAE GRAECARUM SOLEBAT ESSE TRAGOEDIARUM?

Partitionis, quae in Graecis Tragoediis obtinebat, caussa fuit eis proprius usus Chori, qui a Vondelio longe diverso modo adhibitus est in fabulâ, de qua nunc agimus. Quamvis itaque vel hinc intelligitur, fieri facile potuisse, ut in aliis etiam rebus, a Chori usu pendentibus, ab eorum ratione aberraret, disquiri tamen potest quatenus *Gysberti Amstelii* partitio cum Graecarum fabularum dispositione conveniat, praesertim quoniam vidimus non in omnibus saltem a Graecâ ratione alienam esse nobilissimam hanc Tragoediam.

Et quod ad *Prologum* quidem attinet, quae ipse Vondelius dixit in fine argumenti, quod totius fabulae conscripsit, satis ea indicare nobis videntur eum Graecorum exemplum sequi studuisse. Ibi enim Gysbertum Amstelium προλό-

γι-

γίζειν dicit. Quamvis autem reverâ ea, quae Gysbertus in initio fabulae loquitur, *Prologi* (*a*) nomine insigniri possunt, vereor tamen ut

(*a*) Sunt qui Prologum illum tamquam nimis longum, reprehendant, sed eos recte, ut videtur, refellit auctor operis, cui titulus: *de Toneelkijker*, Parte II. N. 5. December 1816. p. 233. ubi dicit: „*Welk eene heerlijke verscheidenheid van toon treft ons reeds in de eerste alleenspraak van Gijsbrecht, wanneer hij, verblijd over de verlossing der stad, opkomende, in den toon der hartelijkste vreugde uitroept:*

„*Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange leste*
„*Ontferremt over mij, en mijn benaeude veste.*"

hierin voortgaande tot dat hij bij den regel:

„*De Kermerlander had met Waterlander dier*
„*Gezworen duizentwerf,*"

in den toon van verhaal overgaat, om al het leed, dat hem reeds trof, voor te dragen; wanneer hij den klaagtoon aanvangt bij den regel:

„*Ons maegschap zit verdruckt, durft schilt nocht wapen voeren,*"

welke klaagtoon eindigt, als hij de diensten, door hem en zijnen Vader den Graaf bewezen, optelt, en in den heldentoon overgaat, beginnende met den regel:

„*En noch verzamelt men in 't harnas zoo veel troepen,*"

waar in hij ten einde toe voortgaat. Deze voorafspraak

ut ab omni parte cum Graecorum *Prologo* conveniant. Etenim, ut ſupra iam diximus, Prologus Graecis dicebatur ea Tragoediae pars, quae Chori primum cantum praecedebat. Rectius igitur *Prologus*, Graecorum ſcilicet ſenſu, vocandus nobis videtur totus actus Primus. Sicut enim in *Oedipo Tyranno* Prologus non tantum continetur iis, quae ab uno Oedipo proferuntur, ſed iis etiam, quae cum eo loquuntur Sacerdos et Creon, ita, ſi Graece loquamur, non tantum ea ſunt in Vondelii fabulâ Prologi nomine inſignienda, quae in initio effatur Gysbertus, ſed ea etiam quae fiunt in ſcena II[a] et III[a], post quas demum Chorus ſcenam ingreditur. Quodſi ita ſtatuimus, hac etiam parte Prologus iste cum Graeci Prologi indole convenit, quod, ſicut hic, ita ille etiam ſerviat ad ſpectatores ea docendos, quibus ignoratis, fabulam intelligere non posſint. In *Oedipi Tyranni* prologo exponuntur Thebanorum, peste afflictorum, miſeriae; patefit earum cauſa; et conſilium initur, quo ſecundum oraculi effatum, ſint iis liberandi. Similiter in Vondelii fabulâ gaudii ſui cau-

ſpraak is op zich zelve een meesterſtuk van kunst, en wij kozen die boven eenig ander ſtuk uit, ten einde de bedillers den mond te ſtoppen, die dezelve als langdradig en vervelend uitkrijten."

causam exponit Gysbertus; causam item, cur hostes ipsi adeo sint infensi; se tamen odio indignum dicit, quo ab hostibus exerceatur; quo vehementer spectatorum *sibi gratiam* conciliat: plura tamen iis cognoscenda erant ad fabulam bene intelligendam. Adveniente igitur mox *Willebrordo, quaenam causa sit* hostium fugae, comperit Gysbertus: qui quo magis sit curis vacuus metuque liber, ab hostibus persequendis redux Arentius, eorum fugam atque praedam ingentem captam narrat. *Simul etiam* Vosmerum (*a*) adducit, quem mendacia loqui aut insidias urbi struere, ne suspicatur quidem Amstelius; cuius tamen rei non plane ignari erunt spectatores, si, quod ab eo fieri solet, qui Arnoldi personam refert, Gysberto gestu quodam significetur, non recte eum agere, *qui hostili viro in urbem libero abire concedat:* cui tum respondet urbis dominis:

„ Ick

(*a*) Assentimur omnino viro Cl. Bilderdyk, in *Annot. ad Diss. de Trag.* p. 191. male histriones facere, qui ignobili et ex plebe homini convenientem dialectum Vosmero tribuant; quis enim Egmontium putabit tanti ponderis negotium tali homini credidisse? Neque igitur facimus cum auctore animadversionum mox citandarum p. 60. Sed omnino cum auctore Diarii, cui titulus: *de Toneelkijker*, p. 214.

„ *Ick hoor de Goijer doet de waarheit niet te kort,*
„ *Want zijn vertelling stemt met vader Willebord."* —

Tum vero virginum Amstelodamensium Chorus scenam ingressus gratias ait esse Deo agendas, de inopinata urbis salute; laeteque in sacris aedibus precandum et cantandum, quod diem Christi natalem ab hostibus liberi celebrare possunt incolae. — Quibus cantatis carminibus, scena clauditur, neque velo remoto, idem est locus, neque eaedem sunt personae; sed duces sunt hostium duo, qui prope Carthusianum claustrum exercitûs parti consilium urbem noctu invadendi aperiunt: mox Willebordum Didericus cogit exercitum hostilem in Claustrum recipere (*a*): Egmontio denique ex urbe redux Vosmerus omnia bene successisse, navemque militibus plenam, sine ulla incolarum suspicione, in

(*a*) Nonnulli Tragoedia indignam hanc scenam existimant; (ut Macquet, *Proeven van Dichtk. Letteroef.* Vol. III. p. 12.) nos vero cum iis consentire non possumus: Est enim talis, quales multae reperiuntur in Graecorum fabulis e. gr. in Antigone Sophoclis à vs. 222—330. — Non tamen diffitemur eam actionis sublimitati aliquantum nocere. Conf. Cap. IV. huius partis.

in urbem inductam fuisse narrat: quibus factis, finis adest actus II[i]. Actu autem tertio in Gysberti arcis penetrali sedentem cernimus Badelocham, lacrimis oppletam; eamque *marito intranti* causamque tristitiae roganti horrendum somnium narrantem *audimus*; de quo dum queritur, metumque *suum et timorem* prodit, ecce advenit Petrus, clamans auxiliumque *rogans* contra hostes a quibus captam esse dicit urbem; conqueritur de miserâ suâ fortunâ Gysberti uxor, *dum ipse*, turri conscensâ, *hostes speculatur*; mox, in atrium redux, invasam ab iis et incensam urbem significat, armaque indutus, cum sociis suis et fratre Arnoldo Uxorem *domumque* relinquit, urbem, si possit, defensurus.

Interea dum, scenâ clausâ, locus mutatur, cogitatione sequimur Gysbertum, urbem *percurrentem*, *socios undique* congregantem et contra hostes ducentem, donec, velo remoto, claustrum intueamur Clarissae sacrum, Chorumque Virginum perpetratam Herodis iussu infantium caedem canentem audiamus. Mox Dei voluntati sese submittens Gosewinus Amstelius Clarissam, ut aufugiat, exhortatur: illâ *vero abnuente*, et ad mortem usque ei adesse *volente*, vestes pontificales ante indutus, cum Virginibus carmen Simeonis canit: tum vero intrans subito Gysbertus, cantus interrumpit sacros, Gosewi-

num

num et Clarissam precatur, orat, obsecrat, ut cum omnibus virginibus, se duce, aufugiant; negant tamen illi se hoc facturos; quibus frustra obnisus Gysbertus, appropinquantium hostium audito clamore, claustri portam defensurus, eos relinquit (*a*). Loco interim mutato Badelocham iterum cernimus in arcis atrio sedentem, fratrisque sui, sine marito, reditu exterritam; hunc vero horrendam captae incensaeque urbis conditionem et irritos Gysberti sociorum.

(*a*) Antequam locus mutatur, velo, quo per momentum scena obducta fuerat, remoto, interior Claustri pars ostenditur: iacent interfectae virgines: Gosewinum et Clarissam occisos, hostes vero caede furentes cernimus. Illud igitur spectaculum a plerisque idoneis iudicibus improbatur: tamquam a Bilderdykio, in *Annot. ad Diss. de Tragoed.* p. 190. ab Auctore supra citato, nec non a Scriptore Animadversionum de modo, quo exhibitus fuit Gysbertus Amstelius, quae reperiuntur in Diario cui titulus: *Algemeene Kunst- en Letter-Bode*, anno 1819. Vol. I. No. 4. p. 62. Et sane supervacaneae eo redduntur Gysberti nuntiique narrationes: neque igitur nobis probandum videtur: quamvis adhiberi adhuc videtur ut etiam vulgum alliciat haec Vondelii fabula: quod sane laudandum est consilium: dubitari tamen potest, quin haec causa satis valeat ad Vondelii pulcherrimae Tragoediae dispositionem turbandam, praecipuasque eius partes supervacaneas reddendas.

rumque ad reprimendos repellendosque hostes conatus narrantem audimus, terrore atque misericordiâ stupefacti; lacrymas cum *Badelochâ* fundimus propter miserum florentis urbis excidium; anxii cum eâ de mariti fato haeremus, et pulcherrimum illud carmen, quod a nobilium Choro canitur, *alit* augetque animi nostri affectiones: ita ut cum eâdem Badelochâ vehementer gaudeamus de reditu mariti (in actus V[i] initio); qui tamen adeo horrenda refert, ut non *possimus non indignari* contra hostes, et summâ tristitiâ affici de urbis, Gysberti, et Badelochae miserrimo fato. Illum *vero sua fata narrantem* miseriora etiam et *magis horrenda* referens interrumpit nuntius (*a*), ex cuius ore audimus quaenam Gosewini, Clarissae, omnium Virginum, *totiusque* Claustri miserabilis *fuerit sors:* ille *itaque* Gysbertum excitat ad impetum ex arce in hostes faciendum; quo tamen infelici successu utente, quin et Arnoldo fratre e vulneribus moriente, mox advenit hostium legatus, a Gysberto petens ut arcem sibi tradat, et hostium fidei se suosque committat. Quod quum fortissimus heros nullo modo facturum se dicat, sed potius ad mortem usque arcem defensurum, oritur hinc παθοῦς plenissimum certamen inter eum et Badelo-

(*a*) Conf. hac de Nuntii narratione Macquer, *Lib. cit.* p. 25 sqq.

lochem, quae, cum eam in navem descendere fugâque sibi et liberis consulere vellet, diutissime ei repugnat: cumque postremo parituram se dixerat, post preces, quas ipsâ petente, antequam a marito esset discessura, fuderat Petrus, ecce Raphaël Angelus Gysbertum cum uxore arcem relinquere, inque Borussiam proficisci iubet, et ad eum solandum, florentissimam, quae post tria secula futura sit, Amstelodami conditionem praedicit: eique in fugâ adfuturum se pollicetur, quo denique in coelum regresso, Divini nuntii monitis obsequens Gysbertus, cum uxore liberisque et sociis suis navem conscensurus, arcem relinquit.

Breviter sic totam fabulam exponere necesse nobis visum est, quo melius diiudicemus, quatenus eius dispositio cum Graecarum fabularum partitione conveniat. — Iam vero, possumus omnino, quae fiunt inter chororum cantiones, *Episodiorum* nomine insignire. At vereor tamen ut recte sic vocentur. Quum enim non eadem fuerit Vondelianae nostrae, quae Graecae Tragoediae origo, facile intelligitur, ea propterea non eodem sensu *Episodia* dici posse. Quis enim dicat Choros praecipuam illius Tragoediae esse partem? Immo potius eos tantum induxisse videtur Vondelius, quoniam sic locum sibi futurum sentiebat poëtico ingenio, quod erat ipsi

vi-

vividissimum, indulgendi. Etiamsi vero concedamus, ea quae continentur inter Chororum carmina, *Episodia* dici posse, quoniam non sunt *Chorica*, sed *diverbiis*, quae dicuntur, constant, et quoniam apud Graecos etiam sic vocata fuerunt, quamvis posterioribus eorum temporibus praecipua Tragoediae pars essent, Chorusque ad ea accommodaretur, tamen, si accurate ea consideramus, patebit nobis ea a Graecorum Ἐπεισοδίων naturâ esse diversissima. Quum enim illi nihil in iis agi fingerent, nisi quod ad totam fabulam necessario aut probabiliter ita pertineret, ut, *aliquâ* eorum parte omissâ, tota actio perturbaretur, Vondelius e contrario talia Ἐπεισόδια suae Tragoediae intexuit, qualia ab ea sine ullo probabilitatis detrimento abesse posse videntur, ad quae, nisi totus actûs IIus, de quo sententiam nostram protulimus iam in Capite IIo, certo tamen huius actûs scena secunda referenda videtur.

Caute nihilominus hac in re agendum existimamus, ne Vondelii fabulam ad Graecae Tragoediae rationem exigentes, eum statuamus reiicere debuisse, quae reiicere omnino non poterat, propter consilium quod ipsi, hac in fabula conscribendâ, affuit. A quo committendo prohibebimur, si in eius originem aliquanto accuratius inquiramus. Propositum scilicet Vondelio

erat,

erat, cum recens exstructum esset theatrum, Amstelodami incolis fabulam quandam exhibere, qua et ipsis placere, et vero etiam inprimis felicem florentemque eo tempore urbis conditionem extollere posset. Quum igitur argumentum elegisset ex antiquissimis infelicissimisque urbis fatis, opus ipsi omnino erat personâ quâdam, quae, quum Tragoediae exitus esset tristis, Gysbertum solaretur, urbisque nunc eversae futuram gloriam prosperamque sortem vaticinaretur: hanc vero ut probabiliter induceret, maxime tragicum illud inter Badelocham et Gysbertum certamen finxit. — Quae quum praecipua fuisset fabulae origo, porro hoc potissimum egit Vondelius, ut ea exhiberet, quae ad illud certamen probabile reddendum conferre, simulque spectatorum attentionem allicere possent. Quo maius autem esset discrimen inter urbis suo tempore florentissimum, Gysberti vero aetate miserrimum maximeque afflictum statum, eo spectatoribus cum Arnoldi, tum ipsius Gysberti, tum denique nuncii narrationibus (quarum ultima maxime omnium horrenda refert et miserrima) modum exhibuit, quo urbs et ab hostibus per insidias capta, et a Gysberto frustra contra innumeras copias certante defensa, et ab hostium exercitu vastata fuisset. Quae narrationes quo magis spectatores delectarent,

ta-

tales iis intertexuit actiones, quales ansam iis tam necessario praeberent, ut vix aliter fieri posset, quin iucundissime iis narrationibus afficerentur, quicumque hanc fabulam spectaturi essent. Hinc igitur ortus videtur actus primus, quo Gysbertus, hostium fugae caussis a Willebordo compertis, eorumque timore et ignaviâ ex Arnoldo auditis, securus et laetus liberatam hostibus urbem ingreditur, laetissime nunc Christi natales celebraturus: hinc actûs II[i] scena I[a] quâ, quid in animo habeant hostium duces, ipsi aperiunt: scena III[a], quâ insidiarum felicem successum narrat Vosmerus, quaque vehementer excitatur spectatorum de Gysberti et urbis fato terror atque misericordia. Quo magis autem illis animi affectibus moverentur spectatores, cum urbis Amstelodami fatis non potuit non eius domini, totiusque huius domûs sortem coniungere; unde nata actûs III[i] pars illa pulcherrima, usque ad Petri adventum; actûs IV[i] scena I[a]; actûs denique V[i] scena II[a].

Hanc igitur fabulae huius nobilissimae originem si ante oculos semper habemus, non adeo facile falsum de ea iudicium pronuntiabimus: neque Vondelio aliter disponenda fuisse statuamus ea, quae sic recte omnino eum disposuisse patet, quamvis cum Graecae Tragoediae ratione non conveniant. Neque tamen hoc ita volumus

ac-

accipi, quasi Vondelius Graecam Tragoediam nullo modo hac in fabulâ secutus fuerit; hoc enim si diceremus, nobis ipsi obloqueremur (a); sed hoc volumus, caute esse procedendum, ne ad Tragoediae Graecae rationem exigere studeamus, quae ad eam exigi non posse videntur.

Quòd ad Episodia igitur attinet, de iis haec nobis statuenda videntur: aliquatenus ea, sensu Graeco, sic vocari non posse; multa enim in iis occurrere quae abesse sine probabilitatis detrimento possint; quod in suis fabulis numquam passi sunt Graeci; — ab alterâ vero parte sic omnino vocanda esse, quoniam Chori cantibus intertexta sunt; neque tamen, ut et supra, hoc ipso Capite, monuimus, eandem esse eorum originem apud Vondelium, quae apud Graecos fuerat; quum vero in plerisque Aeschyli, Sophoclis Euripidisque Tragoediis, praecipuum locum Episodia, secundum vero Chori obtineant, hac parte cum Graecis Vondeliana conveniunt.

Exodum autem Gysberti Amstelii a Graecarum Tragoediarum exitûs ratione non magnopere discedere, facile est demonstratu. Fabulae nostrae, actio (ut supra vidimus Cap. II.) est mo-

(a) Vidd. Prolegomena ad Partem alteram, et eius partis Caput I et II.

modus quo urbs ab hoſtibus capitur, a Gysberto vero defenditur. Exodus igitur iis omnino rebus conſtet neceſſe eſt, quae ad Gysberti cladem pertineant. Primum enim narratione Arentii certiores facti ſpectatores de urbis ab hoſtibus captae conditione, deque Gysberti ad eam defendendam conatibus, nunc *in* actu poſtremo ab ipſo Amſtelio nec non a nuntio audiunt hoſtes adeo praevalere numero, ut, quidquid egerint fortiſſimi heroës, nihil ad eorum *impetum* reprimendum valuerit: iam igitur *nihil* amplius reſtare, quam ut cum ſuis ex arce Gysbertus erumpat; quod quum, *parum* tamen proſpero ſucceſſu uſus, fecerit, *inſtat* iam fabulae finis: urbs enim ab hoſtibus capta eſt Gysbertoque erepta; nondum tamen adeſt extremum Gysberti fatum; ſupereſt enim ei arx, quam usque ad interitum defendere *in animo* habet; ſed hanc etiam oppugnaturi accedunt hoſtes: legatus ab iis miſſus poſtulat ut ipſis tradat ſe ſuosque Gysbertus: is vero, fortiſſimus heros, ad mortem usque contra eos tueri ſe mavult: uxorem tamen cum liberis ſuis et inermibus omnibus, qui ad arcem confugerant, dimittere ſtudet; tum vero certamen inter maritum et uxorem oritur, ad Graecae Tragoediae rationem maxime accommodatum, quippe παθοῦς, quo tantopere delectabantur Graeci, pleniſſimum. Quum autem

Ba-

Badelocha in eo esset, ut marito discedere eam iubenti, quo pertinacius ipse hostibus resisteret, obsequeretur, ecce, precibus, quas, ipsa postulante, fuderat Petrus, excitatus adest Raphael, qui Gysbertum arcem relinquere iubet, et, ut supra vidimus, futuram urbis post aliquot saecula gloriamque floremque praedicit. Continet igitur Exodus, plane ut apud Graecos, partem maxime παθητικήν; et, ut in multis eorum fit Tragoediis, advenit *Deus*, qui dicitur *ex machina*, de quo diximus iam in Partis primae Capite III°. Quamvis autem revera meliores sunt eae Tragoediae, quae tali Deo carere possint, iis tamen, quae supra de huius Nostri fabulae origine protulimus, satis eum excusari putamus: neque enim aliter solatium afferri poterat miseriis afflicto Gysberto, laudibusve efferri felicissima, quae Vondelii tempore erat, Amstelaedami conditio (*a*).

Tristis porro est et *infelix Eventus*. Patriam enim urbem, ab hostibus captam, incensam et dirutam relinquere cogitur Gysbertus, eodem plane modo quo apud Sophoclem *Oedipus Tyrannus*.

Neque praetermittendum est, Vondelium in hac

(*a*) Conf. etiam infra Cap. VI. et Macquet, *l. c.* p. 33 sqq.

hac fabulâ eas res adhibuisse, quibus tantopere Graeci delectabantur: ἀναγνωρίσιν scilicet, atque περιπέτειαν. Quae enim narrat Gysberto Vosmerus, iis ille vehementer gaudet, quoniam vera ea esse existimat; gaudet item quod hostibus sit liberatus, quodque iam nihil ab eis sibi sit timendum. *Sed quam misere mutatur* eius laetitia! In actu III° dum Badelocha somnium ipsi narrat, accurrit inopinatus, vociferans Petrus, urbemque hostibus, qui a Vosmero *navi* illâ absconsi fuerant, plenam esse narrat. Sic igitur agnoscitur Vosmerus: agnoscuntur eius astutiae, patefiunt hostium *insidiae*; *et*, *qui* felicissimus antea laetissimusque fuerat, Amstelius, uno temporis momento et inexspectatâ admodum ratione fit miserrimus, maximisque obruitur calamitatibus.

CA.

CAPUT QUARTUM.

DE PERSONIS IN VONDELII FABULÂ OCCURRENTIBUS, DEQUE EARUM MORIBUS.

Vondelius in dedicatione ad Hugonem Grotium ait fabulam suam se composuisse secundum leges dramaticas, neque contra eas peccasse, nisi eo forte quod nimis multas induxit personas (*a*). Et sane quicumque Graecas cognitas habet Tragoedias, ei statim discrimen illud in oculos incurrit, quod in iis paucae tantum occurrunt, in Vondelii vero Gysberto Amstelio, maximo sunt numero. At sentiit ipse poëta nobilissimus contra Graecorum (*b*) consuetudinem se

(*a*) „ *Wij stoffeerden en bekleedden de zaeck naer* „ *de goude vrijheit der edele poëzije: oock naer de* „ *tooneelwetten, waer tegens wij wetende niet misdeden, 't en waer misschien in talrijckheit van personagien, dat wij qualijck konden vermijden, zonder het werck zijnen eisch te weigeren.*"

(*b*) Horum enim leges Dramaticas sine dubio intelligit, quippe quas sequi semper studuit.

se peccasse, neque tamen ut et ipse dixit, aliter agere poterat, quoniam personas illas omnes totius postulabat actionis ratio. Quamvis autem captu faciliores sunt fabulae in quibus pauciores occurrunt personae, non tamen magnopere reprehendi poterit *Vondelius*, si curavit ut nulla personarum sit supervacanea: *illud enim* semper cavebant Graeci: neque contra hanc legem Vondelius peccasse nobis videtur; omnes enim, quae hac in fabulâ occurrunt personae, nexu coniunctissimo cum Gysberto cohaerent. Quod si quis obiiciat, superfluum esse *Petrum*, et Gysberti liberos, quos ambo, laesâ Tragoediae maiestate, loquentes induxit Vondelius, quum recte Sophocles in *Oedipo Tyranno* mutas tantum eas esse voluerit personas; respondendum nobis videtur: Vondelium aptissimâ omnino ratione Petrum in hac fabulâ agentem induxisse; eo enim opus erat ad adventum Raphaëlis probabilem reddendum: eumque cum totâ actione ita coniunxit, ut abesse omnino non posset: neque enim magis arcte cum totâ fabulâ cohaerere potest, quam urbis hostium insidiis captae nuntium afferendo. Quod vero ad liberos Gysberti attinet, nemo negabit ea quae ad Tragoediae πάθος augendum inserviunt, nullo modo esse supervacanea: iam vero hanc ob caussam in *Oedipo Tyranno* Antigonem et Ismenam induxit

So-

Sophocles; et, quamvis hac in Tragoediâ eas loqui nolebat, in Oedipo tamen Coloneo non mutas eas induxit, ſed loquentes multa, magnâque actionis parte fungentes. Quid? quod Medeae liberi clamantes in domo et vociferantes ſint in Euripidis Tragoediâ. Eiusdem autem παθοῦς augendi gratiâ, Vondelius etiam Gysberti liberos induxit: maxime Tragicam reddunt eam fabulae partem anxietate ſuâ metuque Adelgunda, puerili autem illâ interrogatione parvulus eius frater (*a*).

Graecarum Tragoediarum una tantum actio erat: una igitur primaria perſona in iis inducebatur; neque dicere veremur, unam tantum in Vondelii fabulâ esſe primariam perſonam; (quamvis, ut ſupra a nobis ſatis demonſtratum videtur, actio non ſit una, eo ſenſu, quo Graeci eam unam esſe volebant) quaecumque enim fiunt, pertinent omnia ad Gysbertum; quae ab aliis perſonis aguntur, omnia ad eum referuntur. In actu I° ipſe Gysbertus primarias agit partes: quae in actu ſecundo moliuntur hostes, quaeque a Diederico et Willebordo aguntur, omnia, quamvis ob rationes ſupra allatas ſine iacturâ abesſe posſent, cum Gysberti tamen fatis cohaerent: etenim hic erat nodus, quisnam urbe po-

(*a*) Conf. etiam Macquet, *l. c.* p. 32 et 33.

potiretur; Gysbertusne eius maneret dominus; an vero ab *hostibus* eâ expelleretur. Quae porro fiunt in actu III°, ea sic disposuit Vondelius, ut omnia connexa sint cum Gysberto. Quod enim narrat Badelocha somnium, ad eum omnino pertinet, *quoniam Mathildae* umbra ab eo *hostibus vult eripi Gosewinum et* Clarissam; quia vero Badelocham in scenam induxit poëta, propterea optime cohaerent, quaecumque in caeteris actibus sequuntur. Postquam *enim* in actûs IV.[i] scenâ I[a] Gysbertus Mathildae *monitum* exsequi conatus fuerat, Badelocha de mariti fatis anxia in scenâ II[a] ab Arnoldo reduce postulat ut narret sibi quaecumque ad Gysbertum *pertinent*: mox ipse advenit, et *quid* viderit, quid fecerit, quid passus fuerit, praesens refert. Iam vero extrema referentis nuntii adventu excitatur Gysbertus ad *erumpendum* cum suis ex arce: quo tamen conatu infeliciter cedente, Gysbertus morte fratris maiori etiam dolore afficitur, ita ut videatur iam iam hosti cessurus. Magnanime tamen negat hostium legato, sese ipsis esse traditurum; quin ad mortem usque potius arcem defensurum. In eo, quod deinceps *oritur*, certamine, primaria omnino persona est Gysbertus: etenim lacrimis suis precibusque hoc tantum assequi conatur Badelocha, ut, si ille hostibus diutius resistere velit, sibi manere con-

ce-

cedat, neque se cum liberis nave dimittat. Adveniente tandem Raphaële, Gysbertus consilium ilico mutat, arcemque relinquit. Semper igitur primariae Gysberto sunt partes: atque hac in re Graecorum rationem secutus videtur Vondelius: neque minus eo, quod sicut illi solebant nuntium (ἄγγελον sive ἐξάγγελον) inducere, qui ea narraret, quae non essent spectanda, et tamen ad nodum explicandum omnino cognoscenda; ita ipse etiam nuntium scenam ingredi voluit, qui ultima urbis fata et Gosewini, Clarissae, omniumque sacrarum virginum miserrimam mortem narraret (*a*); neque ullum ei nomen dedit, Graecorum etiam hac in re exemplum secutus.

Sed

(*a*) Videtur autem in eo maximum esse argumentum, ad reiiciendum illud spectaculum, dequo iam supra diximus: rectissime enim Vondelius talia narrari tantum voluit, non vero conspici a spectatoribus; ita ut obsequeretur notissimo illi Horatii praecepto in *A. P.*

Non tamen intus
Digna geri promes in scenam: multaque tolles
Ex oculis, quae mox narret facundia praesens.
Ne pueros coram populo Medea trucidet;
Aut humana palam coquat exta nefarius Atreus;
Aut in avem Procne vertatur, Cadmus in anguem;
Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.

Sed videamus de personarum in hac fabulâ occurrentium *moribus*. Ostendimus supra Graecos *sublimes* personis suis tribuisse mores. Iam vero Gysberti aliarumque multarum personarum mores actionis sublimitati omnino accommodatos esse quis negabit? *Quid sublimius cogitari potest Gysberti moribus, qui, urbe, fratribus*, sociis innumeris, Gosewino, Clarissâ, *omnibus* fere amissis, arcem tamen suam, ut fortissimus heros, defendere ad mortem usque *mavult*, quam hosti cedere? Quid sublimius est *Badelochae* de marito dolore et anxietate?

Quum vero hoc etiam assequi studerent Graeci, ut omnium personarum mores, *nec non* actiones et sermo, quibus *illi* exprimuntur, ad universae actionis sublimitatem augendam servirent, hoc non item observasse videtur Vondelius. Actûs *enim secundi scena* secunda Comoediae magis quam Tragoediae convenire videtur, neque sane ad sublimitatem aliquid confert. Quamvis igitur *convenientes* omnino mores hac in scenâ Diderico, Ianitori, et Willebordo tribuit Vondelius, melius tamen facturus fuisse videtur, si eos ita agentes non induxisset, quippe quorum actio sublimitatem totius fabulae non solum non augere, sed minuere etiam omnino videtur (*a*).

Sic-

(*a*) Conf. supra Cap. III.

Sicut porro Graeci, ita et Vondelius *convenientes* sive *aptos* personis suis mores tribuit. Alio enim plane modo Gysbertus, alio Vosmerus loquitur: hic, quippe victus, submisse, meticulose, suppliciter: ille, tamquam victor, laete et cum auctoritate, sed simul tamen humane, loquitur. Gysbertus deinde, urbis princeps atque dominus, omnia facit, ut eam defendat hostibusque eripiat: ut maritus vero, uxorem amat quidem maximopere, neque tamen eius causâ patriae salutem negligit. Badelocha mariti, liberorum et urbis suae amore, simulque fortitudine plusquam virili praedita est. Quaecumque vero agit atque dicit, talia sunt, qualia mulierem decent. — Gosewinus, vir pius, et summus quondam Episcopus, gravissimas iamiam experturus calamitates, de fugâ non cogitat, sed Dei omnipotentis voluntati obtemperans, ad altare mori cupit, et, utpote senex, fata sua satis fuse memorat: caeterum de neptis suae periculis tantum est sollicitus, eamque orat, ut ipsum relinquat, fugâque sibi consulat; *Clarissa* vero, heroinae instar, mortem mavult in Claustro sacro opperiri, quam Gosewinum relinquere. Quae postea quoque de iis narrantur a nuntio, eos omnino decent. — Parvo puero convenienti plane modo loquitur Gysberti filiolus; eiusdem filia, utpote tenera pu-

 el-

ella, timet, matremque praesidii causa, anxia amplectitur. — Vosmerus, Sinoni simillimus, callide tegit, quas Gysberto struit, insidias. Quando vero cum ducibus suis loquitur, fortissimum ostendit, et ad omnia pericula subeunda paratum, *in insidiis vero struendis tegendisque acutissimum* animum. Hostium duces potiundae urbis cupiditate flagrant: Willebordus a bellis abhorrens, quietaeque vitae assuetus, a claustro suo, utpote Deo sacro, milites arcere conatur; mox vero, urgente necessitate, cedere mavult, quam praefracte recusando iram hostium cum claustri damno excitare.

Neque minus hoc curavit Vondelius, ut *constantes* personarum suarum *fingeret* mores. Neque enim alii sunt Gysberti aut Badelochae in exitu Tragoediae mores, alii in medio aut in initio; sed quocumque tempore sibi constant. Aeque pius est *Amstelius* post urbem ab hostibus captam, atque fuerat post eorundem inopinatam insperatamque fugam. Quaecumque in initio Tragoediae, per Prologum quem elocutus est, de eius moribus innotuerunt, ea omnia adhuc in eo cernuntur per totam actionem, usque ad ultimum fabulae versum. Semper est pius atque fortis: semper uxorem liberosque, patriam semper urbem arcemque suam amat et defendere conatur: neque ab hac tuenda abstrahi

ti potest precibus uxoris aut liberorum lacrimis: sed Raphaëlis adhortatione opus erat, ut eam cum suis tandem relinqueret, fugâque sibi suisque consuleret. — Idem semper Badelochae est mariti amor; hunc sequitur cogitatione suâ, dum pericula subit horrenda: hunc reducem videns et amplectens effusissime gaudet, nec nisi prae eius amore voluntati eius repugnat; maritum enim suum relinquere nequit: mavult cum eo pugnare contra hostes, mortemque oppetere crudelissimam, quam tuto degere, dum illi omnia omnis generis imminent pericula. — Neque Badelochae tantam et Gysberto, sed omnibus, quae hac in fabulâ occurrunt, personis mores sibi semper constantes tribuit Vondelius.

Neque probabilitatem et necessitatem neglexit. Necesse, ex. gr. erat, ut Gysbertus nullo modo de insidiis cogitaret. Praeterquam enim quod non erat valde perspicax, laetitiâ ob hostium profectionem persusus erat: causam eius ex Willebordo audiverat: per Arnoldum denique de eorum fugâ certior factus erat: necesse igitur omnino erat, ut nihil suspicaretur, dum Vosmeri narrationem audiebat.

Probabile erat Gysbertum negare se arcem hostibus traditurum; quo modo enim qui urbem suam tantâ fortitudine contra eos defenderat, quique horrendam eorum crudelitatem ex-

expertus fuerat, eorum fidei se committeret?
Quum autem in his omnibus Vondelii Tragoedia cum Graecarum Tragoediarum ratione conveniat, hoc tandem ei quoque inest huic non dissimile, quod, quales ex historiâ vel traditione notum erat personarum mores fuisse, tales ipsis tribueret Vondelius (*a*). Quum enim Gysbertus traderetur homo probus, neque tamen valde perspicax, dolisque Woerdenii coniurationi contra Florum implicitus fuisse; hanc traditionem avide arripuit Vondelius, ut haberet quo nullius ingentis facinoris reum esse eum ostenderet, optime sciens hoc opus esse artificio, si placere eum spectatoribus vellet. *Hinc* igitur ipse Gysbertus in Prologo dicit:

„ *Om wiens* (Flori V[t] scilicet) *vervloeckte doot ick lijde zoo onschuldigh*
„ *Als yemant lijden mag; doch draegh mijn kruis geduldigh:*
„ *Of zoo ick schuldigh ben, en heeft het mij gemist,*
„ *'t Is uit onnoozelheit, en zonder ergh of list.*

„ *Neef*

(*a*) Perspicuum est nos de iis tantum personis loqui, quae revera olim exstiterant; iis enim, quas finxit Vondelius, mores tribuere non poterat, nisi convenientes et constantes. Quasnam autem finxerit, videndum est in Koningii *Dissertat. laud.* p. 8—10.

„ *Neef Velzen, lang geterght, van eige wraeck geprickelt,*
„ *En Woerden hebben mij hier listigh ingewickelt.*
„ *En 't schoonste voorgestelt, en eerst de zaeck verbloemt*
„ *Met wonderbaren glimp: maer 'k heb hun wit verdoemt.*" *etc.*

Graeci vero Tragici, quorum opera supersunt, quum Athenis nati, aut saltem educati essent ibique vitam degissent, huius urbis incolas laudibus extollebant, eisque in scenam inductis mores tribuebant meliores, aliis vero Graeciae populis, tamquam Thebanis Lacedaemoniisque, deteriores. Similiter plane Vondelius Gysberti mores tales finxit, ut eum misericordiâ prosequerentur omnes, iniusteque ab hostibus vexari putarent: iis vero tales, ut ipsis omnes indignarentur, et maximopere ab eorum sceleribus abhorrerent. Sunt enim Gysbertus et Arentius pii atque humani, impius vero est Didericus, quippe qui ne claustris quidem parcat: sunt crudeles et libidinosi Haamstedius, Grobberus, alii: et talia de hostium incontinentiâ et feritate narrantur ab nuntio et a Gysberto, ut ingens appareat discrimen inter istos et urbis dominum. Sic autem egisse videtur Vonde-

delius, tum quia revera nimio in Gysbertum odio saevierant hostes, tum vero praecipue ut Amstelodami incolis spectatorum conciliaret favorem. Hinc igitur Gysbertus in Prologo ait:

„ *Doch Haerlem draeght met recht de grootste schult van allen,*
„ *Dat om zijn voordeel wrockt, en wenscht mijn sterke wallen*
„ *Te slechten tot den gront, in schijn van 's Graven zaeck,*
„ *En weet zijn haetzucht loos te decken met de wraeck,*
„ *Misbruickt hiertoe den Zeeuw, de Hollanders en Vriezen,*
„ *Om door mijn grootheid niet aen eere te verliezen.*".

Et sic quidem, ex iis, quae de Personis earumque in hac fabulâ moribus dicenda habebamus, satis apparere arbitramur, quatenus hac parte cum Graecae Tragoediae ratione conveniat pulcerrima illa et maximâ admiratione digna Vondelii Tragoedia.

CAPUT QUINTUM.

DE CHORIS IN VONDELII FABULÂ: GYSBRECHT VAN AEMSTEL OCCURRENTIBUS.

Vividisſimum Vondelius acceperat a naturâ ingenium; poëta, ut ita dicam, natus erat; neque igitur aliter fieri potuit, quin veterum Tragoediis vehementer delectaretur, easque imitari ſtuderet. Quatenus in hac fabulâ ſecutus eos fuit, partim iam vidimus; ſed accedimus nunc ad illud, quo et maxime convenit eius fabula cum Graecae Tragoediae ratione, et maxime ſimul ab eâ discedit. Quicumque' ſc. Choros in hac fabulâ occurrentes attente legerit et relegerit, eum nullo modo latebit multum differre eos a Graecis: neque tamen propterea Vondelium reprehendendum existimabit, quippe cuius tempore (ut etiam ſupra diximus) ne eruditisſimi quidem celeberrimique viri Graecorum Chori cum totâ fabulâ nexum bene perſpexerunt; ſed maximas potius agat Vondelio gratias, maximoque gaudio perfundatur, necesſe est, quod in-

ingenii sui tam pulcra, tam sublimia, Graecisque dignissima prorsus monumenta posteris reliquit. Sunt enim, qui in *Gysberto Amstelio* occurrunt, Chori, quasi auro insertae gemmae, quae lucent, splendent. omniumque in se oculos attrahunt; sublimes maxime; revera lyrici; affectibus pleni; neque multa nostrae linguae carmina invenias, quae cum iis contendere possint. Quicumque eos legit, eum ita afficiunt, ut, nisi eorum argumentum illud impediret, Aeschyli, Sophoclis, aut Euripidis Choros legere sibi videretur. Quid enim maiori nos gaudio laetitiâque afficit, quam *Chori* illius virginum propter inopinatam urbis liberationem laetantium carmina? Quid sublimius Choro illo Nobilium Christi Servatoris natales celebrantium? Quid affectu plenius carminibus illis divinis quibus virgines sanctae infantium Bethlehemi perpetratam caedem deplorant? Quid coniugalem amorem melius exprimit, quid uxoris de marito sollicitae atque perterritae dolorem atque curas melius pingit Choro illo Nobilium, qui de Gysberti reditu desperantis Badelochae anxietatem atque tristitiam describit? Vehementer igitur miror (*a*), nonnullos eo processisse, ut Choros il-

(*a*) Auctor e. gr. *Dissert. de Tragoed.* in Feithii et Kantelarii, *Opere supra citato*. Vol. I. pag. 46—49.

illos Vondelianos omnino reiiciendos esse statue- rint; „ neque enim eos convenire, quâ Gys- „ bertus vivebat, aetati, neque temporum, „ quâ premebatur, iniquitati; in urbe enim „ obsessâ nullum virginum Choro locum esse „ posse". — Nec sane bene ratiocinari viden- tur isti: quamvis enim fatendum esse putamus, tempore Gysberti non omnia populo coram acta ta fuisse, ut apud Graecos, adeoque Choros non aeque probabiles esse in hac Vondelii fabu- lâ, atque in Graecis; vicissim tamen nobis con- cedendum existimamus, maximâ arte Vondelium eos cum actione iunxisse, adeo ut probabilem omnino in eius fabulâ locum obtineant. Tempus enim quo factum fuisse poëta fingit, quod in eius Tragoediâ exhibetur, erat ipsa nox illa, quâ Christi nati memoria celebraretur; hinc igitur ortus, qui post actum II, nec non qui ante actum quartum legitur Chorus. Probabili- tate porro prorsus non caret, propter inopina- tam liberationem, laetum populum Gysbertum portis egressum secutum esse, puerosque adeo, iuvenes, senes, feminas, matronas, virgines urbe effluxisse ad visenda loca, ubi hostes con- sederant, insperatoque eventu fruendum, quo nunc

46—49. Sed recte eos refellit I. de Vries, in *Op. cit.* Vol. IV. pag. 375 sqq.

nunc ipsis, post integri anni obsidionem, portis egredi licebat.

Hinc igitur Vondelius inducere omnino poterat virginum Amstelodamensium Chorum: neque parum probabilitas illa augeretur, si cum eo simul cuiuscumque aetatis et sexûs homines ex urbe in scenam prodirent. Fit autem in hoc etiam Choro festi, in nati Christi memoriam celebrandi, mentio. Quartus vero Chorus tam arcte apteque cum totâ actione cohaeret, ut vix ac ne vix quidem ab ea separari posse videatur. Etenim adesse omnino Badelochae potuerunt Nobiles, qui ad arcem tuendam remanserant, neque Gysbertum contra hostes profectum secuti erant; hi igitur, quum eius uxorem viderent tanto dolore tantâque desperatione agitatam, potuerunt omnino de iis aliquid effari, quo laudarent eius amorem, eamque solarentur, Deum pro mariti salute precando. Quum vero Vondelius vividissimo esset fertilissimoque ingenio praeditus, maluit ea, Chorico, quippe multum sublimiori carmine comprehendere, quam versibus Heroïcis exprimere.

Causa autem, cur et hac in fabulâ et in caeteris omnibus Choros induxit, posita videtur in eo, quod Graecarum aut Senecae saltem Tragoediarum rationem sequi in nostrâ patriâ multi solebant, sicut Hooftius eam imitari studuit;

a

a cuius igitur exemplo noster non discessit; praesertim quia maxime cum eius ingenio conveniebat, fabulas componere non historicâ: sed poëticâ prorsus ratione: cui igitur naturae dono quamvis in narrationibus et caeteris diverbiis, quae dicuntur, per egregias comparationes, splendidas figuras aliaque multa obsequi poterat, Chorum tamen ad hoc aptiorem etiam locum ipsi praebere sentiebat.

Maxime tamen differunt a Graecorum Choro Vondeliani, tum origine, de qua diximus, tum, quod non semper iisdem personis, sed primo Virginibus, postea Nobilibus, mox sanctis Claustri virginibus, denique arcis incolis constant; deinde quod non perpetuo in scenâ maneant, sed, actoris instar, ad partes suas agendas eam ingrediantur; unde igitur sequitur non semper satis bene eos cum actione coniunctos esse, quamvis tamen, ut ostendimus, maximâ arte illud assequi studuit Vondelius, tempore scilicet utendo ad id quam aptissimo. At ne vel sic tamen cum totâ actione bene cohaerere videtur Chorus nobilium post actum secundum scenam ingredientium; de quo etiam incertum nobis est, quonam loco sit constituendus.

Melius omnino sese habet Chorus primus, de quo diximus: Virginum item Chorus ante actum quartum: quin et ille, ut apud Graecos,

ac-

actioni interest: quum enim Gosewinus eas ad fugiendum excitat, respondet pro omnibus una: (*a*)

dit outer is ons wijck.

Sic etiam Chorus, qui post actum quartum carmina canit, (*quamvis ibi nullo modo interrumpitur* actio, adeoque forte Choro opus non esse videri possit) in actûs quinti scenâ secundâ, Arnoldo mortuo, sic ait:

Nu zal hij zich voortaen ten uitval niet beledigen,
Noch 't Vreelandsch slot, noch dit, met zulck een moet verdedigen,

Noch

(*a*) Plane ut apud celeberrimum Tragicum, qui post Vondelium floruit, Racine, in *Tragoediâ*, cui ab *Athalia* nomen act. III. sc. VII.

Hé pourrions-nous, seigneur, nous séparer de vous?
Dans le temple de Dieu sommes-nous étrangères?
Vous avez près de vous nos pères et nos frères.

et

Hélas! si, pour venger l'opprobre d'Israël,
Nos mains ne peuvent pas, comme autre fois Jaël,
Des ennemis de Dieu percer la tête impie,
Nous lui pouvons du moins immoler notre vie.
Quand vos bras combattront pour son temple attaqué,
Par nos larmes du moins il peut être invoqué.

Noch 't Amsterdamsche recht beschutten met zijn zwaert,
En draven door het heir op een luid brieschend paert,
Om prijs en eer in 't stof door zweet en bloet te winnen.

In ultimâ autem scenâ saepe actoris partibus fungitur, et arctissime cum actione cohaeret: Sic excitat Badelocham ad marito obtemperandum:

Nu vollegh raet, Mevrouw, en laet U toch gezeggen!

mox Gysbertum obsecrat, ut uxorem respiciat, neque eam oblitus, hostibus se inferat:

Mijn heer, ontferm U toch om uw' bedruckte vrouwe!
Zij luistert naer uw raet: zij zwijmt; zij sterft van rouwe.

et inferius:

't En zij gij wat bedaert, het is met haer gedaen.

Postquam denique Raphaëlis monitu arcem relinquere decrevit Gysbertus, cum eo abiturus ait:

Helaes! hoe bitter valt
Het scheiden van zijn lant, daer alles loopt verloren!

Anim-

Animadvertendum autem hoc etiam videtur, in hac fabulâ, non aeque atque in Graecis, Chorum post nodi solutionem carminibus suis et exclamationibus de infelici primariae personae fortunâ queri: sed fieri hoc non poterat: non enim tempus erat flendi lacrymandique, sed celeriter omnia erant facienda; crudelis quippe et acer eos hostis urgebat.

Caeterum, quod ad Chororum metrum attinet, eum lyricum esse quum per se pateat, facile intelligitur, versus, quibus continentur, non esse eosdem, quos Diverbiorum Et tales omnino sunt, quales animi affectionibus conveniant, qualesque optime iis exprimant, quod sentire finguntur, qui *eos canunt.* Neque tamen haecce carmina, ut apud Graecos, distincta sunt in strophas et antistrophas; cuius praecipua causa videtur in eo esse posita, quod neque in Choris Senecae, cuius Tragoediae tum temporis Graecis magis erant cognitae, occurrerent.

Maximum vero, ut diximus, discrimen inter Graecorum et Vondelii in hac fabula Choros est, quod hi non iisdem semper constant personis, quum illi contra, quas in singularum Tragoediarum initio personas retulissent, ad finem usque eas referebant, neque cum aliis commutabant. Sed obiiciet mihi forte aliquis Aeschyli *Eumenidas*, in cuius fabulae Exodo alius oc-

cur-

currit Chorus, quam qui in initio et ante exitum occurrerat. At vero haec alia omnino res est. Etenim Vondelius *quatuor* diversos Choros in scenam inducit; Aeschylus *duos* tantum; et Eumenidum Chorus adeo arcte cum totâ actione cohaeret, ut pro actore magis quam pro Choro habendus videatur (*a*). Deinde ex eo quod solus Aeschylus semel tantum audaciusque fecit, iudicandum non est de Graeci Chori ratione, sed plures omnino consulendae sunt Tragoediae; in singulis vero, quae supersunt, unus tantum occurrit Chorus, et iisdem perpetuo personis constat.

Neglectae autem a Vondelio loci atque actionis, qualem eam observare solebant Graeci, unitatis, temporisque perpetuitatis praecipuam causam fuisse male intellectam Chori rationem, supra vidimus. Et sane, quod ad Chorum attinet, Senecae magis quam Graecorum exemplum secutus noster videtur.

Graecorum autem Chorus alendae recreandaeque spectatorum attentioni inserviebat. Quapropter eum, quando solus in scena manens caneret, actoris partes deponere volebant, neque tamen ab actione aliena continere eius carmina fi-

(*a*) Conf. Hermannus, in *Comment. ad Arist. Poet.* Cap. XII. p. 132.

finebant. Neque hoc non fecisse Vondelius videtur. Sic enim cum urbis liberatione conjunxit humani generis per Christum natum liberati memoriam, ut quicumque Choros audiat secundum atque tertium, quamvis de diversis argumentis agatur, de urbis tamen fatis necessario cogitet.

Quid? quod Vondelius in fine Nobilium Chori talia verba addidit, qualia hoc eum prosecutum omnino fuisse arguere videntur:

Gij, die der Vorsten harten leit
Gelijck een beeck, en schift, en scheit
Het licht van dicke duisternissen;
Laet den tijran zijn' aenslagh missen
Die den onnooslen lagen leit.

nec minus in Clarissarum Chori fine:

Bedruckte Rachel, staeck dit waeren!
Uw kinders sterven martelaeren,
En eerstelingen van het zaet,
Dat uit uw bloet begint te groeien,
En heerlijck tot Godts eer zal bloeien,
En door geen tirannij vergaet.

Ita ut, si quis de insidiis, quas Herodes Christo struebat, aut de caede infantium Bethlehemi patrata cogitet, ultro sese eius animo offerat insidiarum, quibus urbs jam jam sit collapsura, aut mi-

miserrimorum ab hostibus interfectorum hominum imago.

Chorus caeterum Primus, ut vidimus, optime cum actione cohaeret, neque minus Quartus, qui aeque ac Primus ille, alit augetque animi nostri affectus, hic laetitiam et gaudium; ille misericordiam et dolorem; simul vero nos actioni devinciunt ita, ut fieri non possit, quin vehementer ea quae secutura sint, videre aut audire cupiamus.

Sicut autem Graecorum Chori Deorum Heroumve laudes extollebant, ita Chorus Secundus Christi nati gloriam, humilemque simul et pauperem conditionem sublimibus versibus celebrat. Neque tamen dici potest ullus e Choris in hac fabula occurrentibus eo inservire, ut quae male in ea dicantur aut agantur reprehendat, et sic, quae minus bene fortasse a nonnullis spectatoribus accipi potuissent, explicet, eorumque affectiones sapienter dirigat; multa enim in actu secundo huius generis nobis reperiri videntur. Neque tamen in eo Chorus adesse aut probabiliter ea, quae audacius aliquoties dicit Didericus, reprehendere poterat. Caeteri vero Chori hoc tamen agunt, ut Dei optimi Maximique gubernationis mentionem faciant. Sed haec potius pertinere videntur ad Tragoediae huius *finem*, de quo in ultimo huius disputationis capite agendum nobis erit.

Neque etiam ferebat tota huius fabulae ratio, ut cum Choro consilia ageret primaria persona, sicut fit in multis Graecorum *fabulis*. Omnia enim tuta videbantur: liberata urbs erat; *et quae* egisse narratur *Gysbertus*, ut hostes repelleret, de iis, prae *temporum angustiis*, in antecessum consilia cum suis agere non poterat. Inopinata enim erat hostium invasio. — De hoc autem Chori apud Graecos officio, eo tantum consilio locuti sumus, quod videbatur nobis, *comparando* quid Choris Graecis, quid vero Vondelianis proprium esset, optime perspectum iri, quatenus cum illis hi conveniant, quatenus ab illis discrepent.

Hoc restat monendum, in nostrâ fabulâ non, ut apud *Graecos*, in fine fabulae Chorum loqui neque eum praeceptum quoddam effari, quod ex totâ fabulâ deduci commode possit, sed Gysbertum postremo loquentem induci. Nec sane male fecisse videtur Vondelius, quod ultimas loquendi partes urbis domino tribuit, quippe cui maxime dolendum esset, urbem sibi esse relinquendam; eique talia verba optime tribuit poëta, qualia tum brevitate, tum vero sensu maxime essent ad spectatorum animos summâ misericordiâ movendos idonea.

CAPUT SEXTUM.

DE FINE VONDELII FABULAE: GYSBRECHT VAN AEMSTEL.

Alius plane (ut ostendimus Parte I. Capite VI.) erat Graecae, alius nostrorum temporum Tragoediae est finis.

Haec nimirum hoc tantum sibi habet propositum, ut per aliquot horas homines recreët atque delectet: illa contra, ut Deorum reverentia spectatorum animos imbueret, quia spectaculorum edendorum solemnitas sacrorum pars erat. Quamvis autem ad illa nullo modo pertinebat, Vondelii tempore, Tragoedia, conveniebat tamen cum eius ingenio finem aliquem religiosum huius illiusve actionis fabulis suis significare (*a*). Apertius quidem illud fecit in multis post *Gysbertum* compositis fabulis: sed in hac tamen etiam finis aliquis religiosus cernitur. Quum autem

(*a*) Dicebat enim: *Zeeden in te scherpen, is het oogmerk der Treurspelen*; in *Pleitrede van het Tooneelrecht*, p. 9. Citata ab I. de Vries, IV. p. 380.

tem huius finis asfequendi ftudium Vondelio placeret, *Dii vero exterorum* iam nihili aestimarentur, Graecorumque Mythologia non valde iis placere posfet, quibus esfet incognita, propterea in ineluctabilis Fati locum succesfit *Dei Optimi Maximi providentia*: pro Nemesi, eiusdem affuit *iustitia*; *pro heroïbus denique aut semideis*, Angeli qui e coelo descendebant. Quae quo verisimiliora esfent, plerumque ex facrâ historiâ argumenta fua petiit noster: in *plerisque* vero, quae ex aliorum populorum *historiâ* depromtae erant fabulae, talibus femper perfonis constantes addidit Choros, quales *probabiliter* finem illum aut indicarent, aut ad eum *magis perspicuum* reddendum facerent. *Hanc* praecipuam ob caufam in Tragoediâ *Zungchin* Chorum induxit Apoftolorum (*a*), ut ita dicam; in *nostrâ fabulâ omnia eo tempore fieri finxit*, quo celebrari folent Christi natales, ut fcilicet humani generis ab illo fervati imago cum urbis *liberatae* imagine coniungeretur: et ut, quaecumque iam per fe magna erant atque fublimia, *fublimiora* redderentur, magisque folemnia per illam fatorum Amftelaedami coniunctionem cum festo in Christi nati memoriam celebrato. — Quo melius igitur fpectatores Dei gubernationem in Gysber-

(*a*) Misfionarisfen.

berti fatis agnoscerent, Chorum induxit Virginum Amstelodamensium, qui diserte urbis liberationem Deo tribuit: Chorum Nobilium, qui Christi nati laudes extollit, Deumque in carminis sui fine precatur, ut Tyranni, innocentibus insidias struentis, mentem mutet; quod egregie a spectatoribus ab infantium Bethlehemi caede ad urbem insidiis hostium iam iam capiendam incendioque delendam, transferri potest; — Chorum denique Clarissarum, qui miserandam illam caedem describens, imminens sibi fatum describere videtur. — Omnes autem illi Chori affectibus religiosis animos spectatorum imbuunt; quod sane nemo diffitebitur, nisi qui sensu prorsus atque intelligentiâ sit destitutus. Caeterum, qui in exitu advenit Raphaël, captae urbis causam indicare videtur, ubi dicit:

O Gijsbrecht! zet getroost Uw schouders onder 't kruis
U opgeleit van God: 't is al vergeefs dit huis
Verdadight; hadden wij 't in ons behoed genomen
Het waer met Amsterdam zoo verre nooit gekomen.

Eius autem Angeli adventus probabilis factus est spectatoribus, tum quod illi per totam fabulam religiosis affectibus imbuti sunt, tum, quod

quod adventui illi quasi viam multa ex eodem genere praepararunt. Deus enim cum Sanctis suis Gysberti per totam fabulam curam gerit: in somnio à Mathildae Velseniae umbrâ monetur Badelocha, ut marito indicet hostes urbem tenere, iisque eripiendos esse Gosewinum et Clarissam: *ei mox urbem fortissime* defendenti et ab hostibus fere circumvento splendens apparet nubes, ex eâque prodiens vox eum monet ut Gosewinum Clarissamque liberandi causa claustrum adeat, ad quod, splendore *nubis illius* ductus, pervenit salvus et ab hostium impetu immunis.

Sic ergo maiestate divinâ plena sunt *omnia*: magisque etiam idonea ad spectatores piis imbuendos affectubus, quam Graecorum Tragoediae in quibus ostendebatur ineluctabilis Fati *vis*, *atque Iovis et Nemeseos iustitia.*

Huius igitur fabulae praecipuus finis est duplex, plane ut apud Graecos; solebant illi *Deorum* reverentiâ atque timore, simulque erga infelices misericordiâ spectatorum animos afficere. Sic etiam in hac Vondelii Tragoedia moventur omnes de Gysberti, Badelochae, totiusque urbis miserrimo fato: agnoscunt omnes Dei gubernationem. Hoc consilium per totam fabulam elucet: ut patet, praeterquam ex ipsâ actione, ex magno numero sententiarum in eâ oc-

cur-

currentium quibus illud exprimitur ex. gr. in his versibus:

Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange leste
Ontferremt over mij, en mijn benaeude veste,
En arme burgerij; en, op mijn volx gebedt
En dagelijx geschrey, de bange stadt ontzet.

Dat weet hij, die het al bezichtight uit den hoogen,
En wat in duister schuilt met zijn doorzichtige oogen
Ontdeckt tot op den gront, en alle harten kent;
Waerom hij oock mijn recht gehandhaeft heeft in 't endt,
En met den zegekrans mij heerlijck begenadight,
En tegens al de maght der vijanden verdaedight.

'k Beveel mij, in zijn hand, die recht van onrecht scheit,
En streckt in 's hemels stoel der onderdruckten trooster.

'k Geloof, Godts engel heeft den vijant wech gedreven
Als 't heir der Assijriers; etc.

Dien

Dien d' Opperste beschermt, heeft eene vaste stut.

Godts schickinge, ick beken 't,
Is stercker dan de mensch, of zijn geboorte-starre;
En of ons brein iet bouwt, zij stoot het al om verre;
En gaet een andren gangck.

Ick trock zoodra niet aen mijn beste en hoogtijts
kleeren,
Om in de kerck met al de stadt te triomfeeren
Voor Godt, die 't leger dreef van de aengevoch-
te wal.

Geen tegenworstelen noch strijden magh U baeten:
Godts heilgen hebben kerck en outers lang verlaten.

Oock steecken we alle bey noch midden in den druck
En wachten op den slagh van 't uiterste ongeluck:
Ten zij het Godt verzie en zet de wraecke paelen.

'k Verwacht een uitkomst dan, en geef het op aen
Godt.

Op-

Opdat ick niet en repp', hoe gruwzaem de soldaet
Na 'et schennen mart'len durf den Godgewijden staet;
Daer al de volgende eeuw met laster van zal spreecken,
En dat Godts streng gerecht te zijner tijdt wil wreecken.

'k Getroost mij al wat Godt U toelaet te gehengen.

Peter. *D' onsterfelijcke Godt heeft alles in zijn hant.*

Badeloch. *Och! of de goede Godt zich mijnes wou ontfermen!*

Peter. *Mevrouw, betrouw op hem: hij kan ons wel beschermen,*
En voert zijn eigendom, door water, vier en vlam.

Badeloch. *Gelijck de brant getuight van 't gloeiende Amsterdam.*

Peter. *'T is zijn gehengenis: wie durf zich daer in mengen?*

'T

'T is tijt, want zonder Godt
En onze hulp, 't was omgekomen met dit slot.

Fieri aliter non potest, quin, quicumque haec audiant aut legant, Deum agnoscant omnia regere atque gubernare, quaeque alicui mala accidant, bonis postea compensare: hinc igitur omnino homines decere ut eius voluntati imperioque se submittant; sicut facit, Raphaëlis auditis monitis, Gysbertus:

Nu buigh ick mij voor Godt, mijn lief, mijn uitverkoren:
Nu weiger ick geensins naer Uwen raet te hooren:
En legh hier 't harnas af: hier baet geen tegenweer:
Nu Godt dit huis verlaet en gelt 'er zwaert noch speer.

Caeterum in misericordia atque terrore excitandis, sicut Graeci Tragici, ita etiam Vondelius fuit felicissimus. Ad eos affectus augendos non parum facit ἀναγνώρισις et hanc secuta περιπέτεια, de quibus diximus. Timent omnes atque horrent, quando in actû III° ignarum omnium nihilque mali suspicantem vident Gysbertum, quum ipsi (ex actû II.) iam noverint quid hos-

hostes habeant in animo, et quam feliciter iis omnia cesserint. Maximâ autem misericordiâ moventur, lacrimas Badelochae videntes, eiusdemque audientes querelas tum de infelici suâ vitâ moerentis, tum de mariti fato sollicitae. Et ad misericordiam movendam multum conferunt pulcherrimae illae descriptiones, narrationes et comparationes, quales sunt in actû II°. *Helaes wat gaet mij aen*, et quae sequuntur; Chorus item ante et post actum Quartum: Arnoldi in eiusdem actûs scenâ II^a, ipsius Gysberti in V^i actûs scenâ I^a et nuntii tandem narrationes; mors item Arnoldi, Gysberti fratris, in scenâ II^a eiusdem actûs; tota denique scena IV, et imprimis haecce Badelochae ad filiam verba:

Och, dochter, moeders troost is krancke toeverlaet;
De klockhen deckt vergeefs het sidderende kiecken,
Voor een doortrapten Vos, met schaduw van haer wiecken;
Hij grijpt ze beide en stroit de pluimen in de wint,
En koelt zijn lust; en ruckt de moeder van het kint.

et inferius a vs.

Zeer gaerne, brave helt, vergun me slechts een bede.

us-

usque ad:

Voor 't scheiden laet mij toe, dat ick mijn bede stort.

His igitur omnibus Graecis Tragoediis simillima est haecce pulcherrima Vondelii fabula.

Sed altera etiam parte cum iis convenit. Sicut scilicet Aeschylus *Persas*, Sophocles *Oedipum Coloneum*, Euripides denique *Supplices*, patriam suam celebrandi causa conscripserunt; ita Vondelius, qui Coloniae quidem Agrippinae natus erat, maximam tamen vitae partem Amstelodami transegerat, quo etiam admodum puer cum parentibus profectus fuerat, fabulam hancce suam composuit, ut urbem, cuius indigena dici potest, laudibus extolleret; praecipue, quoniam recens exstructum fuerat theatrum, in quo (ut ipse in Dedicatione ad Hugonem Grotium dixit) primum volebat fabulam agi, quae urbis incolis placere posset. Hunc vero finem optime est assecutus, inducendo Raphaëlem, qui Amstelodami futuram gloriam pulcherrimis versibus praedixit, neque mirum est magnopere eam fabulam spectatoribus placuisse, quippe cuius argumentum (de quo supra diximus) ex antiquissimis eorum urbis et proavi fatis (plane ut apud Graecos), haustum erat (*a*).

Fi-

(*a*) De consilio quod Vondelio fuit Virgilii Aeneidos

Fines igitur huius Tragoediae esse eos quos diximus, negari non potest; neque dubitamus, quin eos de industriâ assequi poëta studuerit.

Quales denique vidimus (in Partis Iᵐ Capite VI°) multas in Graecorum Tragoediis occurrere sententias quibus laudatur virtus, celebratur patriae amor, aliaque huius generis docentur, tales in Vondelii etiam Gysberto Aemstelio multae occurrunt. Sic ex. gr. non sufficere fortitudinem, sed Angelorum etiam ope esse homines adiuvandos dicit Gysbertus:

. . . . . *Wapens zijn onnut, zoo d' engelen niet waecken*
En 't ijverigh gebedt van 't geestelijcke volck.

Discordiae damnum hoc Willebordi versu notatur:

Het wintert fel, wanneer een wolf den andren eet.

et paullo infra:

De tweedracht is een pest, die allen staat te schroomen.

Immoderatam militum iram reprehendit Gysbertus:

Een

ᵗ quo librum IIᵐ exprimendi, iam supra egimus in Capite primo.

Een woedende gemeente en staet in recht noch reden,
Wen ze iemant over magh.

Meliorem Deo nullum esse hominum custodem ait Claustri ianitor:

De beste wachter is de stercke en groote Godt.

Vosmerus dicit eum, qui insidias feliciter struere cupiat, adesse debere, quo tempore a suis exspectetur:

Wie zich derf onderwinden
Een aenslagh vol gevaers, moet passen op zijn tijt.

Feliciores esse, qui humili vivant conditione, quam qui potentiâ divitiisque splendeant, pulcherrime dicit Badelocha:

Hoe veel geluckiger zijn arme en slechte dorpen;
En hutten laeg gebouwt, min stormen onderworpen
Dan eenigh heerenhuis, dat door 't geboomte steeckt,
En daer het bulderen des wints zijn kracht op breeckt.

Gosewinus Horatianum illud:

Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi.

expressit, dicendo:

Most niet onschuldigh volck de schult der Heeren boeten?

Deum

Deum autem unice precandum, neque homines divinis honoribus esse afficiendos, Gysberto, qui ad eius pedes provolutus eum orabat, ut fugâ saluti suae consuleret, idem dicit Gosewinus:

Den grooten Godt alleen zij eer in 't hemelrijck!
Wij bidden u, stae op: gij doet ons ongelijck,
Dat gij ter aerde knielt voor sterffelijcke menschen.

Animadversione dignae etiam sunt sequentes sententiae, altera hostium legati:

'T is wijsheit, dat men zich uit noot te buiten gá.

altera Gysberti:

Een krijgsman wint genoeg, al wint hij niet dan tijd.

item, quae leguntur in eiusdem legati sermone ad Gysbertum, a versu:

Maer dat men Oversten wil schuiven op den hals:

usque ad:

Verschoon uw leven toch, en gun deze eer aen mij.

qui totus sermo plenus est sententiis verissimis et cum re, de qua agebatur, omnino convenientibus.

Neque praetermittendae sunt sequentes:

'T is oock getrouwigheid, wanneer men scheit uit noot.

et:

De weerhaen van de kans kan ligtelijk verkeeren.

et:

Men recht met jammeren noch jancken hier niet uit;
De traenen doen 't hem niet: de wreetheit wort
gestuit
Met dapperheit en moet: waer laet gij u vervoeren?
Het kermen is onnut: men moet de handen roeren.

Quam veritatem non his tantum verbis sed actionibus etiam suis per totam fabulam commendavit Gysbertus.

Annotatione etiam digna sunt haecce Raphaëlis verba:

Valt u 't verwoesten der Godtsdienstigheit te lastigh,
Volhardt bij 't out geloof en Godts altaer stantvastigh,
Op 't spoor der ouderen, u moedigh voorgetreen,
Zoo draeft men recht naer Godt door alle starren heen.

nec non Gysberti:

Nu Godt dit huis verlaet, en gelt er zwaert noch speer.

Petri denique haec sententia:

De liefde tot zijn lant is yeder aengeboren.

Amo-

Amoris autem coniugalis exemplum egregium hac in Tragoediâ praebuisse Badelocham, vix opus videtur, quod moneamus.

Sic igitur disputationis nostrae partem etiam alteram absolvimus. Iuvat nunc breviter, eorum quae diximus, praecipua recensere capita, quo melius appareat nostra de Vondelii fabulâ sententia, et modus quo ad propositam quaestionem respondimus.

Vidimus igitur originem Graecae Tragoediae eiusdemque incrementa: auctores item et cultores: inspeximus etiam, sed cursim tantum, theatri Graeci rationem. Et haec quidem continentur Prolegomenis.

Tum vero ipsam Tragoediam Graecam penitius intuiti sumus; exposuimus quinam argumentorum in Graecis Tragoediis tractatorum fuerint fontes; nec non qualia essent illa argumenta; ostendimus in Graecis Tragoediis observatam fuisse unius actionis temporis locique aptam et connexam rationem, cuius causam esse diximus perpetuam Chori in scenâ praesentiam: ad Graecarum Tragoediarum partitionem mox progressi, egimus de Prologo, de Episodiis deque Exodo: pauca item diximus de *tristi* Exitu omnes omnino Tragoedias decente; deque nodi solutione per *Deum ex machina*, qui dicitur.

 Mox

Mox inspeximus Personarum mores: vidimus quales iis tribuerent Graeci, quidque in iis observarent; postquam in antecessum de ipsis personis, de earum numero, et qualitate, nonnihil in medium protuleramus.

Ad Chorum deinde accessimus: breviter primum, quae quod ad scenam de eo dicenda videbantur, expositis, ostendimus caussas Chori a Graecis Tragicis conservati; commoda quae ex eius usu nascebantur, et officia quae praestare solebat.

Finem denique, quem sibi in Tragoediis suis proponebant Graeci, pro viribus nostris, ex ipsis eorum operibus exposuimus.

In secundâ vero parte ad alteram quaestionis propositae partem respondere conati sumus: ad eam nempe, quâ postulatur ut ad Graecae Tragoediae rationem exigatur Vondelii nobilissima fabula, Gysbrecht van Amstel.

In Prolegomenis igitur diximus de spectaculorum ante Vondelium, et ipso eius tempore, conditione: deque eâ ipsius vitae parte, quâ decerni nobis posse videbatur, eum Graecos Tragicos imitari studuisse.

Mox in *Capite Primo* vidimus argumentum ex Virgilio quasi haustum dici posse, quippe quem in eo tractando presse secutus fuit Vondelius: similiter autem Graecos Tragoediarum suarum argumenta ex Epicis poëtis petere solitos fuisse:

de-

desumtum porro Vondelianae Tragoediae argumentum ex antiquissimis patrii herois fatis, plane ut apud Graecos: talemque esse, ut misericordiam terroremque moveret, ideoque agentes induci etiam arctissimis vinculis cum Gysberto iunctas personas; mutasse denique Vondelium ea quae mutanda et de suo fingenda putabat, iisque omnibus convenire eius Tragoediae argumentum cum Graecarum fabularum argumenti ratione.

Praemissis paucis de Historico spectaculo, observavimus in *Capite Secundo*, loci unitatem a Vondelio neglectam fuisse, neque actionis unitatem eodem modo observatam, quo a Graecis: temporis etiam perpetuitatem eum interrupisse. Disputaveramus autem antea de quaestione: quaenam fabulae Vondelianae dicenda sit actio? Caussam vero unius actionis, temporis locique aptae et connexae rationis, non eodem modo a Vondelio, quo a Graecis observatae, esse vidimus non bene perspectam Graecorum Chori rationem.

In *Tertio Capite* egimus de Vondelianae fabulae partitione; ostendimus ei inesse Prologum, ut apud Graecos: ab alterâ parte Episodia Graecis esse similia, ab alterâ vero ab iis discrepantia; exitum convenire cum Graecorum Ἐξόδῳ. Diximus item de *Raphaële*, sive de Deo ex machina: de tristi fabulae exitu: exposito tamen, in capitis initio, totius fabulae argumento, investigatâque et expositâ eius origine, ne forte

ma-

male de ea iudicaremus: diximus denique de *ἀναγνώρισι* et *περιπέτειᾳ*.

Capite Quarto disputatum est de Personis in Vondelii fabulâ occurrentibus: diximus autem de earum numero; ostendimus nullam earum esse supervacaneam: Gysbertum esse primariam personam; nuntium a Vondelio inductum fuisse, nullumque illi nomen tributum. Tum vero, ad *mores* progressi, eorum rationem cum Graecis Tragoediis multum convenire demonstravimus: etenim sublimes eos, convenientes, constantes, et tales omnino, quales eas habuisse traditione notum erat, Vondelium personis suis tribuisse. Sic autem eum personas agentes induxisse, ut quaecumque facerent dicerentve necessario aut probabiliter ex eorum moribus sequerentur. Amstelodami denique incolis meliores quam hostibus mores tribuisse, tum, ut primariam personam misericordiâ spectatores prosequerentur, tum vero prae urbis, in qua iam diu degerat, amore.

In *Penultimo Capite* diximus de Choris. Et primo quidem de eorum sublimitate et pulchritudine; maleque eos sentire probavimus, qui Choros a Vondelio non fuisse adhibendos statuant: probabiliter enim eos cum totâ actione iunctos esse. Causam deinde exposuimus cur Vondelius eos servaverit: tum vero discrimen inter Graecorum Chorum et Vondelianos ostendimus, nec non quatenus cum illo hi conveniant. In

In *Capite* denique *Ultimo* demonstravimus finem fabulae Vondelianae esse eum, ut ostendatur Dei gubernatio, misericordia autem terroreque spectatorum afficiantur animi. Vondelium hanc fabulam composuisse, ut Amstelodami incolis placeret, suaeque urbis laudes celebraret, plane ut Aeschylus in *Persis*, Sophocles in *Oedipo Coloneo*, Euripides denique in *Supplicibus*, fecerant, etiam a nobis observatum fuit. Probavimus tandem, sicut Graecas Tragoedias, ita etiam Vondelii fabulam plenam esse pulcherrimis utilissimisque, variis de rebus, sententiis.

Et sic quidem, quantum in nobis erat, omnia quae ad propositam quaestionem pertinere nobis videbantur, exposuimus. Neque tamen de opere nostro ita existimamus, quasi sit omni numero absolutum. Etenim, si perfectum quid facere cuique homini nato sit difficillimum, planeque adeo eius viribus maius; quanto magis arduum illud est iuveni, cui propter aetatem plurima deficiunt; cui nondum maturum est iudicium; a quo multa adhuc ignorantur; multa, quae fortassis bene intelligat, male exprimantur? Nos igitur virium nostrarum debilitatis probe conscii, licet de opere nostro humiliter, ut decet, sentiamus, deque eventu, optatissimo quamvis, desperemus, non tamen potuimus illud non mitte-

cere vobis, Viri Clarissimi. Erigebat enim nos cogitatio, *iuvenibus certamen esse propositum*: adeoque nihil vos exspectare nisi quod a iuvenibus proferri possit. Accessit licita gloriae cupiditas, qua movemur omnes et saepe ad optima quaeque excitamur. Maximum vero pondus habuit *desiderium profectuum nostrorum* edendi speciminis, quo, si res feliciter succedat, fructum ostendamus, quem ex Praeceptorum nostrorum institutione percepimus, quodque *iis tamquam* animi, pro innumeris beneficiis gratissimi, exiguum documentum offere possimus. Sin autem superati discedere cogamur, illud saltem nobis solatio erit, quod iucundissimis et elegantissimis rebus temporis nostri partem impendimus; quod Graecam Tragoediam penitius intuiti fuimus; quod totam eius rationem melius iam, quam antea, tenemus; quod Vondelii fabulam pulcherrimam cum Graecorum operibus comparando, eius famae haud exiguam causam deteximus; quod denique talibus incubuimus, qualia, tum ad mentis facultates acuendas, tum praecipue ad sensum pulcri bonique magis magisque excitandum perficiendumque, maxime valere, et nobis et omnibus omnino pulcri bonique studiosis visa sunt, et in aeternum videbuntur.

F I N I S.

HERMANNI CHRISTIANI VAN HALL,
AMSTELODAMENSIS,
IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,
MED. STUD.

COMMENTATIO,

QUA RESPONDETUR

AD

QUAESTIONEM BOTANICAM,

AB ORDINE

MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE
NATURALIS
PROPOSITAM:

„ *Conficiatur brevis enarratio systematum Bota-*
„ *nicorum, quae inde a Caesalpino usque ad*
„ *Linnaeum inprimis inclaruerunt. Adda-*
„ *tur expositio praestantiae systematis sexualis*
„ *Linnaei, qua non tantum perspiciatur,*
„ *quibusnam in rebus praecedentia systemata*
„ *superaverit, verum etiam, quaenam ipsi*
„ *desint, atque impediant, quominus perfec-*
„ *tum dici possit.*"

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT.

PROOEMIUM.

Felicem saepe praedicarunt iuvenem illum, qui in studiis semper summam quaereret felicitatem atque ita utilitatem cum oblectatione coniungeret. Nec iniuria felices studiosi vocantur, ii praesertim, qui Naturae scrutandae, quousque vires tendant, incumbunt atque in eius contemplatione maximum quaerunt oblectamentum, summas ponunt delicias. Sed, quanto maius hoc Naturae scrutandae oblectamentum, quanto maiores hae deliciae evadunt, quando nosmet ipsos oblectando, simul utilitatem nobis assequi et gloriam carpere possumus? Tunc iuvenilis animus excitatur, tunc ad altiora et maiora tendere audemus, et gloria, stimulus ille ad omnia bene facienda fortissimus, nobis ad incipiendum animos, ad elaborandum patientiam praebet. Non parum autem haesitantem confir-

mavit, labantem mentem erexit utilitas hocce opere percipienda, e Linnaei praecepto: „ Optandum foret, ut tirones omnibus asſuescerent methodis. — Postquam examinaverint „ iuniores Botanici plantas ſecundum omnes „ *Methodos, apti ſunt* ad ferendum matura de „ ſingulis iudicia, quae tam raro alias occurrunt, cum communiter apud omnes unica in „ pretio ſit methodus, reliquae autem minus" (1).

Quamvis autem hisce confirmatus rem tentare, et cupiam, et audeam, non tamen omni metu liberatus ſum; ſed cum ſaepe in hac *disſertatione* ipſe debeam iudicare, forſitam ſaepius, quae minus vera videntur, proferam, quod in iuvenili praeſertim opere adeo frequenter *accidit*; ſed haec ipſa mea iuvenilis aetas veniam, ut ſpero, dabit, ſi quando mihi in tantis auſis vires defuerint. *Hac* ſpe igitur audacter rem aggresſus ſum, ſententiae Quinctiliani memor: „ Quae huic operi deſunt ſuppleat aetas; non „ enim differendum est tirocinium in ſenectutem, nam quotidie creſcit metus, maiusque „ fit,

(1) In praefatione ad clasſes plantarum. De hac autem, quam ſystematum ſcientia affert, utilitate conf. Oeder, *Einleitung zu der Kräuterkenntniſs*, Th. I. p. 134. ſq.

„ fit semper, quod ausuri sumus, et dum deli-
„ beramus, quando incipiendum, incipere iam
„ serum fit; quare fructum studiorum viridem
„ et adhuc dulcem promi decet, dum et venia,
„ et spes est, et paratus favor, et audere non
„ dedecet" (1).

Ut autem iusta quadam ratione argumentum tractarem, eo ordine processi, quem ipsa mihi quaestio sponte quasi offerret; commentationem scilicet divisi in duas sectiones, quarum altera enumerationem praecipuorum systematum, quae ante tempus, quo primum sexuale systema edidit Linnaeus, prolata fuerunt, contineat; altera sexuale systema primum exponat, deinde eius praestantiam prae caeteris indicet et quid etiamnum huic desit, ut perfectum dici possit. Primam porro sectionem in tria capita divisi, in quorum primo quaedam de systemate universe exhibui, in altero enumerationem systematum illorum, quae ante illud Rivini edita fuere, a fructu maxime petita; in tertio illud Rivini exposui et eorum, qui hunc ad Linnaeum usque secuti sunt, quae systemata aliis praesertim partibus quam fructui, innituntur. In ultimae sectionis capite priori sexualis systematis expositionem, in altero eius praestantiam, in tertio eius-

(1) Inst. Or. XII, 6.

eiusdem vitia exhibui. In enumerandis autem systematibus eum ordinem servavi, ut, quae prius edita fuere, ea et ipse prius describerem; quamobrem et cuique systemati annum, quo primum editum fuerit, adposui: denique singulis expositis, simul breviter ea addidi, quibus aut culpanda aut laudanda methodus videretur.

Iam plura monenda me habere non puto; fidenter autem ipse meum iudicium, ubi diiudicando opus videtur, proferam, Ciceronis illam sententiam meam omnino faciens: „ sequimur probabilia, — et refellere sine pertinacia „ et refelli sine iracundia parati (ne dicam gravisi) sumus" (1).

(1) Tusc. Quaest. II, c. 2.

SEC-

SECTIO PRIOR.

CONTINENS

ENUMERATIONEM SYSTEMATUM BOTANICORUM, QUAE ANTE SEXUALE SYSTEMA LINNAEI IMPRIMIS INCLARUERUNT.

CAPUT PRIMUM.

DE SYSTEMATE UNIVERSE.

§ I.

Natura, alma omnium rerum mater, tellurem plantis ornavit, iisque maximo numero, summa varietate. Si cogitemus hodie plus quam quinquaginta millia specierum hominibus innotuisse (1), ea-

(1) Miro certe modo iste specierum numerus pau-

earumque numerum in dies augeri, quis unquam Botanicus has omnes uno oculorum intuitu complecti, quis ex infinita illa rerum ubertate, ex isto varietatis labyrintho sese unquam bene expedire possit, nisi aptum viae ducem sequatur, qui certas illi definitasque regulas condat, *quibus absque metu confusionis progredi*, plantas ex earum characteribus rite a se invicem discernere, memoriamque in retinendis nominibus sublevare queat. Nam si unquam in obscuritate face, in ambagibus viae duce indigemus, certe in regno vegetabili iis opus est.

§ II.

paucis annis increvit. Linnaeus, in prima specierum editione, anno 1753, 7300 species, in secunda, anno 1763, 7500 enumerat. Murray, anno 1784, numerum esse 9000 statuit. Persoon, anno 1806 in synopsi 21000 *species* enumerat, quibus si ex aliis libris in Cryptogamicis, quas ille nondum edidit, 6000 species addamus, numerus erit 27000. Brown, (Gen. rem. p. 4.) species 37000 innotuisse credit. Humboldt, (Proleg. Nov. gen. p. 11.) numerum esse 44000 putat. De Candolle, (Th. elem. p. 23.) anno 1813 plus quam 40000 adesse statuit. Idem anno 1817 ad minimum 50000. De hocce autem specierum numero omnino conferendum diarium, cui titulus: *Bibliotheque universelle redigée a Genève. Sciences et Arts*, *Oct.* 1817. *p.* 119. inquo haec, quam tetigimus, viri Clarissimi de Candolle computatio.

§ II.

Hunc viae ducem, has procedendi regulas quod nobis offert, id systema dicitur, cuius duae sunt species. Altera, systema naturale, genera illa, quae plurimis characteribus conveniunt, coniungit, clasfesque, ut ita dicam, Natura duce componit (1). Hoc certe systema reliquis omnibus anteponendum foret, nisi duobus iisque maximi momenti vitiis obnoxium esset, quod scilicet primo tironum institutioni nullo modo idoneum est, quoniam in eo plantas reperire nequit, nisi maiores iam in re herbaria progressus fecerit, et deinde quod pericula facta ad illud perfectum inveniendum, certe ad aetatem Linnaei, ne dicam ad hunc usque diem, successu caruerunt, cum ipse dicat Linnaeus: „ Non „ sperare fas est, quod nostra aetas systema „ quoddam naturale videre queat et vix seri nepotes" (2).

Sys-

(1) De methodo naturali eiusque vitiis, conf. Celeberrimi viri G. Vrolik, notissima dissertatio *de studio Botanico recte instituendo*, praemissa *Catalogo plantarum medicinalium*, Amst. 1805. p. 10 et 11.

(2) In praefatione in genera plantarum § 9. Conf. etiam de Gorter, *leer der Plantkunde*, *Amst.* 1782. *p.* 139, qui idem fere monet.

Systema contra artificiale unum characterem, vel paucos, systematis fundamentum expetit, et secundum hanc normam classes ordinesque constituit, qui quidem characteres non semper primo intuitu in oculos incurrunt, attamen accuratius observanti in omnibus reperiri debent.

§ III.

Quae Linnaeus proposuit methodi naturalis fragmenta mala praecipue sunt, eorumque notae valde precariae. Sic *Oleraceae* ab usu, *Inundatae* a loco, aliae alio modo male distinguuntur.

E recentioribus Iussievi systema naturale maximis laudibus effertur, sed nec ipsa illa methodus perfecte naturalis dici potest, sed, quamvis caeteris melius ad naturalem ordinem accedat, tamen pluribus etiamnum vitiis foeda videtur. Cum vero mihi in hac dissertatione de methodo artificiali agere praesertim sit propositum, deque systematibus ante Linnaeum, praestabit de methodo naturali Iussievi tacere, ne nimis a proposito aberrem (1).

§ IV.

(1) De vitiis Iussievi systematis consuli omnino me-

§ IV.

Linnaeus ipse naturalem methodum magni faciebat et methodo artificiali longe meliorem putabat (1). At vero, methodo naturali deficiente, huius loco artificialem asſumendam esſe arbitratus est, tum, ne ordine alphabetico ſcribere Botanici cogerentur, tum etiam, ut partes illas, quas ſystematis fundamentum ponerent, accuratius examinarent (2). Hanc igitur methodum adhibendam esſe cenſet, donec ipſa methodus naturalis perfecta inveniatur. Hinc dicit Linnaeus: „ Nullum ſystema plantarum naturale, „ licet unum vel alterum propius accedat, ad- „ huc conſtructum est. — Interim tamen ſyste- „ mata artificialia, defectu naturalis, omnino „ necesſaria ſunt" (3). Et „ non nego, quin „ me-

meretur Kurt. Sprengel, *Anleitung zur kenntniſs der Gewächſe*, *Halle* 1808. *t. II. p.* 101. Uſus ſum hac editione, quam primam edidit Sprengelius. Alteram dedit anno 1817, in qua totum opus ulterius elaboravit et plurima omiſit, quae in hoc nostro opuſculo citantur.

(1) Conf. Linnaei, *Philoſophia Botanica*, §. 206.

(2) Conf. Collectio Epiſtolarum Linnaei et opuscula pro et contra eum ſcripta, curante D. H. Stoever, Hamburgi 1792. p. 2. et p. 5.

(3) In ſystemate, p. 8. § 12.

„ methodus naturalis et nostrae et omnium in-
„ ventarum methodis longe praeferri deberet. —
„ Interim artificiales assumendae sunt classes et
„ succedaneae" (1).

§ V.

Hoc artificiale systema eo perfectius erit, quo minor characterum constituentium numerus, ut simplicius sit; quo magis hi characteres sint constantes et manifesti, ne tironem in errores inducant; quo propius denique, salvis his requisitis, systema naturali plantarum ordini accedat, id est, genera, quae habitu conveniant, quantum fieri potest, coniuncta servet. Bonum artificiale systema tironi quasi lexicon est, cuius ope magnum naturae librum bene intelligat; nam ob illam in systemate artificiali characterum paucitatem et constantiam illius ope tiro facile ignotas plantas notas sibi reddere potest; quod secus in systemate naturali. Hinc Linnaeus: „ Methodus naturalis sola valet in diagnosi, cum clavis methodi naturalis vix ac
„ ne vix possibilis sit" (2).

§ VI.

(1) In praefatione in genera plantarum, § 9.
(2) In ordinum naturalium fragmentis, § 9.

§ VI.

Variorum systematum Botanicorum alia aliis praestantiora; unumquodque autem suas meretur laudes, unumquodque ad rem Botanicam amplificandam inservit; tum quoniam variis illis systematibus animi attentionem in varias plantarum partes accuratius intendimus, atque adeo has melius cognoscimus, tum quoniam variis artificialibus systematibus, si rite constituta sint, magis magisque ad naturale systema accedimus, ad quod perfectum inveniendum vota omnium Botanicorum tendunt.

Fuere quidam naturae scrutatores, qui systematum utilitatem negarent, fuere qui illa adesse in dubium vocarent. Buffonus praesertim, vir ille in caeteris doctrinis adeo praestans, methodum in Botanicis lapidi philosophico comparat, quaesito a multis, a nemine reperto. Hunc vero satis superque refutatum videmus ab illustri La Moignon Malesherbes (1), quem citare melius iudicamus, quam Buffoni opinionem

(1) In libro cui titulus: *Observations sur l'Histoire Naturelle générale et particulière de* Buffon *et* Daubenton, Paris 1798. t. I. p. 19. sqq. et pag. 48. sqq.

nem impugnantes, ipsius sententiis, ne dicam verbis, uti.

Hisce breviter praemissis accedamus ad singula systemata, atque ea ex positis principiis, simul et ulteriori ratiocinio diiudicare conemur.

CAPUT SECUNDUM.

DE SYSTEMATIBUS ANTE RIVINUM.

§ VII.

Qui ante Caesalpinum Botanici prodiere varia ratione plantas in ordinem redegerunt, alii ratione alphabetica, ut Turnerus (1), alii secundum plantarum magnitudinem (2), plures denique ordinem quemdam naturalem sequi conati sunt. Dodonaeus (3) primus naturalem quemdam or-

(1) *A new herball P.* 1, *Lond.* 1551.

(2) Videantur I. B. Theodosii, *Epistolae medicinales in quibus plura de materia herbarum edisserit, nempe de herbis trientalibus, dodrantalibus et quincuncialibus*, *Basil.* 1553.

(3) *Cruydeboek*, Antv. 1553.

ordinem, quamvis imperfectissimum, in operibus suis servavit. Melius vero Lobelius (1) et post eum Clusius (2) plantas in naturales familias digerere conati sunt. Hi triumviri immortales, quos laeti Belgas nuncupamus, antiquissima methodi cuiusdam naturalis exempla dederunt et plura ad Botanices incrementum contulerunt. Sed de vera methodica Botanices scientia melius etiam meritus est Conradus Gesnerus, de quo iam agamus.

§ VIII.

Vir ille (ut Tournefortii optimi hac in re iudicis verbis utar) „ publicum bonum iu-„ vandi adeo studiosus, totius historiae natura-„ lis parens, ac veluti promptuarium" (3), primus omnium observavit plantarum notas characteristicas a partibus fructificationis potius, quam a caule foliisve petendas esse, quod et amicos saepius monuit (4) et ipse in iconibus, quas

(1) Stirpium nova adversaria, Lond. 1570.

(2) Rariorum stirpium per Hispanias observatarum historia, Antv. 1576.

(3) Institutiones rei Herbariae, Paris 1700. p. 51.

(4) Conf. Gesneri, Epistolae medicae, Tiguri 1577.

quas edidit, observavit; partes florum essentiales *inpr[illegible]s delineando.* Primus omnium verae me[illegible]rationem *singulari*, qua praeditus erat, i[illegible]li sagacitate perspexit, adesse nempe genera, quae plures species, et classes, quae plura genera continerent. Laus illi igitur iure tribuitur, *illum prima systematum rudimenta posuisse*, atque ita posteros in viam duxisse, et forte iam ipse methodum in universum Florae regnum condidisset, nisi mors eum citius artibus doctrinisque eripuisset: anno enim *aetatis* 49 peste occubuit.

§ IX.

Haec tamen universi systematis inveniendi gloria Caesalpino (1) relicta fuit, qui primus vere systematicus fuit. Equidem hoc Caesalpini *inventum* considerans, simulque ad Botanices eo tempore conditionem attendens, non possum non viri ingenium admirari, qui omne regnum vegetabile uno oculorum intuitu conspexit, totum mente complexus est, quod ante eum nemo ne tentaverat quidem, unde de eo

(1) Edidit hoc systema in libro, nunc temporis rarissimo, cui titulus: Libri XVI. de plantis, Florent. 1583.

eo ſcribit Linnaeus: „ Caeſalpinus mi-
„ hi magnus; quantum erat primam ſic conde-
„ re gentem!" (1).

Procedendum itaque esſet ad ipſum eius ſyſtema exponendum, ſed doleo mihi non licuisſe citatum Caeſalpini opus inſpicere; quamobrem ab omni parte certa de eo ſcribere nequeo: ſcriptores enim in exponendo hocce ſyſtemate disſentiunt, cum ob Caeſalpini operis raritatem, tum ob vocabulorum, quibus utebatur, obſcuritatem. Merito enim Linnaeus (2) hoc ſyſtema *obſcurum ob terminos artis proprios* vocat. Linnaeus (3) et Willdenowius (4) alio modo quam Hallerus (5) illud expoſuere. Ab hoc rurſum Sprengelius (6) differt. Cum vero Linnaeus et Willdenowius, duo illi ſummi viri, in eo conſentiant et Willdenowii liber illis Halleri et Sprengelii recentior ſit,

(1) Conf. Collectio epiſt. Linnaei, p. 23.
(2) In clasſibus plantarum, Leidae 1738. p. 1.
(3) In philoſophia Botanica, § 54.
(4) *Grundriſs der Kräuterkunde*, *Berlin* 1810. § 136.
(5) In bibliotheca Botanica, Tiguri 1771. t. I. § 357.
(6) In historia rei Herbariae, Amſt. 1807. t. I. p. 426. ſqq.

ſit, horum virorum auctoritati cedere conſtitui. Neque etiam diſcrimen illud adeo magnum est, ut noſtro propoſito non ſufficiat.

§ X.

En itaque *ſystema, quale* **Linnaeus** *illud et* **Willdenowius** expoſuerunt: *claſſes* hae ſunt:

1, Arbores corculo ex apice ſeminis.
2, ——————— e baſi ſeminis.
3. Herbae ſolitariis ſeminibus.
4. ——————— baccis.
5. ——————— capſulis.
6. ——— binis ſeminibus.
7. ——————— capſulis.
8. ——— triplici principio, fibroſae.
9. ————————————— bulboſae.
10. ——— quaternis ſeminibus.
11. ——— pluribus *ſeminibus*, *Anthemides* (Radiatae).
12. ——— pluribus ſeminibus, Cichoraceae ſive Acanaceae (Semifloſculoſae).
13. ——— pluribus ſeminibus, flore communi (Floſculoſae).
14. ——— pluribus folliculis.
15. ——— flore fructuque carentes (Cryptogamicae).

§ XI.

§ XI.

Ut veterum multa, ita et hoc ſystema est ſystema naturale, artificialibus conſtitutum fundamentis. Et primo quidem in eo vitium offendimus, quod herbas et ſuffrutices ab arboribus auctor ſecrevit, quam tamen diviſionem in omnibus ante Rivinum ſystematibus, quin etiam in multis post eum etiam reperimus. Certus autem limes inter herbas et arbores inveniri non potest, nam et climate et cultura ſaepe herbas in frutices, fruticesque in arbores mutari, experientia omniumque melioris notae botanicorum conſenſus ſatis ſuperque docuerunt (1); quam ob rem merito haec diviſio a Rivino, Linnaeo, aliisque reiecta est. Deinde ſystema hoc iis forte temporibus ſufficiebat, cum, minori plan-

(1) Vid. Linnaeus, in *Phil. Bot.* § 209, ubi dicit: „ Diviſio in arbores et herbas videtur eſse „ adeo naturalis ac in ſe fallaciſsima et lubrica", et in epiſtola ad Hallerum (vid. Collectio epiſt. p. 25). „ Arbores et herbas coniungendas eſse ſequi„ tur et ab inſpectatione plantarum. quid enim diſ„ fert herba ab arbore?" conſ. etiam Linnaei, *praelectiones in ordines naturales*, curante P. D. Gieſeke, Hamb. 1792. p. 23. et Willdenow, *Kräuterkunde* § 132. et 395.

plantarum numero, doctrina Botanica adhuc ſimplicior erat; *ſed hodie*, re Botanica adeo amplificata, tam multis novis plantarum generibus detectis, notisque accuratius *obſervatis*, *cuique* patebit, huic ſystemati vel novas clasſes addendas, vel veteres in *eo mutandas esſe*. Tertio, non *oportuit illum*, *methodi ſundamentum e fructu* deſumentem, tamen 8um et 9um clasſes e radice, 11um, 12um et 13um floris ope diſcernere. Male denique, ut ulteriores obſervationes docuere, plantas ultimae clasſis flore fructuque carere credebat. At vero, cum mihi praecipue propoſitum ſit, merita ſystematis ſexualis Linnaei, cum illis, quae illud antecesſerunt, conferre, vitia, quae in muscis aliisque Cryptogamicis commiſere Caeſalpinus, caeterique ſystematici ante Linnaeum, *omittenda* puto; cum nec ipſe Linnaeus has bene noverit plantas, *ſuamque huius rei ignorantiam* ſaepius profesſus ſit (1).

As-

(1) Ita Linnaeus, anno 1737, postquam methodum ſexualem iam in lucem ediderat, in *litteris*, quas ad Hallerum dedit, inter alia haec *ſcribit*: „ Quaeſo per Deos, ſi quid certi noveris, me inſtru-„ as circa ſexum muſcorum." Alibi: „ In muſcis „ nihil valet Cliffortius, nec ego, nec Belga „ ul-

Asseclam nactus est Caesalpinus Adamum Zaluziansky, *Method. herb.* Prag. 1592.

§ XII.

Post Caesalpinum vera methodus diu in abiecta conditione remansit: multi recesserunt a bona, quam ille monstraverat via, inter quos heterodoxos, ut a Linnaeo vocantur, alii, ut I. Bauhinus (1), Lobelii vestigia prementes, naturales quosdam ordines componere tentarunt, sed adeo imperfectos, ut systemata composuisse dici non possint. Alii peius plantas in classes distinxerunt. Ita Parkinsonus (2) plantas modo secundum vires, modo secundum locum, quo crescant, modo secundum earum formas digessit. Beslerus (3) secundum anni tempora, in quibus floreant; Fischerus

„ nullus." Et: „ Ego nil scio in imperfectis." Vid. Collectio epist. Linnaei, p. 7, 8. et 12. Conf. Kurt. Sprengel, *Hist. rei Herbariae*, t. II. p. 330.

(1) In prodromo hist. gen. plant., Ebrodun 1619.

(2) In theatro Botanico, Lond. 1640.

(3) In Horto Eystettensi, Norib. 1613.

rus (1) secundum astrologiam plantas divisit.

Unus tamen hac epocha de Botanices scientia systematica bene meritus est, Fabius Columna Italus, qui, quamvis in operibus suis methodicam normam secutus non sit, tamen *ostendit, quomodo secundum florem et fructum* genera exhibenda sint, quarum partium notitia in omni genere constituendo summi est momenti (2).

Hanc autem illius generum constituendorum propositionem Botanici non, vel male, secuti sunt ante Tournefortium, qui eadem fere, quam ille indicaverat, ratione certa primus genera determinavit.

§ XIII.

In praeceptis, quae ad genera constituenda dedit Columna, vestigia Gesneri pressit, ad fructificationis partes maxime attendens; his vero sa-

(1) In Methodo nova herbaria plantarum ad septem summa genera redactarum, Brunsvic. 1656.

(2) In Ecphrasi, parte altera, Romae 1616. p. 63. seqq.

saporem etiam addit, ut ex ipsius verbis patet: „ Foliorum effigies in conferendis generibus „ parvi facimus, non enim ex foliis sed ex flo- „ re feminisque conceptaculo et ipso potius se- „ mine plantarum affinitatem diiudicamus, res- „ pondente praesertim sapore in reliqua plantae „ parte" (1). Sapor autem pessimus est plantarum character: in diversis enim hominibus diversum sensum producit neque accurate definiri potest: unde magna, si saporem tamquam characterem certum admittimus, in distinguendo confusio oriri debet (2).

§ XIV.

Cum Columna Iungius (3), Professor Hamburgensis, firma Botanices fundamenta posuit. Hic vir eximius, cui plantarum sexus non plane ignotus erat, nec a sapore, nec a colore, aut odore, aut loco, aliisque rebus accidentalibus, aut usu medico posse specificam differentiam peti docet; sed ab iis solis partibus,

(1) Ibidem, p. 69.

(2) Conf. Linnaeus, *Phil. Bot.* § 268.

(3) In Duxoscopiis physicis minoribus, Hamb. 1662.

bus, quae certae magis sint neque cultura aut temporibus mutentur. Ab eo systematici permulta didicerunt, et Iungius, quamvis ad systematicos referri non possit, tamen inter eos summo iure numerandus, qui praeceptis suis ad meliorem systematicam notionem viam posteris munierunt. *Hallerus* plura *Iungio* tribuit, quam revera ipsi tribuenda sunt.

§ XV.

Saeculo fere post Caesalpinum praeterlapso, Morisonus (1) Scotus aliud systema edidit, in quo 18 clasfes posuit:

1. Lignosae Arbores.
2. ——— Frutices.
3. ——— Suffrutices.
4. *Herbaceae* Scandentes.
5. ——— Leguminosae.

6.

(1) In Historia plantarum universali Oxoniensis, seu herbarum distributio nova per tabulas cognitionis, ex naturae libro detecta, Oxonii 1680. Haec est operis pars secunda: pars prima de arboribus periit, partem tertiam, mortuo Morisono, explevit Iac. Bobartius, anno 1699. Schelhammerus (in additam. ad Conring.) apud Morisonum opus integrum se vidisse testatur.

6. Herbaceae Siliquosae.
7. ———— Tricapsulares.
8. ———— a numero Capsularum dictae.
9. ———— Corymbiferae.
10. ———— Lactescentes, sive Papposae.
11. ———— Culmiferae, sive Calmariae.
12. ———— Umbelliferae.
13. ———— Tricoccae.
14. ———— Galeatae.
15. ———— Multicapsulares.
16. ———— Bacciferae.
17. ———— Capillares.
18. ———— Heteroclitae.

§ XVI.

Dolendum est Morisonum in hoc systemate non unam selegisse notam et secundum hanc omnes classes posuisse; sed, ad naturalem ordinem nimis attendens, et hoc, et plurimis aliis vitiis methodum inquinavit. Etenim in plerisque notam, qua classis insignitur, in fructu quaesivit; at in quatuor prioribus classibus ad habitum, in aliis quibusdam ad florem respicit. Alterum illi vitium est, separatio lignosarum plantarum ab herbaceis: quae separatio in hoc systemate peior etiam est quam in illo Caesalpini: quoniam Morisonus lignosas insuper in ar-

arbores, frutices et suffrutices (non plantas perennes, sed parvos frutices) distinxit: quae distinctio maxime incerta est, merito dicente Linnaeo: „ intra fruticem et arborem „ nullos limites posuisse naturam, sed vulgi „ opinionem" (1).

§ XVII.

In singulis etiam classibus vitia quaedam offendimus. Quam perversa e. gr. distinctio inter 8am et 15am classem? In ordinibus saepissime ad vegetationis partes, habitumque plantarum attendit: quod omnino *vituperandum*. Nam, etsi non negaverim, habitum nobis ad genera discernenda aliquando opem ferre posse et partes vegetationis specierum differentias optimas dare, non tamen cuiquam facile largiar, has ad classes ordinesve *constituendos* quid valere. Etenim partes vegetationis, ad quas habitus certe referendus, saepissime variant et longe incertiores sunt partibus fructificationis, quod et experientia et omnium melioris notae, iam a Gesneri temporibus, Botanicorum monita cuique persuadere debent (2). Genera autem ali-

(1) Vid. *Phil. Bot.* § 78.

(2) Hinc et Linnaeus, *Phil. Bot.* § 164. : „ Dis-

aliqua e fructificatione primus, licet adhuc imperfecte, Morisonus creavit.

§ XVIII.

Denique et ei imputatur, ipsum saepe plantas ad classes reduxisse, ad quas reduci non debuerant. Hinc maxima confusio oriri potest: unde non inepte de eo dicit Linnaeus: „ Morisonus secutus naturae filum implicat suum „ Ariadneum (conf. *Phil. Bot.* § 156) in „ Gordios solo gladio explicandos" (1), quam sententiam ibidem exemplis confirmat. Et iure hanc ob rem culpatur Morisonus: nam, si, ut in eius systemate, ad *Leguminosas*, *Fragaria*, ad *Verticillatas*, *Asperifoliae* referuntur, caeteraque ad hanc rationem, quis e tanta confusione tiro sese umquam bene expedire posset? Imo, si eo modo systema conditum sit, fax illa, quae lucem alias praeberet, nil nisi tenebras afferat.

Non tamen omni virtute caret haecce methodus: nam classes quasdam naturales auctor rite digessit, et Caesalpini vestigiis, si tem-

„ Dispositio vegetabilium primaria a sola fructificatione desumenda est." Conf. § 209.

(1) Vid. *Phil. Bot.* § 209.

temporum rationem habeamus, optime incesſit. Et, ut *Tournefortii* verbis utar: „ Mori-„ ſonus ſummis laudibus excipiendus, longe „ vero maioribus, ſi a ſuis abſtinuisſet" (1).

Secutus est Moriſoni methodum Paullus Ammannus, Profesſor Lipſienſis, omisſis tamen *foliis et aliis magis accidentalibus* (2).

§ XIX.

Duo ſystemata Ioh. Raius Anglus, post varia per Europam itinera, obſervationum fructus edidit. Priore (3) hae 25 clasſes, ſive, ut vocat, genera ſumma continentur:

1. Arbores.
2. *Frutices.*
3. Herbae Imperfectae.
4. ——— Flore carentes.
5. ——— Capillares.
6. ——— Stamineae.
7. ——— Gymnomonospermae.

8.

(1) Inſtitutiones rei herbariae, Paris 1700. p. 53.

(2) Character plantarum naturalis, Lipſiae 1685.

(3) Methodus plantarum nova, Lond. 1682. et Historia plantarum, 3 vol. Lond. 1686, 1688. et 1704. paucis mutatis.

8. Herbae Umbellatae.
9. ——— Verticillatae.
10. ——— Asperifoliae.
11. ——— Stellatae.
12. ——— Pomiferae.
13. ——— Bacciferae.
14. ——— Multisiliquae.
15. ——— Monopetalae uniformes.
16. ——————— difformes.
17. ——— Tetrapetalae Siliquosae.
18. ——————— Siliculosae.
19. ——— Papilionaceae.
20. ——— Pentapetalae.
21. ——— Frumenta.
22. ——— Gramina.
23. ——— Graminifoliae.
24. ——— Bulbosae.
25. ——— Bulbosis affines.

Hoc systema refutare operae pretium non erit, quoniam Rajus ipse hoc reiecit, et aliud multo perfectius edidit. De hoc tantum loqui itaque sufficiat.

§ XX.

Altero hae 33 classes exhibentur (1):

1.

(1) Methodus plantarum emendata, Lond. 1703.

1. Herbae Submarinae.
2. —— Fungi.
3. —— Musci.
4. —— Capillares.
5. —— Apetalae.
6. —— *Planipetalae.*
7. —— *Discoideae.*
8. —— Corymbiferae.
9. —— Capitatae.
10. —— ſolitario femine.
11. —— Umbelliferae.
12. —— Stellatae.
13. —— Asperifoliae.
14. —— Verticillatae.
15. —— Polyſpermae.
16. —— Pomiferae.
17. —— Bacciferae.
18. —— Multiſiliquae.
19. —— Monopeta*lae.*
20. —— Di - tripetalae.
21. —— Siliquoſae.
22. —— Leguminoſae.
23. —— Pentapetalae.
24. —— Floriferae.
25. —— Stamineae.
26. —— Anomalae.
27. —— Arundinaceae.
28. Arbores Apetalae.

29.

29. Arbores fructu umbilicato.
30. ——————— non umbilicato.
31. ——————— ficco.
32. ——————— filiquofo.
33. ——— Anomalae.

§ XXI.

Magna hoc Raii fystema laude dignum est, eam praecipue ob caufam, quod naturalem ordinem fatis bene perfpexit et clasfes quasdam compofuit revera naturales. Morifonum maxime fecutus, illius methodum certe non peiorem reddidit. Clasfes Morifoni Pomiferarum et Bacciferarum retinuit. Vitia autem magna magnas huius fystematis virtutes occultant. Raius ipfe profitetur, Europaeis plantis fuam methodum tantummodo fufficere, exoticis forte infervire non posfe. Deinde, quoniam adeo attendit ad naturales familias, non fecundum unam fructificationis notam omnes clasfes difpofuit, unde tiro plantam ignotam, huius fystematis ope nullo modo notam fibi reddere poteft.

§ XXII.

Sed forfitan quis mihi obiiciet, illud Raii esfe fyftema naturale: non itaque opus esfe, ut ti-

tironum institutioni inserviat, dummodo doctioribus ordines naturales rite exhibiti sint. Iusta sententiae meae reprehendendae causa fuisset, si modo bonum esset systema naturale. Vitiosum autem esse, vel levis methodi consideratio, et praesertim classes 26ª et 33ª demonstrant.

Imperfectum ergo est, si ut systema naturale, peius etiam, si ut systema artificiale consideratur; non itaque hodie eo uti possumus. Haec autem veteribus systematicis praecipua errorum causa videtur, quod plerique methodum naturalem cum artificiali coniungere conati sunt, atque ita utramque perdiderunt: quod Raio praesertim et Morisono imputatur.

Raius, ut qui eum praecesserunt, arbores ab herbis male seiunxit, ita tamen, ut non magnitudinis modo rationem habuerit, sed hoc discrimen inter herbas arboresque melius definiverit. Arbores enim plantas *gemmiparas*, herbas *gemmis carentes* vocavit.

§ XXIII.

Veteres herbas ab arboribus diviserunt, ut sensibus quid indulgerent, et plantas, quae adeo, ut herba ab arbore, habitu differunt, in methodis affines non ponerent. At vero in Raii systemate neque illud, licet forte non maxi-

maximi momenti, propositum attingitur. Etiam magnum illius divisionis incommodum apparet, nam si discrimen inter herbas et arbores non accurate, sed modo magnitudine definimus, dubia, ut iam monuimus, et obscura plura remanent; si vero cum Raio discrimen gemmarum ope, quae sola certa discernendi via est, definimus, contra naturalem affinitatem omnino peccamus. Etenim permultae sunt arbores, quae gemmis carent: multas enumeravit Linnaeus (1), et multae iis e posterioribus observationibus addendae sunt. Hinc in methodo Raiana, secundum ipsius definitionem, permultae arbores ad herbas referendae sunt, quod certe in hoc systemate, in quo herbae ab arboribus seiunguntur, absurdissimum est.

§ XXIV.

In generibus autem constituendis, Raius notas inconstantes et fallacissimas elegit, nam folia et habitum non modo, verum etiam colores, sapores, odores et magnitudinem ad characteres genericos retulit, quinimmo flores et fruc-

(1) Vid. *Phil. Bot.* § 85.

fructus hisce postposuit. Nam, ut ipse dicit (1): „ *perinde illi est et plane non veretur*, „ si modo plantae plures partes et accidentia si„ milia habeant, totove habitu et textura con„ veniant, quamvis etiam floris figura, eiusque „ petalorum numero, semineque nudo, vel „ vasculo incluso, ac *cellularum in quas divi*„ ditur eiusmodi vasculum numero differant, ad „ idem genus *reducere*." Quodsi huic regulae obsequamur, quid *inde oriundum*? Nonne necessario *genera fixa* eorumque *constantia* et firmitas omnis *in* summum damnum Botanices evanescere debent? Hanc itaque Raii in generibus constituendis viam deseramus, et *potius* illa meliori incedamus, quam Vaillantius, Dillenius, et praesertim vir summus Linnaeus recte nobis ostenderunt.

Raium plurimi secuti sunt, inter quos vir doctissimus *Dillenius (in horto Elthamensi*, Lond. 1732).

§ XXV.

E veteri (§ XIX.) Raii systemate magnam partem suum systema deduxit *Christophorus* Knau-

(1) In Prolegomenis ad methodum emendatam, Lond. 1703.

Knautius (1) Medicus Halensis, in quo plantas secundum has 17 classes disposuit:

1. Herbae petalosae fructu carnoso, Bacciferae.
2. —— petalosae fructo membranaceo, Monopetalae.
3. —— petalosae fructu membranaceo, Tetrapetalae regulares.
4. —— petalosae fructu membranaceo, Tetrapetalae irregulares.
5. —— petalosae fructu membranaceo, Pentapetalae.
6. —— petalosae fructu membranaceo, Hexapetalae.
7. —— petalosae fructu membranaceo, Polypetalae.
8. —— petalosae fructu membranaceo, Multicapsulares.
9. —— petalosae fructu nudo, Gymnospermae.
10. —— petalosae fructu nudo, Solidae.
11. —— petalosae fructu nudo, Papposae.
12. —— apetalae, Apetalae.
13. —— apetalae, Stamineae.

14.

(1) In enumeratione plantarum circa Halam Saxonum, Lipsiae 1687.

14. Herbae apetalae, Inconſpicuae.
15. ——— apetalae, Imperfectae.
16. Lignoſae, Arbores.
17. ———, Frutices.

§ XXVI.

Quae huic ſystemati vitio verti posſunt, fere conveniunt cum illis, quae ceteris veterum ſyſtematibus obiecimus. Herbas a lignoſis plantis Knautius ſeparavit, has inſuper in arbores et frutices diviſit. Aeque ac veterum ſystematicorum multi, ad fructum non tantum, verum etiam ad petalorum numerum et *regularitatem reſpexit*, atque adeo non ſecundum unam notam characteristicam clasſes exhibuit, unde tironi difficillimum est ſystema. Mirum itaque videri non potest neminem eo uſum fuisſe, niſi ipſum Knautium in *enumeratione plantarum* circa Halam Saxonum indigenarum.

§ XXVII.

Melius, quod ſequitur, Pauli Hermanni, Profesſoris Lugduno-Batavi, ſystema videtur (1).

Clas-

(1) Florae Lugduno-Batavae flores, Lugd. B. 1690. Hic

Clasſes eius ſunt 25:

1. Herbae Gymnoſpermae monoſpermae, Simplices.
2. —— Gymnoſpermae monoſpermae, Compoſitae.
3. —— Gymnoſpermae diſpermae, Stellatae.
4. —— Gymnoſpermae diſpermae, Umbellatae.
5. —— Gymnoſpermae tetraſpermae, Asperifoliae.
6. —— Gymnoſpermae tetraſpermae, Verticillatae.
7. —— Gymnoſpermae polyſpermae, Gymnopolyſpermae.
8. —— Angioſpermae bulboſae, Tricapſulares.
9. —— Angioſpermae, capſula unica, Univasculares.

10.

Hic liber ab Hermanni discipulo Zumbach editus, ipſius continet dictata et ſystema. Revera autem hanc methodum ab Hermanno profectam eſſe testantur Sherardus (in *praef. ad Hermanni Paradiſum Batavum*, Lugd. B. 1705.) Linnaeus (in *Bibliotheca Botanica*, Amſt. 1751. p. 101.) et Hallerus (*Bibl. Bot.* t. I. § 798).

10. Herbae Angiospermae, capsulae binae, Bivasculares.
11. —— Angiospermae, capsulae tres, Trivasculares.
12. —— Angiospermae, capsulae quatuor, Quadrivasculares.
13. —— *Angiospermae, capsulae quinque,* Quinquevasculae.
14. —— Angiospermae, siliqua, Siliquosae.
15. —— Angiospermae, legumen, Leguminosae.
16. —— Angiospermae multicapsulares, Multicapsulares.
17. —— Angiospermae carnosae, Bacciferae.
18. —— Angiospermae carnosae, Pomiferae.
19. —— Apetalae *calyculatae*, Apetalae.
20. —— Apetalae glumosae, Stamineae.
21. —— Apetalae nudae, Muscosae.
22. Arbores incompletae, Iuliferae.
23. —— carnosae, Umbilicatae.
24. —— carnosae, Non Umbilicatae.
25. —— non carnosae, Fructu Sicco.

§ XXVIII.

§ XXVIII.

Dolendum est, Hermannum aequé ac qui eum antecesserunt, herbas ab arboribus secrevisse, ipsumque fructistam etiam corollae rationem habuisse. Male porro *Asperifolias* habitu a *Verticillatis* distinxit, male *Compositas* in *Lactescentes* et *Pappescentes* divisit, aliosque eius generis errores commisit. Hanc autem methodum plurimis vitiis maculatam esse ipse sentiens Hermannus, aliam edere in animo habuit, sed mors eum in ipso opere rebus humanis eripuit, cum hanc, non tamquam accuratam et perfectam modo, sed in tironum gratiam, ut eos in studio sublevaret, ediderit (1). Et sane, si eo respectu rem consideremus, satis bene Hermannus propositum attigisse dicendus est. Etenim omnibus enumeratis hoc systema, quod ad facilitatem et perspicuitatem tironibus, longe antecellit. Secutus est Hermanni systema Laur. Heisterus (2), illudque defendit Hermanni discipulus Olaus Rudbeckius, Iun. (3).

CA-

(1) Testante Sherardo, in *praef. ad Paradisum Batavum*.

(2) In systemate plantarum generali e fructificatione, Helmst. 1748.

(3) In dissertatione de fundamentali plantarum notitia recte acquirenda, Trai. ad Rhenum 1690.

CAPUT TERTIUM.

DE SYSTEMATIBUS RIVINI, ET EORUM, QUI EUM USQUE AD LINNAEUM SECUTI SUNT.

§ XXIX.

Quae huc usque consideravimus systemata, fructui praesertim innituntur; huncce autem characterem non sufficere, vel ipsi, qui illam notam elegerunt, systematici exemplo suo docent, cum non ex hoc fonte solo omnes primarias divisiones haurire poterant, sed, licet fructistae, tamen corollae habitusque rationem habere cogebantur. *Primus omnium* Rivinus (1), Professor Lipsiensis, solam *corollam* respexit et secundum illam unam notam omnes classes disposuit, primus herbarum ab arboribus divisionem reiecit. Huius igitur systema, me saltem iudice,

(1) Introductio generalis in rem herbariam, Lipsiae 1690. Ordines plantarum flore monopetalo irregulari. Lips. 1690. Ordines plantarum flore tetrapetalo irregulari, Lips. 1691. Ordines plantarum flore pentapetalo irregulari, Lips. 1699.

ee, omnibus praecedentibus antecellit, et Rivini ingenium magni facere debemus, qui tantam in systematibus mutationem suo Marte facere ausus sit et multa magnaque systematicorum ante eum vitia evitare potuerit. Dolendum est, Rivinum non totum elaborare potuisse systema, sed tantum fundamentum et aliquas partes elaboratas dedisse. Ulterius autem methodum illam perficere conati sunt Heucherus (1), et post eum Ruppius (2), iuvenis ad Botanicam natus, sed praematura morte studiis ereptus, qui illam in compositis inprimis emendavit.

§ XXX.

Attendit Rivinus praecipue ad regularitatem corollae numerumque petalorum, atque ex iis classes, sive, ut eas, Raium secutus, appellat, genera summa, composuit; e fructu autem ordines sive genera minora deduxit.

Classes hae sunt:

1. Flores regulares monopetali.
2. ——————— dipetali.
3. ——————— tripetali.

4.

(1) In Horto Wittenbergensi, Wittenb. 1711.
(2) In Flora Ienensi, Francf. 1718.

4. Flores regulares tetrapetali.
5. ——————— pentapetali.
6. ——————— hexapetali.
7. ——————— polypetali.
8. ——— compositi ex flosculis regularibus.
9. ——— *compositi ex flosculis* regularibus et irregularibus.
10. ——— compositi ex flosculis irregularibus.
11. ——— irregulares monopetali.
12. ——————— dipetali.
13. ——————— tripetali.
14. ——————— tetrapetali.
15. ——————— pentapetali.
16. ——————— hexapetali.
17. ——————— polypetali.
18. ——— incompleti imperfecti.

§ XXXI.

Character, quo classes in hoc systemate distinguuntur, facile observari potest. Hanc ob causam, tum etiam ob perspicuitatem, quam habet, facillima esset haec methodus, nisi character e petalis desumtus in una eademque planta pluribus mutationibus esset obnoxius. Nam et quod ad corollae numerum saepius aber-

rat (1), et eiusdem regularitas nullam dare poterat certitudinem, cum et ipsa saepe a regulari norma aberret (2). Denique et in eiusdem generis variis speciebus varia saepe reperitur, ut multis nobis exemplis docuit Linnaeus (3).

§ XXXII.

Fuere et aliae huic systemati obiectiones. Ita Raius (4) et Dillenius (5) de methodo Rivini queruntur, *quod secundum illam plantae cognatae et congeneres separantur, dissimiles vero et alienae sive diversi generis consociantur*. Idem in hoc systemate vituperat Adansonius (6), in illo nullam omnino classem natu-

(1) Hoc confirmatum videas a Willdenowio *Kräut.* § 168, 169 et 170, et a Linnaeo, *Phil. Bot.* § 178.

(2) Vid. Willdenow, *Kräut.* § 174. et Linnaeus, *Phil. Bot.* § 180.

(3) In *Phil. Bot.* § 169.

(4) In prolegomenis ad methodum emendatam.

(5) In dissertatione de variis plantarum methodis, praemissa Catalogo plantarum sponte circa Gissam nascentium, Francf. 1719.

(6) In libro cui titulus: *Familles des Plantes*, Paris 1763. Preface p. 29.

turalem reperiri dicens. Hoc vero, non huic tantum, verum artificialibus systematibus fere omnibus imputari potest, neque adeo vitium in magnum dicendum est, ut ob illud totum systema reiiciatur. Magis autem Rivinus improbandus, quod genera non satis accurate definierit et aliquando plura, quam oportuerat, condiderit, characteres genericos adsumens, qui non satis magni momenti sunt, ut ad genera discernenda valeant, quod et illi obiecit Dillenius (l. c.). Nomina autem generica et specifica primus rite confecit, eodem fere modo, quo nunc ea plantis imponuntur.

Asseclam nactus est celebrem Hebenstreitium (1) aliosque. Fuere etiam qui hoc systema cum iis Tournefortii et Linnaei coniungere conati sunt, de quibus postea.

§ XXXIII.

Camellus praecedentia systemata reiecit et novum plane atque mirum systema ex numero valvularum pericarpii condere conatus est (2). Uti-

(1) De continuanda Rivinorum industria in eruendo plantarum charactere, Lips. 1726.

(2) In syllabo stirpium in insula Luzone Philippi-

Utinam non nova tantum, verum et meliora induxisset!

Septem sub classibus universum regnum vegetabile ordinavit, scilicet:

1. Pericarpia Afora.
2. ——— Unifora.
3. ——— Bifora.
4. ——— Trifora.
5. ——— Tetrafora.
6. ——— Pentafora.
7. ——— Hexafora.

Hoc systema maximam ob brevitatem nullius pretii in Botanicis est: classes enim adeo vastae sunt, ut non, nisi maximo labore, quis plantam in tanta multitudine reperiat. Hoc systema igitur finem illum non attingit, ad quem omnia, et praesertim artificialia systemata tendere debent, ut scilicet Botanices studium facilius efficiant, facemque in obscura nocte praebeant. Neque etiam ad has classes omnes plantae referri possunt. Mirum itaque videri non potest hoc systema Botanicis haudquaquam placuisse.

§ XXXIV.

Cum in Anglia Raius suum systema magis ma-

pinarum primaria, adnexa Raii Historiae plantarum generali, Lond. 1693.

magisque perficiebat, Rivinus in Germania aliud edebat; tertius eodem fere tempore exsurgit systematicus in Gallia, Tournefortius: et triumviri hi, quamvis in systematibus omnino discreparent, quinimmo saepius litigiosis scriptis inter se dimicarent, tamen quasi iunctis viribus methodicam *nostram plantarum scientiam* promoverunt. Cum vero Raius ad fructum magis, Rivinus ad numerum petalorum eorumque regularitatem attenderent, aliam viam ingressus Tournefortius figuram corollae et numerum petalorum respexit, atque ex iis characteribus methodum formavit, sane elegantissimam, quam plurimi Botanici omnibus *tunc* notis antepposuere atque in *deliciis* habuere, usque ad aetatem Linnaei, quando illud in coelo Botanico novum sidus minora lumina obscuravit, atque aliud systema huius loco imposuit. Sed, etiamsi *Tournefortiana methodus* hodie usui non amplius inserviat, manet tamen et nomen et honor auctoris huius systematis, quod certe suis laudibus insigne est.

§ XXXV.

Systemati, cum de eo loquebamur, Rivini meritas laudes tribuimus, eas et nunc Tournefortio tribuimus. Ille magis accurate leges

ges systematis artificialis secutus est, hic melius plantarum cognationem naturalem servavit. De hoc autem Tournefortii systemate paullo fusius loqui constituimus, tum, quoniam ante Linnaeum fere omnes hoc caeteris antéposuerunt, post Linnaeum nonnulli sexuali etiam praetulerunt, tum quoniam ipse Linnaeus hoc systema maximi fecit; quinetiam Buffonus (1), atque Adansonius (l. c.) Tournefortii et Linnaei systemata inter se comparantes illi palmam tribuunt. Accuratius igitur Tournefortii, quos in systemate commiserit, errores perscrutabimur, ut postea illud Linnaei contra tantorum virorum iudicia rite defendere queamus.

§ XXXVI.

Classes has aa posuit (2):

1. Herbae et suffrutices floribus monopetalis campaniformibus.
2. ——— et suffrutices floribus monopetalis infundibuliformibus et rotatis.

3.

(1) *Histoire naturelle generale et particulière par* Buffon *et* Daubenton, Amst. 1766. t. I. p. 6 et 7.

(2) In opere cui titulus: *Elemens de Botanique*, Paris 1694. III. Vol. Altera editio Latina prodiit: *Institutiones rei Herbariae*, Paris 1700. III. Vol.

3. Herbae et suffrutices floribus monopetalis
anomalis.
4. ——— et suffrutices floribus monopetalis
labiatis.
5. ——— et suffrutices floribus polypetalis
cruciformibus.
6. ——— et suffrutices floribus polypetalis
rosaceis.
7. ——— et suffrutices floribus polypetalis
rosaceis umbellatis.
8. ——— et suffrutices floribus polypetalis
caryophyllaeis.
9. ——— et suffrutices floribus liliaceis.
10. ——————————— polypetalis
papilionaceis.
11. ——— et suffrutices floribus polypetalis
anomalis.
12. ——— et suffrutices floribus flosculosis.
13. ——————————— semiflosculosis.
14. ——— et suffrutices floribus radiatis.
15. ——— et suffrutices floribus apetalis et
stamineis.
16. ——— et suffrutices, qui floribus carent
et semine donantur.
17. ——— et suffrutices, quorum flores et
fructus conspicui desiderantur.
18. Arbores et frutices floribus apetalis.

19.

19. Arbores et frutices floribus amentaceis.
20. ——— ——— ——— ——— monopetalis.
21. ——— ——— ——— ——— rosaceis.
22. ——— ——— ——— ——— papilionaceis.

§ XXXVII.

Quod in antiquioribus systematibus adeo frequens vidimus, divisionem scilicet herbarum et suffruticum ab arboribus et fruticibus, idem et in hoc systemate vitium offendimus. Hanc divisionem iam refutavimus: non lubet itaque eandem operam iterum praestare. Iam hac, licet vitiosa, distinctione semel admissa, illa in bono systemate ubique admittenda foret; hoc vero auctor non fecit, sed, raro quidem, attamen aliquando herbas sub arboribus collocavit. Ita e. gr. *Sambucum Ebulum* L. (*l'hièble*) herbam ad *Sambucum*, adeoque ad arbores retulit. Illam igitur plantam tiro in 17 prioribus systematis classibus quaeret, sed frustra. Nec vero solum in hoc culpandus Tournefortius, verum etiam in aliis systematis partibus pugnantia eum scripsisse arbitror. Etenim caeteroquin ubique classium sectionumque (quo nomine ordines appellat) fundamentum in partibus fructificationis, quae sola in systemate via nos ad vera ducit, quaerens; tamen in classe 22ª sectiones 4

 so-

foliis distinxit, adeoque contra regulas, quas dedit, *ipse peccavit.*

§ XXXVIII.

Laudatur Tournefortius, quod genera ex lege artis primus condidit; vituperatur autem, *quod eadem aliquando foliorum*, radicum et habitus ope male distinxit. Ita in *Isagoge ad rem herbariam* p. 61, floribus quidem et fructibus genera a se invicem discernenda esse monet; at vero mox subiungit: „ Non solum „ caeterae omnes plantarum partes, sed earum „ affectiones, crescendi modus, habitus et fa- „ cies exterior in auxilium vocari debent, cum „ flos simul et fructus non sufficiunt ad genera „ recte distinguenda."

In speciebus magis etiam devius factus est Tournefortius, varietates plurimas in specierum numerum inducens; *quare species* erroneo fundamento superstructas ita numero adauxit, ut summum ex eo respublica Botanica detrimentum ceperit. Ita testatur Linnaeus, „ Tour- „ nefortium castra anthophilorum intran- „ tem, vidisse, tamquam polyedro, in uno „ Hyacintho 63 et in unica Tulipa 93 species, „ quam re ipsa essent, plures (1)." Hinc Tour-

(3) In *Phil. Bot.* § 266.

Tournefortius anno 1694 iam 10146 species cognovit, cum Linnaeo in prima specierum editione, anno 1753, non plures quam 7300 innotuissent. Hic enim varietates ad species summo iure reduxit, quod illi vitio vertere Adansonius (1) non debuerat. Sexum autem haudquaquam agnovit Tournefortius, quin stamina et pistilla plantarum vasa excretoria habuit.

§ XXXIX.

Ultimum denique et maximi momenti contra hoc systema argumentum auxilio veniat. Tournefortius scilicet in systemate, ut diximus, corollae maxime innititur, quod systematis fundamentum admodum incertum videtur. Namque et in multis generibus variae species et in iisdem speciebus singulae plantae, quod ad corollae figuram et numerum saepe magnopere differunt, quod plurimis exemplis docuit Linnaeus et scriptores Botanici post eum confirmarunt (2). Genera au-

(1) *Fam. des plantes pref.* p. 115, ubi dicit: „ M. „ Linnaeus, *par un zèle tres condamnable a voulu* „ *en 1735 supprimer toutes ces variétés.*"

(2) Conf. Linnaei, *Phil. Bot.* § 169 et 181.

autem ob illud in artificiali systemate divisionis fundamentum, quod ex arbitrio cuiusque pendet, discerpere non licet, neque etiam numerum specierum praeter necessitatem augere. Genera enim et species natura creavit (1.) et quae natura coniunxit homini divellere non licet.

§ XL.

Praeterea, quamvis Tournefortius multas distinctas et satis constantes corollarum formas bene ceperit, non tamen plurima illa formarum discrimina, quae natura polymorpha in floribus creandis exhibet, omnia classibus suis comprehendere potuit; unde classibus 3ª et 11ª omnes continentur corollarum formae, quae ad reliquas classes referri non potuerant. Etiamsi autem omnes corollarum figuras proprio nomine insignire, omnesque ad classes reducere potuisset, non tamen in posterum in usu manere posset systema. Etenim novis plantis detectis saepissime etiam novae corollarum formae deteguntur. In eo igitur casu vel novae classes creandae vel omnes eo usque ignotae corollarum formae,

Willdenow, *Kraut.* § 176. Kurt. Sprengel, *Anleitung zur kenntniss der Gewächse*, T. II. p. 89.

(1) Conf. Linnaei, *Phil. Bot.* § 159.

mae, qualescunque sint, ad unam classem anomalium nomine reducendae forent.

§ XLI.

Accedit etiam, ut probem, corollae figuram ad systema minus valere, quod aliae corollarum formae in alias saepe ita transeunt, ut limitem inter eas ponere difficillimum sit, cum ob naturae insignem varietatem, tum ob varias ideas, quas varii homines de formis habent. Formam enim verbis ita definire, ut nemini dubium quoddam remaneat, res omnino ardua est, et saepe, aeque ac odorem saporemque plantae, illam definire non possumus. Quis e. gr. varias campaniformium corollarum figuras ita describet, ut tiro talem primum videns e sola definitione campaniformem esse agnoscat? Quis diversas corollae formas in *Alisma*, *Sagittaria*, *Ranunculo*, *Myosuro*, omnes *Rosaceas* vocandas esse credat, quas tamen corollas omnes Tournefortius *Rosaceas* appellat (1)?

Haec de forma corollae Tournefortio etiam obiecit Raius: „Generum," inquit, „differentiae a structura floris sumtae, non possunt non esse incertae et obscurae, cum de „simi-

(1) Institutiones rei herbariae, p. 285—293.

„ similitudine florum vix duo conveniant; quin
„ si demus similitudinem dari inter aliquos, quo-
„ usque extendenda sit haec similitudo in con-
„ stituendis generibus et ubi limes diversae for-
„ mae floris; verbi gratia, inter *Caryophyllaceos*
„ et *Rosaceos* et inter utrosvis horum et *Tetra-*
„ *petalos Siliquosarum* sit statuendum, quis quae-
„ so, determinabit (1)?"

§ XLII.

Denique non omnes plantarum species corol-
la gaudent; has igitur discernere methodus illa
non potest, quod et ipse ingenue professus est
Tournefortius (*Instit. rei Herbariae* p. 67)
dicens: „ Fateor methodum meam nequaquam
„ absolutam esse; cum classes plantarum, quae
„ *floribus carent* comprehendere nequeat; sed
„ cum illae pauciores *sint*, *methodus*, quae
„ caeteris hucusque propositis longe magis com-
„ moda videtur, reiici non debet, cum paucio-
„ ribus vitiis urgeatur et ad plantarum cogni-
„ tionem extempore assequendam conducat." In
eo autem haud dubie laudanda methodus, quod
in universum satis bene ad naturalem accedat, et
secundum Adansonii (loco citato) sententi-
am,

(1) In praefatione ad methodum emendatam.

am, sex classes revera naturales sunt: 4ª nempe 7ª, 9ª, 10ª, 13ª et 14ª; sectionum autem plus quam tertiam partem vere naturalem habet Adansonius, e 122 nempe sectionibus 48 naturales dicit. Quodsi cum Adansonio credere possumus Tournefortium, si diutius vixisset, divisionem inter herbas et arbores reiecturum fuisse, eo certe non parum methodum perfecisset. Haec methodus multos habuit sectatores, inter quos praecipue citandi Plumierus qui distinctionem inter herbas et arbores recte reiecit (1), Feuillaeus (2), Vaillantius, qui illam in compositis emendavit (3), Ant. Jussievus (4), Michelius (5), Seguierus (6) et nuper in Gallia Guiartus, qui novum systema edidit antiquo Tournefortiano innixum (7).

§ XLIII.

(1) Genera plantarum Americanarum, 1703.

(2) *Journal d' Observat. Physiq. et Botan.* 1714.

(3) *Memoires de l' Academie des Sciences de Paris* 1718, 1719, 1720 et 1722.

(4) Plantae per Galliam, Hispaniam et Italiam observatae etc.

(5) Nova plantarum genera, Flor. 1729.

(6) Plantae Veronenses, Veronae 1745.

(7) *Classification Végétale, ou Exposé d'une nouvelle methode calquée sur celle de* Tournefort, Paris 1807.

§ XLIII.

Ex enumeratis iam systematibus Hermanni, Raii emendato et Tournefortii suum deduxit Boerhaavius, quod his 34 classibus constabat (1):

1. *Plantae simplicissimae Submarinae.*
2. ——————— Terrestres.
3. ——————— Capillares.
4. —— magis perfectae Gymnopolyspermae.
5. —— magis perfectae Gymnodispermae Umbelliferae.
6. —— magis perfectae Gymnomonospermae Simplices.
7. —— magis perfectae Gymnomonospermae Planipetalae.
8. —— magis perfectae Gymnomonospermae *Radiatae.*
9. —— magis perfectae Gymnomonospermae Nudae.
10. —— magis perfectae Gymnomonospermae Capitatae.
11. —— magis perfectae Gymnodispermae Stellatae.

12.

(1) Index plantarum horti Lugduno - Batavi, 1710.

12. Plantae magis perfectae Gymnotetrafpermae Verticillatae. —
13. —— magis perfectae Gymnotetrafpermae Asperifoliae.
14. —— magis perfectae Gymnotetrafpermae Tetrapetalae.
15. —— magis perfectae Monangiae.
16. —— —— —— Diangiae.
17. —— —— —— Triangiae.
18. —— —— —— Tetrangiae.
19. —— —— —— Pentangiae.
20. —— —— —— Polyangiae.
21. —— —— —— Multifiliquofae.
22. —— —— —— Siliquofae.
23. —— —— —— Tetrapetalae Cruciformes.
24. —— magis perfectae Leguminofae.
25. —— —— —— Bacciferae.
26. —— —— —— Pomiferae.
27. —— —— —— Apetalae.
28. —— —— —— Monocotyledones Bracteatae.
29. —— magis perfectae Monocotyledones Apetalae.
30. Arbores et frutices Monocotyledones.
31. —— —— Apetalae.
32. —— —— Amentaceae.

33. Arbores et frutices Monopetalae.
34. ———————— Rosaceae.

§ XLIV.

Boerhaavius, quem merito Sprengelius dicit „ *Virum et medica arte felicissi-* „ mum et chemiae scientia doctissimum, adeo- „ que pium, integrum, modestum et libera- „ lem, ut inmortale praebuerit virtutum omni- „ um exemplar (1)," vir ille adeo excellens, systema in Botanicis imperfectum valde composuit, quod praeter praeclarum nomen auctoris, pauca praeclara exhibet. Postquam Rivinus herbas ab arboribus secernendas non esse in methodo sua ostenderat, antiquam Boerhaavius malam istam separationem retinuit: postquam *Rivinus* et Tournefortius unam tantummodo notam *classium fundamentum* eligendam esse exemplo docuerant, ille antiquiorum vestigia premens ad plures, ad fructum nempe, corollam et cotyledones attendit. Multis hoc systema vitiis scatet; attamen in laudem Boerhaavii dicendum est, ipsum in generibus constituendis Tournefortium nisi secutum es-

(1) Hist. rei herbariae, T. II. p. 199.

esse, quamvis in speciebus cum eo saepius erraverit.

Hebenstreitius, quem (§ XXXII) Rivini sectatorem vidimus, post reditum ex Africa Boerhaavii methodum amplexus est (1).

§. XLV.

Christianus Knautius, Bibliothecarius Halensis, Rivini systema suo emendare conatus est (2). Cum Rivinus in methodo regularitati corollae magis quam petalorum numero insisteret, Knautius numerum regularitati praefert.

Classes has 17 exhibuit:

1. Monopetali uniformes.
2. ——— difformes.
3. Aggregati uniformes.
4. ——— difformes.
5. Uniformi - difformes.
6. Dipetali uniformes.
7. ——— difformes.

8.

(1) In libello de methodo plantarum e fructu optima, Lipsiae 1740.

(2) In methodo plantarum genuina; Lipsiae et Halae 1716.

8. Tripetali uniformes.
9. ——— difformes.
10. Tetrapetali uniformes.
11. ——— difformes.
12. Pentapetali uniformes.
13. ——— difformes.
14. *Hexapetali uniformes.*
15. ——— difformes.
16. Polypetali uniformes.
17. ——— difformes.

§ XLVI.

Quae de Riviniana *methodo loquentes* de certitudine regularitatis et numeri corollae diximus (§ XXXI.), eadem et huic systemati obiicimus. Quos Rivinus in universum errores *commisit*, eosdem fere et Knautius commisit; alios autem *sibi proprios plures* addidit. Et primo quidem semina nuda adesse negavit (l. c. p. 9.); quae vero vulgo sic dicuntur, vocat utriculos vel capsulas monospermas. Apetalos flores non adesse Knautius male arbitratus est; petala enim ad floris *essentiam* requiri, in quibus autem corolla desit, perianthium corollae munere fungi credit. In *Aggregatis*, quo nomine ab eo

Com-

Compositae insigniuntur, *Dipsaceas* cum *Capitatis* et *Semiflosculosis* male confudit: aliosque huiusmodi errores plurimos commisit. In generibus male aliquando e caule characteres petiit.

Non mirum igitur, neminem hanc methodum post Knautium adhibuisse.

§ XLVII.

E Rivini systemate iuncto cum illo Tournefortii novum edidit Pontedera (1), Professor Botanices Patavinus, quod has 27 classes continebat:

1. Incertae, Incerti.
2. ———, Floribus destituti.
3. Gemmis carentes, Imperfecti.
4. ————————, Anomali.
5. ————————, Labiati.
6. ————————, Campaniflores.
7. ————————, Hypocrateriformes.
8. ————————, Rotati.
9. ————————, Infundibuliformes.
10. ————————, Flosculosi.

(1) In Anthologia, Patav. 1720. et Dissertationes XI. Botanicae in Horto Academico Patavino, Patav. 1720.

11. Gemmis carentes, Lingulati.
12. ————————, Radiati capitulis.
13. ————————, Anomali.
14. ————————, Papilionacei.
15. ————————, Liliacei.
16. ————————, Caryophyllaei.
17. ————————, *Cruciformes.*
18. ————————, Umbellati.
19. ————————, Filamentosi.
20. Gemmiferae, Filamentosi.
21. ————————, Apetali.
22. ————————, Anomali.
23. ————————, Campaniformes.
24. ————————, Rotati.
25. ————————, Infundibuliformes.
26. ————————, Papilionacei.
27. ————————, Rosacei.

§ *XLVIII.*

Pontedera methodum suam illis Rivini et Tournefortii superstruens, multa etiam ex horum systematibus vitia depromsit. Aeque quidem ac Tournefortius ad familias naturales satis bene attendit, sed aeque ac *ille* plantas gemmis carentes a gemmiferis seiunxit, aeque ac ille ad anomalium plantarum classes saepe confugere debuit, ut in iis species collocaret,

ret, quas in caeteris collocare non potuisset. Iisdem fere vitiis, quibus illa Rivini et Tournefortii, hoc systema foedum est, licet aliqua horum evitaverit, et genera omnino bene considerauerit. Fuit Pontedera vir doctus et optime de republica Botanica meritus.

Praeter hunc etiam alii Rivini et Tournefortii systemata coniungere conati sunt, inter quos Kramerus (1) et Schaefferus, quorum hic tabulas secundum systema Rivino-Tournefortianum incidi curavit, in quibus maiores divisiones sive classes a Rivino, minores a Tournefortio petivit. Hae tabulae, in quibus omnes fructificationis partes breviter descripsit, tironi maximi usus esse possunt, ut genera et facile et accurate noscat. In tironum gratiam adiecit tabulas systematis sexualis Linnaei et synonyma generum apud scriptores praestantissimos. Hoc opus eo praesertim, quo vixit, tempore utilissimum erat (2).

§ XLIX.

(1) Vid. eius tentamen Botanicum seu methodus Rivino-Tournefortiana, Dresd. 1728.

(2) Vid. I. C. Schaefferi, Isagoge in Botanicam expeditiorem, Ratisbonae 1759, et eiusdem Botanica expeditior, genera plantarum in tabulis sexuali-

§ XLIX.

Primus omnium Professor Monspeliensis Magnolius e calyce novam methodum proposuit (1). Non quidem ipse illam edidit, sed post mortem in chartis inventam eam filius Antonius Magnolius cum orbe erudito communicavit.

Prima eius divisio est herbarum ab arboribus, quo facto, ambas in tres partes separavit, in plantas scilicet, quae calyce externo (calyce ipso) tantum; in eas, quae calyce interno tantum (pericarpio) instructae sunt; denique in eas, quae utrumque possident. Herbas calyce externo tantum praeditas in duas partes distinxit, in plantas nempe in quibus calyx includit et in quibus sustinet florem; denique 12 priores classes corolla distinxit: atque ita hae 15 classes ortae sunt:

1. Herbae calyce externo includente florem ignotum.
2. —— calyce externo includente florem stamineum.

3.

libus et universalibus aeri incisa exhibens. Ratisbonae 1762.

(1) Character plantarum novus, Monsp. 1720.

3. Herbae calyce externo, includente florem monopetalum.
4. ——— calyce externo, includente florem polypetalum.
5. ——— calyce externo, includente florem compositum.
6. ——— calyce externo, sustinente florem monopetalum.
7. ——— calyce externo, sustinente florem polypetalum.
8. ——— calyce interno tantum.
9. ——————— externo internoque, flore monopetalo.
10. ——— calyce externo internoque, flore di- sive tripetalo.
11. ——— calyce externo internoque, flore tetrapetalo.
12. ——— calyce externo internoque, flore polypetalo.
13. Arbores calyce externo tantum.
14. ——————— interno tantum.
15. ——————— externo internoque simul.

§ L.

Postquam in praefatione libri citati Magnolius non parum systema Tournefortianum impugnaverat, quas tamen obiectiones

 maxi-

maxime a Raio atque Dillenio petiisse videtur, et ostendere conatus fuerat, hanc methodum neque ullam aliam e corolla fructuve desumtam, in Botanicis sufficere; ipse novam e calyce methodum componere annisus est, hanc meliorem credens. Sed, quanta spe decidit? Filius certe, *secundum* Halleri *iudicium* (1) *melius* fecisset, si egregii patris haud egregium opus reticuisset; patris enim *gloriae parum* consuluit, hac systematis editione *labem* illi inferens. Vitia enim plurima in *eo reperiuntur*: herbarum ab arboribus divisionem Magnolius admisit: ad calycem non *modo*, verum ad fructum etiam et corollam attendit; in arboribus denique imperfectissimum est *systema* totque aliis vitiis refertum, ut de eo Sprengelius dicere potuerit. „ Tota *divisio* est mire arbitraria, nil nisi lusus „ ingenii, neque decem genera idoneum sibi locum habent" (2).

E calyce Linnaeus (3) etiam systema confe-

(1) In Bibliotheca Botanica, T. I. § 789, ubi haec verba occurrunt: „ Egregii viri imperfectum opus „ melius silentio pressum fuisset, in quo nimium sit „ errorum."

(2) Vid. Hist. rei Herbariae, T. II. p. 62.

(3) In classibus plantarum, Leidae 1738. p. 405.

fecit, quoniam vero hoc non nisi post sexuale systema edidit, de sexuali tantummodo loquendum erit.

§ LI.

Vidimus igitur, quomodo e paucis illis, quae antiquiores systematici docuerant, magis magisque ad methodi perfectionem accesserint Botanici. Vidimus, quomodo Gesnerus princeps exstiterit, et viam posteris muniverit; quomodo Caesalpinus, neglectis saeculi nugis, fundamentis iis systema imposuerit et Columna et Iungius veram doctrinam praeceptis suis confirmaverint. Vidimus Morisonum, saeculo praeterlapso, Caesalpini methodum magis perficientem. Vidimus eodem fere tramite incedentes Raium, Hermannum, caeteros, tandem Rivinum et Tournefortium systematibus iam melioribus Botanicam illustrantes.

Iam nova via panditur, iam e tenebris Arcticis novum illud Botanices lumen elucet, iam vir exsurgit, qui omnem Botanicam mutat, doctrinam firmat, viamque posteris sternit: qui re familiari pauper, ingenii divitiis totum orbem ditavit. Iam Linnaeus exoritur et singulari

sagacitate novam invenit methodum, summa admiratione dignam; ad quam fusius exponendam iam nunc, adeoque ad alteram opusculi nostri partem transeamus.

SEC-

SECTIO POSTERIOR.

DE

LINNAEI SEXUALI SYSTEMATE.

CAPUT PRIMUM.

EXPOSITIO SYSTEMATIS.

§ LII.

Sexus plantarum, cui sexuale systema innititur, nonnullis iam ante Linnaeum innotuerat. Iam olim Plinius dixerat: „ Arboribus, „ immo potius omnibus, quae terra gignat, her„ bisque etiam, utrumque sexum esse naturae „ diligentissimi tradunt. — Mas in palmite flo„ ret. Femina citra florem germinat, tantum „ spinae modo" (1).

Post

(1) Historia naturalis, L. XIII. c. 4.

Post hunc **Zaluziansky** (1), **Iungius** (2), **Bobartus** (3), **Raius** (4), **Grewius** (5) et **Mentzelus** sexum aliquo modo noverant. Ita **Mentzelus** (in Herbario Iaponico apud **Breynium** servato, anno 1695) „ statuo, in„ quit, omnem plantam esse sexus foeminini et „ *masculini, vel in duabus plantis separatim* „ vel in una planta simul, tamquam hermaphro„ ditici. Huius cognitionis causa dudum et su„ pra 40 annos constitui publicare analogiam „ Macrozoi et Microzoi, sive hominis et plan„ tae."

Camerarius (6) genitalia plantarum ostenderat: **Vaillantius** (7) et **Blairius** (8) illa adesse perspicue satis demonstrarant; sed neuter horum aequalibus omnino persuadere potuit; **Linnaeus** huius rei veritatem extra omnem

(1) Methodus herbaria, *Prag. 1592. L.* III. 4.

(2) Duxoscopiae physicae minores, Hamburgi 1662.

(3) Vid. **Blair**, *Botan. Essays*, Lond. 1720. p. 243.

(4) Historia plantarum, 1686. Vol. I. p. 17. et in praef. ad Syll. exotic.

(5) In anatome plantarum, Lond. 1685.

(6) Epistola de sexu plantarum, Tubing. 1695.

(7) Sermo de structura florum, Lugd. Bat. 1717. Gallice et Latine.

(8) *Botan. Essays*, Lond. 1720.

nem dubitationis aleam posuit et sexui systema superstruxit, cuius aliqua fundamenta iam ante eum posuerat Ioh. Henr. Burckhardus (1).

§ LIII.

Anno 1731, Hortum Uplandicum conscripsit Linnaeus, in quo primum haec a staminibus et pistillis petita methodus occurrit. Postea anno 1735. systema naturae edidit, in quo totam methodum ulterius elaboravit. Classes huius systematis 23 priores plantas, quae dicuntur, phanerogamicas continet, ultima cryptogamicas, sive quarum stamina et pistilla non satis conspicua sunt. Phanerogamicarum classium 20 priorum flores hermaphroditi sunt, reliquarum diclines: quae altera divisio. Hae iam 20 classes rursum divisae sunt in plantas, quarum stamina et pistilla libera sunt et in eas, in quibus partes hae quodammodo cohaerent. In illis denique prioribus 15 classibus, staminibus liberis, attendit ad illas, in quibus stamina quaedam caeteris longiora sunt, quod in 14ª et 15ª classibus locum habet, et in qui-

(1) Epistola ad Leibnitium, qua characterem plantarum naturalem, nec a radicibus, nec ab aliis partibus minus essentialibus peti posse ostendit. Wolfenbuttel 1702.

quibus eiusdem longitudinis reperiuntur, ut in 13 clasſibus *prioribus*. Hae denique numero ſtaminum distinguuntur, 12ª autem et 13ª clasſes numero quidem a reliquis, ſtaminum vero inſertione a ſe invicem discernuntur. Etenim ſi ſtamina calyci impoſita ſunt, ad Icoſandriam, ſi receptaculo, *ad Polyandriam planta est referenda.*

§ LIV.

Ex hisce diviſionibus hae clasſes exortae ſunt:

1. Monandria, ſtamine unico.
2. Diandria, ſtaminibus duobus.
3. Triandria, ſtaminibus tribus.
4. Tetrandria, ſtaminibus quatuor.
5. Pentandria, ſtaminibus quinque.
6. *Hexandria*, ſtaminibus ſex.
7. Heptandria, ſta*minibus ſeptem.*
8. Octandria, ſtaminibus octo.
9. Enneandria, ſtaminibus novem.
10. Decandria, ſtaminibus decem.
11. Dodecandria, ſtaminibus duodecim ad novendecim.
12. Icoſandria, ſtaminibus plus quam novendecim, calyci inſertis.
13. Polyandria, ſtaminibus plus quam novendecim, receptaculo impoſitis.

14.

14. Didynamia, ſtaminibus quatuor, quorum duo caeteris longiora.
15. Tetradynamia, ſtaminibus ſex, quorum quatuor caeteris longiora.
16. Monadelphia, filamentis in unum faſciculum connatis.
17. Diadelphia, filamentis in duos faſciculos connatis.
18. Polyadelphia, filamentis in tres vel plures faſciculos coalitis.
19. Syngeneſia, antheris connatis.
20. Gynandria, ſtaminibus piſtillo inſertis.
21. Monoecia, floribus maſculis et femineis in una eademque planta.
22. Dioecia, floribus maſculis in una, femineis in altera planta.
23. Polygamia, floribus hermaphroditis et maſculis aut femineis in eadem ſpecie.
24. Cryptogamia, floribus occultis, ſive quae florent intra fructum vel parvitate oculos noſtros ſubterfugiunt, ut dixit L i n n a e u s, in editione ſyſtematis anni 1735.

Ordinum characteres a piſtillis deſumuntur; in ultimis autem claſſibus magis a ſtaminibus.

§ LV.

§ LV.

Sexum Tournefortius negavit et Pontedera (1) docte plurimis argumentis oppugnavit, hunc vero satis superque refutavit Blairius (l. c.). Sed sexum non tantum, *verum etiam totum illi superstructum systema* invidia ductus aggressus est Siegesbeckius (2), qui ab Heistero, ut arma contra Linnaeum susciperet, excitatus dicitur (3), sed Linnaei gloriae melius, quam suae hisce conatibus consuluit. Et primo quidem vir bonus systema carpit, tamquam moribus infestum: tum etiam iniuriis Linnaeum lacessit dicens: „eum hypothesibus turbare scientiam, nec „quicquam conferre ad solidiorem rei herba„riae doctrinam (l. c. p. 59.)"

Non melius contra eundem arma movit Heisterus (4). Sed *Linnaeus, ut virum magnum*

(1) Anthologia, Patav. 1720.

(2) Fecit hoc in Epicrisi in Linnaei systema plantarum sexuale, edito una cum Botanosophiae verioris brevi sciagrapha, Petropoli 1737. de quo libro Linnaei sententiam videas in collectione Epist. etc. Linnaei, p. 35.

(3) Conf. collect. Epist. etc. Linnaei, p. 32.

(4) Meditationes et animadversiones in novum systema Botanicum sexuale Linnaei, Helmst. 1741.

num docet, obtrectatorum invidiam contemſit et tacuit. Ipſius autem ſystema defenderunt et egregie vindicarunt Browallius (1), et Gleditſchius (2). Quod autem Linnaeo obiiciunt, ipſum multa a Iungio accepiſſe, illud procul vero est, cum Iungii illud, quod tetigimus, opus, non niſi ſenex plurimis iam operibus editis, viderit (3).

§ LVI.

Plures autem hocce ſystema nactum est fautores, eosque Botanicos ſummos, Gronovium, Iacquinum, alios. Royenus Linnaeo ſtipendium annuum pollicitus est, ſi hortum Lugduno-Batavum ſecundum ſexuale ſystema in ordinem redigere vellet. Boerhaavius, quamvis ipſe antea iam ſystema edidiſſet, nihilominus hanc a ſua plane diverſam methodum magni fecit et collaudavit admodum: quin etiam obtrec-

(1) Examen Epicriſeos in ſystema plantarum ſexuale, Abo 1739, recuſum Lugd. Bat. 1743.

(2) Conſideratio Epicriſeos Siegesbeckianae, Berol. 1740.

(3) Conf. omnino Collect. Epiſt. etc. Linnaei, p. 111 et 112. et Gieſekius, in notis ad illum locum.

trectatores postea eius merita agnoverunt, et dignam ipsi laudem tribuerunt (1). Possim plura celeberrimorum scriptorum testimonia et nostri temporis Botanicorum fere omnium consensum in partes vocare, ut sexualis systematis praestantiam ex hisce probem: possim A. Jussievi, *Professoris Parisiensis exemplum* citare, qui senex Linnaei iuvenis systema adoptavit et secundum illud Horti Parisiensis plantas digessit, licet olim secundum Tournefortii methodum dispositas (2); sed non auctoritate illud evincere volo, ipsa systematis accurata consideratio arma dabit, quibus illius praestantiam indicare et tueri possim.

(1) Attentione digna sunt, quae Linnaeus, anno 1773 amico Thunbergio scripsit, ubi dicit: „ *Pontifex*, qui ante quindecim annos libros meos „ comburi *iussit*, *simulac in terris ditionis sua*e de- „ prehenderentur, Professorem Botanices, methodi „ meae ignarum, nunc a munere removit, aliumque „ in eius locum suffecit, qui secundum methodum „ meam praelectiones habebit.". Conf. Collect. Epist. etc. Linnaei, p. 92.

(2) Conf. Collect. Epist. etc. Linnaei, p. 166.

CAPUT SECUNDUM.

QUO INDICATUR SEXUALIS SYSTEMATIS PRAESTANTIA.

§ LVII.

Primo loco ſpectemus baſin ſyſtematis ſexualis, cuius prae caeteris praeſtantia indicata, ad ipſum ſyſtema vindicandum accedamus.

Qui ante Linnaeum ſyſtemata condidere, fructum, corollam, vel calycem tamquam normam eius adhibuerunt. Itaque primum de his, mox de ſtaminibus et pistillis videamus.

Fructum firmum esſe ſyſtematis fundamentum ſyſtematicis olim perſuaſum erat. Rivinus hanc ſententiam iam impugnavit, Linnaeus falſam esſe pluribus exemplis docuit (1). Ex hoc fonte plurimi veterum in ſyſtematibus errores derivandi. Hinc ſyſtematici fructistae, qui vocantur, vel ad alias quam fructus notas reſpicere, vel anomalium clasſes condere cogebantur, vel ſi, ut Camellus, ad fructum modo et ad illum una tantum ratione attenderent, ſyſtema ob

(1) Vid. *Phil. Bot.* § 176, 177 et 183.

ob nimiam classium paucitatem earumque simul magnitudinem nullius usus in Botanicis esse poterat. His vitiis obnoxia esse systemata omnia, quae fructui innituntur, statim apparebit fructistarum supra enumerata systemata consideranti.

§ LVIII.

Corollam in methodo fructu esse notam certiorem atque adeo meliorem, neutiquam negamus (1); non tamen ad systema condendum satis valere nobis persuasum est. Nam quod ad numerum et regularitatem corolla fallax saepe et incerta est, neque illius figura sufficientes, aut satis definitos praebet characteres, ut pluribus iam monuimus § XXXI, XXXIX, XL et XLI. Difficile denique est corollam rite a calyce discernere, *ad quas partes distinguendas* plures Botanici iam regulas quasdam *dederunt*; sed perfecta hac in re certitudo adhuc desideratur (2). Linnaeus ipse discrimen inter calycem et corollam incertum esse affirmat. Sic de Orchidibus haec dicit: „Fructificatio Orchidum irre„gularis, valde singularis. Determinari enim „nequit, quidnam sit calyx? quidve corolla? „nec

(1) Conf. Linnaei, *Phil. Bot.* § 176, 177.
(2) Conf. Willdenow, *Kraüterkünde*, § 166.

„ hec multum refert, quia natura inter utrum„ que limites non posuit" (1). Calyx, licet huic ultimo incommodo etiam obnoxius, tamen corolla certior nota est (2), atque ea forte ratione Magnolii methodus praecelleret, nisi aliis, tam multis, tamque magnis vitiis foeda esset, quae iam tetigimus.

§ LIX.

Hisce omnibus, tamquam methodi basis, praestant stamina et pistilla. Partes enim, quibus natura semina, ultimum vegetationis limitem, progignit caeteris magis constantes atque inmutabiles esse, iam ratio a priori docet, et illustrium Botanicorum monita confirmant (3). Observamus quidem aliquando unam speciem ab alia eiusdem generis staminibus differre, aut stamina in eadem specie cultura mutari (4); hoc ve-

(1) Vid. Prael. in ordines naturales plantarum, curante Giefeke, p. 180. Ord. VII. et p. 168. Ord. V.

(2) Conf. Linnaeus, *Phil. Bot* § 182.

(3) Conf. Linnaeus, *Phil. Bot.* § 182. et Kurt. Sprengel, *Kenntnifs der Gewächse*, T. II. p. 105.

(4) Conf. Linnaei, *Phil. Bot.* § 182. et Kurt. Sprengel, *Kenntnifs der Gewächse*, T. II. p. 116, 125, 129 et 130.

vero vitium non ſtaminibus tantum, verum magis etiam notis characteriſticis priorum ſyſtematum imputatur, neque ita facile in artificiali ſyſtemate evitari poteſt. Plurimos autem characteres hae partes praebent, quibus claſſes et ordines absque confuſione conſtituantur et genera *ſaepius optime diſtinguantur. In calyce* et corolla dubium ſaepe remanet, ſitne pars, quam videmus, calyx, an forte corolla. In ſtaminibus autem et piſtillis huic incertitudini locus non datur. Denique hae partes in omnibus plantarum ſpeciebus adſunt; plura namque genera carent calyce, carent corolla; nulla vero ſpecies ſtaminibus piſtillisve diſtituta eſt. Inveniuntur, fateor, quandoque plantae iis orbatae, ſed hae vel flores plenos habent, vel e diclinibus ſunt; illarum flores monſtra ſunt, harum, ſi *plura* eiusdem ſpeciei individua conſulas, ſtaminibus piſtillisque *praedita invenies.*

§ LX.

Fuere, qui L i n n a e o obiicerent partes plantarum ſexuales adeo exiguas esſe, ut oculorum aciem effugiant, niſi ſemper lentibus uti et microſcopio quaſi in manu plantas examinare vellemus (1); ſed cogitent hi, nullum naturae ſe-

(1) B u f f o n et D a u b e n t o n, Hiſt. nat. I. *p.* 7. Hout-

scrutatorem non aliquando lente indigere et virum observationibus assuetum has partes facile absque microscopio discernere posse; cogitent Linnaeum ipsum omnes has partes semper absque lente conspexisse (1) et in cryptogamicis Dillenii characteres illis Michelii antepossuisse, quoniam hi difficiliores sunt, nec sine lente indagari possunt. Denique, ut Browallii hac de re verbis utar, „ si vel „ maxime sensibus rudioribus minus forent „ obviae notae characteristicae a Linnaeo as- „ sumtae; leviores tamen sunt, quae accurata „ diligentia superari possunt, difficultates, quam „ quae incertitudine pertinacissima et insupera- „ bili muniuntur. — Nec laboris et attentionis

„ pi-

Houttuyn, *Nat. Hist.* Amst. 1773. IIe Deel Ie Stuk p. 249. Siegesbeckius, Epicrisis etc. p. 49 et 50.

(1) Linnaeus (observationes in regno vegetabili. 17.) ipse scribit: „ Methodum meam difficultatem „ parere nimiam harriolor Botanicos iam dicere, ad „ examinandas nempe partes has minimas floris, vix „ nudis oculis conspicuas. Respondeo: quodsi mi- „ croscopium, instrumentum maxime necessarium, „ quivis curiosus secum habeat, quid plus opus? Ego „ tamen examinavi hos omnes plantarum flores nudo „ oculo, absque omni microscopiorum usu."

„ pigebit, modo optatam feriamus metam et de
„ re certi evadamus" (1).

§ LXI.

Praestantia igitur baseos sexualis systematis *prae caeteris indicata*, *iam de systemate ipso videamus*. Et primo quidem in laudem eius dicendum est: classium dispositionem ita ingeniose inventam et classes ita constitutas esse, ut semper eaedem mansurae sint, neque novis detectis generibus mutari aut novae illis addi debeant, quod *secus* in antiquioribus, praesertim eorum, qui nimis ad classes naturales in systemate artificiali attenderunt; quod et experientia docuit; reliquorum enim systemata nunc plurimis novis generibus detectis non amplius in usum vocari *possunt*; Linnaeano autem systemati in hunc usque diem *nulla nova classis* addenda, neque antiqua *hanc ob causam* mutanda fuit. Hinc iam olim de eo cecinit Royenus (2):

Si quid habent veri vatis praesagia, Florae
Structa super lapidem non ruet ista domus.

§ LXII.

(1) In examine Epicriseos, p. 26.
(2) In Flora Leidensi praef., p. 16.

§ LXII.

Antiquorum systematum auctores saepe ad plures notas respicere videmus; Linnaei autem methodus, ut ipse Adansonius (1), ceteroquin illi non favens, affirmat, inter omnes methodos maxime nomine *systematis* digna est, quia uni tantum parti insistit et secundum hanc omnia disponit. Veteres saepius ad plures attenderunt, unde systemata eorum adeo nonnunquam obscura, ut suo loco iam diximus. Hi etiam partium vegetationis rationem habuisse culpantur: Morisonus aliique, quin Tournefortius ipse hoc vitio methodos inquinavere; Linnaeus autem secundum regulas, quas ipse dedit, non modo non in classibus ordinibusque, sed neque etiam in generibus ad alias quam fructificationis partes attendit. Caesalpinus, Raius, praeter Rivinum antiquiores fere omnes, male herbas ab arboribus seiunxerunt; Linnaeus hanc divisionem summo iure reiecit, quod illi vitio vertere non debuerat Buffonus (2). Genera denique be-

(1) *Familles des plantes*, pref. p. 41.

(2) Hist. Nat. p. 7. Postquam Linnaeo obiecerat eum herbas arboribus inmiscuisse, de hoc, ut ipsi videbatur, vitio, deque integro systemate excla-mat:

bene condidit et species rite definiendo, varietatesque ad species reducendo, Botanices studium longe simplicius reddidit, atque adeo, quamvis aliter senserit Adansonius (1), huic doctrinae optime consuluit. Hinc Tournefortio, anno 1694, species 10146, Raio, anno *1704, 18655 species* iam describentibus, Linnaeo anno 1753 in prima specierum plantarum editione tantum 7300 species recensentur (2).

§ LXIII.

Sexuale systema Botanici, atque inprimis Buffonus atque Adansonius, ea praecipue ratione oppugnaverunt, quod in eo naturales classes atque ordines nimis divellantur, atque

mat: „ *N'est ce pas se jouër de la Nature et de ceux* „ *qui l'etudient? Et si tout cela n'etoit pas donné avec* „ *une certaine apparence d'ordre mysterieux et enve-* „ *loppé de Grec et d'érudition Botanique, auroit on* „ *tardé à faire apercevoir le ridicule d'une pareille* „ *methode, ou plutot à montrer la confusion, qui re-* „ *sulte d'un assemblage si bizarre?*"

(1) Conf. § 38.

(2) De varietatibus cum speciebus non confundendis, conf. Collect. epist. etc. Linnaei p. 15.

que eo igitur naturae adversetur (1). At vero iis respondere mihi liceat, primo, Linnaeum numquam suam methodum naturalem dixisse, quinimmo se naturalem methodum, simulac bona inventa fuerit, adhibiturum esse; hac vero in hunc usque diem deficiente, se eius loco ad usum Botanicorum artificiale creasse. (conf. § IV.)

Fateor equidem systema artificiale quo propius naturae ordini accedat, eo perfectius esse atque igitur eo respectu nonnulla systemata recentiora forsan illi palmam praeripere; sed ab antiquioribus, de quibus solis hic mihi agendum est, hac in re superari nondum mihi persuasum est. Nam, sive Rivini, sive Tournefortii systemata consideremus, sive Raii laudatam illam methodum naturalem, nulla, ut videtur, ea ratione sexuali antecellit. Rivinus enim, leges systematis artificialis accurate secutus, longe magis quam Linnaeus naturalem plantarum ordinem divulsit. Tournefortius et Raius, quamvis omni modo ingenium torserint, ut naturales fa-

(1) Conf. Adanson, Lib. cit. I. p. 197. ubi de sexuali systemate dicit: „*Il ne remplit que très „ rarement, ou presque nulle part, l'objet qu'un Bo„taniste se doit proposer en donnant une methode, „ qui est de rapprocher les plantes, qui ont le plus de „ rapport.*"

familias servantes has artificialibus characteribus in ordinem redigerent, hisce conatibus systemata longe obscuriora reddiderunt, cum tamen eorum familiae naturales fere omnes in sexuali systemate reperiantur.

§ LXIV.

Si ipsas Linnaei classes consideramus, plures animadvertimus, quas natura ipsa quasi dictasse videatur. Sic 14ª, 15ª, 16ª, 17ª et 19ª classes secundum nostrum iudicium omnino naturales sunt, quin etiam saepe ita naturales, ut bona inter genera discrimina invenire difficillimum sit, omnibus sibi invicem adeo similibus. In ipsis autem aliis classibus, caeteroquin non naturalibus, aliquas tamen familias naturales observamus. Sic in prima classe *Scitamineae*, in 3ª *Ensatae* et *Gramina*, in 4ª *Stellatae*, in 5ª *Asperifoliae*, et naturalis maxime *Umbellatarum* ordo, in 6ª *Spathaceae* et *Coronariae*, in 10ª *Caryophylleae*, in 12ª *Senticosae* et *Pomaceae*, in 20ª *Orchideae*, in ultima *filices*, *musci*, *algae* et *fungi* reperiuntur. Dici igitur non potest Linnaeus contra naturalem plantarum ordinem, magis quam antecessores peccasse, et, etiamsi fecisset, mihi tamen certum et perspicu-

um

tam artificiale systema inconstanti et obscurae methodo naturali praeferendum videtur.

§ LXV.

Si vero nunc, sexualis systematis praestantia indicata, et contra obtrectatores vindicata, illud systema cum antiquioribus comparemus, splendidiori omnino luce illustrata haec methodus apparebit. Illud cum omnibus prioribus conferre non multum utilitatis haberet, magna vero esset temporis iactura. Nos igitur brevitati studentes, cum illis modo comparabimus, quae ex antiquioribus plerumque optima censentur, cum illis scilicet Raii, Rivini et Tournefortii; neque dubitamus, quin si his sexuale systema praestare demonstraverimus, illud et caeteris palmam praeripere quisque percipiat. Qui autem plura hac de re velit, illa, quae singula systemata pertractantes diximus, adeat, et videbit, quam multis vitiis referta sint priora, quam multis virtutibus illud Linnaei excellat.

§ LXVI.

Raius in animo quidem habuit systema naturale condere, sed illius conatus, ut plurimi eorum, qui hoc tentarunt, successu caruerunt

et

et naturalem ordinem artificialibus, e fructu desumtis, legibus adstringere cupiens, medium quid creavit, quod nec tamquam naturale systema doctioribus plantarum affinitates agnoscendas exhiberet, nec tamquam artificiale tironi fidelis viae dux esset. In *sexuali autem, systemate artificiali, classes omnes secundum genitalia plantarum* ita dispositae sunt, ut tiro, modo terminos artis noverit, ignotam plantam in eo systemate invenire et denominare possit. Quantum igitur hoc perspicuum et fundamento firmo innixum systema Raiano antecellat, cuique, nisi praeiudicatis opinionibus occupatus sit, statim apparebit.

§ LXVII.

Si character, e quo Rivinus classes ordinesque disposuit, aeque *constans observaretur*, ac facilis et perspicuus est, forte difficilius esset, Linnaeani praestantiam prae illo tueri. Sed regularitati et numero petalorum maxime insistens notam elegit valde incertam, quod magis etiam in ordinibus locum habet, in quibus fructum respicit, ut pluribus iam monuimus.

Hinc totum systema labefactatur: nam quae domus non vacillabit, fundamento fluctuanti et infirmo? Quodsi igitur firmo et constanti fundamen-

mento innitatur systema sexuale, hoc longe illi antecellere nemini dubium manere speramus.

§ LXVIII.

Illud autem Tournefortii, quamvis a Gallis patriae amore ductis nimis illi faventibus prae caeteris laudibus elatum, quamvis elegans sit et naturali methodo propius quam Rivinianum accedat, vix tamen melius quam illud cum sexuali comparari potest. Nam et corolla, e cuius variis formis clasſes distinxit, incertus est character et diversae illae formae non satis definitae sunt, unde anomalae clasſes, dedecus systematis, exortae. Plurimis denique aliis vitiis foedum est systema; nam et herbas ab arboribus seiunxit, et nonnunquam ad vegetationis partes attendit, et saepe contra regulas, quas dedit ipse, peccat. Linnaeus autem sui systematis merita nullis horum vitiorum obscuravit.

§ LXIX.

In omnibus igitur antiquis, ut demonstrasse arbitramur, obscura plurima et dubia reperiuntur: suam methodum clarissima luce Linnaeus illustravit; illi ad vagas et incertas plantarum notas, quibus et saepe tota genera carent, attende-

runt:

stant: hic constantibus et certissimis characteribus, qui ne in ulla quidem specie desunt, systema superstruxit: illorum plurimi plantas gemmis carentes a gemmiferis seiunxerunt: hic coniunxit; illi saepius ad vegetationis partes attenderunt: hic numquam; illi, quasi in classibus ordinibusque *non satis erravissent, genera etiam et species* in summum damnum Botanices commiscuerunt, ita ut merito de iis dictum sit: „ quoties surgat novus systematicus toties horrere orbem „ Botanicum" (1): Linnaeus classes et ordines non tantum firmas constituit, verum genera etiam et species ita digessit, ut in posterum longe certiores mansurae sint et monumentum auctori futurae sint aeternum.

Totam Botanicam indefesso labore reformavit Linnaeus et sexuale systema condendo nobis *nepotibusque* nostris viae ducem obtulit, quem praecipue sequentes *doctrinam Botanicam* magis magisque excolere et ad altiorem perfectionis gradum evehere poterimus.

(1) Vid. Linnaeus, in praefat. in genera plantarum, § 8.

CA-

CAPUT TERTIUM.

QUO INDICATUR QUID ETIAMNUM SEXUALI SYSTEMATI DESIT, ATQUE IMPEDIAT, QUOMINUS PERFECTUM DICATUR.

§ LXX.

Ut in omnibus operibus humanis, ita et in Linnaei systemate Botanico posterior aetas plurima vitia detexit. Non tamen eo laudes Linnaei detrectare volo, nam neque illius aetate res Botanica ad illud perfectionis fastigium, quo nunc cernimus, evecta erat, neque unus homo pro pluribus sapere potest. Denique de sexuali systemate cum Linnaeo dicam; „ quis caruit erroribus in diffusissimo na„ turae constitutus campo? — Nec fastigium „ summum acquirit vasta arbor, prima qua erum„ pit tempestate" (1).

Plures fuere optimae notae Botanici, qui in Linnaeano systemate vitia reprehenderunt non tan-

(1) Conf. Linnaeus, in Ep. p. 4.

tantum, verum et corrigere conati sunt. Hi iam nobis ansam praebebunt, ut vitia enumeremus, et quae factae fuerint mutationes, adducamus. Propositum itaque nobis est, quid systemati desit ostendere, tum etiam mutationes a Botanicis propositas afferre et diiudicare; denique quid vitii restet, quantum vires nostrae valeant, indicare.

§ LXXI.

Ut, prouti antea fecimus, a basi systematis. rem ordiamur, primo loco dicendum est, has sexuales plantarum partes, quamvis satis certas, non tamen ab omni incertitudine inmunes esse; plura namque sunt genera in quibus una species ab altera staminibus eorumque numero praesertim, differat, quod maximo tironibus incommodo est. Sic ut e multis exemplis unum *tantum* adducam, quis *Verbenam bonariensem* primum observans, illam ob quatuor quae habet stamina quaereret in quarta classe; sed frustra, cum ad secundam pertineat. Huic incommodo ut obviam irent K o c h (1) et H e d w i g (2) operam navarunt. Ille species, staminibus discrepantes, quam-

(1) *Botanisch Handbuch*, 1797.

(2) *Belehrung die pflanzen zu troeknen*, 2. *Abschnit*.

quamvis uno eodemque genere continerentur, in varias classes digessit; atque adeo unum genus nonnumquam in duas vel plures classes divisum reperitur, quod illius opus tironibus maximae est utilitati, cum facilitatem in quaerendo praebeat. Hic paullo aliam viam ingressus omnes a communi generico charactere aberrantes species congregavit et ad classes et genera reduxit; sunt autem 124 genera. Quamvis nunc horum virorum conatibus hoc tironibus incommodum maxima pro parte deletum sit, manet tamen in sexuali systemate vitium; bono enim systemate artificiali omnes omnino plantarum species dignosci possint oportet.

§ LXXII.

In classibus Linnaeus ad unam quidem notam systematis fundamentum, stamina scilicet, attendit, sed ad illam variis modis, quod vituperandum videtur: cum enim in 11 prioribus numeri tantum staminum rationem habeat, in 12ª, 13ª et 20ª ad insertionem, in 14ª et 15ª ad proportionem, in 21ª, 22ª, 23ª ad diversum sexum attendit. Hoc magnum in sexuali systemate vitium in classibus non tantum, verum in ordinibus etiam reperitur; namque in prioribus ordines pistillis discernens, eorum in 14ª et 15ª

a fructu, in posterioribus e staminibus discrimen petiit.

§ LXXIII.

Vitio etiam Linnaeo vertitur ipsum in systemate nimis contra naturae ordinem peccasse. Ipsum hac in re a prioribus non superari iam ostendimus, quod vero eo nomine plura vitia in classibus reperiuntur, si cum perfectissimo artificiali systemate conferamus, atque exinde multis mutationibus opus esse, non inficeor. Ita genera *Salvia*, Rosmarinus, Monarda, *Ziziphora* cum corolla, tum toto habitu ita cum *Verticillatis* conveniunt, ut nemo utrasque intuitus dubitare possit, quin ad eandem familiam naturalem referendae sint. Hinc Linnaeus in fragmentis methodi naturalis haec genera omnino cum *Verticillatis* coniunxit, *sed in* sexuali systemate perperam separavit, Salviam, Rosmarinum, Monardum, Ziziphoram in 2ᵃ classe, caeteras *Verticillatas* in 14ᵃ collocans, quamvis illorum sint species, uti Monarda didyma, quatuor staminibus subdidymis praedita; harum inveniantur genera filamentis fere eiusdem longitudinis, e. g. Mentha, in qua longitudinis discrimen certe exiguum est.

§ LXXIV.

§ LXXIV.

Gramina fere omnia in 3a classe reperiuntur, attamen Oryzam ad 6tam, Zeam, Tripsacum et Coicem ad 21am, Holcum, Andropogon, Apludam, Aegilopem etc. ad 23am classem retulit, quae tamen omnes habitu, flore, fructu, quin, si Oryzam excipimus, 3 staminibus, 3ae classis charactere, cum graminibus conveniunt. Eodem modo et *papilionacearum* familiae, naturalissimae certe, plura genera in 10a classe reperiuntur, reliquis ad 17am relatis; dum in hac ipsa classe Diadelphiis inveniantur plantae staminibus in unum fasciculum connatis. Pleraeque autem classes nullo modo naturales sunt, quin Adansonius duas tantum Tetradynamiam et Monadelphiam naturales habet, huic vero assentiri non possumus, ut iam monuimus § LXIV.

§ LXXV.

Ut vitia in 3 prioribus paragraphis adducta corrigerent, plures operam dederunt et eorum Thunbergius, Linnaei discipulus, prae caeteris memorandus, qui classes 20am, 21am, 22am et 23am dimittendas esse putat (1), quas mu-

(1) Hanc sententiam patefecit in Flora Japonica, Lipsiae 1784. praef. p. 19 seqq.

mutationes omnes admisit Haenke, in 8° generum plantarum, quam curavit, editione, Vindobonae 1791.

Quod ad Gynandriam attinet quamvis ordo in ea *Orchidearum* valde naturalis sit et verum classis characterem perspicue ostendat, ob illud tamen classis *servanda ipsi non videbatur*, quoniam essentialis classis character, quod stamina cum pistillis connata sint, praeter *Orchideas* reliquis generibus fere non conveniat. Hanc *ob causam* praeeuntibus plurimis Botanicis, *haec* classis et nobis reiicienda videtur. Fuere *tamen* et alii, qui *illam* retinendam esse *arbitrati* sunt, inter quos Vahlius, qui primae *classis scitamineas* ad Gynandriam retulit; quem *secutus* est Sprengelius. Hanc autem, *ut* obiter moneam, inter *scitamineas* et *Gynandriam* affinitatem iam olim agnovit Linnaeus (1).

§ LXXVI.

Probanda videtur altera a Thunbergio proposita *mutatio*, qua 21^m^. 22^m^ et 23^m^ classes relicit (2). Etenim has classes in reliquas commis-

(1) Conf. Linnaei, Epist. p. 30.

(2) Hanc sententiam pluribus exemplis confirmatam videas in Flora Iaponica, praef. p. 21 et 22.

miscendo, sexus diversi ratio non amplius habetur, methodus ita simplicior et magis perspicua evadit, quae praeterea sexus consideratio saepe fallax et incerta est; climatis enim mutatione sexus saepissime mutatur (1). Sunt autem hae classes, et praesertim ultima, nullo modo naturales et tironi difficillimae; si vero illas reiicimus, difficultas evanescit, naturalis ordo melius servatur, gramina denique 21ae et 23ae classis ad affinia tertiae classis reducuntur.

Huic mutationi multi assensum praebuerunt, uti Liljeblad, Suckow et Koch; penultimam vero classem Polygamiam non hi tantum, verum fere omnes reiecerunt, inter quos Vahlius, Voigt, Persoon, Sprengelius, quin Linnaeus ipse, testante Vahlio, in animo habuit Polygamiam delere, quod fecit Clarissimi viri filius (2).

§ LXXVII.

Gmelinus in 13a, quam dedit, Linnaei systematis naturae editione classes 12am et 13am in unam classem Polyandriae sub nomine congregavit.

(1) Hac de re omnino conferendus Willdenow, *Kräut.* § 183.

(2) In supplemento Gen. et Spec. Brunsvicae 1782.

vit, illique assentitur Suckow: quae quanti sit habenda mutatio videamus. Si quidem illam admittimus, magis, fateor, unam in staminibus rationem sequitur systema; sed contra tunc perdimus classem naturalem et perspicuam, Icosandriam scilicet, ut non naturalem et difficiliorem eius loco *accipiamus*, *et*, *quamvis* classis Polyandria Linnaei non naturalis sit, tamen Icosandria et Polyandria in unam classem coniunctae, ob naturalis ordinis defectum minus elegantes, ob maiorem magnitudinem difficiliores sunt. Praeterea discrimen inter has duas classes, a situ staminum petitum, optimum est et certissimum (1). Haec igitur Gmelini mutatio mihi non necessaria, et, pace auctoris celeberrimi dixerim, ad systematis perfectionem nihil conferre videtur.

Liljeblad aliam cum Polyandria proposuit mutationem: Icosan*driam*, *classem revera* bonam, agnovit, sed *Dodecandriam* reiecit atque ad Polyandriam *reduxit*. Et sane haec mutatio, quam Vahlius, Voigt et Sprengelius probant, potius admittenda foret; etenim hae classes non sunt naturales et tantum numero staminum distinguuntur, qui numerus ipse in utrius-

(1) Conf. Linnaeus, *Phil. Bot.* § 179. Willdenow, *Kräuterkunde* § 181.

usque harum classium variis generibus magnopere differt, neque adeo in his tamquam certum et constans discrimen haberi potest.

§ LXXVIII.

Sed Liljeblad 21^{am}, 22^{am} et 23^{am} classes se reiecisse et 11^{am} ad 13^{am} retulisse non contentus, alia mutare insuper molitus est: 7^{am} scilicet 8^{am}, 9^{am} et 10^{am} in unam classem coegit, et 18^{am} reiecit. Prima mutatio, quoniam in illis classibus pauca tantum genera reperiuntur non multum nocebit; non vero est ad systematis perfectionem opus videtur; numerus enim, quo hae classes distinguuntur, in hisce satis constans est, ut retineri possit. Quod vero Polyadelphiam reiecit, hoc omnino probandum videtur. Etenim character artificialis quo haec insignita est classis, quod filamenta in plures fasciculos coalita sunt, non ita certus est, neque huic tantum classi proprius. Namque et in aliis classibus, 19^{a} praesertim, plantae reperiuntur, in quibus filamenta eodem fere modo concreta sunt, et in Polyadelphia Polyandria ipsa saepe filamenta libera observantur: exemplo sit Hypericum in quo haud raro illud videmus. Denique in Polyadelphia genera pauca naturalem affinitatem inter se invicem monstrant, sed multo magis cum quibus-

 dam

dam generibus aliarum classium, a quibus systema ea separat.

Polyadelphiam caeteris classibus immiscendam esse Voigt etiam et Persoon autumant.

§ LXXIX.

Suckow praeter ea quae jam attulimus, 14^m etiam cum 4^a; 15^m classem cum 6^a coniunxit, ne proportio staminum classium character esset, atque ea mutatione simplicius et melius systema reddidisse credidit. At vero, huic si adsentimur, duas pulcherrimas et maxime naturales classes amittimus, Didynamiam nempe et Tetradynamiam; nam, si cuiusdam, harum certe classium genera naturali quodam vinculo continentur. Nullam autem 14^a cum 4^a, nullam 15^a cum 6^a similitudinem ostendit, nisi numerum staminum, quo numero *ex illa mutatione hae* classes peius discernuntur, quam secundum Linnaeum staminum proportione constanti, quodque discrimen omnium generum habitus confirmat. Cur itaque duas classes a natura quasi constitutas reiiciemus, ut e quatuor bonis duas classes vastissimas et pessimas formemus (1)?

§ LXXX.

(1) De classis Didynamiae praestantia omnino conferenda laudata dissertatio viri Clarissimi G. Vrolik, de studio Botanico recte instituendo, p. 23.